

AZ IZR. MAGYAR
IRODALMI TÁRSULAT
KIADVÁNYAI.

XVI.

A ZSIDÓSÁG SZERVEZETE
AZ EURÓPAI ÁLLAMOKBAN.

BUDAPEST.

1901.

A
ZSIDÓSÁG SZERVEZETE
AZ EURÓPAI ÁLLAMOKBAN.

AZ IZR. MAUYAR IRODALMI TÁRSULAT ÁLTAL JUTALMAZOTT
PÁLYAMŰ.

Írta:

Dr. VENETIANER LAJOS

BUDAPEST.

1901.

TARTALOM.

Előszó.....	LAP 9
-------------	----------

I. RESZ.

A község-szervezet története.

I. SZAKASZ.

A község-szervezet története az államhatalom iránti

Viszonyában	15
I. Fejezet: Királyi védelem (Kamaraszolgaság)	18
II. Fejezet: A királyi védelem átruházása	32
III. Fejezet: A védnöki hatóság képviselte	41
IV. Fejezet: Községi bíraskodás hatósági felügyelettel	57
V. Fejezet: Adóügy	76

II. SZAKASZ.

A községi belszervezet története.

I. Fejezet: Községi belszervezkedés	97
<i>A)</i> A község	99
<i>B)</i> A községi tagság	101
<i>C)</i> Letelepülés	103
II. Fejezet: A község igazgatása	106
<i>A)</i> Elöljáróság	110
<i>B)</i> Bíróság	119
III. Fejezet: Községi hivatalnokok	124
<i>A)</i> Rabbi	124
<i>B)</i> <i>Előimádkozó</i>	141
<i>C)</i> Egyéb alkalmazottak	145
IV. Fejezet: Községi határozatok	147

	Lap
V. Fejezet: Községi belserveszkezés hatósági felügyelettel.....	158
A) Elnök s Elöljáróság hatósági kineveztetése.....	159
B) Rabbi s más hivatalnokok hatósági kineveztetése.....	165
C) Hivatalok s tisztségek betöltése hatósági fel- ügyelettel.....	171
D) Községi tagság rendszabályzata hatósági fel- ügyelettel.....	176
E) Községi szervezkezés s igazgatás hatósági ellen- őrzéssel.....	182
F) Hatósági beavatkozás vallásügyekbe.....	191
VI. Fejezet: Adóügy.....	205

III. SZAKASZ.

A községek érdekeinek országos képviselete.

I. Fejezet: Országos határozatok.....	227
II. Fejezet: Udvari zsidók (Stadlan).....	263
III. Fejezet: Országos főrabbság.....	285
IV. Fejezet: Országos szervezet.....	313

II. EÉSZ.

A zsidók fennálló községi szervezetei Európa egyes államaiban.

I. Franciaország.....	343
II. Németország.....	372
1. Poroszország.....	376
2. Szászország.....	385
3. Schwarzburg-Sondershausen.....	386
4. Hamburg.....	387
5. Hannovera.....	393
6. Nassau.....	395
7. Homburg.....	397
8. Hohenzollern-Sigmaringen.....	398
9. Bajorország.....	399

	Lap
10. Hesseni nagyhercegség.....	404
11. Szász-Meiningen	407
12. Schwarzburg-Rudolstadt	408
13. Waldeck	408
14. Lübeck	410
15. Majnái Frankfurt.....	411
16. Kurhessen	413
17. Schleswig-Holstein.....	417
18. Szász-Weimar-Eisenach.....	418
19. Mecklenburg-Schwerin	420
20. Württemberg	423
21. Elzász-Lotharingia.....	426
22. Anhalt	427
23. Oldenburg	428
24. Baden	429
25. Braunschweig	432
26. Lippe	433
III. Hollandia	437
IV. Belgium	446
V. Dánia	450
VI. Angolország.....	452
VII. Osztrák birodalom	463
VIII. Magyarország.....	478
IX. Olaszország.....	529
X. Törökország	535
XI. Oroszország	538
XII. Svédország.....	549
XIII. Svájc	552
XIV. Románia.....	555
XV. Bulgária	556
XVI. Szerbia	559
Utószó	560
Név- és Tárgymutató	562

ELŐSZÓ.

Midőn 1895-ben az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat tek. Igazgatósága közzé tette «Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása történeti alapon» című pályakérdést, mindazok, kik szakszerűen foglalkoznak zsidó történettel és irodalommal, már eleve kétkedéssel s reménytelenül tekintettek a másfél évben megszabott határidő lejárta elé. A pályázat csakugyan meddő maradt, daczára annak, hogy e kérdésben bármely európai nyelven külföldi tudósok is versenyezhetek volna

Ezen meddőség oka főleg abban keresendő, hogy a kérdés egészen különleges előtanulmányokat igényel s hogy a szükséges előmunkálatok kellő mértékben még hiányoznak. A zsidó történeti irodalom mindedig kevés figyelmet fordított a községi belélet vázolására; a történetírás alig ölelt fel egyebet, mint külső viszonytagságok festését és szellemi termékek felsorolását; közbevetve, elvértve akadunk ugyan egy-egy megjegyzésre, mely csak szempillantást enged vetni annak a körnek mozgalmas beléletébe, mely a világtörténet játszólabdája volt, de nem látjuk azokat az összetartó erőket, a melyek valamely vidék összsszsidóságának alkotó részeit megóvták a teljes szertehullástól, vagy szétszóratás esetén újból a tömörülést eszközölték. Pe-

dig ép ezen erők megismerése kelti föl legfőbb érdeklődésünket, midőn gondolkozóba ejt a zsidóság csodálatos története. S ezen erőket fölismerhetjük a zsidó községe-szervezet történeti alakulásaiban, melyek lényegben semmiben sem különböznek egymástól, de sőt — némi változatosságot csak formában s nevekben mutatva — valamennyi korszakban és országban egyazon jelenséget tárják elénk.

Ennek a megismerése, mely rendkívüli értékkel bír a zsidók történetének helyes megértésére, valamint annak megítélésére, hogy a történeti tanulság alapján mi módon fejleszthető tovább a jelenben a zsidó községe-szervezet, a pályakérdés másodízben történt kihirdetése után arra indított, hogy a szorosán vett kérdéstől eltérően ne csak a jelenben fennálló szervezeteket s azoknak közvetetten történeti okait fogjam beható tanulmányom körébe, hanem hogy lehetőleg a forrásig visszamenve mutassam be a szervezeti intézmények egész történeti fejlődését. Úgy véltem, hogy csakis ily módon szolgálhatok a tudománynak is, meg a gyakorlati célznak is, ha meg akarok felelni az előttem lebegget eszménynek, hogy munkámmal érezhető hiányt töltsék be a zsidó történeti irodalomban s hogy a multak egész fonalán mutathassam meg, vajon a jelent minő czéltudatos törekvésre jogosítja fel a történet.

De már elejétől fogva beláttam azt, hogy részint a források gyér volta, részint pedig az egyes országok történeti alakulása lehetetlenné fogja tenni, hogy Európának földrajzilag határolt mai országait véve alapul, külön-külön tárgyaljam az egyes országok községe-szervezetének az emancipációk előtti egész történetét.

Föltétlen hódolattal hajlok meg szeretett tanárom, Bacher Vilmos dr. úr nagybecsű ítélete előtt, melyben hibáztatja azt, hogy a történetet csak átmetszetben adom, nem pedig korok és országok szerint elkülönítve. Ám ha magam is elismerem ezt a hibát, úgyde legyen szabad igazolásomra megemlítenem azt, hogy az ily országok szerinti elkülönített történeti tárgyalás tervét el kellett ejtenem, nehogy kénytelenítve legyek minden egyes fejezethez külön történeti térképet csatolni. Hiszen, hogy csak Ausztriát említsem példa gyanánt, melyik földrajzilag határolt Ausztriát vehettem volna a történeti tárgyalás alapjául: a mait, vagy a Habsburgi Rudolf korabelit, a nélkül, hogy bele ne kellett volna kevernem a jelenben más országot képező terület történetét. Nagyon szerettem volna ily módon megoldani a kérdést s minden nehézség nélkül sikerült is volna, ha feladatomat csak egy ország történetének ismertetése képezi, de egész Európáról lévén szó, a szüntelenül akadékoskodó területváltozás arra indított, hogy az emancipációkig csak az *intézmények* történetét nyújtsam, de úgy, hogy lépten-nyomon utaljak úgy a korbeli, mint a területbeli fejlődésre és különbségre. Munkám megalkotásának ezen külső nehézsége azonban eltörpül azon óriási akadályok mellett, a melyekkel a források felkutatásában s a szükséges anyag összegyűjtésében kellett megküzdenem, s hogy a nehézségek nem riasztottak vissza s hogy négy évi szakadatlan fáradozással létrehozhattam a munkát, azt egyedül Bánóczi József dr. úrnak köszönhetem; ő tudott rábeszélni, hogy egyáltalán a kérdés tanulmányozásába fogtam, az ő buzdítása óvta meg erőmet a kitarásban.

Örömmel hozom ezt a tényt köztudomásra, mert amint a régi bölcsek mondják, hogy nagyobb érdeme van annak, a ki másoktól képes kieszközölni a jó megcselekvését, mint annak, a ki elvégzi a jót, úgy a jelen esetben is – ha jó szolgálatot tettem a zsidó-magyar irodalomnak s ha, mint egy Bacher mondja: «vele nemcsak a hazai, hanem az általános zsidó irodalom is nagybecsű meggazdagodásban részesül» – annak az érdeme csak Bánóczi urat illeti.

Végül kedves kötelességet akarok teljesíteni, midőn köszönetet mondok mindazon külföldi tudósoknak s hitközségi vezetőknek, kik szíves készséggel adtak felvilágosítást hozzájuk intézett kérdéseimre; de különösen köszönettel tartozom v. Mühlenbruck miniszteri tanácsos úrnak Mecklenburg-Schwerinben, Dr. de Hartog L. egyetemi tanár úrnak Amsterdamban, Dr. Levenstein Th. főrabbi úrnak Haagában és Dr. Littmann M. rabbi úrnak Zürichben, kik valóban legkötelező szíves-séggel nyújtottak segédkezet munkám egyes részeinek megalkotásához, valamint Dr. Simon József úrnak, az Orsz. Izr. Iroda vezetőjének, kinek a magyar zsidóság kettészakadását eszközlő okok ismeretét köszönhetem.

Újpesten, 1901. év december havában.

Venetianer Lajos.

I. RÉSZ.

**A KÖZSÉGSZERVEZET
TÖRTÉNETE.**

I. SZAKASZ.

A község szervezet története az államhatalom iránti viszonyában.

A zsidók letelepedése Európában pontos évszámmal nem határozható meg, de az kétségtelen, hogy a római birodalom meghódított területeire követte a győztes légiókat a zsidó kereskedő is. Judäa és Róma közt már egy századdal Jeruzsálem pusztulása előtt oly szoros politikai összeköttetés létezett, hogy hatása alatt napirenden volt a zsidóknak római tartományokba való kivándorlása, ami Judäának a rómaiak által történt leigáztatása után természetesen még jobban fokozódott.¹⁾ Mi volt a tömeges kivándorlás oka? Önkéntes elhatározás készítette őket arra, hogy új hazában boldogabb napokat lássanak, avagy nagyobbrészt rab-szíjra fűzve telepítették idegen föld rögeire? Tény az, hogy Jeruzsálem pusztulása után terjedtek el a pyrenäi félszigeten, Galliában, déli és nyugoti Németországban, hol mindenütt teljes római polgárjogot élveztek s egészen szabadon élhettek összes vallásgyakorlataiknak.

¹⁾ L. Cassel dolgozatát az Ersch und Gruber encyklopaediájában. II. Sec. 27. k.; Gans dolgozatát a Zunz-féle Zeitschrift I. 25. és 231. 11.; Graetz, Geschichte IV. k.; Depping, Die Juden im Mittelalter. Stuttgart, 1834.; Stobbe, Die Juden in Deutschland während des Mittelalters. Braunschweig, 1860.

Az összetartozandóság érzetét áptolták az idegenben, szoros kapcsolatú testületeket alkottak, s jellemző, hogy Julius Caesar, a ki minden régóta fennálló testületet beszüntetett, egyedül a zsidóknak engedte meg, hogy külön egyesületet alkothassanak, a mely engedélyével a községek mint vallástársulatok ismertettek el.¹⁾

Mint az Itálián kívül eső városokban letelepült rómaiak saját önálló bírósággal ellátott külön testületeket képeztek «Conventus civium Romanorum» címmel, úgy voltak az önálló törvénykezés és közös vagyonkezelés jogával felruházott testületek a római birodalom egész területén szétszórt zsidó községek is,²⁾ mely szabad gyülekezési jogra nézve legjellemzőbb az a körülmény, hogy a keresztények üldöztetése korában sokan csak azért tértek át a zsidó vallásra, hogy megmeneküljenek a római üldözéstől.³⁾

A zsidók szabad községi szervezkedése s ennek keretében az önkormányzati jogú bíraskodása addig tartott, míg Constantin a kereszténységet államvallássá nem tette. Ekkor kezdődik a megszorító rendszabályok kora, melyek fokozatosan megfosztották a zsidókat az önrendelkezéstől, ekkor kezdődik már a keresztény papság apostoli buzgólkodása is, melynek törekvései elől az egyes jóindulatú, vagy a helyzetet saját előnyükre

¹⁾ Josephus, Antiquitäten XIV. 10. 8. 1. Berliner, Gesch. der Juden in Rom. Frankfurt a/M. 1893. I. k. Iő. 1.

²⁾ Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Gh. Leipzig, 1898. 3. kiadás. III. 60. 1.

³⁾ Eusebius, História Ecclesiastica VI. 12. 1.; Schürer, Die (Jemeindeverfassung der Juden in Rom. Leipzig, 1879. 9. 1.

kiaknázni tudó uralkodók oltalmazó palástja mögé menekültek.

Ez a hehelyzet szignaturája a zsidó községi szervezet európai történetében kezdetétől fogva egészen az egyenjogúsításig. Gyűlölet és kapzsiság vihara dobta egyes országok vagy városok zsidóit az uralkodók, egyházfejedelmek és földesurak kezeibe; az egyiknek gyűlölete vagy telhetetlen kapzsisága elől a másikhoz menekültek, kinél ideig-óráig oltalmat találtak, mely oltalom sohse mulasztotta el pergamenre írott s hivatalos pecséttel ellátott szabadalomlevéllel biztosítani a szabad vallásgyakorlatot, a községi önkormányzatot, a belczívódások önrendelkezése és a zsidó jog szerinti elintézését, mindaddig, míg valamely szeszély vagy költséges kaland újabb próbára nem tette a zsidók fizetési képességét, mely ha már csődöt mondott, úgy vagy vége volt a községi önrendelkezésnek, vagy máshol voltak kénytelenek oltalmat keresni, de legtöbbszörre úgy fordult a koczka, hogy a zsidónak még élete árán sem lehetett fizető képességét beszüntetnie, hanem egyszerre kellett élveznie az uralkodó, az egyházfő és városi tanács, vagy földesúr agyonnyomó védelmét s a vele járó szabad önrendelkezést. «In selbtsüchtigem Interesse – mondja Stobbe ¹⁾ nahmen sich die Kayser der Juden an. So wie ein Landmann sein Vieh vor jedem schädlichen Einfiuss zu hüten sucht, um von ihm einen grösseren Nutzen zu ziehen, so beschützten die Kayser und dann auch die Landesherren ihre Juden, damit ihre Ertragsfähigkeiten nicht leide»,

¹⁾ Die Juden in Deutsch]and während des Mittelalters. 24. 1.

mely nyilatkozatot jellemzően egészítik ki Beugnot szavai¹⁾) a francia zsidókról: «La France n'a jamais donné aux juifs une véritable protection. Si quelquefois elle leur a ouvert son sein et même accordé des faveures, sa conduite était intéressée, et ne durait pas plus que les bénéfices qu'elle lui procurait. C'est surtout en France que cette nation a été constituée matière imposable,» valamint Grant képviselő szavai az angol parlamentben, midőn 1880-ban először került ott szóba a zsidók egyenjogúsítása: «Valóban oltalmazták őket a királyok, de minő módon? Ugyanazon védelmet élveztek, melyben vadászterületeik vadállatait részesítették a fejedelmek. Megóvták őket a nép kirohanásai elől, hogy maguk számára tarthassák meg jobb zsákmány gyanánt.»²⁾)

Ezen állandó külső állapot szemmel tartásával lássuk a községi szervezet alakulását.

I. FEJEZET.

Királyi védelem. (Kamaraszolgaság.)

A zsidókra kiterjedő királyi közvetlen személy- és vagyonoltalom, valamint legfőbb községi joghatóság eredete époly kevésbé mutatható ki a történeti források nyomán, mint a mily homályos a viszony egész fejlődése.

¹⁾ Les Juifs d'Occident. Paris, 1844. 65. 1.

²⁾ Verhandlungen in Betreff der Emancipation der Juden im grossbritannischen Parlament 1830. Pesth, bei Otto Wigand 1830. 8. 1.

Az egyik részről függő és adózó, a másik részről védelmi kötelezettséget rejtő viszony alapját a középkori hadászat körülményeiben találhatjuk fel, a midőn a szabad paraszt, ki csekély birtokával nem képes a nagybirtokosokkal lépést tartani a hadiszolgálatban, elveszti fegyverjogát s háborús időben kénytelen valamely lovagnál oltalmat keresni s ezen védnökségért adót fizetni; a védelmi adót – akár magának a császárnak, akár csak valamely lovagnak szolgáltatja be – személye után fizeti, tehát személyével többé önmaga nem rendelkezhetett,¹⁾ melylyel szemben személye védelmére számíthatott. Így voltak a zsidók is, kik az uralkodó hatalom védelmét mindenütt és mindenha adófizetéssel váltották meg. Ezt a viszonyt a történeti okmányok úgy fejezik ki, hogy a zsidók a császárok kamaraszolgái voltak.

Mit értünk e kifejezés alatt? Mivé fejlődött az idők folyamában?

Nagy Károly, ki a népvándorlások megszűnte után az első rendezett világbirodalmat alkotta, bölcs s előrelátó gondoskodásával belátta, hogy világbirodalma megalkotásához szüksége van a zsidókra, kik kereskedelmileg köthetik össze a nyugatot a kelettel. ²⁾ Ő volt az első, ki személyes oltalmába fogadott zsidókat, kik udvari szállítói voltak s kiknek külön-külön szabadelmleveleket adott, melylyel szemben évi adót kellett beszolgáltatniuk az udvari kincstárba Fia, Jámbor Lajos, követi atyja nyomdokait, ugyancsak ellát egyes,

¹⁾ Stobbe, i. m. 11. l.

²⁾ Dresemann, Die Juden in Aachen. Aachen, 1887. 7. l.

oltalmába fogadott zsidókat privilégiumokkal.¹⁾ melyek a zsidók kötelességeit állandóan a következő szavakkal fejezik ki: *ad cameram nostram fideliter ex suo negotio deservire,*²⁾ «kötelesek kamaránkhöz hűségesen kereskedelmükből beszolgáltatni.» Hogy e szavaknak mi a tulajdonképeni értelme, vajon kereskedelmi szolgálat volt-e a védelem bére, avagy a kereskedelmi üzem nagysága szerint kellett-e adót fizetni, nem mutatható ki, de annyi bizonyos, hogy a királyi személyes oltalomért kellett adózniok s hogy ezen szabadalomlevelekben fordul először elő az «*ad cameram deservire*» «a kamarához beszolgáltatni» kifejezés, mely magában véve semmitmondó kitétel – akár félreértés, akár szándékosság következtében – alapját képezte a későbbi rendkívüli nyomasztó kihatással bíró «*Servi Camerae*» «Kamaraszolgaság» fogalmának. Eredetileg a *Servi Camerae*, vagy *Servi camerae Imperialis speciales*, vagy *Servi Fiscelini*³⁾ kifejezések inkább mi-

¹⁾ Aronius, *Regesten zur Geschichte der Juden*. Berlin 1887–92. 30. 1. 81. sz.

²⁾ Stobbe, i. m. 199. 1. A kamaraszolgaság kezdetének első fokát a «*mundium*» (gyámság) rendszerében találhatjuk meg, mely a királyok részéről gyakorolt védelmi képviselő volt s kiterjedt nőkre, gyermekekre, szellemi és testi fogyatkozásban szenvedőkre, tehát olyan egyénekre, kik szabadok voltak ugyan, de nem lehettek jogilag önállók; az ilyenek védelme ebben a korban a királyi hatalom vele született attribútuma volt; 1. Wenzel, *Egyetemes európai jogtörténet*. III. kiadás. Budapest, 1873. 232. 1.

³⁾ Barbeek, *Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth*. Nürnberg, 1878. 1. 1.

nister-hivatalnok értelemben használták a servus szót,¹⁾ amennyiben a zsidók a császári kincstár kezelői voltak²⁾ s az, „ő hivatásuk volt – egyszersmind bérlői lévén a kincstári jövedelemnek – a megürült pénztárt meg is tölteni; de később, miután a császári kincstár jövedelmét nem is bírták bérben, nevük s kötelezettségük továbbra is fenmaradt: nekik kellett a császári kincstár tele voltáról gondoskodni. Ám a német középkor távolból sem volt oly igazságtalan, aminőnek mi képzelhetnők; a német lovagok is tudtak különbséget tenni jogos kötelezettség és erőszakos rablás között. A szükség nagy mester s az üres kincstár felkutatatta a történelemből a jogalapot a zsidók kiszípolozására Hiszen nem voltak-e egyszersmind «római császárok» is a német uralkodók? Üres czímet viseljenek minden jogutódlás nélkül? Kisütötte hát a Sachsenspiegel (III. 7. 3.), hogy Vespasian császár a zsidók védelmére kötelezte magát Josephus történetíró iránt, aki fiát Titust kigyógyította a köszvényből.⁸⁾ Tehát a német császároknak is, mint «rómaiaknak» utódlási kötelezettsége birodalmuk zsidóinak a megvédése. De Vespasianus, miután romba döntötte a zsidó államot, lefoglalta a templom részére fizetett évi félsekel (didrachmon) adót s mint fiscus judaicus-t maga élvezte az évenként beszolgáltatott templomadót,⁴⁾ nem természetes-e, hogy

¹⁾ Nübling, Die Judengemeinden des Mittelalters. Ulm, 1896. 241. 1.

²⁾ Saitschick, Beiträge zur Gesch. der rechtlichen Stellung der Juden. Frankfurt a/M. 1890. 4. 1.

³⁾ Stobbe, i. m. 13. 1.

⁴⁾ Berliner, i. m. 1. k. 27. 1.

a római császárok utódai nemcsak a védelem kötelességét, de az adószedés jogát is örökölték? A zsidók a császár birtoka, melynek megóvásáról gondoskodik s élvezi a hasznát, amelylyel azonban tetszés szerint rendelkezhetik is, akár elzálogosítás, akár eladás útján, csakhogy az elidegenítés védelmi kötelezettség átruházásával is járjon.

Ez a felfogás nem egyszerre keletkezett, hanem történeti fejlődés eredménye. Az első keresztes háború okozta szenvedések készítették a német zsidókat arra, hogy császári oltalomhoz folyamodjanak,¹⁾ de jellemző, hogy még az 1084. és 1090. évbéli okmányok csak Speyer város zsidóira vonatkozólag említik a császári védelmet,²⁾ holott 1103-ban IV. Henrik, valamint a második keresztes hadjárat idején III. Konrád már általános védelmet ígér.³⁾ Így fejlődött az előbb csak szórványosan s maguk a zsidók által kért oltalom már a 13. század elején oly irányú szilárd intézménnyé, hogy a zsidók az egész birodalom területén a császár közvetlen védelme alatt állnak s minden vagyonukkal kincstára tulajdonát képezik.⁴⁾

Nem érdektelen, hogy a Schwabenspiegel, valamint Wernher mainzi érsek 1265-ben kötött békeszerződése

¹⁾ Schaab, Diplomatische Geschichte der Juden zu Mainz und dessen Umgebung. Mainz, 1855. 45. I.

²⁾ Stobbe, i. m. 8. 1.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. 12. 1. A kamaraszolgátság kifejllettsége idejének meghatározására vonatkozó eltérő nézeteket l. Wertheimer, Die Juden in Oesterreich. I. k. 28. 1. és Graetz VI. k. 113. és 269. 11.

a zsidókat mint «des Keicbs Kammerknechte»¹⁾ említi, holott a császárok rendeleteiben sajátjuknak mondatnak, a mely körülmény arra a felfogásra készíthetne, hogy a zsidók tulajdonképen a birodalomhoz tartoztak, az államtest egyik kiegészítő részét képezték, s csak mint javadalmat bírták őket. a császárok, de valószínű, hogy a fenti elszigetelten előforduló kifejezés csak véletlen szüleménye, mert tényleg nem az állam védte őket a császár útján, hanem tisztán a császár személye. Hiszen a védelem, mint a római császárok jogutódlási kiváltsága, a 15. századig már oda fejlődött, hogy nem is tekintetett öröklött kötelezettségnek s minden trónralépő császár tetszés szerint dönthetett megkoronáztatása alkalmával országa zsidóinak élete felett; Brandenburgi Albert örgróf mondja egy 1462. évbéli okmányban: «so ein yeder Komischer König oder Kayser gekrönnet wird, mag er den Juden allenthalben jm Eich alle jr gut nemen, darzu jr leben und sie tödten.»²⁾)

A császár védelmi kötelezettségének főczélja nem is a védelem volt, hanem csak a jogcím a zsidók megszarolására Számtalan esetet említenek a történeti források, a midőn a császári oltalmat busásan megfizetett zsidók üldözések ütötte nyílt sebekkel fordultak panaszkodva császári védnökükhöz, anélkül, hogy csak legcsekélyebb vigaszt nyerhettek volna fájdaljukra

1241-ben Frankfurtban nagy üldözés volt; a zsidópanaszt emeltek IV. Konrád császárnál, ki 1246-ban a

¹⁾ Schaab, i. m. 17. l.

²⁾ Stobbe, i. m. 17. l.

következő ítéletet hozta: «Dass er seinen Bürgern von Frankfurt wegen der Treue, welche sie zu allen Zeiten . . . erwiesen hätten, allen Schaden und jede Beleidigung erlasse, welche sie durch Ermordung und Ausrottung der Juden zu Frankfurt, Knechte seiner Kammer, mehr aus Nachlässigkeit und Zufall, als aus Vorsatz zugefügt hätten»,¹⁾ tehát mintegy szentesítve az üldözést, csak az alól a nagy bűn alól tartja szükségesnek felmenteni a várost, hogy a zsidók lemészárlásával a császári kincstárnak okoztak kárt.

Überlingenben 1332-ben vérvád következtében üldözték a zsidókat, a mi miatt Bajor Lajos büntetést szabott a városi tanácsra, de nem azért, mert embertelenséget követtek el, hanem «mert őt előzetesen nem kérdezték meg ez iránt.»²⁾

Diessenhofenből 1349-ben kútmérgezés vádjá folytán körülbelül 300 zsidó Kyburgba menekült Albrecht osztrák herceg védelme alá; Diessenhofen polgársága erélyes hangú levélben követelte a hercegtől, hogy vagy ő égettesse el a zsidókat, vagy szolgáltassa ki őket; «a herceg, hogy *megmentse* a zsidókat a felvadult nép dühétől, inkább maga égettette el őket.»³⁾

Igaz ugyan, hogy sok esetre utal a történet, a mikor a királyi védelem nem hunyázkodott meg az egyházi vagy városi hatóság óhaja előtt, de ezek mind oly ese-

¹⁾ Schaab, i. m. 47. 1.

²⁾ Quia in hoc facto non requisierant imperatores. Löwenstein, Gesch. d. Juden am Bodensee und Umgebung. 1871). 1. 6. 1.

³⁾ U. o. 81. 1.

tek, a melyekben vagy nem kellett az uralkodónak félnie az egyház, illetőleg polgárság hatalmától, vagy pedig, hogy ép velük szemben akart királyi hatalmának érvényt szerezni.

Így veszi már Jámbor Lajos 827-ben hathatós oltalmába szabadalmazott zsidóit Agobard ellen,¹⁾ majd I.V. Henrik császár 1098-ban a mainzi egyházi hatóság ellen, midőn a keresztes hadak üldözése alatt kényszerűségből áttérteknek megengedte a zsidósághoz való visszatérésüket s elrendelte elrablott vagyonuk visszaadását, mely rendelet ellen rendkívül kikelt az egyház, «da die getauften Juden in den Bischofsstädten, wenn sie zum Judenthum zurücktreten, aus dem bischöflichlandesherrlichen Patronate und Steuerrechte in das Patronat der Reichskrone und deren Steuerrecht zurückkehren»;²⁾ valamint Prágában is megtörtént 1339. évben, hogy a kényszeráttértek királyi engedélylyel visszatérvén vallásukhoz, a herczegérsek által fogságba vettek, mely fogságból az országos kamarás, mint királyi helynök mentette ki őket, a miért persze a kamarás egyházi átokkal sújtatott.³⁾

Elszigetelten áll a történetben az a bölcs és atyai gondoskodás, melylyel Könyves Kálmán tartotta távol hazánktól a keresztes hadak romboló áradatát, különben mindenütt önző érdek vezette az uralkodókat, valahányszor egyházi hatóság, vagy városi polgárság ellen

¹⁾ Aronius, i. m. 35., 40. és 41. l. l.

²⁾ Aronius, i. m. 78–96. és 125. 11.

³⁾ Hermann, Gesch. cl. Juden in Böhmen von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1813. Wien und Prag, 1819. 38. l.

feleltek meg a zsidók iránti védelmi kötelezettségüknek. Nürnbergben 1348-ban a czéhek magukhoz vissza ragadták az uralmat, a patricziusokat megfosztották a város vezetésétől s hogy a város pénztárát megtöltsék, kirabolták a zsidókat; ezt IV. Károly «saját személye és vagyona elleni merényletnek tekintvén» szigorú utasítást adott a várgrófnak a zsidók oltalmazására¹⁾ Az égeri zsidókat IV. Venczel király vette 1379-ben hatóság pártfogásába a város zaklatása miatt, hangsúlyozván, hogy a zsidók az ő saját «Kammergut»-ját képezik. ²⁾ Nagy Lajos 1376-ban a pozsonyi városi hatóság igaztalansága ellen oltalmazza az ottani zsidókat,³⁾ III. Frigyes 1443-ban a konstanzi városi tanácsot dorgálja meg s ellene szigorú vizsgálatot rendel egy üldözés miatt, « dies geschehe jedoch nicht, – mondja maga a király – um die Juden zu schützen, sondern nur, damit die königliche Kammer in ihren Freiheiten nicht geschwächt werde, was bei längerer Gefangenschaft der Juden zu befürchten wäre,»⁴⁾ holott Posenben, hol oly városrészen laktak a zsidók, mely nem volt sem a városi tanács, sem a papság hatósága alatt, hanem

¹⁾ Haenle, Geschichte der Juden im Fürstenthum Ansbach. Ansbach, 1867. 10. l.

²⁾ Saitschick, i. m. 41. l.; Hermann, i. m. 36. l.

³⁾ Egy tüzeset alkalmával egy pozsonyi polgár kirabolta valamely zsidónak a házat; a zsidó a városi hatóságnál nem nyervén igazságot, magához a királyhoz fordult, ki az ügy megvizsgálása után elítélte a rablót, de ítéletét többször meg kellett sürgetnie, míg a város azt végre is hajtotta Kohn, Zsidók tört. Magyarország, 174. l.

⁴⁾ Löwenstein, i. m. 44. l.

egyenest a királyi joghatóság alatt, a miért a város és a papság szüntelenül kellemetlenségeket okozott a zsidóknak, egy előfordult eset alkalmából 1468-ban két ezer arany bírsággal büntette IV. Kázmér a tanácsot, valamint később 1536-ban Zsigmond király 10.000 márka büntetéssel fenyegette a városi hatóságot, ha miatta bántódásuk lesz a zsidóknak.¹⁾

Ilyen külső keret vette körül a kétes értékű privilégiumokat, melyek pergamenen őrizték a drága pénzen megvásárolt védelmet, s a melyek alapját képezhették volna a községek szilárd szervezetének. E privilégiumok, melyek a zsidók polgári s kereskedelmi viszonyait szabályozták, főleg a községi szervezet magva tekintetében, az önálló bíraskodás s községi önkormányzatra vonatkozólag a német és szláv tartományokban, állandóan még ugyanazon szövegűek is.

Az uralkodó, mint védnök, volt a zsidóügyek s a zsidók közti perek legfőbb bírója; eléje vittetett minden fenyítő ügy s felebbezési fórumot képezett a zsidó bírósággal szemben. A mérhetetlen áldozatokkal szerzett védelmi viszonyban a bíraskodás s a belügyek feletti szabad rendelkezés volt a zsidók legfőbb vágya, hogy legalább saját ügyeik s egymás közti pöreik elintézésében ne legyenek kitéve külső zaklatásoknak, hanem egyenest védnökük fenhatósága alatt álljanak. «Si Judaei inter se discordiam de facto moverint aut guerram, Judex civitatis nostrse nullám Jurisdictionem! sibi vendicet in eosdem, sed rex aut Dux aut summus

¹⁾ Perles, Geschichte der Juden in Posen. Breslau, 1865. 11. és 18. II.

terrae vel regni Camerarius iudicium exercebit. Si autem reatus vergit in personam soli Regi vel Duci Casus reservabitur iudicandus. Item contra Judaeum non nisi in scolis procedatur, nobis exceptis, qui eos possumus ad nostram prsesentiam evocare.» Ezen rendelkezés, mely az önálló bíráskodást s mint kamaraszolgáknál a közvetlen uralkodói fenhatóságot biztosítja, állandó szakaszát képezi a 13. századtól kezdve egészen a 18. század közepéig – legfőlebb csekély stílárius változtatással – kiadott szabadalom-leveleknek.

A legelső, ki ily értelmű privilégiumot adott, a melylyel a kamaraszolgaság viszonyát tényleges jogalapra helyezte, II. Frigyes osztrák herceg volt,¹⁾ ki 1238-ban oltalmába fogadta a bécsi zsidókat s 1244-ben megadta a saját főhatósága alatt álló, de mégis a községi önrendelkezésű bíróság privilégiumát, melyet a német, magyar és szláv uralkodók átvettek.

Ezen bíráskodás közelebbi meghatározásáról s mi-kénti alakulásáról később külön fejezetben lesz szó; itt csak az eszme vándorútjáról akarunk említést tenni, s a kamaraszolgaság intézményével való legszorosabb összefüggését feltüntetni, minthogy ebben nyilvánul a községi szervezet kifelé történt alakulásának legelső megnyilatkozása: a korlátlan királyi főhatóság, mely a zsidókat érdeklő összes ügyekben – a belkormányzat, bizonyos mértékig, önrendelkezési jogának adományozása mellett is – a legfőbb felügyeletet gyakorolta

¹⁾ Aronius, i. m. 233. 1.; G. Wolf, Geschichte der Juden in Wien (1156-1876). Wien, 1876. 4. l; Wiener, Regesten zur Geschichte der Juden in Deutschland. I. Hannover, 1862. 5. 1.

II. Frigyes privilégiumát átvette s átültette hazánkba 1451-ben IV. Béla, miáltal Magyarországon is honossá vált a kamaraszolgaság, s a melyet a magyar királyok egészen II. Lajosig szószerint meg is erősítettek;¹⁾ 1254-ben átvette Ottokár cseh király, 1264-ben tovább adta Jámbor Boleslaus Nagylengyelországnak, 1295-ben elfogadta I. Bolko schweidnitzi herceg s 1299-ben III. Henrik glogauai herceg; ugyanezen privilégiumot erősítette meg IV. Kázmér 1453-ban, Zsigmond Ágost 1548-ban, Báthory István 1580-ban, III. Zsigmond 1592-ben, IV. Wladislaus 1633-ban, János Kázmér 1649-ben, II. Ágost 1697-ben, III. Ágost 1736-ban és végre Stanislaus Ágost 1795-ben.²⁾ Lényegében egyforma volt a zsidótörvény Cseh, Szilézia, Lengyel, Magyar, Morva, közép és észak Németországban a 13. századtól kezdve egészen a 18. század közepéig, a midőn újabb törvényes fordulatot adott a zsidók helyzetének ugyancsak egy II. Frigyes, Nagy Frigyes az 1750. évben kiadott General-Juden Reglementjével,³⁾ mely ismét irányadó volt középeurópa többi országaira is, s a melynek alapelvei érvényben maradtak az egyes államok egyenjogúsító törvényéig.

A G. J. Reglement is a kamaraszolgaság azon elvé-

¹⁾ Kohn, i. m. 101. és 147. 11.

²⁾ Perles, i. m. 12. 1.; Bloch, Die General-Privilegien der polnischen Judenschaft. Posen, 1892. 62. 1.; Geyder, Ueber die Judenrechte im Mittelalter (Schlesisches Provinzialblatt 112. kötet) 306. 1.; Wolff, Geschichte der Juden in Schlesien (Schlesisches Provinzialblatt 116. kötet) 301. 1.

³⁾ Kiadta Rönne und Simon, Verhältnisse der Juden in Preussen. Breslau, 1843. 240. kk. 1.

fogjuk, a minő jogtalan alapból indult ki, a kamaraszolgaság aranybányából, époly meglepően sok igaztalanság merül fel a történet folyamán a zsidók részéről is, kik vagyonuk s befolyásuk révén kiaknázták a helyzetet s kezükben tartották a községek kifelé irányuló szervezetét, mely magában az uralkodóban, mint a zsidók személyes birtokosában csúcsosodott ki a legfőbb felügyelő és intéző hatáskörre.

II. FEJEZET.

A királyi védelem átruházása

A zsidók helyzetének és szervezeti viszonyának története a legszorosabban függ össze a városok és földesúri jogok történetével, a mely jogok fejlődésének viharai mindenkor magukkal ragadták a zsidókat is. Ezen átalakulások egyes fázisai nem jelölhetők meg pontos évszámmal, de általában a következő korszakokat határozhatjuk meg: 1. a földesúri jogok korszaka, a midőn egyházi vagy világi hatalom kezébe volt letéve kisebb-nagyobb területek sorsa, a nélkül, hogy az illető földesúr bárminő felelősséggel tartozott volna a területen lakók helyzetére vonatkozólag valamely felettes hatóság iránt; ebben a korszakban volt legtűrhetőbb a zsidók helyzete, mert a földesúr igényeit kielégítve nem kellett tartaniok külön zaklatásoktól. 2. A birodalmi hatalom egységesítésének korszaka, a midőn a zsidók – mint a császár vagy király kamaraszolgái – birodalmi joghatóság alatt éltek az egyházi és világi földesurak birtokain, mely korszak a keresztes hadjáratoktól a 14. század végéig terjedt. 3. A városok ön-

állóságának korszaka, a midőn a városok kivonják magukat a földesurak hatalma alól, s így a zsidók védelmét s a vele járó jogokat is saját körükbe vonják, a mi a zsidók legsanyarúbb helyzetét teremti meg, a menyenyiben most már háromfelé kellett a védelmet megvásárolniuk: a királytól, a földesúrtól s a várostól.

fioy a közvetlen földesúri főhatóság alatt aránylag legjobb dolguk volt a zsidóknak s legéríntetlenebb volt a községi viszonyuk, egyrészt abból gyanítható, hogy a keresztes hadjáratokig úgyszólván alig emlékszik meg róluk az európai történet, másrészt pedig-ékesen bizonyítják azt a fen maradt okmányok, melyek a zsidók őszinte gyászáról tesznek említést egyes érsek s püspökök -- mint földesuraik -- halála alkalmával. Arlesben 449-ben Szt. Hilarius temetésén a zsidók sírtak s héber gyászdalokat énekeltek, 551-ben Clermonti Gallus püspök gyászkíséretében fáklyákkal vonultak ki, Walthard magdeburgi érsek temetésén 1012-ben jajveszéklő fájdalommal adtak kifejezést a gyásznak, Bardo mainzi érsek temetésén 1051-ben hamuval hintették be fejüket s kiáltották: *heu pie pater*, valamint Anno kölni érsek halála alkalmával 1075-ben kora hajnalban templomi gyászünnepélyen siratták el a jámbor életű főpapot.¹⁾ E gyászmegnyilatkozások bizonyára őszinte szívből fakadtak az oltalmazó földesúr halála felett, s nem voltak pusztán hivatalos kötelességből folyók. S ha *Simon* a csodálkozás hangján kiált fel a Nîmes-i zsidók történetében az 1089. évről²⁾: «N'est il pas remarquable

¹⁾ Aronius, i. m. 5., 11., 61., 65. es 68. 11.

²⁾ Histoire des Juifs de Nîmes. Nîmes, 1886. 8. 1.

de voir ainsi la synagogue et les habitations juives dans le voisinage de la cathédrale, de l'Evêché et du Chapitre? C'est assurément un indice des bonnes relations qui existaient entre les adeptes des deux religions et des bons sentiments du clergé á l'égard des juifs,» úgy csak következtetésében téved, a mennyiben nem a benső baráti érzés vonzotta a zsidókat a püspöki rezidencia közvetlen közelében való letelepedésre, hanem az oltalom keresés, a mit a püspöki uralom alatt levő városokban meg is találtak a nemesen gondolkodó egyházfőknél.

De az aránylag nyugodt helyzet nagyot változott a keresztes hadjáratok megindításával, főleg midőn Bouilloni Gottfried követei 1096. óv tavaszán megjelentek a Rajna vidékén. Vallásháborúról lévén szó, képesek lesznek-e, akarnak-e majd oltalmat nyújtani az egyházfejedelmek? A zsidó történet elragadtatás hangján szól egyes püspökök nemesszívűségéről, melylyel saját várak falai mögé rejtették á szorongatott zsidókat, de alaposan mérlegelve a történeti tudósításokat, egészen más világításban tűnik fel azon oltalom. 1090-ben a speyeri község küldöttsége jelenik meg IV. Henrik császár előtt,¹⁾ majd 1096-ban a mainzi község küld követeket, kérve a császár oltalmát, a ki sürgős levelek útján szólítja fel a fejedelmeket, püspököket és grófokat a zsidók hathatós védelmére.²⁾ Tehát a császári nyomatékot kellett előbb megszerezni az egyházfők köteles s jól megfizetett védelmére. S minő volt a védelem?

¹⁾ Aronius, i. m. 71. 1.

²⁾ U. o. 82. 1.

Kölnben¹⁾ ép a legnagyobb zavargás idején nem volt otthon az érsek, s hivatalnokai vették jutalom fejében pártfogásukba a zsidókat; Wormsban Adalbert püspök csak a kitérés föltételével akarja zsidóit megvédeni;²⁾ Mainzban «sok pénz árán» csakugyan megoltalmazza őket Ruthard érsek, de e miatt oly magas fokra hágott a nép dühe, hogy maga az érsek is kénytelen volt menekülni, s midőn az érsek felmondta nekik a védelmet, ha csak ki nem térnek, előljárójuk Kalonymus «vergreift sich persönlich am Erzbischof,» minek következménye az volt, hogy Kalonymus megöletett.³⁾

Ilyen példák után nem nagyon vágyakozhattak a zsidók egyházi hatóságok védelme alá, de a korviszonyok más kiutat nem engedtek számukra. Egyedül a királyi védelem szalmaszálába kapaszkodhattak, de minthogy egyrészt az ország területének nagysága következtében e védelem csakis közvetett lehetett, másrészt pedig a püspökök egyházi és világi hatalmával az uralkodóknak is számot kellett vetniök, a kecsgettő jövedelmet szívesen juttatták az uralkodók ép a püspököknek, a kiknek oltalma alá helyeztettek. Ilyen törekvés kifolyásának tekinthető Könyves Kálmánnak – azon korban páratlan – törvénye (1101–1102), hogy «a zsidók szerezhetnek ugyan földbirtokot, de csakis ott lakhatnak, hol püspöki székhely van,»⁴⁾ valamint már előbb II. Ottó rendelete, ki 973-ban a

¹⁾ U. o. 83. 1.

²⁾ U. o. 85. 1.

³⁾ U. o. 86. L; Nübling, i. m. 123. 1.

⁴⁾ Kohn, i. m. 70. 1.

magdeburgi zsidókat az ottani püspök joghatósága alá helyezi,¹⁾ s később I. Frigyes intézkedése, melylyel 1178-ban az avignoni és regensburgi zsidóktól befolyó jövedelmet – mint személyi ajándékot adományozza az illető püspököknek, holott II. Frigyes 1211-ben nem a palermói érseknek, hanem az ottani érsekségnek ajándékozza a város zsidóit,²⁾ de megtörtént az is, hogy Richard király 12G3-ban Worms zsidóit, mely ugyan szintén püspöki székhely volt, a speyeri püspököknek adományozta³⁾

Ezen szörványos püspöki fenhatósággal szemben egészen különleges viszony fejlődött ki a 13. és 14. században a mainzi érsek és a német zsidók közt. A mainzi érsek – így írja a Sachsenspiegel⁴⁾ ha a császár távozik az országból, mint főkancellárja helyettesíti a zsidók védelmében, a miért az országos zsidójövedelemnek egy tized része őt illeti meg. Tény az, hogy I. Rudolf a zsidók révén akarta jutalmazni Henrik mainzi érsek szolgálatait, neki adományozta Thüringia, Mark és Meissen zsidóit, kiknek 1287-ben megparancsolja, hogy az érseknek épúgy engedelmeskedjenek, mint neki;⁵⁾ tény az is, hogy VII. Henrik 1309-ben már kiegyezik Péter mainzi érsekkel, mint birodalmi kancellárral, a zsidóadók tizedének 600 font fillér évi általánnyal való megváltásában,⁶⁾ valamint az is, hogy 1357-ben a mainzi érsek a majnai frankfurti zsidók évi fej adóját, mely nem a királyi

¹⁾ Wiener, Begesten I. 1. 1.

²⁾ U. o. 3. és 4. U.

³⁾ Wiener, i. m. 9. 1.

⁴⁾ Stobbe, i. m. 46. 1.

⁵⁾ U. o. és Wiener 13. 1.

⁶⁾ Wiener ál. 1.

kincstárba, hanem a városi pénztárba folyt be, a maga részére követeli, mely követelés előtt a városi tanács meghajolt s évi általányt szavazott meg az érsek részére;¹⁾ de úgy látszik, hogy a mainzi érsek ezen kiterjedt birodalmi jogának nagyon rozoga alapja volt, mert 1406-ban Ruprecht király jogosulatlanak tartja az érsek igényét, kinek panaszára egyszerűen kijelenti, hogy ő mitsem tud az érsek ezen jogáról s nem is helyesli.²⁾ Valószínűleg a mainzi érsek nem állt Ruprecht kegyében, a ki inkább a würzburgi püspököt kedvelte, mely püspökség már a 13. századtól kezdve feszült viszonyban volt az uralkodókkal, minthogy az 1000 font fillérnyi beszedett zsidó adóból 400 fontot a királyi kincstárba kellett beszolgáltatnia, a mit Wolfram püspök megtagadván, s a zsidók jogát szorítván meg, 1322-ben Bajor Lajos «greife ihn an, er sei Pfaffe oder Laie » utasítással meghatalmazottat küldött Würzburgba a zsidók védelmére; ezen viszony Ruprecht alatt fordult jobbra, a ki a würzburgi püspök kedvéért megtette azt is, hogy az egész birodalomban Cheremet mondatott bizonyos Süsslin zsidóra, mert engedetlen volt a püspök Ítéletével szemben s e Cherem alól csak egy év múltán oldotta fel, miután elégtételt adott a püspöknek.³⁾

A mainzi érsek ezen fővédnökhelyettesi minősége mellett azonban más püspökök jövedelmét is szívükön hordták az uralkodók, kik szolgálatok elismerésül

¹⁾ Nübling, i. m. 310. 1.; Stobbe, 25. 1.

²⁾ Stobbe, 46. 1.; Wiener, 03. 1.

³⁾ Wiener, 63-65. 11.

zsidókat adományoztak az egyházfőknek. Így Nassaui Adolf 1294-ben megparancsolja a zsidóknak, hogy Gerhard mainzi érseknek üzessenek az évi zsidóadó tizedén felül még évi 200 ezüst márkát; ¹⁾ I. Albrecht 1298-ban a kölni érseknek ajándékozza a dortmundi zsidókat, mely adományozás után egy évvel szigorú rendeletet küld a dortmundi zsidókhoz, hogy föltétlen engedelmességgel legyenek a kölni érsek iránt; ²⁾ VII. Henrik 1308-ban még luxemburgi gróf korában, a kölni érseknek ígéri egész egyházmegyéje zsidóságát, ha megválasztják római császárrá. ³⁾

De ilyenmő adományozásoknál még tőrhetőbb lehetett a zsidók helyzete, mint akkor, midőn egyes eladósodott uralkodók zsidókat egyszerően elzálogosítottak természetesen, hogy ilyenkor a hitelező nem nagyon kímélte a zálogot, hogy ne csak a veszélyeztetett tőkét, hanem a busás kamatokat is mielőbb megszedje rajtuk, így zálogosítja el IV. Konrád 1251-ben 3000 márka ezüstért a rothenburgi zsidókat Gottfried von Hohenlochnál, ⁴⁾ Bajor Lajos 1314-ben Emich speyeri püspöknél az ottani zsidókat ⁵⁾ s 1330-ban a schaffhauseni zsidókat nagybátyjainál Albrecht és Ottó osztrák hercegeknél, ⁶⁾ valamint 1339-ben a speyeri püspök engedélyével a speyeri zsidókat Ruprecht örgrófnál 2000 font fillér adóssága fejében. ⁷⁾

Ám a zsidók zaklattatása s nyugodt községi fejlődé-

¹⁾ Wiener, i. m. 1G. 1

²⁾ U. o. 18. 1.

³⁾ U. 20. 1.

⁴⁾ U. o. 8. 1.

⁴⁾ U. o. 25. 1.

⁵⁾ Löwenstein, i. m. 58. 1.

⁶⁾ Wiener, 43. 1.

sük teljes megbénítása akkor érte el tetőpontját, midőn a városok önkormányzatra törekedve, le akarták magukról rázni a püspöki uralmat s maguknak reklamáltak a zsidók védnökségét s – természetesen – jövedelmét is. Már a 13. század utolsó éveiben nagy egyenetlenség tör ki Mainz városa s az érsek közt, hogy az érseknek mi se jusson a zsidóadóból, de végre a tanács kiegyezkedett az érsekkel,¹⁾ s 1337-ben Bajor Lajos kénytelen ráparancsolni a frankfurti városi tanácsra, hogy segédkezzék a mainzi érseknek a zsidók megvédelmezésében.²⁾ Hogy milyen hullámokat vethetett az ilyen czívódás, legjobban bizonyítja a kölni érsek válasza, melyet a városnak, a zsidók iránt tanúsított önkénye miatt emelt kifogására 1258-ban adott: «quod nihil ad civis Colonienses pertinet de suis Judeis, cma-litercumque cum eis ipse agat; tenet enim ipsos Judeos in fcteto ab imperio, et sicut sua interest eorum tributa recipere, ita et delicta corrigere et punire»,³⁾ valamint Strassburg városának százados harcza a püspökével, kinek uralma alól 1262-ben függetlenítette magát s az állandó súrlódások oda vezettek, hogy 1349-ben – a fekete halál idején – a püspök szövetkezett a nemesekkel s a néppel, megbuktattatta a zsidókat védő tanácsot, zsidóelleneset választatott, mely csakugyan el is égette a város összes zsidóit.⁴⁾

¹⁾ Schaub, i. m. 62. l.

²⁾ Wiener, 41. l.

³⁾ Aronius, i. m. 267. l.

⁴⁾ Weiss, Geschichte mid rechtliche Stellung der Juden im Fürstin stimm Strassbourg. Bonn (évszám nélkül) 9. l.

Bizony igaza lehet Nüblingnek,¹⁾ hogy a «fekete halál» néven ismert 1348-49-iki időszak egész Európára kiterjedt üldözés rendkívüli méretének oka alapjában abban rejlett, hogy a zsidók kivonattak a Landesherrschaft alól s a Reichsstädte hatalma s védelme alá kerültek, miáltal a Landesherrek óriási jövedelmet veszítettek el. Valóban még nem szűnt meg az üldözés okozta jajkiáltás, midőn 1356-ban IV. Károly aranybullája új jogot teremt meg: a Judaeos habere vagy tenere, a »zsidótartás» jogát.²⁾

Ugyanis a «fekete halál» pusztításai után a fejedelmek és főpapok legnagyobb igyekvése volt jogot szerezni a zsidótartásra,³⁾ mely törekvésükben előzékenységgel támogatta őket IV. Károly, ki a választófejedelmeket le akarta maga részére kötelezni, a miért is az 1356-iki nürnbergi és metzi birodalmi gyűléseken lemondott kizárólagos védnöki s zsidóadományozási jogáról, s az aranybulla 9. pontjában az összes választófejedelmeknek megadta ezt a jogot, a mely jog nemcsak a zsidótartásra, hanem idővel a zsidótartás engedélyezésére is kiterjedt az illető fejedelem birtokterületén élő földesurakkal szemben. Az eszme tulajdonképen a ravasz Gerlach mainzi érsektől eredt, a ki mint kancellár bizonyára legjobban tudta, hogy mennyit jövedelmeznek a zsidók, s aki még haza sem ért a birodalmi gyűlésről, már útközben oltalmába fogadott egy nürnbergi zsidót, kit egyben fel is hatalmazott, hogy

¹⁾ Die Judengenieninden stb. 28(1. 1.

²⁾ Haenle, i. m. 9. 1.

³⁾ Graetz, VII. 2. k. 3. I.

minél több zsidót vonzzon a mainzi püspökség védelme alá.¹⁾

Természetes, hogy IV. Károly nem azért osztotta meg jogát, hogy magánpénztára megcsappanjon s így úgy ő, mint utódai is akként magyarázták a habere Judaeos fogalmát, hogy királyi jövedelmüknek nem szabad csökkennie. így történt, hogy ha azelőtt kizárólagosan királyi joghatóság alá tartoztak a zsidók s lakóhelyük földesurai jogtalan befolyást engedtek meg maguknak az adózsarolás révén –mint látni fogjuk – a községek beléletébe és szervezetébe, úgy IV. Károly aranybullája révén világgá röpitett fogalommal törvényes jogviszony keletkezett, mely a királyi főhatóság és a zsidók közt mellékhatóságokat létesített, mely körülmény – ha annál nyomasztóbb is volt a zsidókra, minél több földesúr tudta megszerezni a zsidótartás jogát – de nem maradhatott kihatás nélkül a községek szervezetére sem.

III. FEJEZET.

A védnöki hatóság képviselete.

Minél nagyobb terület urának védnökségét kellett a zsidóknak élvezniök, annál elviselhetetlenebb volt helyzetük, minthogy a távolban tartózkodó uralkodónak személyes védelmét a viharok kitörése alkalmával soh'se vehették igénybe, valamint azért is, mivel az uralkodó iránti kötelezettségüknek csakis közbenjáró személyek közvetítése útján tehettek eleget, a kik a ki-

¹⁾ Sclmab, i. m. 98. 1.

rályi megbízást nem a legkíméletesebb módon, de rendszerint saját előnyeik figyelembe vételével hajtották végre. Ebből magyarázható meg az, hogy a zsidók mindig szívesebben tartózkodtak valamely püspök vagy földesúr joghatósága alatt levő területen, mint királyi birtokon, minthogy amazokkal közvetlenül érintkezhetek/holott a királyi megbízottaktól sokat kellett szenvedniök.¹⁾

Ily királyi megbízottak – kiknek feladata kiterjedt részint a zsidók iránti összes királyi jogok gyakorlására: védelemre, Ítékezésre és adóbeszedésre, részint pedig külön meghatalmazás kivételére – legelső nyomait már a 9. század elején találjuk Jámbor Lajos birodalmában. Mi volt a hatásköre? Mi volt az intézmény létesítésének oka? Hála a napfényre hozott forrásoknak, amelyek segítségével ha nem is tudunk meg mindent, de legalább nem vagyunk kénytelenek kizárólagosan gyanítgatásokba bocsátkozni.

Ugyanis Agobard lyoni érsek zsidóellenes törekvéseit ellensúlyozandó, Evrardus-t magister judaeorum-ot küldte Jámbor Lajos Lyonba, hogy segílyt nyújtson az ottani grófnak a zsidók megvédelmében.²⁾ Agobard 828-ban Nibradius érsekhez írt panaszlevelében említi legelőször Evrardus nevét, qui Judaeorum nunc magister est.³⁾ Ebből azt következtethetjük, hogy a lyoni gróf volt megbízva az udvar részéről az ottani zsidók állandó védelmével, de miután Agobarddal szem-

¹⁾ Saige, Les Juifs du Languedoc. Paris, 1886. 49. 1.

²⁾ Aronius, i. m. 35. l.; Nübling, i. ni. 76. I.

³⁾ Aronius, 40, I,

ben gyengének bizonyult, az udvar egy ad hoc biztost küldött Lyonba De Jámbor Lajos 828-ban újabb szabadalmat adván a zsidóknak, elrendeli, hogy oly perekkel, miket azonnal nem tudnának elintézni, várni kell, míg maga a császár, vagy «magister illorum, quem super ea et super alios negociatores praeponimus» oda nem érkezik,¹⁾ miből az következne, hogy létezett egy állandó császári hivatal: «a kereskedők mestere», a ki a kereskedők ügyeit s pöreit intézte. Aronius azonosnak tartja a Judenmeister a Kaufmannmeisterrel, s minthogy egyéb történeti forrásunk nincs, meg kell elégednünk avval a ténynel, hogy a zsidók védelmében a császárt hatósági joggal felruházott egyének – mint Lyonban a gróf – képviselték, peres ügyekben pedig a császár mint legfőbb bíró által a kereskedők fölé kinevezett magister-maitre intézkedett, a kiről azt mondja Beugnot:²⁾ «le maître des Juifs résida près de l'empereur, et devint son intime conseiller», tanácsosa volt a császárnak zsidó ügyekben, a ki bizonyára nemcsak peres ügyekben helyettesítő a császárt, hanem üldözések esetén annak nevében a helyszínen is megjelent, ha a helyi védnökséggel megbízottnak ereje elégtelen volt.

A források ezen tudósítása teljesen beleillik Nagy Károly közigazgatási rendszerének keretébe,³⁾ mely szerint birodalma grófságokra osztatott fel, melyekben a

¹⁾ Aronius, 41. 1.

²⁾ Les Juifs d'Occident. Paris, 1824. 77. 1.

³⁾ L. Wenzel, Egyetemes európai jogtörténet. III. kiadás, Budapest, 1873. 187, 1.

gróf intézte az egész közigazgatást, törvénykezést, katonai s közgazdasági hatalmat a király nevében; a grófon kívül királyi kiküldöttek (missi Regii) is voltak, kik felülvizsgálták a grófok s a közigazgatási közegek működését. Nagy Károly után megszűnt e rendszer, minthogy utódai gyengék voltak a grófok erőszakoskodásaival szemben.

A következő két századból nem nyújt adatot a történet a magister Judaeorum hivatal mibenlétére s fennállására vonatkozólag, de annál kifejezettebb formát ölt a helyi védnök hivatala, a mennyiben VI. és VII. Lajos alatt (1108-1180) polgármesterek (prévôt, pravpositus) álltak a községek élén, kiket maguk a községek választottak, de a király vagy a város bárója megerősített, s a kiknek feladata volt mindenben képviselni a zsidók érdekeit.¹⁾ Utánuk a 12. század végén Fülöp Ágost szervezett új hatóságot (rendeletének nincsen dátuma), melynek azonban inkább bírói hatásköre volt; a király ugyanis minden község részére két très-probes embert nevezett ki «a zsidók pecsétjének őrizete» céljából s melléjük, mint jegyzőt, scriptor litterarum judaeorum-ot érvényes okmányok kiállítására²⁾ Ezen hatóságokat e korban – mint látni fogjuk – Európa minden államában megtaláljuk, de Franciaországban közvetlen királyi kinevezés alatt állván, föl nem tetelezhető, hogy bírói hatáskörük mellett ne lettek volna -- közvetve vagy közvetlenül -- a koronának informáló közegei. A történeti okmányok különben oly kevés fel-

¹⁾ Graetz, VI. 169. 1.

²⁾ Beugnot, i. m. 87. 1.

világosítást adnak e hatóság tekintetében, hogy még arra a kérdésre sem adhatunk határozott választ, vajon e hivatal viselői zsidók voltak-e vagy sem. Bár nem valószínű, hogy «a zsidók pecsétjének öre» ellenőrző hivatalára zsidót neveztek volna ki, de a kétely jogsultságát bizonyítja a további fejlődésben az a körülmény, hogy a 13. században találkozunk Franciaországban általános és helyi procuratorokkal (Procurateurs généraux és Procureurs spéciaux), kik közül az előbbieket az összzsidó ügyeket, az utóbbiak a helyieket intézték, a kikről ép oly kevésbé tudjuk, hogy hivataluk tulajdonképpen mire vonatkozott, mint azt, hogy zsidók voltak-e vagy sem. Tény az, hogy 1209-ben a Provenceban egy türelmi adót kivető bizottságba három zsidó is be választatott: Rotelus de Olobrega, Salves de Digne és Bonfils de Beaucaire, kik azután az okmányokon „mint,» Bayloni et *procurators s* Judæorum» szerepelnek,¹⁾ a mi azt is bizonyíthatja, hogy az adókivető-bizottságba informálás céljából beválasztott zsidók csak e szereplési minőségükben használhatták a procurator címét, kinek a zsidók érdekeinek képviselése mellett 'gon3jat képezte az adó-beszédés is. Még 1280-ban a procureurs a zsidók szószólói a toulousei parlament előtt,²⁾ de már 1295-ben Szép Fülöp rendelete folytán a beaucaire-i senechal, Alphonse de Rouvrai kezében összpontosult Languedoc összzsidóságának minden ügye,³⁾ valamint 1306-ban Bertrand de Crépy, beau-

¹⁾ Arnaud, Essai sur la Condition des Juifs en Provence au moyen âge. Torcalquière, 1879. 22. 1.

²⁾ Saige, i. m. 36. 1.

³⁾ Simon, i. m. 25. 1.

caire-i kanonokot nevezte ki «dans l'affaire dos juifs» királyi biztos gyanánt.¹⁾

Szép Fülöp még ugyanazon évben kiűzte a zsidókat, kiket X. Lajos hívott vissza 1315-ben, s a kiknek letelepedési levelei kiállítására, valamint érdekeik képviselőjére két magas rangú hivatalnokot (prud'hommes, auditeurs des juifs) nevezett ki,²⁾ de a zsidók tarthatatlan helyzete, mely a 14. század minden évtizedében majd kiűzetéssel, majd visszahivatással váltakozott Franciaországban, megkövetelte, hogy e század közepén ismét újabb hivatal fejlődött ki: a gardien général (országos őr, Privilegienbewahrer) hivatala, mely legmagasabb állású s befolyásos egyénnel tölthető be, kiknek már személyében is biztosítékot véltek találni a zsidók, hogy újabb letelepedés esetén nem fognak a régi sérelmek ismétlődni s nem csorbíttatnak szabadalmazott jogaik.³⁾

Legelőször 1360. évben találkozunk a Gardien Général hivatalával, melyre Menassier de Yesou udvari zsidó befolyása következtében, a ki a zsidók ismételt visszatérését eszközölte ki, Etampes grófja neveztetett ki, miután előbb csak Gardien du Languedoc volt.⁴⁾ A gardien général hivatal, mely a védelmen kívül bíráskodást is gyakorolt a király helyettesítésében, valamint az adó pontos beszolgáltatásáról is gondoskodott, még a 15. század végén fennállt; de a zsidók nem lát-

¹⁾ U. o.

²⁾ Graetz, VII. k. 275. 1.; Depping, i. m. 203. 1.

³⁾ Beugnot, i. m. 116. 1.

⁴⁾ Graetz, VII. 2. k. 3. 1.; Depping, 225. 1.; Beugnot u. o.

ták reményeik megvalósulását e hivatalban, mert már VI. Károlytól a gardien général hivatal megszüntetését kérelmezték,¹⁾ s ügyeik intézését a városok polgármestereire óhajtották bízni. VI. Károly 1388-ban kiadott rendeletével csakugyan teljesíti a zsidók kérését, de már 1394-ben meg is szüntette a polgármesterek «gardien des juifes» voltát²⁾ s még ugyanazon évben ki is űzte a zsidókat. De a zsidók csakhamar visszahivattak s a gardien général hivatal újból feltámadt, még pedig Conservateur címmel. A Conservateur des juifs hivatala semmiben sem különbözött a gardien hivaltól; mindkettő – csak más néven a király helyettesítésében védte a zsidókat s ítélkezett fölöttük; egy 1424. évi rendelet mondja: «(pia conservator judeorum est in cognoscendi possessione de omnibus causis criminalibus et de injuriis per eos factis et passis, »³⁾ de a történeti források nem tudnak egy esetet sem, melyben a Conservateur tényleg megfelelt volna hivatásának, ám visszaéléseiről, melyet zsarolásaival elkövetett, valamint ázzál, hogy kénye-kedve szerint nevezhetett ki helyetteseket, annál többet tud a történet.⁴⁾

Alapjában véve a maître, procureur, gardien és conservateur des juifs egy és ugyanazon hivatal volt, melynek kötelességét képezte a király helyettesítésében a zsidóknak adott s szabadalomlevélben biztosított vé-

¹⁾ Depping, 245. 1.

²⁾ Halphen, Recueil des lois etc. concernant les Israélites. Paris, 1851. XXV. es XXVII. 11.

³⁾ Arnaud, i. m. 29. 1.

⁴⁾ U. o. 32. 1.

delmet gyakorolni, mely védelem felölelte a zsidó önálló bíróságot is, valamint a zsidók ellen irányzott bárminő jogtalanság távoltartását, esetleg megtorlását. Fájdalom, hogy a történeti források sokkal kevesebb anyagot nyújtanak, hogysesem kellő betekintést nyerhettünk ezen hivatal egész hatáskörébe és fejlődésébe, s így alig tudhatunk többet, mint csak hogy léteztek. Minthogy azonban egész Európában egy szellem uralkodott s a királyok által adott szabadalomlevelek egy mintára készültek – helyi viszonyoknak megfelelő csekély változtatásokkal – úgy a királyi védnökség képviselőjét is más-más nevek alatt egyéb európai államokban is megtaláljuk, hol minden valószínűség szerint a franciaországi képezte az eredeti mintát, mint-hogy ott már a Carolingok alatt állandó intézmény volt.

Ilyen, az *egész országra* kiterjedő védnökségi képviselő – vagy mai értelemben szólva: zsidó ügyek vezetőse – Németországban nem volt soha; az uralkodók, mint a zsidók közvetlen birtokosai és védnökei, nem érezték ennek a gondnak a súlyát, hanem a zsidók elajándékozásának rendszerével decentralizálták a védelmek Bár a 13. és 14. századokban a mainzi érsek birodalmi kancellársága föltételezné a központi képviselőt, de tényleg csakis az egyházmegyéje területe terjedt ki a védelme, holott egy ideig csak a zsidóadó tizedének élvezete fűzte a birodalom összszidóságához. Különböznél valahány okmány azt mondja, hogy valamely uralkodó egy lovag, egyházfő, választófejedelem vagy városi tanács hatalma és törvénykezése (jurisdictio) alá helyezte az illető hatósága alatti terü-

léten lakó zsidókat, úgy azzal reá ruházta a védelem összes jogait és kötelességeit mintegy az uralkodó képviselőjében, így helyezte már Nagy Ottó 965-ben a magdeburgi zsidókat az ottani érsek törvénykezése alá,¹⁾ mely jogot 979-ben kiterjesztette arra is, a kit az érsek fog önmaga helyett megbízni; ²⁾ Erfurt zsidói a 13. század második felében Werner mainzi érsek joghatósága alá kerültek;³⁾ Albrecht bajor herceg 1383-ban a regensburgi zsidók feletti bíróságot az ottani Ulrich prépostra ruházta;⁴⁾ Euprecht 1410-ben a landau-i zsidókat Ehaban speyeri püspöknek s a würzburgiakat János würzburgi érseknek bírósága alá helyezte,⁵⁾ valamint Fürth zsidósága még 1719-ben az ottani prépost ítélőszékéhez tartozott.⁶⁾ Ezen példák mintegy kiegészítésül szolgálnak a fenti fejezetben említett védnöki átruházásokhoz, a melyekkel egyetemben azt bizonyítják, hogy úgy az átruházás, mint a joghatóság alá helyezés tulajdonképen nem volt egyéb, mint az uralkodó képviselője zsidó ügyekben bizonyos jövedelem élvezete fejében.

Ezen közvetlen joghatóság alá tartozás a legelőnyö-

¹⁾ Gudemann, Zur Geschichte der Juden in Magdeburg. Breslau, 1866. 7. 1.

²⁾ Quem archiepiscopus, quisquis umquam merit, sibi ex toto elegerit. Aronius, 57. 1.

³⁾ Jaraczewsky, Die Geschichte der Juden in Erfurt. Erfurt, 1868. 7. 1.

⁴⁾ Wiener, Regesten 148. 1.

⁵⁾ U. o. 68. 1.

⁶⁾ Barbeck, Geschichte der Juden in Nürnberg und Fürth. Nürnberg, 1878. 55. 1.

sebb volt a községek fejlődésére, s ennek tulajdonítható, hogy minden üldöztetés daczára is a német községek voltak a legerőteljesebbek. A községek fejlődését bénító joghatósági összeütközések nem fordultak elő, s egészen egyedül álló esetnek tekinthető a regensburgi község kellemetlen helyzete, melybe 1389-ben juttatta Venczel király. Eladdig ugyanis egészen a város védelme s hatósága alatt álltak a zsidók, csak bizonyos adójárulékot tartottak fenn maguk részére a bajor hercegek; úgy látszik, hogy a zsidók feletti bíraskodásnak 1383-ban a prépostra történt átruházása illetéktelen beleavatkozás volt a városi hatóság jogkörébe, mert 1389-ben Venczel két lovagot bízott meg a zsidók ügyeinek vezetésével s utasította a várost, hogy őket támogassa De csakhamar kitűnt, hogy Venczel czélja csak az volt, hogy két megbízható embere legyen a városban, kik hűségesen elősegítik zsarolásait; ezért a városi tanács nem fogadta el a megbízottakat, hanem kieszközölte a zsidóknál, hogy nagyobb évi összeget fizessenek a királynak; erre Venczel visszarendelte lovagjait, kiket azonban már egy év múlva ismét Regensburgba küldött az előbbi czélzattal.¹⁾

A királyi főhatóság képviselőjét Németország Brandenburg tartományában látjuk leghatározottabban kifejvezve, hol a kamaraszolgaság fentartása mellett létesített a választó-fejedelem külön hatóságot a zsidók ügyeinek elintézésére. Midőn ugyanis 1670-ben a bécsi kiűzöttek közül az első 50 család megtelepedett Brandenburgban, a fejedelem úgy intézkedett, hogy a vidéki

¹⁾ Stobbe, i. m. 73. I.

városokban lakók külső viszonyainak s polgári ügyeinek elintézése első fokban az illető helységek polgármesterei, fenyítő ügyekben azonban magának a választófejedelemnek kezébe volt letéve; Berlinben azonban a zsidó ügyek vezetője s bírója a fejedelem házi minisztere (Hausvogt; volt, s miután 1681-ben «saját kérésére») elvették tőle a zsidó ügyek, azok a Kammergericht-re bízattak, melynek helyébe 1708-ban külön Judencommission lépett. E bizottság Bartholdi miniszter elnöklete alatt három titkos udvari tanácsosból állt, s hatásköréhez tartozott a törvénykezésen kívül a türelmi adó kivetése, felügyelet a fejedelmi rendeletek betartására és ellenőrzése a zsidó letelepültek számára.¹⁾

A királyi főhatóság képviselőjét látjuk Boroszlóban is, hol 1702-ben mielőtt még porosz kézre került – a Landeshauptmann fölügyelete alatt álltak, s később 1754-ben már a porosz uralom idején ott is külön Judencommission működött kereskedelmi és rendőri ügyeik, valamint az adószedés intézésére és a bevándorlók ellenőrzésére.²⁾

Az osztrák hercegségben még Habsburg Rudolf személyesen intézett minden zsidó ügyet,³⁾ holott IV. Rudolf berezeg 1361-ben már egy (keresztény) Judenrichtert nevezett ki, kinek az adó behajtásán kívül kö-

¹⁾ Geiger, Geschichte der Juden in Berlin. 1871. 4., S. és 33. kk. li.

²⁾ Kräcker, Geschichte der Juden in Breslau. 1880. 16. 1.; Berndt, Geschichte der Juden in Gross-Glogau. 1873. 44. 1.

³⁾ Bealis, Die Juden und die Judenstadt in Wien. 1840. 18. 1.

telessége volt közbenjáró szerepet vinni a zsidók s a hatóságok közt.^{1.)} Miksa császár 1518-ban a Regimentet (helytartóságot) mondja ki felettes hatóságnak,¹⁾ s III. Ferdinánd 1638-ban a bécsi magistratus alá helyezi összes ügyeikkel a zsidókat,³⁾ holott közvetlen az 1670-iki kiűzetés előtt a letelepülési joggal bíró zsidók a Hofmarschall főhatóságát, de azok szolgaszemélyzete s az idegenek a városi tanács jurisdictióját élvezték.⁴⁾

Magyarországon a királyi képviselő zsidó ügyekben IV. Béla idején veszi kezdetét, aki 1251-ben adott szabadságlevelével honosította meg a kamaraszolgaság intézményét. A zsidók egymás közti ügyeit, fontos s nagyobb méretű esetekben, maga a király vagy helyettesítésében a főkancellár intézte el, holott kisebb s csupán helyi viszonyokat érdeklő ügyekben a királyi hatóságot a zsidóbíró (judex judaeorum) helyettesítette. A zsidóbíró, ki rendszerint előkelő keresztény volt, a király nevezte ki, s csak akkor avatkozhatott a zsidók közt felmerült ügyekbe, ha előtte a peres felek formszerű panaszt emeltek s ítélezésre felszólították.⁵⁾

Ezen tisztán német ízü intézmény változást szenvedett Nagy Lajos alatt, ki 1360-ban kiűzte a zsidókat, de öt év múlván ismét visszafogadván, az újonnan

¹⁾ Wolf, Geschichte der Juden in Wien (1156-1876) 13. 1.

²⁾ Wolf, u. o. 21. I.

³⁾ Realis, i. m. 36. 1.; Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt im XVII. Jahrhundert in Wien. 1804. 24. 1.; Hermann, Geschichte der Israeliten in Böhmen. 59. 1.

⁴⁾ Wolf, Die Juden in der Leopoldstadt etc. 3. 1.

⁵⁾ Kohn, A zsidók tört. Magyarországon. I. 114. 1.; Bergl, A magyarországi zsidók története. Kaposvár, 1879. 30. 1.

szervezkedő zsidók számára külön hivatalt létesített «az országban lakó minden zsidók bírása» címmel,¹ mely az egyidejűleg s ugyanoly viszonyok közt létesült francia gardien général hivatalnak felelt meg. Az országos zsidóbíró, kinek jogköréhez nemcsak a zsidók egymás közti ügyei, hanem keresztények ellen fölmerült viszályai is tartoztak, akadályoztatás esetén egy országos albíró helyettesíté, s alárendelt közegeit az általa kinevezett zsidóbírák képezték, a kik a királyt közvetve képviselték a zsidókkal s a városokkal szemben s a bíráskodáson kívül kötelességükhöz tartozott a zsidóvédelem és adóbehajtás.²) Az első országos zsidóbíró Simon mester volt 1371-ben; utána a következők viselték e fontos hivatalt: Jakab országbíró és tárnokmester 1376-ban, Temlinus szt-györgyi gróf 1378-ban, Zámbo Miklós tárnokmester 1381-ben, Gara Miklós nádor 1416–1431., Ország Mihály kincstárnok 1435. évben s valószínűleg Hédervári Lőrincz nádor volt az utolsó 1440-ben.³) E gyors változások okát vagy abban kell keresnünk, hogy az országos zsidóbírák nem nagyon voltak elragadtatva hivataluktól, a mint a 17. században a berlini udvar házi minisztere is kivétette hatásköréből a zsidó ügyeket, vagy pedig – a mi valószínűbb – hogy az országos zsidóbírák visszaéltek hatalmukkal. Erre tud is példát a magyar zsidók története Erzsébet királyné idejéből, kinek gyöngé uralmát Zámbo Miklós arra használja fel, hogy a zsidókat

¹) Kolen, ti. o. 161. 1.

²) U. o. 163. és 321. 11.

³) U. o. 162. 1.

zsarolta: bizonyára beható panaszok után végre is Erzsébet arról értésíté a zsidókat, hogy Zámbót fölmentette állásától, míg a zsidókon elkövetett bántalmakért elégtételt nem ad.¹⁾

Az országos zsidóbíró hatásköre Mátyás király idejében szűkebb térre szorított, a mennyiben az adó-kivetés és az általános zsidó érdekek képviselőjére egy egészen új hivatalt hívott életbe: a zsidó praefecturát, melynek viselője zsidó volt, holott a zsidók feletti igazságszolgáltatás az országos tárnokmester jogaihoz tartozott, úgy hogy II. Ulászló idején 1502-ben úgy tekintetett a főtárnok, hogy a király után közvetlenül ő alá vannak rendelve a zsidók.²⁾

Lengyelországban szintén honos volt a királyi képviselő, melyet Boleslav király Nagy Lengyelország részére adott privilégiumában a vajdákra, Kázmér pedig – minthogy szabadalomlevele a régi lengyel tartományokra is kiterjedt a starostákra bizott,³⁾ közvetlen helyettesítőként pedig a Palatínus, vagy annak helyettese szerepelt.⁴⁾ Jellemző azonban az, hogy bár a vajdák közvetlen helyettesítői voltak a királynak, mégis előfordult olyan eset, hogy pl. Posenben a 16. század végén külön írásbeli egyezséget is kötött a község a vajdával,⁵⁾ sőt az is megtörtént, hogy 1640-ben a köz-

¹⁾ Kohn, i. m. 161. l.

²⁾ U. o. 211. l.

³⁾ Bloch, Die General-Privilegien der polnischen Judenschaft. H6. l.

⁴⁾ Graetz, VII. 2. k. 201. l.

⁵⁾ Perles, Gesch. der Juden in Posen. 31. l.

ség elhatározta a zsidógyűlölő alvajda elmozdításának kieszközlése! a királynál «es koste, was es wolle!»¹⁾)

Angolországban, hol a 13. században történt kiűzésükig a legkisebb mértékben részesültek védelemben, ugyancsak meg volt a királyi védelem képvisellete, melylyel már II. Henrik rendelete folytán a 12. században a királyi várkapitányságok bizattak meg.²⁾) II. Henrik központi hivatalt is létesített, mely nem annyira a zsidók, mint inkább a király érdekeit képviselte: a Saecarium Judaeorum-ot, vagy Judaismi-t, mely a zsidóktól befolyó jövedelmet kezelte; élén a király által kinevezett Justitiarii Judæorum álltak, kik kincstárnok minőségük mellett a zsidók és keresztények közt felmerült ügyeket intézték.³⁾)

A pápai uralom alatt levő területen, szorosabban Rómában a főhatósági képviselertet természetesen egyházi tanácsok képezték; az összes zsidó ügyek közvetlen vezetését a 16. században egy paselátus intézte Viceregens címmel, s csak a fontosabbak kerültek a Tribunal elé, melynek elnöke a Cardinalvicar volt; a legfelsőbb fórumot az Inquisitio alkotta, mely gyakran még a pápának is ellenmondott, ha az kedvezett a zsidóknak.⁴⁾)

Mindezen hatóságok megbízott közegei voltak a zsidók személyes birtokosának, az uralkodónak, ki szabadalom-

¹⁾ U. o. 57. 1.

²⁾ Goldschmidt, *Gesch. der Juden in England im XI. und XII. Jahrhundert*. Berlin, 1886. 21. 1.

³⁾ U. o. 60. 1.

⁴⁾ Berliner, *Gesch. der Juden in Koni*. II. k. 31. kk. 1.

levélben jogokat tartott fenn maga részére s kötelességeket vállalt zsidó alattvalóival szemben. A főczél, melynek elérésére fentartott jogai irányultak: a jövedelem, az adó minél pontosabb és dúsabb behajtása volt, a melynek ellenértéke gyanánt a védelem biztosított. De ezen védelem legfontosabb s legértékesebb oldala nem az összzsidóság külső védelmére irányult, a mely pontja a privilégiumoknak mindig nagyon is problematikus értékű volt, mint inkább a községek beléletének megóvására, még pedig a törvénykezés útján, a mennyiben megvédettek a világi bíróságok zaklatásai elől, belviszályaikat maguk intézhették el, a fontosabb vagy pedig keresztények iránti ügyeket vagy maga az uralkodó, vagy kinevezett képviselő elé vihették. E kettő: a bíróság és az adó volt tehát a zsidók s az uralkodó közti viszony tengelye, a mely körül mindkettőjük törekvése és óhaja fordult: minél több adó egyrészt, minél nagyobb önállóság másrészt. Természetes, hogy_ ebben a vágyakozásban a zsidók húzták a rövidebbet, minthogy az adó pontos beszolgáltatása és biztosítása megkívánta, hogy az uralkodó hatalom a község legbensőbb ügyeibe s belszervezetébe is belenyúljon, hogy a hatalom érdekeit szolgáló zsidók álljanak a község élén. A községi élet egész vonalára irányuló külső befolyás észlelhető Európa minden államában, úgy a bíróságok megalkotásánál, valamint a községi tisztségek és hivatalok betöltésénél, mely befolyás középontját s végczélját az adójövedelem képezte. De az uralkodó hatalom befolyása tisztán személyi ügyeknél nem állapodott meg, hanem számtalan esetben a község egész belszervezetét is irányította, sőt még tisztán

vallási ügyekbe is beleavatkozott, a mint ezt az uralkodó érdeke kívánta, vagy a község bel békéje követelte meg. Mindezen befolyás vagy közvetlenül az uralkodó részéről, vagy meghatalmazott képviselője útján érvényesült.

IV. FEJEZET.

Községi bíraskodás hatósági felügyelettel.

Bárhol telepedtek meg zsidók, adókötelezettségük fejében legelső kívánságukat az képezte, hogy minden j)eres dolgaikban védnökük közvetlen bírói székéhez tartozzanak, ha pedig oly számban laktak valamely helyen, hogy külön testületté szervezkedtek, legelsőbben is azt kérték, hogy egymás közt felmerült ügyeiket saját bíróságuk útján intézhessék el. E kívánság a középkori viszonyok tekintetbe vétele mellett egészen természetes; nemcsak azért, mert maguk a zsidók szívesebben vették önálló s vallásjog szerint működő bíróságukat igénybe, hol minden körülmény közt több igazságot remélhettek, mint az állami vagy városi bíróságoknál, de főleg azért, mert minden társulatnak meg volt a maga önálló bírósága «Die Deutschchordenskommende, die Klöster und Klösterhöfe, die Herrenhöhe, die Herrenzechen, wie die Zünfte haben ihre eigenen Gesetze, ihren Meister, ihren Bath, ihren Genossenschaftspriester, ihren Altar, ihr Genossenschaftshaus . . . und wie diese Genossenschaften um jene Zeit die eigene Gerichtsbarkeit sich erkämpfen, so gelingt dies gleichzeitig auch den Juden.»¹⁾ Nem nyújt tehát semmi anya-

¹⁾ Nübling, i. m. 7. 1., lásd Stobbe, i. m. 140. l.

got a csodálkozásra, vagy talán gáncoskodásra, hogy a zsidók még az igazságszolgáltatás tekintetében is mintegy államot alkottak az államban, hiszen époly privilegizált zárt testületnek tekintettek, mint bármely más testület, azzal a különbséggel, hogy nekik sokkal fokozódottabb mértékben volt létérdekük saját földük alatt keresni az igazság oltalmát, melyet nagyon drágán kellett megváltaniok.

Már Theodorich gót király elismerte Itáliában a zsidók önálló bíróságát egymásközi ügyeikre nézve,¹⁾ és Spanyolországban egész a 11. századig nyúlik vissza a zsidók államilag elismert saját törvénykezése,²⁾ holott az összes nyugateurópai államokban a kamaraszolgaság fejlődésével jár karöltve az önálló bíróság. Az összes privilégiumok főpontját képezi a zsidó törvénykezés, a vádlottak kényszerítése a zsidó bíróság előtt való megjelenésre s hogy a zsidó csak a község törvény-széke vagy az uralkodó elé idézhető.⁸⁾ Még városokban is, a melyek tanácsa mindenkor féltékenyen őrizte a

¹⁾ Berliner, i. m. II. 1. 5. 1.

²⁾ Kayserling, Das Castilianische Gemeinde-Statut. (Jahrbuch für d. Gesch. d. Juden und des Judenthums IV. kötetében. Leipzig, 1869.) 267. 1.

³⁾ Si Judeus per edictum sui iudicis vocatur ad iudicium primo et secundo non venerit pro utraque vice Iudici quatuor denarios persolvat; si ad tertium edictum non venerit solvat triginta sex denarios Iudici memorato. Item contra Judeum non nisi in scolis procedatur nobis exceptis, qui eos possumus ad nostram presentiam evocare. II. Ottokár 1268. évi privilégiumából. L. Hermann, i. m. 111.1. Csekély stílárius változtatással megvan e pont valamennyi szabadalomlevélben.

városi bíróságot, mint pl. Nürnberg, megadta a zsidó községnek a jogot, hogy saját bíróságuk előtt intézzék el azon dolgaikat, melyek «iren Jüdischen glauben und Jüdisch recht getroffen.»¹⁾

Az uralkodó hatalom rendszerint meg is védelmezte a szabadalmazott zsidó bíróságot s annak hatáskörét, melyre nézve jellemző példa a mainzi kurfürstlich Kammeramt 1603. évi rendelete, a mely időben nagyon sűrűn fordult elő, hogy Mainz-ban nem lévén rabbi, az ottani zsidók idegen községek rabbijaihoz föllebbenték elöljáróik ítéleteit – mely büntetés terhe mellett engedelmességet parancsol az elöljárók iránt s kimondja, hogy míg Mainznak nem lesz rabbija, a Bingen-i rabbi jöjjön időnként a községbe s tartson ott törvényt.²⁾

E védelemre s az Ítéletek keresztülvitelében hatósági segédkezésre bizony szükség is volt, mert nagyon sűrűn fordulhatott elő, hogy a peres felek ismervén a zsidó bíróságok meg nem vesztegethetőségét – vagy a vádlók az állami bíróság nagyobb tekintélye miatt elkerülheték a zsidó bíróságot s a királyihoz folyamodtak.³⁾ Így ígér még Írásbeli kötelezettséggel is, a würzburgi püspök 1412-ben segédkezet az engedetlenség megbüntetéséhez,⁴⁾ továbbá a mainzi érsek 1679-ben szigorú rendelettel utasítja a hatóságokat a zsidó bíróságnak nyújtandó segédkezésre, minthogy az elmarasztaltak folyton molesztálták a hatóságokat s rágalmazták a rabbibíró-

¹⁾ Stobbe, i. m. 63. l.

²⁾ Schaab, i. m. 192. l.

³⁾ Goldschmidt, i. m. 70. l.

⁴⁾ Stobbe, i. m. 143. l.

ság ítéletét,¹⁾ valamint Ansbach-ban a 17. században szintén a fejedelmi hatóság segédkezett a zsidó bírák ítéletének végrehajtásában.²⁾ Természetes, hogy ezen védelemnek meg volt az az árnyékoldala, hogy a hatóság annak megvonásával fenyegetőzhetett, ha kívánóságának nyomatékot akart szerezni. Ilyen megvonásával a védelemnek fenyegette a regensburgi püspök 1327-ben a községet, ha Isserl zsidót és testvérét, kik egy papot üldöztek, nem kényszeríti a püspöki törvénytől elé.³⁾

A zsidó bíróság hatáskörének megvédése okát egy alkalommal a kölni érsek 1341-ben leplezetlenül árulta el: a kölni zsidó bíróságnak abban az időben meg volt a joga, hogy keresztény csak előtte perelhetett zsidót s az ítélet nem volt föllebbezhető, de az érsek kötelessége volt egész tekintélyével s hatalmával érvényt szerezni az ítéletnek; erre az érseki káptalan panaszt emelt, hogy a prelátusok s kanonokok is kénytelenek a zsidó bíróság előtt megjelenni, ha zsidóval van pörük, s az érsek védekezésül azt mondotta, hogy «pénzzavarában mit sem tehetett, minthogy a zsidó község nagy összeget kölcsönzött neki, »⁴⁾ megjegyzendő azonban az, hogy Kölnben a 14. század első felében csak vallásügyekben ítéltetett a zsidóbíróság zsidójog szerint, minden egyéb pörben a városi jog alapján kellett ítélnie,⁵⁾ a mely

¹⁾ Shaab, i. ni. 255. I.

²⁾ Haenle, i. ni. 120. I.

³⁾ Wiener, i. m. 117. I.

⁴⁾ Nübling, i. m. 31. I.

⁵⁾ Judæorum magistratus in scolis eorum possit judicare taitum de iis, que eorum rituni et legem contingent, secundum Judaicum jus. Stobbe, i. m. 95. I.

körülménynek annyival is inkább nagy fontosság tulajdonítandó, mert még oly időben is, a mikor az önálló zsidó bíróság működése beható állami ellenőrzés alatt állt, vallásügyi kihágásoknál egészen szabad kezet hagyott a zsidó bíróságnak, olyannyira, hogy pl. Zsigmond Ágost 1571-ben adott privilégiumában, melyben a poseni várkapitányságra ruháztatik az ottani zsidók védelme s ellenőrzése, szigorúan meghagyja, hogy még abban sem szabad megakadályozni a zsidó bíróságot, ha a vallástörvény ellen szegülőket kiutasítással, vagy akár halállal is sújtaná.¹⁾

Ily széles körű jogok mellett nem csoda, ha a zsidók, miután a múlt század végén a modern államalakulások s az emanczipáczióális törekvések kifejlődésével megfosztattak az önálló bíraskodástól, minden erejüket megfeszítették, hogy legalább mint vallásbíróságot tartsák fenn továbbra is a zsidó törvénykezést, hogy a lelkiismereti szabadság elvonásával vethessenek gátat a vallástalanság terjedésének. Jellemző példát szolgáltatnak erre a magyarországi zsidók. Miután ugyanis II. József 1785 április 18-iki udvari rendelettel a már 1783 augusztus 25-én megszüntetett zsidó bíróságok hatásköréből a házassági ügyeket is kivette s 1785 május 23-iki rendelettel kimondta, hogy die «Gerichtsbearbeit jüdischer Richter ferners nach der publizirten

¹⁾ Si aliquos Judaeos discolos et in legem Judaicum peccantes ipsi Judaei per Seniores suos juxta morem suum corrigere, castigare et punire . . . vel etiam urbe depellere et exturbaro ant vita privare perexerint, ut in eo nullam illis difficultatem a Palatinis imponetur. Perles, i. m. 22. 1.

Jurisdictionsnorma in keiner Ari bestellen könne und (laber die Juden ohne weiters der in jedem Orte besie-benden Ortsobrigkeit unterworfen seien,»¹⁾) a magyar zsidók az 1702 május 12-én megnyílt országgyűléshez törvényjavaslatot nyújtottak be, melynek 8. pontjában azt kérték, hogy zsidók közti pörök továbbra is vallás-törvény szerint a rabbi, a törvénytudók s előjárók bírósága előtt intéztesse, s hogy rabbiknak s elő-járóknak továbbra is megmaradjon a joguk, megbün-tetni a vallástörvény megszegőit. E törvényjavaslat jelen pontjára az 1702 november 12-én József nádor elnöklete alatt tartott ülés gróf Haller József előadása után nem is válaszolt. De a zsidók nem nyugodtak; 1807-ben újból megfolyamodták a törvény védelme alatti szabad vallásgyakorlatot, melylyel egyszersmind azt is kérték, hogy zsidójog szerint büntethessék azo- kat, kik áthágják a vallástörvényt a nélkül, hogy más felekezethez csatlakoznának. Ezen folyamodásra már oly törvényjavaslat készült 1807 nov. 24-én, melynek első pontja kimondja, hogy «a zsidó vallás szabadgya- korlatát védi a törvény s megengedi, hogy a vallás meg- szegője megbüntettessék, csak lealacsonyító testi fenýi- téssel s pénzbírsággal nem; ezért a büntető szabályzat a császár elé terjesztendő jóváhagyás végett.» Az elő- készítő bizottság ki is jelölte a három fokú büntetést:

¹⁾ Josephs des Zweiten Römischen Kaysers Gesetze und Verfassungen im Justizfæhe. Prag und Wien, 1786. II. k. 32. J. Zweiter Nachtrag und Fortsetzung des vermehrten Handbuches der Gesetze und Verordnungen. Vom 1. Maj 1785 bis 1. Maj 1780. (Nyom. hely nélkül.) 378. 1.

1. szégyenpad; templomban, 2. 1-3 napig terjedő börtön, közben böjttel, 3. nyakgyűrű (pellengér) a templom előcsarnokában; az egész javaslatból nem lett semmi,¹⁾ mert a törvényhozók nagyon is jól voltak az iránt informálva, hogy mily mértékben aknázza ki az elnökök fenhéjázása a községi vallásbíróság büntető hatalmát, melyet legkedvesebb esetben kellett vallásmegszegők ellen alkalmazni.

A zsidó bíróság széles jogkörével szemben már az államrend érdekében sem lehet közömbös a kérdés, hogy ki választotta a bírákat? Természetes, hogy önálló zsidóbíróságról lévén szó, a mi már eleve föltételezi a zsidó jog-ismeretét, a melynek megítélése csakis a zsidó hatóságokhoz tartozhatik, a bíró választása csakis a községtől függhetett. A régi szabadalomlevelekben csakugyan a község saját választotta bíróról van szó; pl. VII. Henrik 1230-ban adott regensburgi privilégiumában²⁾ és II. Frigyesében, melyet 1238. és 1244-ben adott a bécsi zsidóknak;³⁾ de másrészt az államhatalom ellenőrző kötelessége nem hagyhatta teljesen szabadjárá e legfontosabb hivatal betöltését. (A rabbihivatal – mely általában azonosítható a bírói hivatallal, – függetlenségét az államhatalomtól alább majd külön fejezetben fogjuk tárgyalni, minthogy az előjárói tisztség is szorosán bevág a bírósági hatáskörbe s így jobb áttekintés

¹⁾ Löw, Zur neueren Geschichte der Juden in Ungarn.

II. kiadás. Budapest, 1874. 14. kk., 35. kk. és 69. 11.

²⁾ Quem ex parte eorum elegerint et accipiunt. Aronius, i. m. 197. 1.

³⁾ Aronius, 222. 1.; Realis, i. m. 14. 1.

szempontjából czélszerűbb a kettőnek külön tárgyalása: itt csak a legkifejezettebben bírói jogkörrel felruházott tisztséget veszszük tekintetbe, minthogy az önálló bíróság intézményének fejlődését s mivoltát óhajtjuk itt megismertetni, s nem a hivatalt viselő személyeket.)

Az arles-i községnek vallási ügyekben való ítélkezésre szintén meg volt a joga évenként három bírót választani, de legelső ízben 1215-ben a praelátus nevezte ki őket oly utasítással, hogy attól kezdve évenként a visszalépő bírák jelöljenek meg három választót, a kik a bírakat ki fogják nevezni.¹⁾ VII. Henrik fent említett privilégiumában (1930-ból) fentartotta magának a községáltal választott bírák megerősítési jogát s egy 1476. évi okmány szerint a regensburgi községnek két bírása volt, kik közül egyet a herceg nevezett ki, egyet pedig a község választott.²⁾ Heinrich der Erlauchte, meisseneni örgróf 1265-ben utasítja a zsidókat, hogy csak azon bíró előtt tartoznak megjelenni, a kit ő maga helyez föléljük,³⁾ s Mainzban 1335. évi okirat szerint a városi törvényszék főnöke nevezte ki évről-évre a zsidó bíróság vezetőjét.⁴⁾

Ezek a bírák zsidók voltak; de az egész középkoron végighúzódik egy oly zsidóbírói intézmény is, melynek viselői keresztények voltak. A történeti munkákban sokszor összezavartatik e két intézmény, minthogy az okmányok csak Judex Judæorum Judenrichter czíme-

¹⁾ Depping, i. m. 260. I.

²⁾ Stobbe, 81. I.

³⁾ Aronius, 292. I. Quem nos dedimus eisdem.

⁴⁾ Schaab, i. m. 72. I.

ket emlegetnek minden közelebbi meghatározás nélkül, így említi már Frigyes 1244-ki privilégiuma, hogy: «a zsidó-bíró csak akkor ítélezhetik, ha egyenest elébe vitetik valamely ügy» s hogy «zsidók felett csak a zsidó törvényházban (apud scholas) ítélezhetni»,¹⁾ mely kitételek megtették vándorútjukat az összes szabadalomlevelekben, s a melyek kapcsán hogy csak egyet említsünk Sidori azt a megjegyzést koczkáztatja, hogy: «vielleicht war der zur Schlichtung dieser Streitigkeiten vom Fürsten eigens ernannte Richter selbst ein Jude ... denn christlichen Richtern eine Synagoge (apud scholas) zum Tribunal zu geben, könnte man wohl dem damaligen Zeitgeiste am wenigsten zutrauen.»²⁾ «Man müsste denn einem Schoppen des Mittelalters eine genaue Kenntniss des mosaischen Rechts und was noch mehr, eine Forschung der talmudischen Aussprüche und Erläuterungen zutrauen wollen.»³⁾ A valóság az, hogy a zsidó bíróság mellé volt rendelve egy keresztény «zsidóbíró,» részint felebbezési fórum gyanánt a *fenyítő* ügyekben, részint bírósági eTnoi gyanánt zsidók és keresztények közt felmerült ügyekben, minden körülmény közt az állami jogrend ellenőrző hatalma képviselőjében, mely ügyeknél nem arszidójog, hanem az állami törvény képezte az ítékezés alapját, de tisztán vallási ügyben felmerült pörök-nél, vagy zsidók közti polgári czívódások s kihágási esetekben teljesen önálló hatáskörrel volt felruházva

¹⁾ Aronius, 283. I.

²⁾ Geschichte der Juden in Sachsen. Leipzig. 1840. 13. 1.

³⁾ U. o. 34. 1.

szempontjából czélszerűbb a kettőnek külön tárgyalása: itt csak a legkifejezettebben bírói jogkörrel felruházott tisztséget veszszük tekintetbe, minthogy az önálló bíróság intézményének fejlődését s mivoltát óhajtjuk itt megismertetni, s nem a hivatalt viselő személyeket.)

Az arles-i községnek vallási ügyekben való ítélkezésre szintén meg volt a joga évenként három bírót választani, de legelső ízben 1210-ben a prelátus nevezte ki őket oly utasítással, hogy attól kezdve évenként a visszalépő bírák jelöljenek meg három választót, a kik a bírakat ki fogják nevezni!¹⁾ VII. Henrik fent említett privilégiumában (1230-ból) fentartotta magának a község által választott bírák megerősítési jogát s egy 1476. évi okmány szerint a regensburgi községnek két bírása volt, kik közül egyet a herceg nevezett ki, egyet pedig a község választott.²⁾ Heinrich der Erlauchte, meissenai örgróf 1265-ben utasítja a zsidókat, hogy csak azon bíró előtt tartoznak megjelenni, a kit ő maga helyez föléljük,³⁾ s Mainzban 1335. évi okirat szerint a városi törvényszék főnöke nevezte ki évről-évre a zsidó bíróság vezetőjét.⁴⁾

Ezek a bírák zsidók voltak; de az egész középkoron végighúzódik egy oly zsidóbírói intézmény is, melynek viselői keresztények voltak. A történeti munkákban sokszor összehavartatik e két intézmény, minthogy az okmányok csak Judex Judaeorum Judenrichter czíme-

¹⁾ Depping, i. m. 269. 1.

²⁾ Stobbe, 81. 1.

³⁾ Aronius, 292. 1. Quem nos dederimus cisdem.

⁴⁾ Schaab, i. m. 12. I.

ket emlegetnek minden közelebbi meghatározás nélkül, így említi már Frigyes 1244-ki privilégiuma, hogy: «a zsidó-bíró csak akkor ítélkezhetik, ha egyenest elébe vitetik valamely ügy» s hogy «zsidók felett csak a zsidó törvényházban (apud scholas) ítélkezhetni»,¹⁾ mely kitételek megtették vándorútjukat az összes szabadalomlevelekben, s a melyek kapcsán hogy csak egyet említsünk Sidori azt a megjegyzést kockáztatja, hogy: «vielleicht war der zur Schlichtung dieser Streitigkeiten vom Fürsten eigens ernannte Richter selbst ein Jude ... denn christlichen Richtern eine Synagoge (apud scholas) zum Tribunal zu geben, könnte man wohl dem damaligen Zeitgeiste am wenigsten zutrauen.»²⁾ «Man müsste denn einem Schoppen des Mittelalters eine genaue Kenntniss des mosaischen Rechts und was noch mehr, eine Forschung der talmudischen Aussprüche und Erläuterungen zutrauen wollen.»³⁾ A valóság az, hogy a zsidó bíróság mellé volt rendelve egy keresztény « zsidóbíró, » részint felebbezési fórum gyanánt a *fenyítő* ügyekben, részint bírósági elnök gyanánt zsidók és keresztények közt felmerült ügyekben, minden körülmény közt az állami jogrend ellenőrző hatalma képviselőjében, mely ügyeknél nem a zsidójog, hanem az állami törvény képezte az ítélkezés alapját, de tisztán vallási ügyben felmerült pörök-nél, vagy zsidók közti polgári czívódások s kihágási esetekben teljesen önálló hatáskörrel volt felruházva

¹⁾ Aronius, 233. l.

²⁾ Geschichte der Juden in Sachsen. Leipzig, 1840. 13. l.

³⁾ U. o. 34. l.

a zsidó bíróság. A keresztény zsidóbíró *ellenőrző* jogkörét legjobban bizonyítja Boleslav 1264-ben adott privilégiuma, mely a zsidóbírót eltiltja a keresztények és zsidók közti ügyekben az ítélethozataltól, ha a zsidó bírák nincsenek jelen,¹⁾ valamint IV. Kázmér 1453-ban adott privilégiuma, mely szerint polgári ügyekben a zsidók maguk ítélezhetnek a zsidóbíró nélkül, s a zsidóbíró egyáltalán nem hozhatott zsidók felett ítéletet, ha az illetők nem kaptak a zsidó végrehajtó s törvényszéki szolga útján rendes idézést,²⁾ a mely utasítást, hogy a zsidóbíró csak a zsidó bírósággal együtt tárgyalhat, már Zsigmond is kiadta 1436-ban Magyarország részére.³⁾

A zsidó önálló bíróság szabadalmazásánál mindig fontos kérdést képezett a fenyítő ügyek és zsidó s keresztény közti pörök hovatarozási fóruma; az előbbieket mindig vagy egészen, vagy legalább is főlebbezési tárgyalásra a védnöki hatóság elé kerültek; de ez utóbbiakban a legváltozatosabb esetekkel találkozunk a történet folyamán. Angliában a 12. században a zsidót csak a királyi kúria előtt lehetett pörbe fogni s így minden zsidó-keresztény ügy ott került tárgyalásra, de könnyebb kezelés s gyors elintézés czéljából a királyi kúria vándorbírákat bízott meg, kik az ország kijelölt területein utazgattak s a pörök helyszínén tartottak tárgyalásokat.⁴⁾ I. Henrik, mecklenburgi fejedelem,

¹⁾ Judex eonim non debet sententiam sine Judosis promulgare nec proferre. L. Bloch, Die General-Privilegien f. 16. I.

²⁾ U. o. 68. I.

³⁾ Kolm, i. m. 190. I.

⁴⁾ Goldschmidt, i. m. 21. es 70. 11.

csak a fejedelmi érdekkörbe vágó vétségek tárgyalását tartotta fenn saját ítélőszéke számára, holott minden egyéb ügyet a városi Tanácshoz utasított, a mely azonban csak a fejedelmi helytartó jelenlétéltén tárgyalhattott.¹⁾ Magdeburgban Günther érsek 1440-iki privilégiuma a zsidó-keresztény pörökben a zsidó bíróságot ruházta fel ítélkezési joggal, kivéve a csalás, lopás, gyilkosság, gyújtogatás és in flagranti rajtakapás esetet, melyek az érseki törvényszék elé jutottak.²⁾

A zsidó-keresztény pörökben azonban leggyakoribb a vegyes bíróság, melylyel már Jámbor Lajos idejében találkozunk, kinek rendelete szerint az ilyen ügyeket 3 zsidó s 3 keresztény bíró együttesen intézi s ha azok nem tudnak megállapodni, úgy a király, vagy megbízottjai (missi dominici) elé került az ügy³⁾ Ansbachban V. Frigyes uralma alatt (1357–1397) zsidók ellen keresztény által emelt panaszokban egy udvari hivatalnok elnöklete alatt három zsidó és két keresztény bíró ítélte,⁴⁾ Augsburgban 1436-ig egyenlő számú zsidó és keresztény bírák ítélkeztek zsidó-keresztény pörökben a zsinagógában a mi alatt a Beth Hammidrás értendő, hol imádkoztak is, s törvényt is ültek, de rendszerint tanítási célra szolgált), úgy hogy közös gyűlésben külön szólította fel a keresztény bírák elnöke a keresztény bírakat nyilatkozatra s a zsidó bírák el-

¹⁾ Donatli, Gesichte der Juden in Mecklenburg. Leipzig, 1874. 5. 1.

²⁾ Gudemann, i. i. m.. 17. 1.

³⁾ Depping, i. m. 49. ik. II.

³⁾ Haenle, i. m. 35. 1.

nőke a zsidókat, a mi után többséggel határoztak,¹⁾ de 1436-ban megszűnt a vegyes bíróság s az összes zsidó-keresztény ügyek a városi Tanácshoz utasítottak.²⁾

Az állandó vegyes bíróságon kívül nyomát leljük az alkalmi békebíróságnak (tribunal arbitral) 1267-ből, a midőn két zsidó és a narbonne-i vicomte közt támadt peres ügyben chevalier Raymond de Quarante, Pierre Arnaud de Fraise és egy zsidó Crescas de Beziers mondtak ki a vicomte-ra nézve hátrányos ítéletet.³⁾

Végre megemlítjük II. János würzburgi püspök 1412-ben kiadott s elszigetelten álló rendelkezését, mely szerint mindennemű pörben vegyes bíróság ítél, de ha csak zsidók voltak a peres felek, úgy a vegyes bíróságnak is zsidó jog alapján kellett ítélnie.⁴⁾

A zsidó önálló bíraskodás mellékágát képezte a jogérvényes kölcsönügyletek lebonyolítása. A franciaországi 12. századbeli «scriptor litterarum Judaeorum» intézményről már fentebb volt szó, melynek működéséről a történeti források nem nyújtanak további felvilágosítást, de bizonyára ellenőrző közegei voltak az államnak a hitelműveletek megkötésénél. Az államfők már korán érezhették annak a szükségét, hogy a zsidók kölcsönügyleteiben jogérvényes s perelhető okmányok kiállítására közhivatal létesíttessék, hogy elejét vegyék az adóslevelek szavahihetősége ellen emelt kifogásoknak. Spanyolországban is volt ily jegyzőség, a hol a

¹⁾ Stobbe, i. m. 144. 1.

²⁾ Wiener, i. m. 194. I.

³⁾ Saige, i. m. 55. 1.

⁴⁾ Wiener, i. m. 168. 1.

zsidó okmányokat állami királyi – pecséttel látták el, a mely hivatal azonban – ha tulajdonképen állami ellenőrzés céljából létesült is tényleg királyi jövedelmet képezett, amennyiben időről-időre bérbe adott?¹⁾

A kölcsönügyletek hatósági ellenőrzése legjobban volt kifejlődve Németországban, Angliában s részben Magyarországon.

Németországban a zsidók beleilleszkedtek az általános czéhrendszerbe, s mint usurarii publici nyilvános kölcsönzők – azon kizárólagos jogot bírták, hogy pénzt adhattak kölcsön zálog fejében, mely jog ellenértéke gyanánt kötelességük volt a szükségben levő védnököt pénzzel ellátni. Ulm legrégibb városi szabályzatában 1274. évből az ottani zsidó községről mint szabadalmazott kölcsönző társulatról van szó,²⁾ melynek éien egy az állam által kinevezett mester állt; Nürnbergben a 14. század végén megszűnt a mester állami kinevezése s helyébe a «freie Judendarleihenzunft» lépett.³⁾ Mint ilyen nyilvános jogú társulatok,

¹⁾ Kayserling, Die Juden i. m. Navarra etc. Berlin, 1861. 73. 1. Hogy Spanyolországban mily kevés haszonnal járt ez a «Jegyzőség», bizonyítja az, hogy állandóan merültek föl az iránt panaszok, hogy zsidók nem szolgáltatnak vissza zálogokat s letéteket, melyekről talmudi jogon alapuló írást adtak, azon megokolással, hogy a visszavétel joga elévült. Végre III. Károly elé került az ügy, a ki – miután az ország zsidó tudósait megkérdezte e tárgyban – 1417-ben elrendelte, hogy az összes értékek az írás ellenében visszaadandók, minthogy az zsidó jog elévülést nem ismer. L. u. o. 101. 1.

²⁾ Pressel, Ulmisches Urkundenbuch. Stuttgart, 1873. I. 234. 1.

³⁾ Nübling, i. m. LXXII. 1.

legfőbb a mester ellenőrzésével, fel is voltak jogosítva érvényes záloglevelek kiállítására Kölnben a 13. századig a kölcsönügyletekről szóló okmányokat a zsidók irodájában állították ki,¹⁾ holott ingatlanok zálogolása s átíratása tekintetében a Laurenzpfarre telekkönyvi hivatala képezte hatóságukat, mely csakis örökség, házasság s gyámügyekben kérte ki a zsidó elöljárók i. m.-formáló nyilatkozatát,²⁾ s minden okmányt latin nyelven állított ki. A 13. század hatvanas éveitől kezdve minden adás-vétel s kölcsönügy kizárólagosan a zsidó hatóság előtt történik, mely héber-latin kettős nyelvű okiratot szolgáltat át a feleknek, a kik ez okmány alapján Íratják át az ingatlant az érseki telekkönyvben. 1321-ben, miután a zsidók feletti érseki jogok egészen a városi Tanácsra mentek át, megszűnt a zsidó hatóság közérvényű jogköre is kölcsönügyekben.³⁾

De ha az állami felügyelet kölcsönügyletekben – Németország széttagoltsága következtében csak szórványos volt, úgy Angliában már I. Richard alatt az egész országra kiterjedő s szigorúan keresztülvitt törvény létezett, mely szerint pénzt jogérvényesen csak két zsidó és két keresztény tanú jelenlétében, valamint két királyi jegyző közreműködésével lehetett kölcsönbe adni; azonfelül minden adósságról chirographum-okmány állíttatott ki, melynek szélei fűrészalakúlag szegélyeztettek körül s két részre vágatott; az egyik részt,

¹⁾ U. o. XLII. kk. II.

²⁾ Hoeniger, Das Judenslireinsbuch Der Laurenzpfarre zu Köln. Berlin, 1888. 12. l.

³⁾ II. o. 13. l.

melyet a kölcsönző látott el pecsétjével, a zsidó hitelező kapta; a másik rész pedig egy állami felügyelet alatt levő szekrényben őriztetett; ezen a szekrényen három lakat volt, melyeknek kulcsai a két keresztény, két zsidó tanú és két elericus közt mint az államhatalom képviselői közt szétosztattak, miután e három pár mindegyike saját pecsétjével is ellátta a szekrényt; az adóslévél csak akkor volt behajtható, ha a pecsétek érintetlenek voltak s a zsidó hitelező kezében levő rész teljesen hozzaillett a szekrényben megőrzött részhez.¹⁾

Készen ezen angol mintára volt berendezve hazánkban Nagy Lajos intézkedése, melylyel «zsidókönyv»-et létesített, a hová minden kölcsönügylet bejegyeztetett s egy keresztény esküdt, rendszeren a városi zsidóbíró őrizete alatt állt; keresztények és zsidók egy-egy esküdtet választottak, kik a könyvet használat után lepecsételték s kiknek a felnyitáskor jelen kellett lenniök.²⁾ Ily zsidókönyv azonban csak Pozsonyban létezett.³⁾

A keresztények és zsidók közt felmerült ügyeken kívül a fölebbezés esetei voltak kivéve, ugyancsak mintegy ellenőrző célzattal az önálló zsidóbíróság kezéből. A fölebbezés módozatában s fóruma tekintetében bár szintén nem találunk valamely egyöntetű eljárást, de mindenesetre a fölebbezés lehetőségének megadása sok védelmet nyújthatott a zsidóknak az önálló bíró-

¹⁾ Goldschmidt, i. m. 55. 1.

²⁾ Kühn, i. m. 169. 1.

³⁾ U. o. 172. 1.

ságok túlkapásaival szemben. Már Rüdiger speyeri püspök megadta 1084-ben a jogot a püspöki bírósághoz való fölébbezésre,¹⁾ s IV. Károly – miután 1347-ben fölszabadította Bamberg zsidóit minden külső bíróság alól – szükség esetére nyitva hagyja számukra mégis az utat a püspöki bíróság elé.²⁾

De a fölébbezés lehetősége nemcsak a zsidóbíróságra] szemben volt megadva, találunk arra is eseteket, hogy a püspöki bíróság ítélete is megváltoztatott fölébbezés útján; így Schweinfurt tanácsa appellálta meg egy ízben a würzburgi püspök ítéletét, melyet egy a tanács védelme alatt álló zsidó ellen hozott, amainzi érsekhez, a ki az ítéletet föl is oldotta,⁸⁾ valamint III. Frigyes 1454-ben engedte el bizonyos Seligman büntetését, melyre őt az eichstädti püspök ítélte,⁴⁾ sőt Posenben a vegyes bíróság ítélete ellen is – mely keresztény s zsidók közti ügyeket tárgyalt – épúgy lehetett appellálni a vajdához, mint az önálló zsidóbíróság testi sértés esetekben hozott ítélete ellen.⁵⁾

Az önálló bíróságok korszaka már a 17. század második felében vége felé közeledik; mindinkább előtérbe lép a felfogás, hogy a zsidó bíróságnak csak a jus cog-

1) Sicut tribunus urbis inter cives, ita arehisyyiagogus suns omnem iudicet queriioniaiu, que contigerit inter eos, vel adversus eos. At si quam Forte determinare non potuerit, ascendat causa ante episcopnm civitatis vel eius camorariuni. Aronius, 69. 1.

2) Wiener, i. m. 125. 1.

3) Wiener, i. m. 190. 1.

4) U. o. 84. 1.

5) Perles, i. m. 31. 1.

noscendi i. m. ceremonialibus adandó meg, de amellet p]. Frankfurtban és Mainzban meghagyatott még a jog i. m. delictis levioribus et i. m. causis civilibus inter Juda'os, a melyekben azonban csak pénzbüntetést lehetett kiszabni s még az ellen is szabadságában állt az elítéltnek a Kurfürstliche Obrigkeithez appellálni.¹⁾

De az önálló bíróságok teljes megszüntét a vegyes bíróságok megszüntetése előzte meg. Ansbach fejedelemségben már a 17. század végén minden zsidó s keresztény közti ügy a rendes állami bírósághoz utasított, a nélkül, hogy felebbezési joggal élhettek volna, s csak sűrű panasz után, hogy a zsidók soh'se jutnak igazsághoz a bíróságnál, adatott meg nékik 1680-ban a jog, hogy a Hofrath bíróságához appellálhatnak.²⁾

Az igazság érdekében s a zsidók iránt táplált jogérvet teljes megvilágítása céljából szükségesnek tartjuk annak a megemlítését, hogy a hatóságok buzgólkodása, melylyel a feleket a zsidó bíróság elé kényszerítették, nem egészen a méltányosságból, vagy a szabadalomlevelekben lekötött kötelességből fakadt, hanem nagyban hozzájárult az is, hogy rendszerint a büntetéspénzek fele a védnöki hatóságot illette.³⁾ Hogy a bírságpénzekből befolyó jövedelem mily alkalmas eszköz volt rendeletek kieszközlésére, bizonyítja a következő eset: A Vorms község 1652-ben panaszt emel a

¹⁾ Schaab, i. m.:251. 1.

²⁾ Haenle, i. m. 120. 1.

³⁾ Graetz, VIII. 2. k. 201. 1.; Bodenmayer, Die Juden. Beitrag zur hannoverischen Rechtsgeschichte. Göttingen, 1855, 40. 1.

fejedelemnél, hogy a zsidók, kik egész Churpfalzból kötelezve volnának i. m. ceremonialibus a wormszi zsidó bíróság előtt megjelenni, nem hajlanak az idézésre; nyomatékul megemlítik, hogy a bíróságok fele a fejedelmi kamarának jut. Erre, mielőtt a válasz megadott volna, utasítást kapott a Bechen-Kammer, hogy nézzen utána, vajon eladdig is beszolgáltatták-e a bíróságok felét s minő összegben; a jelentéstétel után tényleg meg is jelent a szigorú rendelet, hogy az egész Churpfalz zsidósága a wormszi zsidó bíróság előtt tartozik megjelenni.¹⁾ Ámde megtörtént az is, hogy pl. a mainzi Churfürst 1667-ben szigorúan meghagyta a zsidó bíróságnak, hogy legiölebb csak 3-4 frtról szóló perekben szabad ítélkeznie, de arra nem gondolt, hogy ilyen apró pöröknél úgyszólván semmi bíróságjutalék nem esik a fejedelmi pénztárra; mi történt tehát? 1669-ben ismételten elrendelte, hogy minden polgári port a zsidó bíróság intézzen, de minden büntetést bejelentsen «und die herrschaftliche Gebühr davon liefern sollen.»²⁾

Végre még csak egy eset álljon itt annak a feltüntetésére, hogy ilyen eljárásokkal szemben bizony a zsidók is igyekeztek azon, hogy, ahol és míg csak teheték, ne a legnagyobb készséggel nyissák meg a védnök jövedelmének ezt a forrását. Strassburgban történt, a hol Wilhelm Egon von Fürstenberg fogta először a zsidó bíróságot állami felügyelet alá, hogy 1669-ben elrendelte, hogy a zsidó bíróság az összes büntetett ki-

¹⁾ Kaufmann, E. Jaar Chajjim Bacharach. Trier, 1894. 187. 1.

²⁾ Schaab, i. m. 235. 1,

hágásokról minden negyedévben kimutatást terjeszsen fel s egyszersmind a bírságok felét szolgáltatassa be a fejedelmi kormányynak. E rendeletre azt válaszolta a «Gesamtvorsteher jüdischer Ordnung für das Fürstbisthum Strassburg», hogy negyedévenként nem adhatnak jelentést, mert évenként csak 1-2 öszszülést tartanak a fejedelemség zsidói s különben is az elmúlt évben egyetlen egy büntetendő eset sem fordult elő. Az udvar 1070-ben ismétli a rendeletet, de még 1671-ben is hiába sürgeti a kimutatás felterjesztését. Végre 1678-ban a fejedelem türelmetlen haraggal ír le kormányához az «ungehorsame Judenschaft» miatt s utolsó 14 napi határidőt szab meg a jelentés benyújtására. Erre a zsidók már csakugyan megfeleltek a kívánságnak, de úgy, hogy a felterjesztett lajstrom értelmében – bírságjutalék címén – csak 24 frt jutott a fejedelemnek.¹⁾

Mindezekből azonban végső elemzésében csak az tűnik ki, hogy még az igazság védelme is csak a védnöki jövedelem sarkpontja körül fordult meg. A mily kevésbé voltak – minden szabadalomlevélbeli biztosíték mellett is az üldözések ellen megvédve, amennyire legkisebb gondját képezte a fejedelmi fővédnökség képviselőit kinevezett oltalmazó hatóságoknak a zsidók külső zavartalan nyugalma, époly kevésbé képezte a tiszta igazság a zsidó bíróságokat ellenőrző hatóságoknak célját a felügyelet és a felsőbb fórumok megalkotásával. A városi zsidóbírótól kezdve föl egé-

¹⁾ Weiss, Gesch. und rechtl. Stellung d. Juden im Fürstbisthum Strassburg. 48. 1.

szén a fejedelmekig bosszú láncolatát láttuk az állami közegeknek, kik a zsidók ügyeit intézték, de minden államban csak egy központja, hogy ne mondjuk gyűjtőpontja volt e külső szervezetnek: a zsidóktól remélhető jövedelem.

V. FEJEZET.

Adóügy.

A zsidók adóterhe mindig lépést tartott ama külső szervezet hálózatának nagyobbodásával, melyet az állami védnökség szeretettel teljes gondoskodása font köréjük, hogy minél nagyobb biztonságban érezzék magukat s minél kevésbé zavartassák meg községi beléletük nyugodt fejlődése. Míg közvetlenül s kizárólagosan a királyi kamarához tartoztak és csakis a királyi kincstár iránt voltak adófizetésre kötelezve, addig ugyan kevesebb teher nyomta vállaikat, de annál i. m.-kább szabadjára voltak hagyva közvetlen lakóhelyük népe haragjának, melynek kitörését nemcsak nem akadályozták meg, de szították is a jövedelemre áhítózó földesurak. Minimális részben volt a vallásgyűlölség azon hajmeresztő üldözésnek oka, mely a keresztes hadjáratok s a fekete halál idején pusztított főleg a nagy német birodalomban; a vihar lecsillapulta után beállt viszonyok tanúskodnak az okok mellett, a melyek előidéztek a fürgeteget. A keresztes háborúk következménye volt, hogy az uralkodók más hatóságokra ruházták a védnökséget, a mi természetesen a zsidók nagyobb megterhelhetésével járt. A XIII. század elejéig a zsidóktól csak a királyi kincstár szedett adót, attól az időtől

kezdve pedig a városok, vagy földesurak illetőleg a főpapok is.¹⁾ Ezen kettős megadóztatás nemcsak azon helyek zsidóira szól, a hol magának az uralkodónak megbízásából élvezték a védnökség helyettesítését, hanem ott is, a hol az uralkodó továbbra is saját személyének tartotta fenn a védnökséget, gondoskodtak a város urai, hogy az uralkodó jövedelmének csorbítása nélkül húzhasanak hasznot a zsidóktól. Így pl. Freiburg város ura, Egeno gróf, 1230-ban egyszerűen fogásba vetette a város összes zsidóit s ott tartotta addig, míg a király ki nem egyezett vele abban, hogy ezentúl a királyi adón kívül a grófnak is, meg a városnak is fizessenek a zsidók.²⁾ Könnyen képzelhető, hogy a zsidók inkább vonzódtak olyan helyekre, a melyek földesurait nemcsak megbízta az uralkodó a védnökséggel, hanem adományozás útján az ott lakó zsidók teljhatalmú uraivá tette, minthogy ott a földesúr közvetlen védelme alatt élvén, még kevesebb adót is kellett fizetniök; ebből magyarázható meg az a szomorú jelenség, a minek szintén csak a zsidók itták meg a levét, hogy pl. Szt. Lajos és Szép Fülöp francia királyok folytonos háborúskodásban álltak a seigneur-ökkel, a kiktől visszareklamálták saját zsidóikat, kik a királyi nagy adók miatt menekültek a seigneur-ök uradalmaira³⁾

A zsidók adóterhében a XIV. század második felében a fekete halál réme hozta meg az újabb fordulatot.

¹⁾ Nübling, i. m. 5. és 242. 11.

²⁾ Lewin, Juden i. m. Freiburg i. B. Trier, 1890. 6. 1.

³⁾ Saige, i. m. 34. kk. 11.

Eladdig fizettek a királyoknak és a földesuraknak, vagy egyes helyeken mindkettőnek kisebb-nagyobb évi általányösszegeket, de a kényszerűség, a melylyel a XIV. században véglegesen megadatott a választófejedelemnek a zsidótartás joga, megteremtette az állandó adótételt, amely nem függhetett többé kölcsönös meg egyezéstől, s a melynek esetleges elégtelen volta mind-újabb adónemekkel sújtotta a zsidókat.

Lehetetlenség felsorolni az összes rendes és rendkívüli adónemeket; rendszer azokban nem volt soha és sehol, minthogy a-z uralkodók s felettes hatóságok pénzszüksége hozta működésbe a prést, mely kisajtolta a zsidók anyagi erejét.

A legelső rendes adó, mely Bajor Lajos előtt (1342) egyáltalán nem is említetik, az *arany áldozati fillér*¹⁾ (der goldene Opferpfennig) volt, s célja abban rejlett, hogy bármely úrnak fizettek is a zsidók védelmi díjat, de azért a királynak is legyen tőlük jövedelme. Minden 12 éven felüli zsidó (akár férfi, akár nő), kinek legalább 20 frt vagyona volt, évenként 1 frtot tartozott mint fejadót fizetni a királynak. Ennek az adónak alapját Vespasianus császár intézkedése képezte, melylyel a zsidóknak a jeruzsálemi templom részére juttatott évi járulékát a római Jupiter Capitolinus templomának, illetőleg magának foglalta le. A német császárok, mint a «rómaiak») cím- és jogutódai, miután a zsidótartás adományozásával észrevették kincstáruk megcsappanását, jogos kárpótlást kerestek – a személyükkel lekötött «kamaraszolgáiknál» – a jeruzsálemi fűselkel fel-

¹⁾ Stobbe, 31. l.; Nübling, 261. l.

elevenítése által a Goldener Opferpfennig adóban. Bátoran átengedhették tehát a császárok a zsidótartás jogát egyes uraknak, nekik is jutott így még elég.

De az uralkodók evvel nem elégedtek meg. Csakhamar következett a *koronázási adó* (Krönungssteuer, vagy Ehrung, vagy aurum coronarium), melyet a koronáztatási költségek czímén szedték a zsidóktól, még pedig teljes vagyonuk egy harmada erejéig, a miért a «harmadik fillér») czímen is említetik. Már Brandenburgi Albert örgróf mondja egy 1462. évi okmányban: a királyok szabadon rendelkezhetnek a zsidók életével és vagyonával, «des hat die gemain JudischaitjmBeich Teutscher Land freyheit behalten, das sie sulcher beschwerd halben mit dem drittentail lrs guts hinfür einem yeglichen Kay ser zu geben verpenet sind, damit jr leib, leben und ander jr gut auf das mal zu lössen».¹⁾ Mikor keletkezett és min alapult e felfogás, mely ép ellentéte a kamaraszolgátság intézményével egybekötött örökölhetésnek, ki nem mutatható, valamint az sem, hogy miért szabatott meg ez az adó a zsidók vagyonának egy harmadában, de nagyon valószínű, hogy – ha maguk az uralkodók a «római császár» czímével öröklött jogot formáltak is a zsidók birtoklására, kiket az utódok részére is meg kell óvniok – maguk a zsidók érezhették legjobban, hogy életük és vagyonuk tényleg ki van szolgáltatva az épen trónra lépő császárnak, kinek érzelmeit a zsidók iránt még nem ismerték, a miért megkoronáztatása alkalmával bizonyára nevezetes összeggel járultak elébe jóindulat föl-

¹⁾ Stobbe, 17. 1.

ébresztése céljából. Ezen spontán ajándékozás néhányszor történt megismétlése már kötelesség számban tűnhetett fel, úgy hogy a XV. században már Zsigmond volt az első, a ki megkoronáztatásakor nyíltan követelte a zsidóság vagyonának egy harmadát «Ehrung» czímen.¹⁾

Ezen két – személyi és vagyoni – adóhoz járult a harmadik nyomasztó teher: a *községek adója* (Schätzung der Gemeinden), a mely szintén az uralkodó pénztárát volt hivatva megtölteni; «fél zsidóadó»-nak is neveztetett, minthogy felét képezte annak az adónak, a mit a zsidók a tartományi fejedelmeknek (Landesherren) fizettek.²⁾

Ezek voltak a rendes adók, miket az udvari kincstárba kellett a zsidóknak beszállítaniok, de kívülök még szinte végtelen sorozata volt állandóan érvényben a rendkívüli adóknak is.

Poroszországban Nagy Frigyes 1750-ben adott General-Juden-Reglement-jében a fenti három adónem egyesítettet oly módon, hogy védelemdíj czímén minden család 25 tallért, özvegyek pedig a felét fizették évenként;³⁾ III. Ferdinand azonban 1625-ben már akként egyesítette a három adónemet, hogy a bécsi zsidóktól 10,000 frt általányösszeget követelt évenként; ezen kívül persze a rendkívüli adóktól sem kímélte meg őket, olyannyira, hogy 1622-ben 50,000 frt és

¹⁾ Stobbe, II 8. 1.

²⁾ Nübling, 263. 1.; Wolf, Die Juden i. m. der Leopoldstadt i. m. Wien. 15. 1.

³⁾ G. J. B., VI., VIII.

1626-ban csak 10,000 frt rendkívüli hadijárulékot követelt.¹⁾

Az általánosított három királyi adónemből fejlődött a boldog emlékezetű türelmi adó, mely Morvaországra 1669-ben 12,000 frtnyi, 1729-ben ugyanannyi, 1752-ben már 90000 frtnyi összegben vettették ki,²⁾ s Csehországban, honnét 1744-ben Mária Terézia ki akarta utasítani az összes zsidókat, hosszas tárgyalás után kegyesen megengedte, hogy még tíz évig lakhatnak ott, ha az első öt évre 204,000 firtot, a további öt évre pedig 205,000 firtot fizetnek.³⁾

A magyarországi türelmi adó⁴⁾ megszüntetésére irányuló törekvés érdekes világításba helyezi a magyar zsidókat. Az 1807. évi országgyűlési bizottság törvényjavaslatot készített a 80,000 frtra rúgó évi türelmi adónak 1.600,000 írttal való örök megváltására, mire a zsidók egybegyűlt képviselői – bár örömmel fogadták a javaslatot – azt kérelmezték: «damit wir aber keiner Verantwortung unterzogen werden, bitten wir i. m. stendigst, die Sache dahin huldreich zu leiten, damit dieser Vorschlag nicht von Seite der Nation (t. i. a zsidóktól kiindulva), wohl aber durch das Land selbst

¹⁾ Wolf, u. o.

²⁾ Scari, Systematische Darstellung der i. m. Betreff der Juden i. m. Mähren und Schlesien erlassenen Gesetze. Brunn, 1885. 173. kk. 11.

³⁾ Hermann, i. m. 65. kk. 1.

⁴⁾ 1425-ben 1.600 frt, V. László alatt 4000 vörös frt, Mátyás idején 20.000 arany, 1755-ben 30.000 frt, 1772-ben 50.000 frt és 1778-ban már 80.000 frt volt a türelmi adó. L. Bergl, i. m. 40. és 65. l.

aufgebürdet werden».¹⁾ Sok évi gyűlésezés s folyamodás után végre József főherceg közbenjárására 1846. július 27-iki királyi leirat öt év alatt lefizetendő 1.200,000 ft összeg ellenében megszüntette a türelmi adót.²⁾

A zsidók sanyarú helyzetére azonban távolról sem ezen – ha még oly nagy – rendes adók vetnek szomorú fényt, hanem a rendkívüliek, melyeket a közvetlen környezetüket képező hatóságoknak kellett juttatniuk. A következőkben csak mintegy böngészetet nyújtunk ezen adónemek közül, a mi azonban teljesen elegendő arra, hogy megcsodáljuk a hatóságok genialitását a pénzszerzésben s hogy igazán fájó szánakozással tekinthessünk apáink zaklatott állapotára

Az 1215-ben III. Incze pápa alatt tartott IV. Meráni zsinat adta ki először a jelszót, hogy a zsidók, a kezükbe jutott házak s egyéb ingatlanok után járó papi tizedekért, mindenütt kártalanítsák az egyházakat.³⁾ Evvel kimondatott az elv, hogy a plébániák jövedelme nem szenvedhet csorbát a miatt, hogy területük egyházközségében nem kizárólagosan keresztények laknak. Ez a felfogás indította 1240-ben az erfurti plébánost arra, hogy a kerületében lakó zsidóktól egyházi adót követelt,⁴⁾ továbbá az 1267. év áprilisában Guidó kardinális alatt Prágában tartott érseki conciliumot és ugyancsak 1267. év májusában tartott bécsi tartományi synodust azon határozatra, hogy a zsidók mindenütt

¹⁾ Low, Zur neueren Geschichte stb. 6i2. kk. 11.

²⁾ U. o. 195. l.; Bergl, i. m. 88. l.

³⁾ L. Himmelstein, Die Juden i. m. Franken. 15:2. 1.

⁴⁾ Jaraczewsky, Die Geschichte der Juden i. m. Erfurt. 6. 1.

fizessék meg a papi tizedet, valamint körülmetélés, lakodalom és temetés alkalmával a rendes stólailetményt a kerület plébániájának, ép úgy, mint ha helyükben keresztények laknának.¹⁾ Bécsben csak 1 Sorben szűnt meg a zsidók kötelezettsége a papi tized iránt: addig évenként 100 frtot fizettek az érseki consistórumnak.²⁾

Ezen rendes egyházi járulékon kívül még mellékjövedelemtől is gondoskodtak az egyházak a zsidók részéről; így kellett már a XIII. században a mainzi zsidóknak évenként a következőket beszolgáltatniuk: az érsekségnek minden Márton napján 15 ludat, a Ferenczrendieknek, kapuczinusoknak s jezsuitáknak a nagy böjt idején meghatározott mennyiségű halat, az egyetemi rektornak a nagy hétben egy csukát s a jezsuitákhoz járó szegény tanulók részére alamizsnát.³⁾

Közbevetve megjegyzendő az, hogy a Márton-nap, melynek középkori szomorú emlékét a pozsonyi zsidó község még ma is jónak látja fentartani, már 1169-ben kísért, a midőn a kölni érsek feljogosítja a várgróft,

¹⁾ Wolf, Geschichte (et . . . luden i. m. Wien (115(1- 187(i). 5.1.; Herrmann i. m. 30.; Reális, i. m. 1(1. 1.; Baerwald, Die Beschlüsse des Wiener Coneiliums (Wortheimer-fele Jahrbuch, VI. évi. 181. 1.).

²⁾ Wolf, u. o. 9. 1.

³⁾ Schaab, i. m. 142 1.; Saitschick, i. m. 36. jegyzet. Hogy minő meggyalázó véradót is tudott követelni az egyház a zsidóktól, bizonyítja a Toulouse-i szokás, mely a XI. században dívott s bizonyára nemcsak Toulouseban gyakoroltak, hogy minden húsvét napján egy zsidót a székesegyház főbejáratában hivatalból felpozfotak. Saige, i. m. 11. 1.

hogy minden Márton-napkor 10 márkát és 6 font borsot fizetessen magának a zsidóktól.¹⁾

A katolikus egyház adókövetelése mellett nem is lehet csodálnunk azt, hogy a reformáció után evangélikus papok is igényt támasztottak a zsidóktól befolyó jövedelemre: így pl. Wormsban minden zsidó újévkor egy aranyforint ajándékot tartozott adni az evangélikus prédikátornak «dieweil die Juden erinnert werden, dass sie seyn unter einem fremden Scepter und müssen die Schuldige Gabe bringen denen, welche an den wahren Messias glauben, ja ihn gar öffentlich predigen».²⁾

A katolikus egyháznak szolgáltatott alkalmi adókon kívül melyek közt nem a legutolsó helyet foglalja el az sem, hogy II. Zsigmond az 1417-ben Konstanzban tartott zsinat költségeit a zsidók által fedeztette³⁾ – a következő, kulturhistóriai jellemzést nyújtó adónemekről óhajtunk említést tenni.

¹⁾ Aronius, 127. 1.

²⁾ Schudt, Jüdische Merkwürdigkeiten. II. 322. I. Worms különben a legkülönlegesebb módon tudta hatalmát éreztetni a zsidókkal, a melynek jellemző példáját Schudt (II. 263. 1.) következőkép beszéli el: «Die Juden sind i. m. Worms verpflichtet gewesen alle Jahr zur Fastenzeit 2-3 Tage die Rossmühle zu ziehen, *doch zu Zeiten*, wann sie Gönner gehabt, *konnten sie es mit Geld erkaufen*. Die Vorsteher waren davon ausgenommen, denn diese mussten den Herren der Stadt, so sich bei der Mühl befunden und sich einen lustigen Tag machten, aufwarten und den Confect und den Trunk präsentiren. Der Stadtknecht mit der Peitsche i. m. der Hand führte das Commando i. m. diesem Zug.»

³⁾ Löwenstein, i. m. 36. 1.

A XIV. század elején Rómában a Monte Testacción évente megtartott díszes népünnepély költségeihez 10 aranyforinttal kellett hozzájárulniuk, mely adó 1443-ban már 1130 aranyfrtra rúgott; ebből az összegből csináltatták a senátorok ünnepi ruháit s lovaik dísztakaróit,¹⁾ valamint – ha már Olaszországról van szó – nem érdekes-e a szardíniai királyság idejéből, hogy még e század elején a turini zsidók 20 tallér évi adót fizettek az ottani egyetemnek azért, hogy az egyetemi hallgatónak ne szabadjon a zsidókat hólabdákkal megdobálniuk.²⁾

Mainzban és vidékén a XIV. és XV. századbeli okmányok «Würfelzoll»-t említenek, mit ottan a zsidóknak azért kellett fizetniök, minthogy állítólag sorsot vetettek Jézus ruháira Ezt az adót Conrad mainzi érsek szüntette meg 1422-ben.³⁾

A frankfurti városi tanács 1593-ban elhatározta, hogy a zsidóknak házassági adót kell fizetniök, melynek befolyó jövedelméből a városi kutak csöveit tartották fenn; ezen adó nyilvántartására vezetett könyv hivatalos czíme «Judenbrunnenrohr» volt.⁴⁾

Ansbachban az alumneum deákjai karácsony este a jobbmódú lakók háza előtt énekeltek, amiért mindenütt

¹⁾ Berliner, i. i. m. II. k. 00. J. és II. 2. k. 47. 1.

²⁾ Pinner, Offenes Sendschreiben an die Nationen Europas. Berlin, 1848. 129. 1.

³⁾ Hecht, Der Würfelzoll der Juden (Monatsschrift X. évf. 275. 1.).

⁴⁾ Neustadt, Stammtafeln der von Liebmann Sehwartzschild i. m. Frankfurt a/M. abstammenden Familien. Frankfurt a/M. 1886. 5. 1.

ajándékot kaptak: 1738-ig a zsidók háza előtt is énekeltek, de akkor az alumneum új szabályzata azt megtiltotta s így a zsidók nem érezték magukat az ajándéadásra kötelezve; persze a deákok panaszt emeltek s a zsidók kénytelenek voltak az «übliche Verehrung»-ot továbbra is – ének nélkül is – megfizetni.¹⁾

Ugyancsak Ansbachban «Herbstanlagegeld»-et, vagyis «lópénz»-t is kellett fizetniök 3000 frtnyi évi összegben, mint átalányt azon kötelezettségért, hogy azelőtt a fejedelmi udvar kimustrált lovait kellett megvenniök, természetesen az udvar becslése szerint.²⁾ Hasonló módon kellett a porosz zsidóknak az állami porcellángyár «Ausschuss» edényeit megvásárolniuk.²⁾

Poroszországban az 1750. évi Gen. Juden-Eeglement VIII. szakasza kalendárium-díjról szól, melyet a zsidó naptárakért fizettek s VI. szakaszában az ezüstliferálás említetik, mely szerint 12,000 márka ezüstöt kellett az állami pénzverdébe vagy természetben, vagy 2-2 tallér megváltással szállítaniuk. .

Ausztriában a sátrak ünnepére importált czédrusgyümölcs s pálmagalyakért évi 4000 firt adót fizettek, melynek beszolgáltatása egyszer elmaradván, a morva helytartóság 1748-ban szigorú rendeletet bocsátott ki, «dass die Kreishauptleute die saumseligen Landesältesten beim Kopf nehmen und so lange arrestirlich aufbewahren lassen», míg a hátralék be nem folyik.⁴⁾

¹⁾ Haenle, i. m. 112. 1.

²⁾ U. o. 105. 1.

³⁾ Jost, Neuere Geschichte der Israeliten von 1815 bis 1845. I. k. 7. 1.

⁴⁾ Scari, i. i. m. 173. 1.

A magyarországi viszonyokat legjobban jellemzi a rohonczi zsidó község hosszú lajstroma, melyet 1737-ben csak a földesúr iránti adózás címén fizetett végig: szarvasmarha vágatási engedély 400 frt; borjú, bárányvágatásért 80 frt; aprójószág vágatásért 40 frt; kóserborért 400 frt; pálinkamérés 40 frt; aprójószág beszo­l­gáltatásától való, felmentésért 75 frt és évi védelemdíj címén 1116 frt. Ezen felül azonban a következő újévi ajándékokat kellett adnia: az uraságnak 13 drb arany, 2 süveg cukor, 4 font kávé, 3 tuczat narancs és czitrom és két lúd; a felügyelőnek 12 frt, 1 süveg cukor, 1 font kávé s 2 lúd; a tisztartónak 6 frt és egy lúd; a plébánosnak 1 lúd, 1 font bors, 1 font gyömbér, ½ lat sáfrán, 1 lat szegfűszeg, 1 lat szerecsendió, 1 lat virágmag és 1 lat fahéj; a tanítónak 4 frt; orgonajavításra 5 frt; toronyvilágításhoz 1 font olaj; a vásárbíróknak 1-1 lúd; a kisbíróknak ¼ font bors s ugyanannyi minden czéhmasternek, valamint a hajdúnak. Az alispán, továbbá Kőszeg és Szombathely bírái és azok titkárai 1-2 ludat kaptak, még pedig Márton-napján. Ezen ajándékok e század elején lassanként megszűntek, de a plébánosnak orgonajavításra adott évi 5 frtot 1862-ig fizették.¹⁾

*) Bergl, i. m. 40. 1. A pozsonyi zsidóközség által mai napig fentartott Márton-ludak adományozása ezen szomorú idők maradványa Ansbachban a XVII. században minden zsidó családnak 2 font tollat kellett a fejedelmi udvarhoz liferálnia; ezen adó már generalizálása volt egy régebbi kötelezettségnek, mely szerint 1593-ban 1-2 mázsa pehely, 1 mázsa toll, 1 mázsa len, 1 vég közönséges csinvat s 1 vég ágyruhához való barchet-tel kellett a letelepülési engedélyt megváltani;

Képtelenség ugyan mindennemű adót itt felsorolni, a melylyel a szegény zsidókat sújtották, de nagyon is hiányos volna e fejezet, ha a galicziai zsidók keserves helyzetéből nem ragadnánk ki a következőket:

A mióta Lengyelország felosztásával Galiczia Ausztriához csatoltatott, a bécsi minisztériumban nem fogytak ki a projektumokból, minthogy azon zsidók, kik valamelyes országos érdekű javaslatot nyújtottak be a kormánynál, addig maradhattak Bécsben, míg javaslatuk sorsa végleg nem dőlt el. Ha tehát valamely morva vagy lengyel zsidó, kinek Bécsben nem volt lakhatási engedélye, hosszabb időt akart a fővárosban tölteni, csak valami országos érdekű javaslattal kellett előhozakodnia, így 1798-ban bizonyos Menachem Schneyer zsidó vagyonadót javasolt; elutasították ugyan, minthogy a zsidók kereskedők lóvén, vagyonuk soh'se állandó, de komolyan vették s addig Menachem nyugodtan végezhetette Bécsben teendőit. 1802-ben bizonyos Bünnem Lecker kereskedelmi adót javasolt; őt is elutasították s már feltűnő módon meg is jegyezték: «das Gesuch sei nur ein neuer Beweis dafür, dass die polnischen Juden ähnliche Wege nur als Kunstgriff einschlagen, damit die Polizei sie nicht nach Hause zurückweise». 1804-ben Josef Böser, Josefa Mayer és J. Mauchtner hármass consortiuma imaköpeny- (Tallisz)

bizonyára ezen toll-adóból fejlődött a XVII. és XVIII. században a Gansegeld-adónem. Bayreuthben már 1459-ből említetik, hogy a zsidók a tanácsnak néhány hizott ludat ajánlékoztak s ezen «Judengänse» elköltése nagy vidámság közegette történt. (Haenle, i. m. 28. kk. 11.)

adót javasolt, de elutasították azzal a megjegyzéssel, hogy javaslatuk «nichts, als den schmutzigen Eigennutz der Projectanten beweist». Végre azonban Salomon Koffler megtudta 1795-ben fogni javaslatával a kormányt. Koffler ugyanis a «gyertyagyújtási adót» (Lichtanzündesteuer) proponálta, hogy t. i. Galicziában minden egyes péntek és ünnepi esti gyertya után 2-2 krajczár adó fizetessék, a mi számítása szerint évenként 194,403 frtot jövedelmezne az államnak. A javaslatot nagyon komoly tárgyalás alá vették, sőt Ferencz császár ki maga is nagyon vallásos lévén, nem akarta a zsidók vallásos érzületét sem sérteni, véleményadásra szólította fel Herz Homburg galicziai zsidó iskolafelügyelőt, a ki az adót nem tartotta vallássértőnek. Elvégre is a javaslatot elfogadták, az adót persze bérbe adta a kormány Kofflernek, aki oly irgalmatlanul hajtotta be ezt az adót s oly jövedelmezőnek tekintette, hogy már 1800-ban nem kevesebbet, mint 350,000 frtnyi bérösszeget ajánlott föl a kormánynak. Ezen adó csak 1848 október 6-án szűnt meg.¹⁾

Az előadottak után könnyen képzelhető, hogy mily óriási apparátusra volt szükség úgy a zsidók, mint az állam részéről az adó kivetése s behajtása céljából. A királytól kezdve egészen le az éjjeli bakterig minden hatóságnak volt mit követelnie a zsidón, s mindenki gondoskodott a saját hatáskörében arról, hogy javadalmasában meg ne rövidüljön. Mindenekfölött a zsidók létérdeke kívánta meg, hogy a legpontosabban feleljenek meg a kötelezettségnek s így nem csodálhatjuk, ha

¹⁾ G. Wolf, Kleine historische Schriften. Wien, 1892. 193. kk. II.

idővel oly kiterjedt adótörvény keletkezett, mint azt a II. szakaszban fogjuk bemutatni, valamint azt sem, ha maguk a zsidók sokszor kegyetlenül bántak el egymás közt az adók behajtásánál. De másrészt maga a hatóság sem bízta az adóügyet egészen a zsidókra: segédkeznie kellett a behajtásnál s ellenőrzést akart gyakorolni a kivetésnél. Ez a hatósági érdek teremtett meg olyan hivatalokat, melyek a legfontosabb szerepet vitték a községek külső szervezetében. Hogy miként alakultak ezen adókivető-bizottságok, arról a következő adatokból szerezhetünk fogalmat:

Konrád érsek 1252-ben a kölni zsidóknak adott privilegiumában megígéri, hogy az évi adó meghatározására s behajtására a maga részéről mindig – két évenként *jó emberek* fog kijelölni,¹⁾ mely kifejezéssel, úgy látszik, már előre vigasztalni akarta remegő zsidóit.

Konrád császár 1266-ban az augsburgi zsidók részére elrendelte, hogy a királyi adó kivetését s behajtását két keresztény polgár és két zsidóból álló bizottság eszközölje.²⁾

Mint látjuk, Németországban az a bizottság, a melytől legtöbbet függött az adóteher, már elejétől kezdve vegyes volt. Franciaországban, úgy látszik, egészen keresztény tagokból álló hatóságokra volt az adókezelés bízva, mert különben érthetetlen volna Szép Fülöp rendelete, melylyel szigorúan meghagyja a procureurs des juifs-nak, hogy az adókezelés biztossága céljából

¹⁾ De nostro latere bonis viris ad hoc suacialiter deputatis. Aronius, 250. l.

²⁾ Wiener, i. m. 109. L

minden megyében zsidókat nevezzenek ki:¹⁾ az összeget az uralkodó határozta meg, valószínűleg a procureurs osztották szét az egyes községekre, de a községekben az egyes tagokra zsidó bizottságok vetették ki. Megbízhatóbknak tűnhettek fel a zsidók, egyrészt azért, mert jobban ismerték a község tagjainak vagyoni állapotát, másrészt pedig náluk nem kellett félni attól, hogy nem a legpontosabban fogják beszolgáltatni az összeget, a mely utóbbi ok készítette 1338-ban a Dauphint is arra a rendeletre, hogy a helységekben ne a chate-lain-ek, hanem zsidók legyenek a beszedők s ők legyenek felelősek az adóért.²⁾ Igaz, hogy ezen felelőség sokszor kegyetlenségre ragadhata a zsidó adószedőket, de az uralkodó annál biztosabb volt jövedelmében s annál jobban támogatta a beszedőket, akik ellen azonban a legszigorúbb vizsgálatot indította meg, ha oly panaszok merültek fel, hogy többet szedtek be, mint mennyire fel voltak jogosítva³⁾ Ezen zsidó adóbiztosok egészen a XIV. század végéig szerepeltek Franciaországban; X. Lajos, miután ismételten visszatelepítette országába a zsidókat, 1315. évi rendelettel Poncin de Bar, Jose de Pontoise, Hélie de Vesou, Crescent ele Corbeil és More d'Amboise zsidókat nevezte ki az ország északi (langue d'oïl) es Bonnet de Lunel s Bon-

¹⁾ Saige, i. m. 27. 1. Erre vonatkozik 1306-iki rendelete is: «Volumus, quod Judei i. m. illis tallis quas universitates ipse, ob proprias et communes utilitates sen necessitates, inter se fecerint, cum eis contribuere teneantur.» Arnaud, i. m. 16. I.

²⁾ Prudhomme, Les Juifs en Dauphiné au XIV. et XV. siècles. Grenoble, 1883. 40. I.

³⁾ Saige, 90. 1.

jour de Beaucaire zsidókat a déli (langue d'oc) részre adószedő commissariusoknak.¹⁾ Ezen biztosok bizonyára nem voltak csupán tiszteletbeli hivatalnokok, mert legalább a XIV. század második feléről megbízható adatunk van arra nézve, hogy Menassier de Vesou és Denis Quinon zsidó adószedők 14 százalék ellenében szolgáltatták be a királyi pénztárba a zsidók befolyt adóját.²⁾

Magdeburgban 1410-ben Günther érsek oly adókievetőbizottságot szervezett, mely általa kinevezett két kano-nokból és a zsidók által szabadon választott két községi tagból állt,³⁾ holott Zsigmond által 1418-ban az egész birodalomra kivetett adó behajtásával Conrad von Weinsberg bízott meg, aki mellé vagyonbecslés végett négy zsidó rendeltetett ki.⁴⁾

Fájdalom, a történeti források sokkal kevesebb adatot szolgáltatnak, hogysesem betekintést nyerhetnénk az adókievetés s behajtás történeti fejlődésébe s megismerhetnők minden mozzanatát, főleg abban a pontban, a hol az adózó község a hatalommal érintkezett. A továbbiakban látni fogjuk, hogy minő befolyást gyakorolt az uralkodó hatalom a községi elöljáróságok s hivatalok betöltésénél, minő országos zsidó állásokat szervezett azon községek befolyásolására, melyekkel nem érintkezhetett közvetlenül az államhatalom, de ama kapocs feltüntetésére hiányoznak kellő mértékben a történeti adatok, a mely az uralkodót az adóösszeg meghatározásával s az egyes községekre való szétosztásával fűzte össze a községekkel.

¹⁾ U. o. 106. 1.

³⁾ Gudemann, i. m. 17. l.

²⁾ Graetz, VII. 2. k. 3. 1.

⁴⁾ Stobbe, 37. l.

Csehországban pl. 1589). előtt a cseh tartományi gyűlés vetette ki a zsidó adót, de azután a király saját személyes hatásköréhez tartozónak tekintette a zsidók adójának megszabását.¹⁾

Morvaországban melynek országos zsidó szervezetéről alább lesz szó a tartományi kormányzóság volt a főhivatal, mely a járási hatóságok útján meghatározta az adót s az 1752. évi Repartirungs- und Collectirungs-Norma szerint oly módon érintkezett a községekkel, hogy az állami kerületi főnökök elnöklete alatt a községi előljáróságok kisorsoltak a gazdagok közül két, a középosztályból két s a szegények közül egy községi tagot, mely kisorsoltak vagyonbecslő s részletes adókiető bizottságának határozata ismét a járási hivatalok útján került föl a helytartószághoz jóváhagyás végett.³⁾

Magyarországon megyei választmányok léteztek egészen a türelmi adó megszüntetéséig; a községek képviselői -- rendszeren a megyei gyűlések napjain -- összegyűltek a megye székhelyén s tanácskoztak az adókietésről, mely alkalommal érintkeztek a hatóságokkal is.³⁾

Mindezek azt bizonyítják, hogy egyes országok és tartományi kerületek zsidó lakói az adókötelezettségnek való megfelelés céljából szervezkedni voltak kénytelenek, hogy közmegegyezéssel oszszak fel egymás közt az adókat s hogy az egyesülés által könnyítsenek

¹⁾ Hermann, i. m. 42. 1.

²⁾ Scari, i. m. 56. kk. 11.

³⁾ Bergl, 112. 1.

egymás terhén; s ha az eddig napfényre jutott források nagyon kevés adatot nyújtanak is arra nézve, vajjon ezen egyesüléseknél mennyire nyúlt közbe az államhatalom, úgy mindenütt szívesen fogadhatta a zsidók önkéntes egyesülését már abból a célból is, hogy azáltal egy központi képviselőség útján jobban juttathatta óhajait a községekhez s inkább volt valaki kéznél, a kit felelősségre lehetett vonni. így pl. jellemző, hogy Poroszországra a zsidók közti rend s adóbehajtás főfelügyelete céljából a 18. században a berlini előjáróság két Oberältester-1 választott, kiket a király erősített meg élethossziglan tartó hivatalukban; 1770-ben a király kikerülte az előjáróság választását s maga nevezett ki két gazdag berlini zsidót, kik felelősekké tóttak az ország zsidóadójáért.¹⁾ Emellett azonban az 1750-iki General-Juden-Reglement óta hivatalos szervezet is volt az adó ügyében, amennyiben öt évenként az államhatalom által időnként megjelölt városban Generalzusammenkunft tartott, hová minden község 1-1 képviselőt küldött, kik az Oberlandesrabbi elnöklése alatt az adót az egyes községekre kivetették.²⁾

Ily hatóságilag támogatott egyesülést látunk Franciaország Viennois kerületében is, hol 1337-ben Moras Roybon, Saint-Nazaire, Laval, Mont-Rigaud, Chatte, l'Albanc, Tullins és Beaucroissant községek 2-2 küldöttel képviselve tartottak Moras-ban adókető gyűlést,³⁾ valamint egész Franciaországra kiterjedőleg

¹⁾ Geiger, i. m. 70. 1.

²⁾ Donnersmarck, i. m. 58. 1.; G. J. R. VI., VIII.

³⁾ Prudhomme, i. m. 17. 1.

VI. Károly 1387 körül kiadott rendelőiben, mely a párisi zsidók azon kérelmére, hogy Languedoc zsidósága, egymagában nem felelhetvén meg a sok adónak, egyesíttessék Langue d'oci zsidóságával – a zsidóadó repartíciója tekintetében a két országrészt tényleg egybekapcsolta¹⁾

Olaszországban különösen a 15. század háborúi folytán elszegényedett községek közt indult meg nagy mozgalom az adóügyben létesítendő egyesülés céljából. A római község, mely felelős volt az összes községekre kivetett adóért, 1443-ban Moise de Isach da Rieti tudóst küldte ki az olasz községekbe az egyesülésre való fölszólítás céljából.²⁾

Legalaposabb szervezete – mely azonban nemcsak adóügyre, hanem a községek egész vezetésére kiterjedt, s ép ezért később külön fog tárgyalatni – a morva zsidóságnak volt, mely adó tekintetében az 1752. évi Jüdisches Steuer-Patent rendelete folytán három kerületbe osztatott; a felső kerület állt: olmützi, perauai járásokból s a brünni járás egy részéből; a középső: a brünni járás másik részéből és a znaimi s iglauri járásokból; az alsó kerület pedig ugyancsak a brünni járás harmadik részéből s a hradischi járásból. A kerületek elnökei képezték a központi hatóságot.³⁾

Az eddigi előadottakból világossá vált, hogy egészen

¹⁾ Depping, i. ni. á38. 1.

²⁾ Berliner, i. m. II. k. 71. 1.

³⁾ Scari, Zusätze zu der systematischen Darstellung stb. 46. 1.

a zsidók egyenjogúsításáig az adójövedelem volt a kiindulási pont s a végcél, a mely az államhatalmat bárminemű viszonyba hozta a zsidókkal; egyéb tekintet velük szemben az államraison nem ismert. Nem-e természetes, hogy – a községek saját kebelükben lévén kénytelenek az adó kivetéséről s behajtásáról gondoskodni – az államhatalom mindenkor jogot igyekezett formálni arra, hogy saját érdekében gyakoroljon befolyást a község vezetőségére s hivatalnokaira, hogy bennök engedelmes és szolgálatra kész eszközök álljanak rendelkezésre a követelések pontos teljesítésében? A következőkben fogjuk látni egész terjedelmében ezt a befolyást, mely szoros összeköttetést létesített a községek belső szervezete s az államhatalom közt.

II. SZAKASZ.

A zsidó községi belszervezet története.

I. FEJEZET.

Községi belszervezkedés.

A védelem külső keretén belül általában szabadon szervezkedhettek az egyes községek. Elöljáróikat s hivatalnokaikat szabadon választhatták, községük vezetését saját maguk alkotta szabályzat szerint intézheték, melynek természetesen figyelemmel kellett lennie mindazon szükségletekre, miket a községnek úgy az államhatalom iránt, mint egészen különálló politikai község voltából kifolyólag kellett kielégítenie.

Mert mai értelemben vett *hitközséget*, vagyis csak a hitélet ápolására s vallásgyakorlatok közös végzésére szövetkezett testületet teljes polgári egyenjogúsítása idejéig a zsidóság nem ismert. A mint saját államának önállósága korában az egységes nemzeti élet keretébe illeszkedett be hitélete, úgy Jeruzsálem pusztulása után is a római uralom alatt a politikai község jelleében nyilatkozott meg hitközségi élete. Judaea egészének az igazgatása Róma kezében volt, de meghagyta a régi szervezetet, s minthogy Judaeában a legtöbb lakó zsidó volt, zsidók intézték a közigazgatást is, minek

következtében azonossá vált a hitközség és a politikai község fogalma.¹⁾

Igaz ugyan, hogy már az állami önállóság idejében is megtaláljuk a szorosabb értelemben vett hitközségnyomait, amennyiben nemcsak Palesztinának Judeaán kívüli provinciáiban, melyekben túlnyomó volt a pogány lakosság s így a városok vezetése részben vagy egészen pogányok kezében volt, miáltal az illető városokban lakó zsidók, hitéletük szükségleteinek kielégítése céljából kénytelenek voltak külön testületté is szervezkedni, de még magában Jeruzsálemben is külön zsinagógákkal, külön községekké szervezkedtek az idegenből jött letelepültek, mely községekhez a jeruzsálemi főhatóság rendelt ki külön kezelő hivatalnokokat a zsinagóga külső s belső rendjének, valamint a szegényügynek pontos végrehajtására;²⁾ de különben a hol a lakosság egészben vagy túlnyomó részben zsidó volt, ott a hitközség és a politikai község fogalma összeesik. Ebből kifolyólag természetesnek fog feltűnni, ha az Európában letelepült zsidóknál sem találjuk különválasztva a politikai és a hitközség fogalmát egészen az egyenjogúsítás koráig. Maga az államhatalom szabadalmazta mindenütt a zsidó községet, mint olyan önálló testü-

¹⁾ L. Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Chr. 3. kiadás; Schürer, Die Gemeindeverfassung der Juden i. m. Rom i. m. der Kaiserzeit; Mommsen, Römische Geschichte V.; Kuhn, die städtische und bürgerliche Verfassung des römischen Reiches; Weinberg, Die Organisation der jüdischen Ortsgemeinden i. m. der talmudischen Zeit (Monatsschrift für Gesch. u. Wiss. d. J. 1897. évf.).

²⁾ Schürer, Geschichte II. kötet 5-14., 05., 4; 28. I.

letel, mely a saját körében intézi el tagjainak mindazon ügyeit is, a melyekkel az állam iránt tartoznak. Ezen önállóság, vagy önkormányzat de még megtalálhatóan mondhatnók: magukra hagyatás keretében a zsidó község belszervezete egész Európában *nemcsak egyenes folytatása volt a palesztínainak, de egészen talmudi alapokon nyugodott.. A talmud és a és a hagyományos gyűjtemények volt az egyedüli irányadó, mely megszabta a községi belszervezkedés módját, az igazgatás határát, a vezetők jogait és kötelességeit, s amely kétes esekben egyedüli döntő tekintély volt.*

A) A község.

Az európai zsidó községek belszervezkedésének alapját képező ezen források szerint a lakosság számára való tekintettel felosztattak a községek: 1. *falvakra* (Kefarim), melyekben nem tartózkodik állandóan tíz felnőtt férfi,¹⁾ s a melyek vallási s polgári peres ügyekben a szomszéd községhez osztattak be; 2. *városokra* (Ajóroth), állandó istentisztelettel és bírósággal;²⁾ 3. *várrakra* (Kerakim), melyek fontosabb kereskedelmi központot képezvén, a legnépesebbek voltak.³⁾

Már ez a felosztás is mutatja, hogy a zsidóság politikai függetlenségének megszűnte után sem tekintette magát kizárólagosan vallástestületnek, vagy mondjuk, egyháznak, melynek értelmében semmi egyéb kapocs

¹⁾ Megilla 3. D.

²⁾ Szanhedrin 17. b.

³⁾ Megilla I. 1., Kélim I. 7.

nem fűzné tagjait egymáshoz, mint csak is a közös bitelv és egyöntetű vallásgyakorlat. Noha a politikai község jellegét mutató keretben találkozunk a hitéletet gyakorló *gyülekezet* (Kenésziya,¹⁾ Cibbur,²⁾ Kahal,³⁾ kifejezésével is, a mi azonban sehol sem vonatkozott valamely helység zsidóinak összességére, hanem csakis

¹⁾ Megilla I. I., világosan utal a kifejezés nem általánosan egybefoglaló, hanem csak alkalmoszerű értelmére; ugyanis hétfőn és csütörtökön a fálvából bevonult a nép a városokba, hogy *gyülekezetben* imádkozhassék s hallgassa a tórárt. Aboth III. 10. és IV. 1 l. a Kenésziya-Gyülekezet kifejezést profán gyülekezetre is használja L. Zunz, Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden, ed. Brill. 2. I.

²⁾ Berakoth 8. a b. 31. a 34. b. stb. szerint imádkozás céljából egybegyűltekre használt kifejezés.

³⁾ Ros Hasana 19. b. Joma 69. a «Kahala Kaddisa debijrusalaim» (Jeruzsálem szent gyülekezete) kitétel kizárólag vallásgyülekezetre utal, azonban a Kahal szintén általánosabb értelemben vétetett s nem jelent egyebet, mint közös vonás, cél vagy érdek által egybekapcsolt testületet; pl. Jer. Jebamoth VIII. 9. mondja: «négyféle Kahal van: Kóhaniták Kahalja, Leviták Kahalja, Izraeliták Kahalja és idegenek Kahalja». Bedarsi, a Chotham Thokhnith szerzője, ed. Polák, 215. l. szerint Kahal alatt csak sok ember összessége értendő, holott határozott célzattal egybegyűlteket összefoglaló neve: Éda (község). A továbbiakban látni fogjuk, hogy az orosz-lengyel tartományokban és a mai Oroszországban az állam hivatalosan Kahal nak nevezi a község vezető testületét, az előljárást. – A babyloniai Gáonok Responzumaiban már előtérbe lép a Kehilla kifejezés, de csakis spanyolországi községekre vonatkozólag, holott a babyloniaiak csak Ir-város, vagy Jisuv-helység névvel illetetnek. (L. Müller, Die Responzen der spanischen Lehrer des 10. Jahrhunderts. Berlin, 1889. 7. és 25. l. Tesuboth Hageonim Saaré Czedek 4. 7. és 38. sz.)

bizonyos vallásos czélzattal összegyűlt tagjainak egybefoglaló jelzésére. Ebből kifolyólag nemcsak a város és a hitközség kritériuma nincsen egymástól különválasztva, hanem a község lakóinak, mint polgároknak s mint zsidóknak jólétére irányuló intézmények fentartásáról is egyaránt tartozik gondoskodni a zsidó közigazgatás, amennyiben az általános szabály¹⁾ megkövetelte, hogy minden községben istentisztelet tartásának, polgári és vallási törvénykezésnek, jótékonyági pénztárnak, tanítónak, Írnoknak, orvosnak, mészárszéknek, gyümölcsfáknak, kézműveseknek, nyilvános sütőháznak, templomnak, iskolának, törvényháznak, fürdőháznak és illemhelynek kellett lennie. Jóllehet, hogy ezen intézmények mindegyikének megvolt a saját felügyelője, de az egész egységes vezetés alatt állván, természetesen nem volt elválasztható a hitközség a politikai község fogalmától.

B) Községi tagság.

Tényleg nem is akadunk az egész irodalomban kifejezésre, mely a *polgár* és a *hitközségi tag* közti különbséget jelezné. A község állandóan *Ir – Város* néven szerepel s a zsidóról, mint a község tagjáról csakis Ben Hair – «*város fia, lakója*» kifejezés fordul elő. Ezen az alapon véve tekintetbe az egyesnek viszonyát az összességhez, a községben tartózkodók felosztatták: 1. átutazókra (óbér mimakóm lemakóm), 2. a városban lakókra (jósebhé hair) és 3. a város fiaira (bene hair) vagy a város embereire (ansé hair).

¹⁾ Szanhedrin 17. b. IV. 3. Nedarini V. 5.

Az átutazók csoportját képezték azok, kik harmincz napnál kevesebb ideig tartózkodtak a helységben; ezek csak a szegények számára rendezett rendkívüli gyűjtéseknél voltak kötelezhetők a hozzájárulásra; különben minden adó vagy egyéb kötelezettség alól fel voltak mentve, hacsak ingatlan vagyonuk nem volt az illető községben.¹⁾

A városban lakók közé számíttattak azok, kik tizenkét hónapnál kevesebb időt töltöttek a községben. Kötelezettségük csak a szegények segélyezésére terjedt ki; még pedig 30 napi tartózkodás után a helyi szegények pénztárához (Kuppa), 3 havi ott tartózkodásuk után az átutazó szegények gyűjtéséhez (thamchuj), (6 hónap után a szegények ruhasegélyéhez (Kheszuth) s 9 hónap után a szegények temetési költségeihez való hozzájárulásra köteleztettek. Ezen kötelezettséggel szemben azonban meg volt az a joguk, hogy szükség esetén szintén igénybe vehették a szegénypénztárt; különben ki voltak zárva minden jogtól, minthogy egyébként sem voltak a község intézményeinek, templom felszerelésének, a helység közbiztonságának költségeihez, vagy tanítók s írnokok fizetéséhez való hozzájárulással megterhelhetők.²⁾

A város fiai a teljes jogú polgárok, kik 12 havi tartózkodás után minden közteher viselésében részt vesznek, választják a község igazgató közegeit s nélkülök községi határozat nem hozható.³⁾

¹⁾ B. Bathra 8. a Megilla 27. a Szanhedrin X. 5.

²⁾ B. Bathra 8. a. b. Jer. Peah VIII. 6.

³⁾ Ugyanott.

C) *Letelepülése*¹⁾

Ilyen belső szervezet mellett, a midón névleg és valósággal politikai igazgatás jellegét viselte a község, természetesen, hogy a község jogköréhez tartozott a letelepülési engedély megadása vagy megvonása is. A szabad letelepedés jogát egyedül a tudósok és tanítók ²⁾ élvezték; kívülök mindenki más csak a község előzetes tudta és beleegyezésével telepedhetett meg és űzhetett kereskedést. Rendszerint megadatott az engedély, de oly helyeken, a hol az uralkodó nem szívesen látta a zsidók elszaporodását s esetleg még üldözéstől is lehetett tartani, ha feltűnő módon növekszik a számuk, ott a község a legszigorúbb kiközösítési átokkal, vagy az uralkodó hatóság közbejöttével is megakadályozhatta az idegenek letelepülését. A község vezetősége a templomban kihirdettette, hogy az idegenek távozzanak, nehogy földidézzék az uralkodó haragját s átokkal sújtotta azt is, ki nem engedett a felszólításnak s a község kijátszásával egyenest az uralkodónál eszközölt ki maga számára letelepülési jogot.³⁾

Olyan idegen, ki üzérkedni jön valamely községbe, távozásra kényszeríthető, hacsak alá nem veti magát a község által reá szabott adókötelezettségnek, még abban az esetben is, ha a helységben lakó nemzsidók szöli-

¹⁾ Silicium Arukh Chosen Mispat 156. 5. 6. 7.

²⁾ V. ö. R. Jákob Tarn a Széfer Hajasar 86. c. d.

³⁾ Bacharach, Rsp. Chavoth Jair, 213. sz. Néhány esetet említ Z. Frankel, Entwurf einer Geschichte der Literatur der nachtalmudischen Responen. Breslau, 1865. 35. l.

tották föl az idegent, hogy árúkat hozzon számukra, minthogy a zsidók szerezték és váltották meg az uralkodótól a lakhatási jogot (Chezkáth Jisuv) s így egyedül ők határozhatnak abban, hogy ki jöhessen oda.¹⁾

De ha üldözés elől menekülve jöttek idegenek, a község nem tagadhatta meg föltétlenül a lakhatási engedélyt;²⁾ az ilyen idegenek szabadon üzérkedhettek a megélhetés fokáig, de üzletük terjedelméhez viszonyítva hozzájárultak a község terheinek viseléséhez; azonban ha a község szándékában van megadni a me-

¹⁾ Bacharach Rsp. Chút Hásoni 49. és 61. sz. Hamburg-Altona egyesült községben a múlt században idegen város lakói, ha községi tagoktól származtak, csak akkor kaptak letelepülési jogot, ha megfizették az elődjük halála óta be nem folyt községi adót; egészen idegenek csak 6 vén és 9 kisorsolt községi tag szavazata alapján s fölvételi díj ellenében kaptak telepengedélyt. (Haarbleicher, Zwei Epochen aus der Gesch. der isr. Gem. i. m. Hamburg. 41. 1.)

²⁾ Ibn Verga (Sévet Jehuda 57.) beszéli el, hogy a midőn 1495-ben a spanyol kiűzöttek közül sokan Rómában akartak letelepedni, a római zsidók újabb konkurrencziától félve, ezer aranyat adtak VI. Sándor pápának, hogy ne engedje meg a spanyol zsidók letelepülését, de a pápa azt mondta: «Eddig azt hittem, hogy ti testvéreitekkel irgalmasan bántok, de szívtelenségtek meglep engem» és rendeletet adott, hogy a már letelepült római zsidók üzessenek ki a városból; persze erre nem került a sor, de kétezer aranyat kellett fizetniök, hogy maradhassanak s azonfelül még a spanyol zsidók i. m.-vázióját is el kellett tűrniök (l. Berliner, Geschichte der Juden i. m. Rom. II. 76. 1.). Hasonló esetet beszél el Izsák ben Sóseth is Rsp. 61. sz., a mikor a barcellonai zsidók a piacz megdrágulásától való félelmükben kérték a város urát, hogy ne engedje meg 45 majorkai üldözötteknek a letelepülést.

nekülteknek a végleges letelepülési jogot, úgy a már ott lakókkal egyenlő mértékben kötelesek viselni az adóterhet, különben távozniok kell.

Kinek nincs letelepülési joga, nem távolítható el addig, míg künn levő követeléseit be nem szedte, valamint az olyan idegen sem, ki csupán bevásárlási szándékkal jön a községbe, noha megdrágítja a piaci árakat.

Jogában áll a községnek időleges engedélyt is adni, melynek lejártával nem hivatkozhatik senki arra a jogtételre, hogy három évi használat birtokjogot szerzett számára¹⁾

A letelepült, ha már megfizette a reá rótt királyi és városi adót, szabadon lakhatik tetszése szerint a községben; de ha még nem fizette meg adóját, úgy egy már létező üzlet szomszédságában nem nyithat versenyzületet, ha szomszédja kifogást emelne.

Oly helységben, hol hatóságilag meg van szabva a lakhatási joggal felruházott családok száma, mely jogot az elsőszülött örökli, ha ez utóbbi más helyre költözik, úgy jogát bármely idegenre átruházhatja, a nélkül, hogy a község engedélyét kellene kikérnie.²⁾

Ha valaki 12 hónapon át távol volt községétől s kijelentette, hogy nincsen szándékában visszatérni, úgy elveszti telepjogát; de ha nem tett nyilatkozatot, úgy csak három évi távollét után veszti el a jogot.

Arra is volt azonban eset, hogy a község, azon a

¹⁾ R Meir Rothenburg, Hsp. ed. Sydilkov 46., 101. és 382. sz. ed. Bloch. 292. 1.

²⁾ Landau, i. m. Noda Bijehuda Hsp. II. 41. sz.

(örvényes alapon, hogy községi határozatnak mindenki kénytelen magát alávetnie (l. később), kényszeríteni tudta az elköltözőiteket községi tagságuk örökös megtartására¹⁾)

II. FEJEZET.

A község igazgatása

A legmélyebb történeti homály fedi a zsidó községeket igazgató intézmények keletkezését. Kétségtelen, hogy már a palesztinai honfoglalás idejétől kezdve a község élén népképviselő állt, mely nemcsak igazgatta a községet, de bíraskodott is a lakosság felett.²⁾ A «város vénei» címet viselte a képviselő, mely mellett bírák és hivatalnokok is működtek, de valószínű, hogy úgy a jogot szolgáltató bírák, mint a végrehajtó közeg gyanánt szereplő hivatalnokok a vének testületéből kerültek elő. Tulajdonképen ilyen volt később is a szervezet, a midón idegen uralom alá jutva, annak a hatása vehető észre a zsidóközségek vezetésében is. A történeti források fájdalom csak annyi időre terjednek vissza, hogy biztossággal belőlük leg-

¹⁾ Wandsbeek község nagyon hanyatlani kezdett, minthogy a gazdag tagok a szomszéd községekbe házasították ki gyermekeiket, miáltal a vagyont elviszik a községből; összeültek hát a község elöljárói összesen 15-en – és elhatározták, hogy a szomszéd községekbe házasulóknak meg kell továbbra is tartaniok a községi tagságot (Chezkath Hakehilla) s minden községi adóhoz hozzá kell járulniok. Zwei Askenazi Rsp. 131. sz.

²⁾ Dent. 19, 12. 21,2. 22, 15. stb. Józsuá 20,4. Bírák 8, 14. I. Sámuel 11, 3. 16, 4.. I. Királyok 21, 8. Ezra 10, 14.

elsőnek csak a hellén hatás hámozható ki. Még perzsa hatásnak tulajdoníttatik¹⁾ ugyan a jeruzsálemi II-k templom pusztulásáig fenmaradt «vének tanácsa»-nak (Gerúzia) arisztokratikus intézménye, valamint a nép összességének rendi képviselése,³⁾ mely arisztokrata vezetés – ha nem is volna tekinthető eredeti vonásnak oly mély gyökeret vert a zsidó népben, hogy mindvégig fentartatott s a demokrata hellén szervezetből, úgyszólván, csak lényegtelen mellékkörülményeket: címeket,³⁾ munkabeosztást vett át. A görög szervezettel bíró városok élén, pl. Tiberiásban egy 600 tagú választott vagy kisorsolt tanács állt, melynek vezetését egy archón intézte, végrehajtó választmányát pedig tíz előljáró (proton) képezte; így a jeruzsálemi fővezetést eszközi ő szinhedrionban is, melyben a vezető papok archontes címet is viselték, minden valószínűség szerint egy tizes tagú szűkebb tanács létezett,⁴⁾ s a mint a jeruzsálemi templom belső és külső rendje

¹⁾ Schürer Geschichte des jüd. Volkes im Zeitalter J. Chr. II. 189. 1.

²⁾ U. o. I. Gnetz, Die grosse Versammlung, ihre Geschichtlichkeit, Zahl, Bedeutung stb. (Monatschrift 1867. év f. 31. 1.).

³⁾ Ez nemcsak az előljárók és hivatalnokok címzéseinél látható, hanem különösen a jogszolgáltatás egész vonalán, a mi különben Mózesi alapon történt; bíróság – béth din szynhedrin; elnökök – parhedrin – praelroi; panaszos = Kátégor; védő = praklit – paraklétosz; zálog = apotéké – hypotéké; végrendelet – diathéké; gyám = epitroposz; adónyilatkozat a szombatévre : prosbolé.

⁴⁾ Josephus, Antiquitates XX. 8. 11. Schüret-, u. o. 73. és 200.1.

külön hivatalnokokra¹⁾ volt bízva, a szegan (sztratégosz tú hierú – templomkapitány, ki a külső rend főfelügyelője és egyben a főpap helyettesítője volt), a gizbarim (gazophülakesz – kincstárosok, kik a görög templomok mintájára kezelték külön-külön a templom felszerelését, a természetben való ajándékokat, áldozati anyagokat és készpénzt) s a rendőri felügyeletet végző leviták, épúgy az ország többi hitközségeiben is, valamint Palaesztinán kívül mindenütt, hol zsidók községet alkottak, a vének mellett külön hivatalnokok i. m-tézték a hitközség ügyeit, a mely hivatalnokok azonban az egész közigazgatást vezető testület kebeléből kerültek ki; ezen vezető testület tagjai a preszbüteroi voltak, kik saját közepükből választották az elnököt (gerúziarchész), az előljáróságot (archontesz), a templomfőnököt (archiszynagogosz, aki felügyelt az istentisztelet rendjére, a templom épületére, kijelölte a tóra-felolvasót s a prédikálót) és az alamiznásokat.²⁾ Az előljáróság tagjainak száma nem volt mindenütt egyforma; Josephus szerint³⁾ a helyi vezető hatóság mindenütt héttagú volt, de a diaszpórában bizonyára a község nagysága szerint változott az előljáróság számaránya is; így pl. Bereníkében az elnök mellett kilenez archón működött.⁴⁾ Alexandriában,⁵⁾ hol a községes időszakítás előtti utolsó században egy mil-

1) Schürer, u. m. 262. 1.

2) Schürer, u. o. 434. 1.

3) Antiquitates IV. 8. 14. Bellum Jud. II. 20. 5.

4) Schürer, n. o. III. kötet, 42. 1.

5) U. o. 19. és 40. II.

lióra rúgott a zsidó lakosság száma, alapjában ugyan ily szervezet volt; a község közvetlen vezetését a gerúzia kebeléből választott archontesz – előljárók intézték, mely hatóság felett azonban egy ethnarchész állt, kit az államhatalom nevezett ki a zsidó közösség élére, hogy – mint Strabo ¹⁾ jelenti – a nép fölött uralkodjék s a kötelezettségek teljesítéséről és a rendeletek-követéséről gondoskodjék úgy, «mint egy független város archónja».²⁾ De nemcsak Alexandriában, mely szüntelen összeköttetésben állt Jeruzsálemmel, valamint az összes kisázsiai gyarmatokban található fel a Vének Tanácsán, s annak kebeléből választott Elöljárókon nyugvó községi belszervezet, hanem – mint látni fogjuk – Európában is, hol Rómában már a II-ik templom pusztulása előtt egészen jeruzsálemi mintára szervezkedtek a községek.

Az előljáróságok hatáskörének meghatározásáról csak a jeruzsálemi templom pusztulását követő századokban keletkezett talmudi irodalom nyújt adatokat, a melyek nemcsak alapját, de föltétlen irányítóját is képezik az európai községek belszervezkedésének.

¹⁾ Josephus Antiqu. XIV. 7. 2.

²⁾ Volt még Alexandriában egy Alabarch címet viselő hivatalnok is; ezen méltóságot Graetz (Monatsschrift 1881. évi". 203. l.) az ethnarch méltósággal azonosítja s e hivatal viselőjében az alexandriai templomnál működő főpapot véli felfedezni, azonban valószínű (Schürer, i. m. III. 3. 40. l.) hogy az a tengeri hajók megvámolását intéző tisztán polgári hivatal volt, melyet zsidók is viseltek. L. Graetz, Geschichte III. 2. 629. 1.

A) Előljáráóság

A község teljesjogú polgárai választottak¹⁾ az előljáráóságot,²⁾ számszerint legalább három³⁾ tagból, de rendszeren hét⁴⁾ tagból állót.

Kötelessége volt⁵⁾ a közjó előmozdítása: rendes istentisztelet-tartás, az alamizsna-kezelés, a bíróság és iskola kielégítő működése; ügyelnie kellett, hogy biztos legyen a városban való tartózkodás; gondoskodott arról, hogy orvos, írnok, fürdő, kutak, illemhelyek legyenek a városban; felügyelt a helység üzleti forgalmára, meghatározta és ellenőrizte a mértékeket, az élelmi szerek árát, a napszámot; gondoskodnia kellett arról, hogy képviselve legyen az ipar minden ága. Kezelte a befolyó pénzeket s adót vetett ki. Határozott községi vagyon szerzése és eladása felett,⁶⁾ de csak megbízatása határáig, minthogy az előljáráóság csak

¹⁾ Berakbotb 55. a

²⁾ *Parnaszim* – Gondviselők, vagy Tubhé Hair = a város legjobbjai. Az utóbbi kifejezést Orach Ohajini 153. 9. (Baér Hétéb 18) úgy magyarázza, hogy nem a legbölcsebbek, vagy a legöregebbek értendők alatta, hanem a kik legtöbbet törődnek a község ügyeivel. Neveztek még *Memunim* – Megbízotaknak, *Manhigim* = Vezetőknek és *Mululamim* – Előljáróknak. (Az utóbbi Izsák ben Sésetbnél lisp. 497. sz.)

³⁾ Jer. Peah VIII. 6.

⁴⁾ Megilla 27. a. Szükséghez képest több előljáró is volt. így Mahari Trani Bsp. II. 48. tized említ egy tudós elnökkel.

⁵⁾ Szanhedrin 17. b. Baba Bathra 7. b. 8. b.

⁶⁾ Templomot csak az egész község hozzájárulásával lehetett eladni (Orach Chajim 153. 7.).

végrehajtó közege volt a község akaratának,¹⁾ s minden új határozathoz az egész község többségének beleegyezése szükségeltetett.²⁾

Arra nézve, hogy a hét előjáró miként osztotta be egymás közt ezt a nagy hatáskört, nincsenek biztos adataink; valószínűleg közös felelősség mellett együttesen intéztek mindent, minthogy csak az istentiszteletről s a szegényügyre vonatkozó hatáskör volt az előjáróság tagjai közt beosztva

Az istentisztelet élén állt a «zsinagóga feje» (Rós Hakneszeth), ki meghatározta, hogy ki végezze a templomi funkciót, s felügyelt a rítus betartására³⁾

A szegényügyet hárman kezelték; egyik volt a pénztáros s kettő a beszédő; de a kiosztást mind a három jelenlétében kellett eszközölni.⁴⁾ A jótékony adományok ellenőrzése céljából a szegényügyi előjárók is részt vettek az istentiszteleti felügyeletben. Ezekből fejlődött a templomatyák külön intézménye.⁵⁾

Az előjárónak teljesen hivatalának kellett élnie, a

¹⁾ Mahri Trani II. 48. említi, hogy az előjáróság »munhagim al pi am« a község által irányoztatik.

²⁾ Megilla 36. a Szanbedrin X. 5.

³⁾ Joma 8. I). Peszaehim 49. b.

⁴⁾ Sabbath 118. b. B. bathra 8. b. 9. a A jótékonyági előjáró oly bizalmi tisztség volt, hogy nem kellett számot adnia; későbbi időkben azonban a kedélyek megnyugtatója miatt szokássá vált, hogy 2-3 előkelő községi tag előtt számot adott. Chajim b. Izsák Or Czarua Jisp. ed. Rosenberg. Lipcse, 1865. 65. sz.

⁵⁾ Gabboim haniemunim al czarkhé beth hakenészeth. Nikolsburgi Menachem Rsp. Czernach Czedek 50. sz.

miért is orvost¹⁾ vagy tanítót²⁾ nem lehetett megválasztani, minthogy hivatásuk nem engedi, hogy egészen a közügynek szenteljék magukat. Különben mocskotalan származásúnak,³⁾ önzetlennek,⁴⁾ szerény és előlékenynek⁵⁾ kellett az előljárónak lennie.

Általános szabály a tisztség viselésének időtartamára nem létezett, valamint a választás megejtésének módozatára sem. A talmud, melynek korában a legnagyobb kitüntetésnek tekintett a megválasztás⁶⁾ még öröklési eseteket is említ,⁷⁾ midőn az apa nagy érdemei folytán, halála után fiát emelte a község többsége a hivatalba De rendszerint nem az egész községköz vetetlen választása töltötte be a tisztséget, mely időhöz volt kötve. Spanyolországban például⁸⁾ a XIV. században a barcellonai község harmincztagú bizottságot választott, hogy ez válaszsza meg a jegyzőket, a törvényszéket, a számvizsgálókat és a jótékonyági előljárókat; a 30-tagú bizottság azonban, nem tudván megegyezkedni, saját kebeléből sorshúzás útján egy szűkebb háromtagú bizottságot küldött ki, melynek választását elfogadni a tórára tett esküvel kötelezték magokat. Ugyanazon időben megtörtént⁹⁾ Major-

¹⁾ Peszachim 113. a.

²⁾ Peszachim 11.2. a

³⁾ Kiddusim 76. b.

³⁾ Aboth II. 2.

⁴⁾ Chagiga 5. b.

⁵⁾ Kiddusim 76. b.

⁷⁾ Kiddusim V. ö.

⁷⁾ Izsák b. Seseth lisp. 214. az.

⁸⁾ Simon b. Czemach Duran Rsp. II. 141. sz.

kában, hogy a község elöljárót akarván választani, a gyűlés elfogadta egy tagnak azt az indítványát, hogy ő egymagában ajánljon valakit elöljárónak. Konstantinápolyban ¹⁾ a XVI. században községi határozat szerint három évig tartott az elöljáróság mandátuma s az utolsó hónapban közgyűlést hívott egybe, mely öttagú bizottságot küldött ki az új választás megejtése céljából.

Elnököt, kinek kezében összefutnak a község egész igazgatásának szálai s kinek legfőbb intézkedési joga van adó kivetésében, vallási és világi ügyekben (mille disemájó údematha), nem az elöljáróság választ, hanem az egész község. ²⁾

A választást büntetés terhe mellett mindenkinek el kellett fogadnia; ³⁾ de ha esküvel fogadkozott valaki, hogy nem akar tisztséget vállalni, esküje alól nem oldható fel. ⁴⁾

A választás elfogadása alól felmenthetett a hivatalos elfoglaltság. Pl. a morva országos határozatok értelmében a kerületi elnök nem volt kényszeríthető valamely hitközségi elnökség elfogadására, minthogy mindkét tisztség annyi munkával járt, hogy mindegyik egész embert kívánt meg; elöljárósági tag azonban lehetett a kerületi elnök, mivel azon tisztség nem jár

¹⁾ József Trani Rsp. I. 58.

²⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov. 968. sz.

³⁾ Berlinben, 1723. évben hozott határozat szerint, 10 évre elveszte passzív választási jogát, a ki valamely tisztséget nem fogadott el. Geiger, Geschichte der Juden i. m. Berlin. I. 41. 1.

⁴⁾ Jore Dea 228, 6. Selómó Adereth Rsp. I. 94 sz.

munkával. E szabályzat értelmében Bród község a XVII. században előjárósági tagnak választotta meg a kerületi elnököt, ki azonban nem volt köteles elfogadni a választást, minthogy Bródban «különös módon» a község vezetésének egész terhe nem az elnökre, hanem az előjárósági tagokra nehezedett.¹⁾

Különbén egész Európában a legnagyobb változatoságot látjuk az előjárók száma, működési beosztása s megválasztatása tekintetében.

Rómában, a Jeruzsálem pusztulása után letelepült zsidók hosszú ideig fentartották a hazai intézményeket s a változott viszonyok határai közt töltötték be ugyanazon tisztségeket, melyeket a szentföldön megszoktak. Sírfeliratokból látható még, hogy következő tisztségeik voltak: 1) Gerusiarchész (a vének tanácsának elnöke'),²⁾ 2) Archon (Parnesz), 3) Archisyna-

¹⁾ Nikolsburgi Menachem Czemach Czedek Rsp. 44. sz.

²⁾ Rómában is, épúgy mint Jeruzsálemben, hol a keresztény bevándorlottak külön nemzetiségek szerint egyesülve alapítottak külön nemzeti egyházakat, a zsidók is származási helyük, de sőt még foglalkozásuk szerint is tömörülve külön-külön zsinagógákat létesítettek, s mindegyik gyülekezetnek meg volt a külön vezetősége. Ilyen különálló gyülekezetet képeztek külön templommal: a Héberék templomához tartozók (valószínűleg a Jeruzsálemből jött s még héberül beszélők temploma), a Calcanensek (mészégetők), a Catalana és Aragonese (az 1492. spanyol üldözöttekből alakulva) a Castigliana (Kasztíliaból) bevándorlottak), a Sicilian a, továbbá a német s francia zsidó letelepültek gyülekezete. A francziának nem volt külön temploma, istentiszteletüket még 1539-ben a Castiglianában tartották, valamint a németek is 1556-ban az Il Tempio Nuovóban tartották évi bér mellett istentiszte-

gogosz »Rós Hakenészeth), 4) Pater Synagogész (szegény-, beteg- és temetkezési ügyekre férfiaknál; nő-betegek és szegények segélyügye élén még a 16. században nőelöljáró volt Pateressa, vagy Parnesssa címmel), 5) Hüperétész (Ghazan), 6) Grammateusz (Szófé), 7) Nomomathész (jogtudós), 8) Prosztatész (patrónus, ki a községet kifelé képviselte).¹⁾

Navarra nagyobb községeiben két elnök (Adelantados) és 20 tagból álló képviselőtestület (Kegidores) i. m. tétzte az egész igazgatást; e testületnek volt kizárólagos joga rendeleteket kibocsátani s engedetleneket büntetni.²⁾

Livornóban teljesen az olasz köztársaságok mintájára alakult a zsidó község vezetősége; az igazgatást 60 tagú szenátus intézte, melynek kebeléből egy 5 tagú kisebb tanács választott a határozatok végrehajtá-

letet. (Berliner, Geschichte der Juden i. m. Rom. I. 62. 1. II. 1. 95. 1.) Érdekes világot vet ezen közös templomban tartott istentiszteletre, hogy az Aragonese és a Castigliana templom vezetősége írásbeli szövetséget kötött arra nézve, hogy pünkösdkor nem fognak templomaikban soha predikációt tartani, nehogy az ünnepi öröm s a prédikáció okozta élvezet összetorlódjék, de a francziák, kik a Oastigliana-ban imádkoztak, predikációt is akartak hallgatni, a mi nagy surlódásra adott okot. (Berliner, u. o. 101. 1.) Ilyen különálló vezetőséggel bíró községeket egy helyen Tudelai Benjámin is említ Marseille városáról, hol a XII. század második felében külön zsidó község létezett a tengerparton és a dombon. (Maszoth Bin« jamin. ed. Amsterdam 1698. 2. b. L. még Schürer, Die Gemeindeverfassung der Juden i. m. Rom. 16. kk. 1.

¹⁾ Berliner, i. m. I. 66. 1.

²⁾ Kayserling, Die Juden i. m. Navarra etc. Berlin, 1861. 75. 1.

sára A nagy tanács ítelt minden jogügyletben is s a testi büntetésen kívül hatásköréhez tartozott még a Livernóból való száműzetés is.¹⁾

Bécsben a 17. században szintén egész bizottság állt a község élén; az egész vezetés szálai nem futottak egybe egy elnök kezébe. Az előjáróság 16 tagból állt: 5 bíró, 2 ülnök, 6 jogtudós és 3 számvizsgálóból; kívülök azonban voltak még pénzbeszedők, biztosok (rendőri hatalommal), a templomatyák, mely tisztségek tiszteletbeli állások voltak.²⁾

Ezen előjárók választása minden községben nagy mozgalmat idézett elő; Schudt nem túloz, midőn mondja³⁾: «Wenn die Juden Baumeister⁴⁾ wählen, so halten sie, so zu reden, ihr Conclave, und ist so viel Lauffens und Thuns, als ob man weiss nicht, was man einen grossen Begenten zu wählen hätte. »

A választás közvetett volt a legtöbb községben; így pl. Frankfurtban pünkösd táján három évenként, miután a működő előjárók a rabbi és 5 hatvan éven felül levő községi tag előtt letették a hivatalt, következőleg ejtették meg az új választást. Két volt előjáró három községi taggal egyetemben azonnal a mellékszobába vonult, hol külön papírszeletekre felírták azok neveit, kik legalább ezer frtnyi vagyonnal bírnak, leg-

¹⁾ Depping, Die Juden im Mittelalter 272. 1.

²⁾ Wolf, Die Juden i. m. der Leopoldstadt im 17. Jhrndt. i. m. Wien. Wien, 1864. 19. 1.

³⁾ Jüdische Merkwürdigkeiten. Frankfurt, 1714. IV. k. 39. 1.

⁴⁾ Majnai Frankfurtban a városi tanács mintájára nevezték az elnököt (Rós Hakkahal) Bürgermeister-nek s az előjárókat Baumeister-nek. Schudt, i. m. II. k. 246. 1.

alább 20 évesek, három év óta nők s nem tartoznak a községnek semmivel. A kész szeletek közül a rabbi kisorsolt 20 nevet, a kik rögtön elhivattak s önzetlen eljárásra felekedtettek; ezek voltak a tulajdonképeni jelölő és választó bizottság, melynek minden tagja külön czédulára írta 12-12 előljáró jelölt nevét, kik közül a legtöbb szavazatot kapott tizenkettő képezi a megválasztott előljáróságot.¹⁾

Ehhez kasonló közvetett választás volt a 17. és 18. században Posenben is, melynek Kahalja – Elöljárósága 13 tagból állt: 5 Parnesz (kik a bevételt s kiadást vezették, az istentiszteletre s a község összes intézményeire felügyeltek) 3 Túvim (helyettesek) és 5 tanácsnok, kiknek megválasztása következőkép folyt le: Minden Peszach félünnepén a lelépő Elöljáróság 21 legtekintélyesebb községi tag nevét urnába tette s azok közül hetet kisorsolt; e hét képezte a Kesérim-bizottságot, mely megválasztotta a 13 tagú előljáróságot, továbbá 3 bíróság megalkotására a rabbi mellé nyolcz tudós községi tagot és 3-3 templomelőljárót a község 3 temploma részére.²⁾ Ezek után az Elöljáróság a kö-

¹⁾ Schudt, i. i. m. II. k. 246. I., hol e választásról szólva azt jegyzi meg: «Solcher wegen erregt sich mehr Neid, Hass und Zänkerei unter den -Juden, als i. m. der ganzen Christenheit; denn ein jeder Jud, der sich ein wenig reich oder vermögend befindet, will auch ein Zwölfter sein».

²⁾ Krakóban 1595-ben szintén így volt; az előljáróság 23 tagú volt: 4 Parnesz, 5 Túvim, 14 tanácsos; azonfelül hármas 3 tagú bíróság és 3 számvizsgáló; csakhogy Krakóban kilenczet sorsoltak ki, a kik öt tagot jelöltek meg, kik az előljáróságot választották. Wettstein: Quellenschriften zur Geschichte der Juden i. m. Polen. Krakau, 1892. 9. l.

vetkező bizottságokat választotta: 7 utczafeügyelöt, (az utczák s kémények tisztántartásának ellenőrzésére), ő házbiztost (a házak lakhatóságának vizsgálatára), 7 erkölcsbíró (a fényűzés elnyomására), 3 országos előjárót (a «Négy Ország» gyűlésére) 5 előjárót a mészárosok ellenőrzésére, 5-5 a szabók, a szűrszabók, paszomántosok, nyerstermelők és gyapjúkereskedők ellenőrzésére (e bizottságokba 2-2 képviselöt az illető ipartűzők közül kellett beválasztani) s végre 3 előjárót a cselédek bérének rendezésére.¹⁾

Bonyolódott választási szabályzata volt a múlt században az Altona-Hamburgi egyesített községnek, mely következőkép folyt le: A pénztáros kihirdette, hogy mindenki fizesse le adóját s közzétette a választás napját oly megjegyzéssel, hogy akkor mindenki otthon maradjon. Sorshúzással 7 választó jelöltetett ki s választó csak az lehetett, ki 40 éves, 5 éve nős, 3 év óta önálló és 300 tallér vagyonadót fizet; ki voltak zárva azok, kik írni nem tudnak, adóhátralékosok s a kikre titkos szavazás mondta, hogy nem tiszta jelleműek; azonfelül pedig választó csak Chaber lehetett. A hét választó nevét a főrabbi húzta ki az urnából s ő esketteté meg őket a templomban pártatlanságra, titoktartásra s hogy senki sem fogja önmagát választani. Mind-egyik külön szobába záratott, hol felírtak hat jelöltet a vének állására s 4 nevet helyettesvének; ezen állá-

¹⁾ Feilchenfeld, Die innere Verfassung der jüd. Gemeinde i. m. Posen im 17. und 18. Jhrndt. (Ztschrft. d. hist. Gesellschaft für die Provinz Posen. Jhrgng. XI.) 135. kk. 1. Perles, Geschichte der Juden i. m. Posen. 53. kk. 1.

sokra csak azok voltak jelölhetőek, kik már kisebb hivatalt viseltek, tíz év óta nők s legalább ezer tallér vagyonnal bírnak. A felírt nevekből a főrabbi állapította meg a megválasztottakat, kik azonnal esküt is tettek. Ezután a 7 választó és a megválasztott vének együttesen választottak 5 pénztárost (mindegyik legalább négyezer tallérral bírjon, 2 ellenőrt, 5 szegénygondnokot.¹⁾

Érdekes a morva gödingi Chevra Kadisa 1693-ban alkotott alapszabálya, mely szerint az előljáró-választók úgy választattak meg, hogy a közgyűlés minden tagja imakönyvet vett kezébe, melyet hirtelen felnyitott s azok lettek a választók, kiknek *lapszáma* a legmagasabb volt.²⁾

Vége még csak Fürth említendő a hírneves községek közül, hol az 1802. évi községi szabályzat szerint a 3 évre választott 7 előljáró, 5 pénztáros s 5 ellenőrből álló előljáróságot egy 18 tagú bizottság választotta, mely bizottság 6 tagja a legnagyobb, 6 a közép s H a legkisebb adót fizetők közül sorsoltatott ki.³⁾

B) Bírótság.

A bírótság (Betli din) volt a község legfőbb tekintélye, mely döntő fórumot képezett polgári és vallásos ügyekben. Rendszerint három tagból állt a bírótság.⁴⁾

¹⁾ Haarblicher, i. ni. 40. 1.

²⁾ Die Neuzeit IV. évi. 106. 1.

³⁾ Haenle, Geschichte der Juden im Fürstenthum Ansbach. 198. 1. A prágai 16. századbéli és bécsi 17. századbéli választásokról J. Wolf és Meynert dolgozatait a Wertheimer-féle Jahrbuch V. és IX. évfolyamában.

⁴⁾ Szanhedrin: 3. a 14. a Schürer, Geschichte II. 176. kk. 1.

mely felettes hatósága volt az előljároságnak, melyet a bíróság avatott fel s vezetett be ünnepélyesen hivatalába¹⁾

A törvény²⁾ hét tulajdonságot követelt meg a bírától: ³⁾ tudományt, szerénységet, istenfélelmet, pengyületet, igazság- és emberszeretet és jó hírnevet.

Ha a bíróság egy tagját a legkisebb érdek fűzi is az elébe vitt ügghöz, úgy abban nem szabadott Ítélnie.⁴⁾ Természetes, hogy az alperesek sűrűn kerestek ürügyet a bíró érdekeltségének feltüntetésére, csakhogy ügyüket ne a hivatalos helyi bíróság, hanem vagy választott,⁵⁾ vagy idegen község bírósága intézze el.⁶⁾ A 15.

¹⁾ Toszifta ed. Zuckerman 215. 1. 14. sor és 328. 1. 2. sor. Jer. Peah VIII. 6.

²⁾ Chósen Mispát VII. II.

³⁾ Dajan = Bíró, Chakham – Tudós, Zakén = Vén, Cheber Ir – a község tudósa (B. bathra 75. a Én Chabérim élah talmidé Chakhamim,) A Zakén név inkább Paltesztinában (Jer. Nadarim 42. b.) a Chakham pedig Babylonban (Bekhorotli 36. a. Szanhedrin 14. a) volt használatos. Bacher, Monatschrift 1899. évf. 845. kk. I. kimutatta, hogy Chaber a paltesztinai iskolákban olyan iskolatársat, tudóstársat jelentett, a ki nem nyerte el az ordinációt; ellentétben a Chakhammal, a ki ordinálva volt. Ily értelemben maradt fenn tényleg a szó, különösen Keleten, hol pl. Trani József responsumai-ban gyakran említetik a község önálló s hivatalos hatalommal felruházott rabbija, Chakhamja mellett a Chaber Ir, a városban élő priváttudós, ki alkalomadtán, talán a Chakham távollétében, vagy olyan kis gyülekezetben, hol Chakham nem volt, bírói funkciót végzett.

⁴⁾ Chósen Mispát VII. 12.

⁵⁾ Fach ad Jiczchak, ed. Mekiczé Nirdamim, Berlin, 1886. 22.1). 1.

⁶⁾ A XIII. század végén napiirenden volt Fanciaországban

század közepétől kezdve senki sem fordulhatott más bírósághoz, mint csak ahhoz, mely az alperes lakóhelyén létezett,¹⁾ kivéve oly eseteket, midőn alapos a gyanú, hogy a bíróság befolyásoltatik az uralkodó hatalom által,²⁾ vagy ha nem egyesek, hanem községek a peres felek,³⁾ de ha egyesek es a község közt támadt differenzia oly ügyben, a melyre községi közgyűlési határozat szolgáltatott okot, csak az illető község bírósága dönthet.⁴⁾ Kik lakóhelyüket megváltoztatták, elköltözésük előtt írásbeli nyilatkozattal köteleztettek arra, hogy az ellenök esetleg felmerülő perben az ottani bíróság idézésére meg fognak jelenni,⁵⁾ s, nem kényszerítik a felperest azon idegen bíróság elé, a melynek területére költöznek.

De ha a zsidóság szigorúan örködött a községek bíróságának egyedüli illetékessége fölött, úgy annál sokkalta szigorúbb rendszabályokról gondoskodott, hogy

az idegen bíróságok felkeresése; különösen a délfrczia (provençe-i) bírák megbízhatlansága miatt északfrancia (czar-fath) bírósághoz folyamodtak a felperesek. L. Salamon Adreth Bsp. 724. sz.

¹⁾ Túr Chósen Mispát 21. Bloc Íj, Die Civilprozessordnung nach mosaisch-rabb. Beeilte. Budapest, 18S2. 9. 1.

²⁾ Már R. Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 546. ed. Bloch 318. 1.

³⁾ Gerson Askenazi Rsp. I. 47.

⁴⁾ Jákob Katz Míprag. Rsp. III. 4.

⁵⁾ Bachurach Rsp. Chavoth Jair 156. sz. Czewi Askenazi Bsp. Chakhajj Czewi 1. 14. – Simoji b. Czemach Duran Rsp. I. 1. említi, hogy Olaszországban szokásos, hogy ha valaki el akar költözni, a községben közhírré tétetik, hogy esetleges követelések miatt még idején idézhessék bíróság elé.

zsidóbíróság megkerülésével vagy kijátszásával nemzsidóbíróság előtt ne jelenjenek meg a pörös felek. Ezért oly kisebb községekben, hol nincsenek bírói tisztségre méltó tudósok s nem is alkalmazhatnak olyanokat, a község saját kebeléből felruházhatja bírói hatáskörrel a legjobbkat és legbölcsebbeket, noha nincs meg bírói képesítésük, csakhogy he legyenek kénytelenek nemzsidó bíróság elé menni.¹⁾ Nem szabadott továbbá más vallású bíró vagy bíróság döntésére bízni a peres ügyet, még akkor sem, ha mindkét fél óhajtja azt, vagy ha az illető bíróság zsidó törvény szerint akarna is ítélni; a ki ezt tette, Istent káromolta s mint ilyen ítéltetett meg.²⁾

Továbbá kiközösítési átok sújtotta nemcsak azt, a ki társát más vallású bíró elé idézteti, de azt is, a ki nemzsidók hatalmához folyamodik, hogy társát zsidó bíróság elé kényszerítse.³⁾ Kivételes esetekben egyedül a zsidóbíróság engedélyével szabadott nemzsidó bíró elé járulni.⁴⁾

E szigorú törvényeket nemcsak rossz néven nem lehet venni, de csodálkozni sem szabad fölöttük, ha tudjuk, hogy az elnyomás századaiban a legnagyobb tiszteletre méltó önértzet s önbecsülés, de egyszersmind a félelem is arra indította a zsidókat, hogy ne más vallású törvénytől előtt keressenek igazságot, a hol csak

¹⁾ Chosen Mispat VIII. 1. (M. Isserles).

²⁾ Chosen Mispat XXVI. 1.

³⁾ Ugyanott. L. Kásit II. Móz. XXI. I. verséhez és Gitin 88. a

⁴⁾ Ugyanott XXVI. 2.

gúnyt és igaztalan elnyomást várhattak. Ugyanezen okból idegenkedéssel fogadták a községek azokat a zsidóbírákat is, kiket az uralkodó hatalom helyezett a község fölé, sőt semmisnek nyilvánították a fejedelem által adott bírói felhatalmazást, ha csak az illető nem olyan kiváló, hogy fejedelmi meghatalmazás nélkül is felfogadta volna a község. Mindazonáltal, a ki a község-előzetes beleegyezése nélkül ily kinevezést elfogad, az «fájdalmat okoz a községnek s számot fog érte adni a túlvilágon.»¹⁾ Ezen feljajdulás becikkelyezése bizonyít legjobban azon jogos önvédelem helyessége mellett, a melyet a zsidók a független zsidóbíróságban kerestek.

A zsidóbíróság hatásköre, a mennyire ép az állami rendszabály megengedte, kiterjedt nemcsak pénzbíróságra, vagy jogok megvonására, de testi fenyítékre is egészen a test megcsonkításáig.²⁾

Az ítélet ellen felebbezésnek egyáltalán nem volt helye, a mi bizonyára sok visszaélést is okozott.³⁾ Az európai zsidóság történetében egyedül Fürth község válik ki, hol felebbezni lehetett egy másik *zsidó* bírósághoz; még pedig úgy, hogy a peres esetet az elől-

¹⁾ Ugyanott III. 4. (M. Isserles).

²⁾ R. Aseri Toledóban egy parázna asszonynak levágatta az orrát (Rsp. XVII. 8. és 18.) Nördlingenben 1331-ben hatóságilag megadott joga volt a zsidó bíróságnak a bűnösök szeméit kiszúrni, testrészeit levágni. (Wiener, lieges-ten 36. 1.)

³⁾ Messinában történt 1304-ben, hogy a bíróság kiközösítette a község orvosát, Áron mestert, amiért joggal való visszaélés miatt a királyi bíróságnál emelt panaszt. Dopping, i. m. 355. 1.

járóság a peres felek neveinek elhagyásával más község bírósága elé terjesztette; ha a második Ítélet az elsővel megegyezett, úgy jogában állt a feleknek még egy harmadik rabbibírósághoz is appellálni. Ezen felebbezés bejelentési határideje 8 nap s ára 300 forint volt.¹⁾

III. FEJEZET.

Községi hivatalnokok.

A) *A rabbi.*

A rabbiság intézményének története nem választható el a zsidóság művelődési történetétől, s alig találhatnánk a zsidó községi szervezet keretében kimagaslóbb tényezőt, mely jobban tudná megvilágítani az egyes korok szervezetét s mely ennél fogva inkább megérdemelné a beható történeti kutatást, mint a rabbiság i. m.-téménye. De a történeti kutatás talaja e téren nincs még kellőleg előkészítve, a miért is jelen dolgozatban is csak darabos adalékokat nyújthatunk egy későbben megírandó összefüggő történethez.

A mint *hitközséget nem ismeri* a zsidóság, úgy nem ismert mai értelemben vett rabbi sem, mint a ki a hitközség kizárólagosan vallásos lelkiszükségleteinek ki-

¹⁾ Haenle, i. m. I(i9. 1. és Barbeck, Geschichte d. Juden i. m. Nürnberg und Fürth. 63. 1. Bár hiteles adatok nein támogatják, de valószínűnek látszik, hogy a Posenben létezett s egy-más mellett működő három bíróság, melyek közül az első 100 írton felüli és ingatlanok miatti perekben ítélt, a második 20-1.00 frtig terjedő ügyekkel foglalkozott, a harmadik pedig 20 frton aluliakkal (1. Feilchenfeld, i. ni. 127. 1), szintén felebbezési fórumokat is képeztek.

elégítésére hivatalból szolgáló fényező. Legelső sorban nem a vallás öréneke szerepét töltötte be a rabbi, hanem bírói tisztet viselt; nem a vallásos élet felügyelőjére, vagy irányító tanítójára volt szükség az ő személyében, hanem mint bírónak, aki a hagyományosan kifejtett vallásos törvény alapján ítélkezett és döntötte el az összes pöröket és nézeteltéréseket, akár vallásos, akár polgári jellegűek voltak; törvénytudósokra volt szükség, kik a politikai szervezettel bírói község lakosainak jogot szolgáltattak.

Ilyen bírói tisztséget már a legrégebb zsidótörvény szerint csak az viselhette, aki e célra felhatalmazást nyert¹⁾ (ordinatio), mely felhatalmazás legelőször Mózesnél látható, aki a bírói hivatalban segítségül vette maga mellé a véneket, a bölcséket és a törzsfőnököket és aki Józsuát felavatta, kirendelte utódjának. Minden ordinált törvénytudósnak joga volt tanítványokat ordinálni, bírói jogosultsággal felruházni.²⁾

A közönséges időszámítás előtti második század közepén, midőn a tartós szyr háborúk megzavarták az ország nyugalma és a hellén műveltség behatása alatt pártokra szakadt a nép, bizonyára a jogszolgáltatás is sokat szenvedett, a mennyiben a háborús viszonyok legalább is megnehezítették annak az ellenőrzését, hogy hivatlanok kezébe ne legyen kiszolgáltatva az igazságot kereső nép, valamint a szaduceusok és fari-

¹⁾ L. Bloch, Die Civilprozess-Ordnung nach mossisch-talmudischem Rechte. I. 1. Maimuni, Szanhedrin IV. 1. 2.

²⁾ L. David Messer, Kebed Cbakhamim, ed. Bernfeld. Berlin. 1899. 53. kk. 1.

zeusoknak vallásos térre átvitt politikai pártszenvédélye is gyakran nyújtott okot a győztes párt által bírói székbe ültetett tudósok jogi megbízhatóságában való kételkedésre. Ilyen körülményeknek tudható be, hogy 142-ben¹⁾ a Synedrium létesült Jeruzsálemben, melynek fóruma elé kerültek az összes peres ügyek.

A synedrium feje volt a Nászi (pátriárka, fejedelem), működő vezetője pedig az Ab Beth Din (a bíróság elnöke).²⁾ Kezében volt a központi vezetés s a vallásos ügyek intézése,³⁾ holott a Ab Beth Din a polgári pereket vezette.⁴⁾ Ettől az időtől kezdve egyedül a Pátriárka kizárólagos jogához tartozott az ordinalás; betöltötte az országban a bírói állásokat, kik az egész közizagza-

1) Zunz, Gottesdienst, Vórtr. ed. Brüll 39. I. A Synedrium keletkezése és szervezete teljes homályban van még mindig; tény az, hogy a hasmonous kortól kezdve létezett egy legfőbb bírói hatóság. A Synedrium név Graetz, Geschichte III. 100. 1. 2. jegyzete szerint római eredetre vezetendő vissza

2) A Synedrium elnöke *Rábán*, a synedrium által graduait törvénytanítók *Itahin* címet viseltek. L. Zunz, i. h. Eleinte valósággal csak egy feje volt a synedriumnak: a főpap, a ki özen testület főnöki minőségében majd Nászi, majd Ab Beth Din címmel említettik; e két cím közül az első a politikai, az utóbbi pedig a vallásügyi szereplésnek felel meg; eleinte tényleg a főpap reprezentálta mindkettőt; de a főpapi hivatal demoralizáltsága s a sadduceus főpapok tudatlansága mellett csakhamar különválasztatott a kettős szereplés s kifejlődött a vallási ügyek synedriónális vezető főnöke: az Ab Beth Din hivatal. Jelsky, Die innere Einrichtung des grossen Synedrions zu Jerusalem. Breslau, 1894. 42. 1.

3) Megállapította az újhódat, szököévet, esóhiány idején böjtnapokat rendelt el. Taanitb 24. a Graetz, IV. jegy. 21.

4) Ugyanott.

tást is intézték, korlátlan hatalommal bírtak polgári és vallásos ügyekben: magát a pátriárkát helyettesítették a vidéken. Chijja bar Abba kinevezési okmányában mondja a pátriárka: «küldjük hozzátok ezt a nagy férfit, a ki megbízottunk s olyan, mint mi, mindaddig míg vissza nem tér hozzánk.»¹⁾ Körútjában, melyet ellenőrzés végett tett időnként az országban, szintén nevezett ki tanítókat, bírakat ott, hol szükségét látta¹⁾ De úgy látszik, hogy a Nászi kizárólagos ordináló joga nem teljesíté azokat a várakozásokat, miket kinevezéseikhez fűztek, a mi azonban bizonyára nem a Nászi igaztalan eljárásának, mint inkább a zavaros politikai viszonyoknak tulajdonítható. Ugyanis Heródes

¹⁾ Jer. Chagiga I. 76.; Graetz IV. 281. 1.

²⁾ Jer. Jebamoth XII. 13. a Bacher, Die Agada der palästinensischen Amoräer II. kötet 154. és 175. I. Valószínű, hogy a pátriárkák által kinevezett bírának megerősítést kellett nyerniök a római császárok részéről; Arcadius császár 392. évi edictumában ugyanis zsidó «primates» említetnek, kiket a császár feljogosít, hogy peres ügyekben bírskodjanak a zsidók felett; Honorius császár pedig 429-ben kiadott edictumában megszorítja a primates jogalt, kik a pátriárkák hatáskörét óhajtották maguknak megszerezni; ezen primates valószínűleg a talmud által említett «ariztosz»-nak felel meg, a mi ismét a római patriciusok mintájára létesült hivatalnak felel meg; bizonyára a pátriárkáknak volt meg a kandidálás joga, de a császár nevezte ki az ariztoszt vagy primatest; a patriarkatus megszűnése után (a mi összeesik Honorius császár edictumával) ezen primates akarták jogukat kiterjeszteni, a minek azonban a császár gátat vetett. L. Frankel, Mebo Hajerusalmi 65. I. és Monatschrift 1866. évf. 474. 1.

uralma, idejéről mondják a források:¹⁾ «Midón Sammai és Hillél tanítványai, a kik nem szolgáltak eléggé (azaz: nem szereztek elegendő gyakorlatot) elszaporodtak, sok czívódás támadt Izraelben; kiküldtek hát az egész országba, s mindenütt vizsgálatot tartottak, és ha találtak tudós, istenfélő, ítélőképes s mindenki által kedvelt férfiút, azt megtették saját városában bírának.» Valószínűleg az ilyen intézkedés háttérét képező épen nem épületes állapotok következtében háritotta el magáról a Nászi felelősséget, s kinevezési jogát megosztotta a legfőbb bírósággal, a mely testülettel később egyetértőleg ordinált a Pátriárka²⁾ Azonban II. Hillél pátriárka idején (330–365) megszűnt az ordinatio, s helyébe a törvényudósok csak engedélyt kaptak (Kesuth) a bírói hivatal viselésére³⁾.

Ezen változás okát legfőképen abban kell keresnünk hogy Jeruzsálem pusztulása után a Synedrium is elvesztette régi hatályát s tekintélye, valamint jogköre az iskolákra szállt át, a melyeknek csakhamar hatalmas versenytársuk akadt a babyloni iskolákban. Egymással szembe került a palaesztinai zsidóság feje, a Nászi és Babyloniaié, az Exilarcha Mindkettőt fejedelmi sarjadéknak mondja a hagyomány, azzal a különbséggel, hogy a Nászi-k női ágról, az Exilarchák pedig férfiágról származtak Dávid királyi házából.⁴⁾

E leszámaztatás következtében a Nászi kinevezési,

¹⁾ Toszifta Szanhedrin ed. Zuckermann 425. 1.

²⁾ Mairmini, Szanhedrin IV. 3. 5. 1. Bloch, i. h. 2. 1. jegy. 5.

³⁾ Maimuni u. o. V. 8.

⁴⁾ Jev. Kilaim IX. 3. Sabb. 54. b.

illetőleg engedélykiadási joga csak Palaesztinára s a határos községekre terjedt ki, holott az Exilarchaé mindenütt elismertett.¹⁾ A kinevezési okirat (Igereth Kesuth) így hangzott: «(Küldjük N. N.-t bírónak N. N. városba, s hatalmat adunk neki, hogy törvényt tanítson és törvényt lásson peres ügyekben, tiltott s megengedett dolgokban és vallási kérdésekben, s a ki nem fogadja el az ítéletét, azzal szemben hatalmában áll tetzése szerint elbánni az illetővel.²⁾

A pátriárka intézmény megszűnte után (az 5. század elején) Palaesztinában s az Exilarchatus hanyatlása idején Babylonban (a 10. század végén) már csak az iskolafők autorizálták a törvény tudósokat.³⁾

A babyloniai iskolák megszűntével s az európaiak szaporodtával kezdődött a nagy visszaélés, melyet az autorizálással vittek végbe. Minden tanító autorizálhattott s a törvénytudós, leinek egyedüli életfeladata csak a tanulás volt, bárhol taníthatott s ítélezhetett, legfőlebb a ki kivált közülük, az az iskola élére állítottott. Spanyolország, melynek zsidósága legközvetlenebb érintkezésben állt a babyloniai iskolákkal, legtovább őrizte meg ezen iskolák tradícióját: törvénytudósai nem voltak hitközségi hivatalt viselő rabbik, hanem iskolafők, kiknek a tekintélye azonban országszerte s az ország határain túl is elismertett s nézete döntő

¹⁾ Szanhedrin 5. a

²⁾ Tesuboth Hageonim, ed. Harkavy (Zikkaron Lerisonim, ed. Mekizé Nirdamim IV.) Berlin 1887. 86. l. E kinevezést az Exilarcha írta a bíró részére. Harkavy u. o.:!ö5. l.

³⁾ Ugyanott.

hatálylyal bírt. De természetesen nem minden ügy kerülhetett az iskolafő ítélőszéke elé, s így különösen a vidéken szétszórt községekben fölburjánzott a szabad tanítás korcsajtása Már Izsák b. Séséth értesít arról,¹⁾ hogy tanítói R. Percz és R. Nissim nagy tekintélyükkel keresztülvitték, hogy csak az általuk rendezett házasságfelbontásokat ismerjék el, minthogy a rabbik sok hibát követtek el tudatlanságukkal, míg másrészt heves panaszban tör ki,²⁾ hogy «emberek támadnak a községekben, kik csak mellékes foglalkozással üzik a törvény tanulmányozását s túlságos szigorói ítéletekkel vallásunk ártalmára válnak». Ilyen állapotok visszahatással voltak magukra a hitközségekre is: gyengült a vallásos köztudat, maguk a hitközségek intézkedtek az istentiszteleti rítusban. Erősen jellemzi az állapotokat ugyancsak Izsák b. Séséth,³⁾ midőn arról tesz említést, hogy Spanyolországban nagyon el van terjedve a szokás (a 14. században), hogy a Tephilla-t (a 18-as imát) nem mondja előbb csendben a község s azután hangosan az előimádkozó, hanem, mivel legnagyobb-részt már könyvből sem tudnak imádkozni, mindjárt hangosan mondja el a kántor s vele együtt imádkozik a közönség. Így volt ez Arragonban is, de Saragossába jövet ő megszüntette ezt a szokást; ám a tudós R. Chisdaj b. Selomo beszélt el neki, hogy Castilia egy községében mint vendég tartózkodván néhány napig, felemelte szavát e téves szokás ellen, s figyelmeztette a

¹⁾ Rsp. 389. sz.

²⁾ Rsp. 28., 29., 44. sz.

³⁾ Rsp. 37. sz.

községet a helyes és törvényes imádkozási módra, azonban nem hallgattak rá; ekkor szentül megfogadta, hogy bárhova jöjjön is, sehol sem fog az ottani szokás ellen föllépni, *ha csal: hatalma nem lesz ott*. Ezen fogadalmnak bizonyosan oly kellemetlen hátere volt, a mit a tudós E. Ohisdaj már restéit elbeszélni, de a mi szomorú bizonyítékát adná az akkori züllött viszonyoknak.

Az üldözések s a tanszabadság a képzelhető legziláltabb viszonyokat teremtették a községekben. A szokás vált törvénynyé. «Minhag abhothénn thóra hi apáink szokása a törvény» alaptétele lett a vallásos életnek, a mi óriási fejtelenségnek s kapkodásnak volt okozója

Más vallásos szokás ¹⁾ kapott lábra Ausztriában, más Morvaországban; Lengyelország és Szilézia, Elzász és Schweiz, Alsó- és Felső-Rajnavidék, Lombardia és Szászországban, mindenütt más-más módon nyilatkozott meg a vallásos élet; de magukban az egyes városokban is más szokások vertek gyökeret, mint Speyer, Worms, Mainz, Eegensburg, Magdeburg, Erfurt, Köln, Bécs, Krems, Neustadt, mindmegannyi központjaivá váltak a külön szokásoknak. Eabbik mint hivatalnokok nem léteztek, ²⁾ a tanítás mindenütt ingyenes volt. De

¹⁾ De erről bővebben Güdemann, Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden i. m. Deutschland während des XIV. und XV. Jhrhndrts. Wien, 1888. 12 kk. 1.

²⁾ Güdemann, Gesch. d. Erz. und d. Cult. d. Juden i. m. Frankreich und Deutschland (X- XIV. Jbmdrt.j Wien, 1880. 23. és 70. l. érdekes összeállítást ad a spanyol és délfrczcia, valamint az északfranczia tudósok czimezéséről, mely szerint amazok állandó czimezése Chakham – Bölcs volt, holott ezek rendszerint Rabbaniin névvel fordulnak elő, miből azt a kö-

az üldözések m a, velük járó fosztogatások lehetetlenné tették az ingyenes tanítást, s ha már fizetni kellett, a községek létesítettek tanítói állásokat, hivalt, melynek viselője a rabbi, az irányadó tanító, a község által egyedül elismert vallásos fő, kinek képesíttségét a községek – az üldözések folytán mintegy kihalt vallásismeret következtében – nem tudta megítélni s így legkevésbé hivatottak kezébe kerültek az állások. Ezen állapotok indították K. Méir Hal évi bécsi rabbit azon intézkedésre, hogy a Morénu ¹⁾ cím képesítsen a rabbi-hivatal betöltésére s házasságkötések s felbontások rendezésére. Bécs volt akkor Németország legnagyobb zsidó községe, tehát intézkedése, mely nem hierarchikus törekvés volt, hanem az erkölcsi és szellemi sülye-

vetkeztetést vonja le, hogy Északfranciaországban hivatalos állást töltöttek be a rabbik.

¹⁾ A Morénu cím utánzása az egyetemek Doctor vagy Magister fokozatának. A Doctor cím először 1128-1137-ben adatott Bolognában; tehát Olaszország a forrása, aminthogy a Morénu cím is leginkább ott volt elterjedve. Általában Németországban keletkezettnek tekintik s kezdeményezőjének Jacob Möln bécsi rabbit (mgh. 1427-benl mondják. Valószínű, hogy már R. Izsák b. Mósé kezdte 1250 körül, minthogy tanítványa Meir Rothenburg már ezen címen fordul elő; tényleg Nyugoteuropában a Rabbikat Chakham-oknak hívták, a mi inkább megfelel a Doctor címnek, holott a Morénu jobban felel meg a Magister címnek, a mi Németországban volt honos. L. bővebben Fränkel, Die geistliche Amtsbe-fähigung im Judenthume (Jahrbuch für die Gesch. d. Juden und des Judenthums. Leipzig, 1860.) 162. l. Güdemann, Die Neugestaltung des Rabbinerwesens (Monatsschrift für Gesch. und Wiss. d. J. 1864. 68. kk. 1.

dés meggátlására, irányult, egész Németországban viszhangra talált.

De Franciaország északi részében nagy háborúságot idézett elő Méir Halévi rendelkezése. Ugyanis¹⁾ Menassier de Yesou gazdag zsidó, ki nagy befolyással bírt az udvarnál és zsidóknál, minthogy királyi megbízás folytán ő szedte be a zsidó-adót, melyet 14 százalék díjazás mellett szolgáltatott be az udvarhoz, keresztülvitte a községeknél, hogy a provence-ból oda jött s vele sógorságban levő E. Matatija b. József tudóst ismerjék el egész északi Franciaország főabbijává; bizonyára nem nagy fáradságába került a főadószedőnek, hogy a csak röviddel azelőtt befogadott zsidókat s újonnan alakult községeket rávegye e választásra, mely választást V. Károly (1364-1380) meg is erősítette. Matatija Parisban iskolát alapított s vallási és polgári ügyekben ítélkezett. Halála után fia E. Jochanan követte a díszes tisztségben, a melyet azonban nem sokáig viselhetett. Hatalmas pártfogója Menassier meghalt, kit hivatalában fia Salamon követett, de a kinek nemcsak hogy VI. Károlynál nem volt olyan befolyása, mint atyjának, de egy 1381-iki párisi zsidóellenes zavargás alkalmával meg is öletett. Így E. Jochanan pártfogó nélkül maradt s bizonyára a Menassier-család befolyása alól felszabadult községek sem voltak egészen ártatlanok az ellene kitört háborúban, melyhez Méir Halévi intézkedése adta meg a közvetlen okot. Ugyanis Jesaja Astruc b. Abba Mari, ki előbb Matati-

¹⁾ Grøetz, VII. 2. k. 8. s. kk. 1. Güderaann, Gesell, d. E. und d. C. i. m. Fr, und D. X. XIV. 241 s. kk. 1.

jáhnak, utóbb Méir Halévinek voll tanítványa, az utóbbi által felruháztatván a Morénu czímmel, egyszersmind egyedüli jogosítványt is nyert Franciaországban Rabbi hivatal viselésére, iskolatartásra s tanítványok felavatóására Jesaja nyíltan fellépett Jochanan ellen, a ki panaszával a legnagyobb spanyol tekintélyhez, Izsák b. Séseth-hez fordult. Izsák b. S. válasza,¹⁾ mely nagyon jellemző az akkori zsidóság helyzetére, kivonatosan a következő: «Ismerem a híret E. Matitjáhúnak, ki kivált a francia rabbik közül, tanítványokat előkészített rabbiknak, jámbor és-igaz volt, a miért Czarfath (északi Franciaország) községei elhatározták, hogy ő legyen mindenben a legfőbb ítéletmondó; minthogy békét állított helyre az országban, megválasztották mindnyájuk fölé s még a király is helybenhagyta tisztségét. Halála után fiára szállt a hivatal, ki mindenben atyja nyomdokaiban jár, ítéel az egész országban a király s a községek egyetértő akaratából; sok tanítványa is van, kik közül már többeket rabbikká avatott *askenáz* (német) és *czarfath* (észak francia) *szokás szerint, a hol a rabbik tanítványaikat rabbikká avatják.* Egyszerre csak támad egy E. Jesaja nevű ember, kinek vitás ügye támadt Jóchanan-nal, elmegy Németországba Méir Halévihez, kit izgató beszéddel rávesz a következő kiközösítéssel fenyegető ítéletre: az a rabbi, a ki Czarfathban iskolát mer tartani s állást elfoglalni E. Jesaja felhatalmazása nélkül, annak a Get (elválás) és Chalicza (sógorsági házasság felbontása) rendezése érvénytelen. Hogyan merészelhet ilyet Méir Halévi?

¹⁾ Rsp. 269-272.

Miként ragadhat magához uralmat s tehet intézkedést idegen országban? Ha még oly kiváló tudós volna is, nem mondhat ki határozatot Czarfath országra, a nélkül, hogy azon ország községei és rabbijai fölhatalmazták volna, főleg ott, hol királyi kinevezéssel s a községek akaratóból oly kiváló tudós működik, mint Jóchanan. *Meg nem fooghatom Méir Halévi eljárását, mert nálunk minden község maga hoz tetszése szerint, de fejedelmi felhatalmazással határozatot, s ha Mózes vagy Sámuel próféta támadna fel köztünk, azok is fejükkal játszanának, mert felségsértést követnének el, ha királyi engedély nélkül akarnának valamelyes határozatot kimondani és semmiféle törvénytudó nem mondhat kiközösítő átkot, csak királyi engedélylyel.»¹⁾* Izsák b. S. tehát Jochanan pártjára állt, s miután természetesen mellette voltak azok a francia rabbik is, ki atyjánál s nála tanultak, tovább viselte hivatalát, a melyet azonban nem sokáig élvezhetett, minthogy már 1894-ben kiűzték Franciaországból a zsidókat.

Izsák b. Séseth szavaiból mintegy a megelégedettség világlik elő, midőn a német-francia községi és rabbisági viszonyokat szembeállítja a spanyolországgal, hol, daczára a főrabbiág intézményének, nem volt semmi összekötő kapocs a községek közt s nem ismerték el a hivatalviselésre egyedül jogosító rabbiavatást.

Izsák b. Sésethnek azonban kevés oka volt a Spanyolországban dívott szabad rabbi-működést dicsérőleg szembe állítani Méir Halévi intézkedésével, mely a

¹⁾ Hurmana di-malka

Morénú képesíttségéhez kötötte a községi hivatalos rabbi-állást.

Hogy ezen intézkedéstől nagyon távol állt a hierarchikus törekvés, legjobban az bizonyítja, hogy nagyobb községekben több rabbi is működött egymás mellett, mint Bécs, Krems, Nürnberg, Mainz községeiben, noha ezen egymás melletti működés nem mindig volt békés.¹⁾

A békétlenség mellett a törvénytudósok züllött erkölcsének szomorú példáit, melyek a szabad működés következményei voltak, nyújtják a források,²⁾ valamint a községek olyatén viselkedéséről is akadunk nagy számban adatokra a törvénytudósokkal szemben, melyek nem igen mozdították elő a község legfőbb vallásos tekintélyének méltóságát.³⁾

A 16. századtól kezdve főleg Lengyelország az, hol a legmélyebb sül védelem képe látható a rabbiállás betöltése s működése körül. Sámuel Edels még nagyon enyhén ítéli meg a helyzetet, midőn mondja: «kinek ma vagyona van, az pénzért megvásárolja a rabbiállást s tiszt-

¹⁾ Jellemző esetek rabiak czívódásáról említve vannak Gastfreund, Die Wiener Rabbinen seit der ältesten Zeiten. Wien, 1879. 66. l., J. M. /un/. Geschichte der Krakauer Rabbinat. Lemberg 1874. 37., Buber Ansehe Schein, Krakau, 1895. 12. l., Isr. Brmia Bsp. 253. és 277. sz., J. Weil Bsp. 147. és 151. sz., Würfel, Nachrichten von der Judengemeinde, welche eheliin i. m. der Reichsstadt Nürnberg angerichtet gewesen. Nürnberg, 1753. 56. l., R. Dávid ihn Abi Ximra Ksp. 518. sz.

²⁾ Salomo Adreth Rsp. 180. sz., József Kolon Rsp. 170. és 21. sz.

³⁾ Moses Minz Ksp. 76. sz.. J. Brun a Rsp. 231. sz., Czwi, Askenazi Ksp. 18. sz.

teletet hajhász.»¹⁾ Salomoh Lurja (1550 körül) is elpanaszolja²⁾: «Fájdalom, sokan vannak az ordináltak, de kevesek a tudósok; mihelyt megszerzi valaki pénzzel a rabbi hivatal viselésre az engedélyt, ugyancsak pénzzel tanítványokat is szerez, urat játszik, községek s tudósok fölött ítélkezik, megengedi a tiltottat s tudatlansággal ordinal tanítványokat.⁸⁾»

R. Sabbataj (Seftel) Honvitz, Lengyelország főrab-bija a 17. századiján már határozott indítvánnyal lép

¹⁾ Cbhiddusé Hagadoth 40. a. I., Güdemann. Quellenschriften zur Geschichte des Unterrichts und der Erziehung bei den deutschen Juden. Berlin, 1891. 302. l.

²⁾ Jam sel Salomo, B. Kama VIII. 58. 1., Güdemann, i. m. 49. l.

³⁾ Posenben szigorú községi határozatot hoztak, hogy a Lengyelországban dívott rabbiállás vásárlását mindenképen meg kell akadályozni, s Posen jó hírnevét fentartani. Érdekes, hogy ezen határozat daczára a IS. század második felében már újabb határozatot hoztak, mely szerint a megüresedett rabbiszéket csak olyannal töltik be, ki 300 aranyat ajándékozik a községnek; hosszas tárgyalások'után 200 arannyal is megelégedtek, de kimondták, hogy költözködési költséget nem adnak a rabbinak. Ez a rabbi R. József Haczcadik (K. Ezekiel Landau prágai főrabbi veje) volt. Perles i. ni. 74. l. Különben nemcsak a rabbiállásnak, de a rabbiképesítésnek is pénzzel való megszerezhetőségére már az intézmény keletkezési idejéből is találunk adatokat. Kethuboth 17. a beszél el, hogy a midón Ammit és Asszit ordináltak, a következő szavakkal üdvözölték őket: «Ilyeneket ordináljatok s nem olyanokat, kik fabatkát sem érnek», a mivel II. Jehuda pátriárkára akartak utalni, kinek idejében sok méltatlant ordináltak, s a mikor ép Ammi merészelte a pátriárka szemébe vágni: «Ne csinálj ezüstért bírókat». L. Bacher, Die Agada der palästinen-sischen Amoräer. II. kötet. 145. és 149. ll.

föl a helyzet javítására¹⁾ «Azok jutnak hivatalhoz s méltósághoz, kiknek nagy protekciójuk van. Szegényebb községek csak oly rabbit alkalmaznak, ki gazdag; nem a tudománya az irányadó, hanem a magánvagyonára. Lengyelország kiváló tudósai már átkot is mondtak azokra, kik ily módon választanak rabbit s kik elfogadnak ily rabbiállást, de az átokkal senki sem törődik. Azt tanácsolnám azért, hogy Izrael legtekintélyesebb férfiai gyűljenek össze tanácskozásra, hogy együttes erővel legyen ezen állapot megszüntethető.»

Nagyon jellemző R. Zelig Margulies (18. század elején) nyilatkozata is²⁾: «Tanítóm, a lisszai rabbi, egy pörben szigorúan ítélte egyik előljárója ellen, a ki erre szemére hányta, hogy megválasztatását neki köszönheti; tanítóm rögtön kocsit rendelt, hogy elhagyja a várost. Bizony minden rabbi ajtaja előtt útra kész kocsinak kellene állni! Németországban is ilyen állapotok vannak, hogy túlhatalmasak az előljárók. Ezért felszólítok Lengyelországban minden előljárót, óvakodjanak a rabbiállás betöltésénél a megvesztegetéstől.»

Ilyen általános viszonyok közepette szinte föl se tűnhetik, ha oly eset is fordult elő a 17. században, hogy a rabbi elfoglalta az állását, de már egy heti ottlét után el is hagyta³⁾

A rabbiválasztás módja nagyon különböző volt. Általában a község minden adófizető tagja leszavazott s oly többség döntött, melyben képviselve volt nemcsak a

¹⁾ Wawé Haámudim XXI. Güdemann, 117. l.

²⁾ Ohibburé Likkutim, Előszó. – Güdemann, 191. l.

³⁾ Menachem. Nikolsburg Rsp. Czemaeli Czedek 3. sz.

szavazók többsége, számszerint (rob minjani, banem a vagyoni többség is (rob binjan M; de sok helyütt természetesen közgyűlési döntés alapján – közvetett volt a választás, oly módon, hogy az összes adófizetők közül «választó bizottság» sorsoltatott ki. Volt olyan módozat is, hogy csak a nagy adót fizetők és tudósok (intelligensek!) választottak; ugyanis meghatározott egy adóminimum, mely alatt nem volt

¹⁾ Ilyen kettős többség nemcsak a rabbi, de a kántor és sammesz választásnál is szükségeltetik. H kettős többség könnyebb megértése, de magának a dolognak érdekessége miatt, egész terjedelmében közlöm itt Nikolsburgi Menaeliem Rspát (Cz. Czedek 1. sz.): Kremsier községi sammeszt akart választani; egészben 50 adófizető tagja van s ezek közt egy nagyon gazdag, ki két fiával s két vejével együtt többet fizet, mint a többi 45 tag, vagyis az összes adó $\frac{3}{5}$ -ét. Jelen választásnál a 45 tag más sammeszt óhajt, mint az 5 nagy adófizető, tehát szavazattöbbség meg volna, de hiányzik a vagyontöbbség. Mit tegyenek? Nikolsburgi Menachem rendkívül ügyes felelete a következő volt: Az alkalmazottak fizetése ősi törvény szerint úgy vették ki a tagokra, hogy felét a lélekszám szerint, felét pedig az állami adó arányában kötelesek a tagok megfizetni. Ezen az alapon jelen esetben megvan mindkét többség. Ugyanis a sammesz fizetése 50 frt; fele 25 frt – a tagok közt egyenlően osztatik be, tehát 45 tagra jut $2\frac{1}{2}$ frt, az öt gazdagra pedig összesen $2\frac{1}{2}$ frt. A másik fele szintén 25 frt – az adó arányában vették ki, tehát a 45 tag az összes adó $\frac{2}{5}$ -ét fizetvén, jelen esetben 10 frtot, az öt gazdag az összadó $\frac{3}{5}$ -ét fedezvén, 15 frtot fizetne; összegezve az egészet, a 45 tag a sammesz fizetéséhez $32\frac{1}{2}$ írttal, az öt tag pedig csak $17\frac{1}{2}$ írttal járulna, tehát meg volna mindkétnemű többség; az illető gazdag tagja volt a morva országos választmánynak, nem akarta elismerni az ítéletet, főlebbezett az orsz. választmánnyhoz, de elutasított.

senkinek választójoga, hacsak legalább is Chabér címe nem volt.¹⁾

A mi a rabbik fizetését illeti, legrégebb időktől fogva a legideálisabb felfogás uralkodott, hogy a törvény tanítása s a bíraskodás ingyenes legyen úgy, hogy a tudósok nem az e téren kifejtett munkájukért fizetettek, hanem oly címen, hogy az alatt az idő alatt egyéb keresettől elesnek. De már az európai községek keletkezésekor elterjedt volt a községtől húzott állandó fizetés. Simon b. Czemach Puran ²⁾ mint az összes korok s községekben elfogadott szokást említi, hogy «minden zsidónak kötelessége a tudósok és bírák tisztességes (derekh Kabhód) ellátásához hozzájárulni, hogy ne szüneteljenek istenies munkájukban s ne veszítsék el tekintélyüket a tudatlan köznép előtt szegénységük miatt.» Tényleg hozzá is járult mindenki, kivéve, ha a törvénytudós megharagudott valamely községi tagra s fogadalmat tett, hogy attól a tagtól nem akar semmit sem élvezni, mely esetben az illető tag fel volt mentve a járulék alól.³⁾

A mely községben szokásossá vált csak meghatározott időre választani, illetőleg felfogadni a törvénytudóst, ott az idő leteltével el is bocsátható, különben pedig ha egyszer elismertett községében rabbinak, nem mozdítható el tisztségéből, lia nagyobb tudós is telepedt meg ottan,⁴⁾ legfőképen pedig akkor tekintendő

¹⁾ U. o. 3. sz.

²⁾ Rsp. I. 142-148. sz.

³⁾ ü. o. 138. sz. József Train Rsp. I. 5. sz.

⁴⁾ Jóreb Deah 245. 1. (M. Isserles).

Érdekes egy újabbkori

véglegesnek az állása, ha az állam akarataitól választott meg.¹⁾

A rabbiknak az államhatalomhoz való viszonyáról, mely egészen más oldaláról mutatja a rabbiság intézményét, külön fejezetben lesz szó. Itt még csak azt tartom megemlítendőnek, hogy később alkalmilag fogok egyes községek különleges feltételeire, (mint pl. a 17. században az ó-budai község határozatára,²⁾ mely szerint nem volt szabad olyan rabbit választani, kinek a községben rokona volt, vagy ugyanakkor a hamburgi községére,³⁾ hogy az ottani rabbinak nem volt szabad egy községi tagot sem meglátogatni) utalni, itt csak az általános helyzet megismeréséhez óhajtottam adatokkal szolgálni.

II) Az előimádkozó.

A talmud korában az istentisztelet szolgálatára nem létezett hivataloszerű előimádkozó; a Sehach Czibbur⁴⁾ (a község megbízottja) bárki lehetett, ki értett hozzá s

híres rabbi Méir Asch (Ungvári) ítélete (Rsp. 95. sz.) mely szerint még a szerződésben kitett idő is csak arra való, hogy a rabbi ne hagyja el előbb a községet, mivel odajövele sok kiadással járt.

²⁾ ü. o. és Chosen Misnat III. (M. Jsserles).

³⁾ Gerson Askenázi, Abodath Hagersuni Rsp. I. 2, kihez kérdést intéztek, hogy Ephrajim Kohen fiának szabad-e azon határozat értelmében Ó-Budáról nősülni, minthogy atyja ottani rabbi. A felelet persze igenlő volt.

⁴⁾ Haarbleicher, Zwei Epochen ans der Geschichte der deutsch-isr. Gemeinde i. m. Hamburg (Hamburg, 1866. 25. l.

⁵⁾ Berakthoth V., 4. 5.

különben is tiszteletre méltó egyéniség volt. Az istentisztelet szolgálatában csak a Kóré¹⁾ (tóra-felolvasó) és a Chazan Hakenészeth²⁾ (templomszolga, felügyelő) volt a község által állandó minőségben felfogadott hivatalnok; az előbbi azért, mert nem tudott mindenki felolvasni, az utóbbi pedig, kinek feladata volt mindenben a Ros Hakenészeth (templomelőjáró) utasításait teljesíteni, mivel pusztán tiszteletből természetesen senki sem vállalkozott e hivatalra.

¹⁾ Toszifta Megilla 226. 5.

²⁾ Jóma VII. I. Sóta VII. 7. Kiddusin 51. I). A Chazan szóval sokféle hivatalt jelez a talmud; jelent «ör»-t, «felvigyázó»-t (ki az istentisztelet külsőségeire felügyel. B. Meczia 93. b., továbbá «néző» értelemben, mint a «tanulók felvigyázó»-ja, ki megnézte, hol olvasnak a tanulók (Sabbath 11.a), továbbá előfordul mint «törvényszéki kiküldött» (Sabbath 56. a) Az Orient 1844. évfolyam 48. számban közölt nézet szerint a mai Chazan Knekes Cbarzanim szóitól származott az «r» betű beolvadásával; költők voltak, kik maguk szerezték költeményeiket adták elő. További értelmére I. Recht, Der Vorsängerdienst der Israeliten nach seiner geschichtl. Entwicklung. Creuzenach, 1858. 1!). 1. – Legvalóbbszíni Goldziher közlése Arabische Acusserungen über Gebete der Jiden (Monatschrift XX. év f. 317. I.), mely szerint egy XIII. századbeli arab író elbeszéli, hogy a midón a perzsák eltiltották a zsidóknak az imádkozást, a zsidók imákat költöttek, azokat a többi rendes imák közé keverték s elnevezték «al-hazana»-nak, mikro melódiákat csináltak: a különbség az volt, hogy az imának nem volt melódiája, holott a hazanát együtt énekeltek; ha tehát a perzsák rajtakapták őket imádkozásnál, avval védekeztek, hogy csak hazanát énekelnek. A Hazana a héber Chazan szóból alkotott s már ott látjuk a szó mai használatát, mely nem annyira előimádkozót, mint inkább énekest jelent.

A szétszóratás idején egybeolvadt e három tisztség, csak nagyobb községek voltak abban a helyzetben, hogy külön alkalmazottak által lássák el a szolgálatot. A szabad előimádkozási jog ugyan fentartotta magát a legtöbb községben még mai napig is, s mindenki különös tiszteletnek tekintette, ha az előimádkozó asztalkoz léphetett, de részint a hozzá nem értés, részint pedig az előimádkozásra képesek és méltók közti czívódásra alkalmas versengése szükségessé tévé, hogy a községek ne elégedjenek meg önmaguktól ajánlkozó előimádkozókkal, hanem rendes fizetés mellett fogadjanak arra alkalmas egyént.¹⁾

Az előimádkozó rendszerint tóra-felolvasó és egyszerűs mind jegyző is volt, természetesen a község nagysága szerint s vagy élethossziglan, vagy kikötött időre szólt alkalmaztatása, sőt itt is – mint a rabbiknál – a lehetőség határain belül az apát a fiú követte és szerződés biztosította jogait s írta elő kötelességeit.²⁾ Időleges alkalmaztatásnál nemcsak a község kötötte le magát, de az előimádkozó is, hogy előbb nem hagyja el a községet³⁾ még ha máshol nagyobb fizetést kapna is,⁴⁾ azonban időközben csak a legsúlyosabb erkölcsi vagy vallási vétség miatt fosztatott meg állásától.⁵⁾

Olyan községben, hol rabbira és előimádkozóra volt

¹⁾ Selomo Adreth Rsp. 405. sz.

²⁾ U. o. Rsp. 300. sz.

³⁾ Jakob Katz Míprag Rsp. I. 49. sz.

⁴⁾ Bacharach, Rsp. Chavoth Jair 140. sz.

⁵⁾ Kóbecz Tesuboth ha-Kambain (ed. Lipcse) 88. sz. Bacharach, Rsp. Chút Hásóni 60. sz. Münz Mózes Rsp. (ed. Prága, 1827.) 10. és 14. sz.

szükség, de mindkettőt nem bírta eltartani, ott ha-csaknem nagyon kiváló az alkalmazandó rabbi – előbb kántort kellett fogadni¹⁾ s a fizetés mindig előleges részletekben volt kiszolgáltatandó. ²⁾ Különben minden község maga határozta meg a szolgálati viszonyt. Szabályzat nem létezett; csak a 17. században készítettett a bambergi község a híres Móse Minz rabbi által egy külön szabályzatot az előimádkozó részére, melynek főbb pontjai voltak:¹⁾ első és utolsó legyen a templomban jövéskor és távozáskor, kifogástalan jellemű, alázatos, nős legyen; értse a Szentírást; imádkozás közben ne mozogjon s tisztán ejtse ki a szavakat.

Nem mutatható ki, hogy mikor követeltetett meg az előimádkozótól, vagy kántortól a metszői képesítettség, minthogy maga a metszőség nem volt községi alkalmaztatáshoz kötve, csak a tudatlanság terjedésével szoktak lassanként a községek hozzá, hogy direkt községi metszőt alkalmazzanak; azonban mint ma, úgy már a középkorban is a község nagysága és adózóképessége volt irányadó a szolgálat egyesítésére vagy különválasztására.

¹⁾ Orach Chájim 53. 24.

²⁾ Jakob Weil Rsp. 14! sz.

3) Rsp. (ed. Lemherg, 1851.) 81. sz. A szabályzat arra is kiterjeszkedik, hogy a Semá imát miként mondja, el hangosan az előimádkozó; úgy látszik, hogy akkor még az előimádkozó mondta, a mit utóbb – rendszerint csak Lemaan jirbeunál kezdve a rabbik mondották. Különben Dávid ihn Abi Zimra Rsp. III. 446. sz. is említi, hogy az előimádkozó hangosan mondja el az egész Sémát, hogy olyanok, kik nem tudnak olvasni, vele együtt mondhassák. Persze a tudatlan előimádkozóktól később a rabbik vették át ezt a szerepet.

A mi végre az államhatalom befolyását illeti, törvény mondta ki, hogy előimádkozol az uralkodó parancsára nem szabad választani, még ha tetszenék is a többségnek.¹⁾

C.) Egyéb alkalmazottak

a) *A tanító.* A szabad tanítás intézménye mellett a község is alkalmazhatott²⁾ tanítót, a kit azonban nem az egész község, hanem a tanulók szülei fizettek; ezért a járulékért a község felelős,³⁾ s a községnek jogában áll a magántanítók működését betiltani, ha községi tanító van alkalmaztatásban.⁴⁾

b) *Titkár* (Neeman), kinek tisztsége szorosan egybefügg az önálló bíraskodással. A mely községben rabbi-bíróság volt, ott rendszeren egy, vagy több községi írnot vagy titkárt is alkalmaztak, a ki egyedül volt feljogosítva bárminemű érvényes okmány kiállítására⁵⁾ Voltak községek, hol az okmányok és ítéletek aláírására még állandó tanukat is alkalmaztak.⁶⁾

Rómában a 17. század elejétől kezdve egészen a 18. század végéig a rabbik vezették a Congrega jegyzőkönyveit s végezték az irattárosi teendőket.⁷⁾

c) Minden községnek gondoskodnia kellett, hogy 10 felnőtt férfi állandóan jelen lehessen az istentiszte-

¹⁾ Orach Chajim 53., 21.

²⁾ Baba bathra 21. a

³⁾ Simon b. Czemach Duran Rsp. I. 64. III. 109. sz.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Chosen Mispát LXI. 1. Izsák b. Séseth Rsp. 195. és 304. sz.

⁶⁾ Chosen Mispát XXXIII. 18. és XXXVII. 22.

⁷⁾ Berliner, Gesch. dor Juden i. m. Rom. II. 2. 54. és 102. II.

letnél.¹⁾ Ezek az Aszara Bátlanim, kik alatt nem «tíz munkanélküli» értendő, hanem az a «tíz», kiket e célra felfogad a község, hogy minden munkát hagyjanak abba, ha a templomban szükség van rájuk a Minjan kiegészítéséhez.²⁾

Különben a tisztségek s az alkalmazottak, vagy hivatalnoki személyzet száma és beosztása természetesen a község nagyságától függött. A bécsi belügyminiszteri levéltárban van egy 1754. évi schematizmus, mely külön sorolja fel a hivatalnokokat (gemain Ambtiert s külön a szolgálakat (Bedienungen); a hivatalnokok közt említetnek hivatali – tekintély sorrendjében – : a rabbik és tisztviselők, Gemain Rabbiner, statuirte Juristen (rabbisági ülnökök), Judenrichter (előljárók), Geschworene (előljárósági tagok), Gemain-Ausschuss, Commissarien, Cassaverwalter és Almosenpfleger; a tulajdonképeni alkalmazottak, szolgálak közt említetik: Beglaubte, Schulsinger, Gemeinschreiber, Gemainbedienter és Schulbedienter.³⁾ Ebben a schematizmusban kifejezést nyer a közfelfogás, mely a zsidóság egész történetén át az emancipációig – uralkodott, mely szerint a rabbi nem a község alkalmazottaihoz, hanem a község vezetőségéhez tartozott.

¹⁾ Szanhedrin 17. k. Megilla 5. a

²⁾ Kóbecz Tesuboth ha-Rambam 17. sz.

³⁾ Wolf, Kleine historische Schriften 152. 1. Kaufmann, Die letzte Vertreibung etc. 15. 1. 1624-ből említi «Rabbiner, Inderweiser, Vorsinger, Schreiber, Urnsager, Schuel-Klopfer und alle andern nothwendigen Personen». L. még Geiger, Gesch, der Juden i. m. Berlin. II. 57. 1.

IV. FEJEZET.

Községi határozatok.

A szétszórátás, mely Jeruzsálem pusztulásával a zsidóság széttagolását vonta maga után, csak az európai községek keletkezésével hozta létre szemmel láthatólag a községek izoláltságát. Úgy Palesztinában, mint Babylonban egységes világi uralom alatt állván, ott a Pátriárka, itt az Exilarcha rendeleteinek követésére köteleztetvén, az utóbbi intézmények teljes megszűntéig egyöntetű egységes községi szervezet s élet volt. De az európai községek a legkülönbözőbb állami fenntartás alatt a legeltérőbb törvények igájában egészen magukra hagyatva kénytelenek voltak az egész községről különváltan saját tekintélyük súlyával gondoskodni belsűkségeik követelte határozatokról. Korán uralkodott már megdönthetetlen törvény gyanánt az elv: «a községnek a saját városában ugyanazon tekintélye van, mint volt a Gáónoknak egész Izraelben; » vagy: «az elöljárók uralkodói joggal bírnak a községben;» vagy: «a község elöljáróságának határozatai ép oly jogerősek, mint a nagy Synedriuméi.»¹⁾ Ezek az elvek uralkodókká váltak s mintegy erkölcsi kapcsot képeztek az európai zsidóságban. A mit a község többsége, illetőleg – mint látni fogjuk – a vezetősége a község érdekében jónak látott, akár vallásos, akár köz-

¹⁾ Chosen Mispát II. Pachad Jiczchak, ed. Mekiczé Nirdamim, Lyck 1874. s. v. Czibbur.

igazgatási vagy polgári ügyekben, az előli mindenkinek meg kellett hajolnia

A községi határozatoknak mindenek fölött a község-büntető hatalma szerezhett érvényt. Külön fejezetben volt szó az állami hatalom segédkezése s felügyelete mellett kifejtett zsidó községi bíraskodás hatásköréről, mely nem csak pénzbírságra, de szabadságvesztésre, sőt testi fenytékre is kiterjedt; itt csak a község, illetve bíróság által kimondott legnagyobb büntetésről teszünk említést, melynek fenyegetése mellett hozattak rendszerint a községt határozatok: a Cherem-ről.¹⁾

Ez a legnagyobb büntetés, melylyel a község valamely tagját sújthatta: a közösségből való kizárás, még az egyéni érintkezésben is, a mi nem jelentett egyebet, mint erkölcsi halált s teljes anyagi tönkrementést, mint-hogy a kiközösítés átka mindenüvé üldözte, még ha máshol akart is letelepedni.

A Cherem kimondását háromszoros figyelmeztetés²⁾ előzte meg s a bűn nagyságához képest kettős fokozatban szabott ki: A Nidduj-ban, mely harmincz napi hatálylyal bírt, mely meg nem térés esetén ismételtett, s ha még akkor sem állt be javulás, akkor a végleges Cheremben.

Szabály szerint³⁾ a következő 24 esetben mondatott ki a kiközösítési átok: 1. ki tudóst káromol, akár an-

¹⁾ A Cherem történeti kifejléséről I. Mandl, Der Bann. Brunn, 1898. és Wiesner, Der Bann i. m. seiner geschichthchen Entwicklung. Leipzig, 1864.

²⁾ Jove Dea 334. 2.

³⁾ Ugyanott 334. 43.

uak halála után is; 2. ki a bíróság megbízottját szidalmazza; 3. ki felebarátját szolganak mondja; 4. ki könnyelműen bánik a tóra vagy hagyomány törvényeivel; 5. ki a bíróság idézésére meg nem jelenik; 6. ki nem tesz eleget a bíróság ítéletének; 7. kinek ártalmas dolog (pl. döfös ökör) van birtokában s el nem távolítja; 8. ki földbirtokát más vallásának adja el s nem vállalja magára a kár megtérítését, melyet hitsorsosának okozhat az idegen szomszédsága; 9. ki nem zsidó bíróság előtt tanúságot tesz társa ellen, miáltal fizetésre kényszeríti társát oly esetben, melyben zsidó bíróság fölmentené; 10. ha egy Kóhén mészáros a szentelt részeket magának tartja s nem adja más kóhénnak; 11. ki a hagyományos törvényen alapuló második ünnepnapot megszegi; 12. ki a Peszach előtti nap délutánján dolgozik; 13. ki Isten nevét hiába, vagy nem elég fontos ügy miatt tett eskü által kiejti; 14. ki áldozatokat a szentélyen kívül étet meg mások által; 15. ki másokat Isten nevének megszenteltetésére csábított; 16. ki a Szentföldön kívül az újhódat meghatározza; 17. ki vak elé akadályt gördít; 18. ki másokat visszatart valamely törvény teljesítésétől; 19. ki tiltott húst megengedett gyanánt ad el; 20. oly metsző, ki kését nem mutatja be a tudósnak; 21. ki önmagát fertőzi (onania); 22. ki elvált feleségével szorosabb üzleti összeköttetést tart fen (ami erkölcstelenséghez vezethet); 23. erkölcstelen hírében álló tudós; 24. ki átkot mond olyanra, ki nem szolgált rá.

Az átokmondás, mely törvény szerint csak e 24 eset körébe tartozó vétségre volt alkalmazható, a községi határozatok kötelező tekintélyének megóvására is kiter-

jesztetett, olyannyira, hogy ha a 24 esetben különbség tétetett az uralkodó hatalom befolyására vonatkozólag, mely szerint ha valaki vallástörvény megszegése miatt áll átok alatt s az uralkodó hatalom meg akarná tiltani, hogy az illető ellen a kiközösítést foganatosítsák, úgy érvényt kell szerezni a vallástörvénynek még akkor is, ha ez által a fejedelem haragja idéztnék is fel; ha azonban csak polgári ügy miatt (pl. társának nemzsidó bíróság elé való idézése miatt) mondatott ki az átok, úgy a fejedelem esetleges tiltakozása figyelembe vehető¹⁾, de községi határozat be nem tartása miatt ki-mondott átok olybá vétetik, mintha a legsúlyosabb vallástörvény megszegése vonta volna azt maga után.

A községi határozat meghozatalának módozatára vonatkozólag, vajon az egész község, vagy csak az előljáróság hatásköréhez tartozik-e, elismert szabály volt az, hogy ott, a hol az előljáróság korlátlan teljhatalommal bíztatik meg, az előljáróságnak jogában áll bárminő érvényes határozat hozatala; a hol azonban az előljáróság csak kötött mandátummal választatik meg, ott érvényes határozathoz, melyre nem szól a mandátum, az egész község többségének beleegyezése szükségeltetett.²⁾

A határozat közzétételének módja eleinte olyan volt, hogy a templomban kihirdtetett s az egész község mintegy fogadalomra Áment mondott, később azonban

¹⁾ Joreh Deala 334. 48.

²⁾ Chosen Mispat II. – Pachad Jiczchak s. v. Thekanoth 156. b. 1.

szokássá vált, hogy az átok fenyegetésével csak kihirdetett a határozat.¹⁾

Nem hozhatott a község, illetve elöljáróság semmiféle határozatot a község bölcsének (rabbijának) tudta és jóváhagyása nélkül,²⁾ minthogy ő volt hivatva annak megítélésére, hogy mire szabad s lehet Cheremet mondani.

Községi határozat ellen nem lehetett a Beth Dinhez appellálni,³⁾ valamint hogy egyesek nem vonhatják ki magukat kötelező hatálya alól,⁴⁾ kivéve az adót nem fizetőket, minthogy azok egyáltalán nem tekintetnek községi tagoknak.⁵⁾

A határozat csak az illető községre kötelező s idegen községre nem kényszeríthető, még ha ugyanazon vá-

¹⁾ U. o. 153. 1). 1. Tur Jore Dea 228. (Beth József).

²⁾ Pachad Jiczchak u. o. 154. 1. Maimuni, Hilchoth Mekhira XIV. 10. – B. Bathra 9. b. Chosen Mispát 231. végén. – Jakob Reischer Prágából Rsp. Sebhuht Jákob. Halle, 1789. Nr. 11. Ha az uralkodó hatalom elrendelte, hogy X. hozzájárulása nélkül nem szabad Cheremet mondani, s mégis megtette a község, a Cherem érvényes. Tur Jore Dea 228. (Beth József). A pamiersi zsidók, kik a XIII. században a Sant Antonini apátság jogköréhez tartoztak, bárminemű határozatot hoztak, csak akkor bírtak érvényűvel, ha az apát jóváhagyta Saige, i. ni. 40. 1., Depping, i. m. I(i6. 1., Kayserling, Navarra und Baskenländer 138. 1.

³⁾ Rsp. E. Moir Rothenburg ed. Bloch 209. 1. Jore Dea 228. 34. Szemag 238.

⁴⁾ Chosen Mispát 447.

⁵⁾ Rsp. Simon b. Czemacli Duran 1. 123. Ebben különben határozott szabály nem létezett. M. Isserles szerint (Jore Dea 228. 33.) azokra is kötelező a határozat.

rosban volna is több község; azonban az átokkal sújtottra kimondott határozatot minden község tiszteletben tartozik tartani.¹⁾

Ha egy község vallásos megszorítást alkotott Cherem alatt s azután elköltözik onnét valaki oly helyre, hol az a megszorítás nem tartaik meg, az illetőnek ott is lgyelembe kell vennie előbbi községe határozatát.¹⁾

Cherem alatt hozott határozat megváltoztatható

¹⁾ Menüddé lekahal schad menüddel) lekahal hakehilloth. L. Pachad Jiczehak, Lyck 1874. s. v. Kabul. – A Gherem mellett érdekes a királyi megerősítéssel hozott községi határozatok kötelező ereje, melyre példát ad a syracusai község, hol belviszályok következtében 1363-ban a következő szabályzatot alkották: 1. Az előljárók engedélye nélkül nem szabad sem házasságkötésnél, sem elválásnál segédkezni. 2. Elnök engedélye nélkül senki sem prédikálhat a templomban. 3. Ügynökök csak megbízójuk által megállapított árban adhatnak el gabonát s nem drágábban. 4. Borkereskedőknek nem szabad a bort nemcsak vízzel, de más borral sem keverni. 5. A szegény előljárók engedélye nélkül nem szabad gyűjtést rendezni. 6. A «papok»-nak (előimádkozó) nem szabad az előljárárság-engedélye nélkül «misét olvasni». 7. Szombaton és ünnepen, nem szabad pörösködni. 8. 15. Előljárók felügyeleti jogát szabja meg. E határozatokat II. Frigyes király 1364-ben abban a reményben erősíti meg, hogy ezúttal a község békéje helyre lesz állítva, s egyszersmind utasítja a királyi hatóságokat, hogy a szabályzat megtartásában segédkezzenek a község vezetőinek. L. Gudemann, Geschichte des Erziehungswesens und der Cultur der Juden i. m. Italien. Wien, 1884. 277. és 339. 11.

²⁾ Jore Dea 228. 29. Ha pl. valaki oly vidékre költözik, hol R. Gersom Cheremje a soknejűség ellen nincsen érvényben, ott sem szabiid több feleséget vennie (u. o. Túr).

az egész község, illetve előjáróság többségének óhajára¹⁾)

Ha azonban eskütétel alatt hozott a község határozatot, az mindaddig fenáll, míg a községben csak egy is létezik, ki meg nem bánta a határozatot.²⁾

Ha Cherem alatt hozott határozat érvényének időtartami lejáratára előtt már ellenkező értelmű határozatot hozott a község, a második határozat érvénytelen.³⁾

Ezen községi határozatok tartalma és iránya semmi által sem volt korlátolva: akár vallásos, akár közrend, közbiztonság vagy közgazdaság tekintetében látott jónak valamely határozathozatalt a község, minden irányban joga volt hozzá. Néhány példa szolgáljon e tény megvilágítására:

Az istentisztelet tartása szabadon gyakoroltathatván minden megszorítás nélkül, sokszor megtörtént, hogy a magánházakban összegyűlt Minjan-ok miatt a község-hivatalos templomában alig lehetett istentiszteletet tartani s a községi, illetve előjárósági határozatokat kihirdetni; ennek meggátlására a község pénzbüntetés és 80 napos átok alatt betilthatja a magánimaházakat.⁴⁾

¹⁾ U. o. 228. 31.

²⁾ U. o. 228. 30. és Túr Béth József.

³⁾ U. o. 228. 35.

⁴⁾ Rsp. Izsák b. Séséth 331. sz., a hol adott esetben a kivétel is említettik, mely szerint orvos, ki kora reggel már betegekhez jár, továbbá beteg, gyászoló és lakodalmas házban tartható külön istentisztelet. – Jákob Reischer Míprag, Rsp. Scheb Jákob 111. 125. említ egy esetet, a midőn szombat, ünnep, újhold, hétfő és csütörtök napokon volt eltiltva a külön imatartás. – Meir Eisenstadt, Rsp. Imre És 8. sz.

Cherem alatt hozott községi határozat képezte a 13. század óta annak az alapját, hogy házasságkötés csak a község tudósa és 10 felnőtt férfi jelenlétében köthetető.¹⁾

A határozatok kötelező erejét érdekesen illusztrálja a következő eset: egy levantei község tagjai elhatározták Cherem alatt, hogy Tebeth hó 11-ik napját maguk s minden utódaik Purim módjára ünnepeljék, minthogy azon a napon üldözéstől menekültek meg; a kik e határozatot hozták, már rég elhaltak s az utódok is már rég *kiűzettel* a városból s máshol telepedtek meg, mégis örömnapnak kellett megtartaniuk azt a napot, bárhol laktak is.²⁾

Wormsban az 1096-iki üldözés emlékére elhatározták, hogy minden Szíván újholdján félnapot böjtölnek, délben Minchát imádkoznak, azután étkeznek s rendes időben mondják el az esti imát; de ha péntekre esnék az emléknep, úgy már három órakor mondták el együtt a délutáni és esti imát; e határozat ellen évszázadokon át tiltakoztak a község rabbijai, nem használt

(Lemberg, 1852.) említi, hogy Ó-Budán az eljárás azzal akart nyomatékot szerezni annak, hogy csak a nagy templomban szabad imádkozni, hogy a kis imaházakat el akarta adni. (A 18. század első felében.) – Hamburgban, hol külön német s spanyol község volt külön templommal, az egyik község megtiltotta tagjainak, hogy a másik község templomában imádkozzanak. Czwi Askenazi Rsp. 38. sz.

¹⁾ Salomoh Adreth Rsp. 1206. sz. Simon b. Czemach Duran Rsp. I. 133. és II. 5. sz. Izsák b. Séséth Rsp. 339. sz. Móse Alaskar Rsp. 48. sz.

³⁾ Móse Alaskar Rsp. 49. sz.

semmit, már három óraker kellett a hosszú nyári napon a péntek esti imát mondani.¹⁾

Cagliariban a község kiközösítés átka mellett eltiltotta tagjainak a sakkjátékot. Megtörtént, hogy a szicíliai király, ki szenvedélyes sakkjátékos volt, keresztül utaztában felszólított egy zsidót néhány játszámára, aki azonban, félve a kiközösítéstől, nem mert engedni a felsőbb parancsnak, hanem jelentést tett az előljáróságnál, mely elhatározta, hogy közbenjárnak a királynál a játszámáról való lemondásért.²⁾

A községnek jogában állt az élelmiszerek árát Cherem által megszabni,³⁾ de volt rá eset, hogy a község a nem föltétlen szükséges élelmiszereknél is megóvta a fogyasztó közönség érdekeit. Így pl. Spanyolországban a 13. században egy község elhatározta, hogy egy mérték bort nem szabad nyolcz pesetánál drágábban eladni;⁴⁾ vagy Salamancában kimondta a község, hogy a borkereskedőknek nem szabad kartellt kötniök;⁵⁾ volt olyan község is, mely csak olyan bort engedett eladni, melytől már szüretkor megfizették az adót.⁶⁾

A közönség érdekeinek megóvása céljából Cherem alatt kimondta egy község, hogy nagyobb bér felajánlásával nem szabad másnak lakását vagy üzlethelyiségét kibérelni.⁷⁾

¹⁾ Jákob Reischer Prágából Rsp. 6. sz.

²⁾ Izsák b. Séséth Rsp. 171. sz.

³⁾ Maimuni, Hilchoth Meklúra XIV. 9.

⁴⁾ Salomoli Adreth Rsp. 590. sz. ugyanily határozat fordul elő Móse Alsukli Rsp. 75. sz.

⁵⁾ Izsák b. Séséth Rsp. 330. sz.

⁶⁾ U. o. 202. sz.

⁷⁾ Simon b. Czemach Duran Rsp. II. 51. és 132. sz.

Morvaországban a nemzsidó halkereskedők nagyon drágán tartották a hal árát, mire egy község eltiltotta tagjainak két hónapig halat venni.¹⁾

A korjellemező határozatok közül álljanak itt még a következők: Mainzban 1741-ben a község 77 pontból álló szabályzatot adott, melynek 59. pontja: «Pénteken nem szabad fekete kenyeret sütni, két tallér büntetés terhe mellett.»²⁾ Rómában, hogy a gyanús idegeneket távoltartsák a községtől, 1705-ben elhatározott, hogy a rabbik és képviselőtestület (Congrega) előzetes személyvizsgálata és engedélye nélkül senki sem jegyez-tetheti el leányát idegenből jött férfival.³⁾ Bambergben régi határozat volt, hogy templomba menet az előcsarnokban le kellett vetni a cipőt, hogy sárt vagy szemetet ne vigyenek a templomba; de előfordult, hogy az előcsarnokban hagyott cipőket vagy elvitték, vagy tréfát üzve kicserélték, a miért az ilyen üzelmekre a legszigorúbb Cheremet mondták.⁴⁾ Berlinben 1723-ban elhatározta a község, hogy senki se tarthat üzletében kettőnél több rendes fizetésű állandó alkalmazottat, hogy átutazó prédikátorok s kántorok csak az előljáróság és rabbinátus engedélyével tarthatnak előadást s hogy minden előljáró tisztességes ruhában jelenjen meg a gyűléseken.⁵⁾ Községi határozatok tiltották el a kártyajátékot, mely csak Chanukkakor s oly napokon

1) Nikolsburgi Menachem, Cz. Czedek Bsp. 28. sz.

2) Schaab, i. m. 325. I.

3) Berliner, i. m. II.² 103. I.

4) M. Minz Bsp. 9. sz.

5) Geiger, i. m. I. k, 42. 1.

volt megengedve, a midőn a Tachunun imát nem mondják¹⁾ s Arles-ben 1464-ben jegyzőkönyvet vett fel a község bizonyos Mózessel, ki kezének elvesztése mellett kötelezte magát arra, hogy koczkajátékban csak a Pessach félünnepén fog részt venni.²⁾ Tudelában 1363-ban ezer arany bírságot és 50 évi Cheremet szabott községi határozat az olyanra, ki a hatóságnál árulkodik³⁾ s Mainzban 1667-ben hozott határozat 20 arany bírsággal sújtotta a rágalmazót.⁴⁾ Szigorú községi határozatok tiltották a fényűzést s nagy lakomákat, pontosan körülírták, mily anyagból készült ruhákat szabad hordani, hány vendéget lehet családi ünnepélyekhez meghívni, minő ajándékokat szabad lakodalmak és pasziták alkalmával adni stb.⁵⁾

Fürthben külön községi határozat tiltotta el a buratózást a templomban,⁶⁾ Nürnbergben 1313-ban nem szabadott böjtnapok délelőttjén halat vásárolni, hogy a keresztények vehessenek;⁷⁾ Wormsban nem szabadott

¹⁾ J. Bruna Bsp. 136. sz.

²⁾ Depping, i. m. 258. 1.

³⁾ Kayserling, i. m. 90. 1.

⁴⁾ Schaab, i. m. 234. 1.

⁵⁾ Haenle, 177. 1.; Geiger, I. 42. L; Berliner, II. 2. 52. 1.; Schaab, 325. 1.; Kayserling, Bas Castilianische Gemeindestatut, a Jahrbuch f. d. G. d. J. IV. kötetében. Beglements somptuaires de la Communauté juive de Metz à la fin du XVII siècle, az Annuaire de la Société des Etudes Juives I. kötetében. Kayserling, Navarra stb. 138. 1., Bepping, 166. 1., Saige, 40. 1.

⁶⁾ Hsenle, i. m. 177. 1.

⁷⁾ Barbeck, i. m. 3. 1.

odavaló embert rabbinak megválasztani¹⁾ s múlt század közepén Pozsonyban R. Meir Rabbi indítványára három tallér s másodízben kizárás terhe mellett tiltatott el a színház és kávéházlátogatás, valamint a billiard és kuglizás.²⁾

A responsum-irodalom számtalan példát tartalmaz a legkülönbözőbb irányú községi határozatokra, melyek közül csak néhány példával akartuk szemléltetővé tenni a zsidóság egységes szervezetet nélkülöző helyzetében azt az önvédelmi s az önfentartás által parancsolt eljárást, mely az egyén érdekét nem engedte szembeszállni a község érdekével, mely fontos elv megtarthatása céljából mintegy közös felelősséget vállaltak az összes községek azzal, hogy az egyes község által kimondott büntetés elismerésével megóvták minden községnek érdekét.

V. FEJEZET.

Községi szervezkedés hatósági felügyelettel.

Azon teljes önkormányzati jog, melyet államok és városok, vagy fejedelmek és földesurak adtak a zsidóknak, szintűgy csak papiroson volt meg, mint a védelem biztosítása Bár jogos és méltányos is volt, hogy a község vezetésének szabályzata államhatósági jóváhagyás alá kerüljön, valamint el nem vitatható az államhatalom azon joga, hogy fölmerült czivódások³⁾ követ-

¹⁾ Kaufmann, E. Chajim Jair Bacharach, 54. 1.

²⁾ Széfer Abué Beth Hájóczer. Paks, 1900. 40. 1.

³⁾ Wolf, Genieindestreitigkeiten i. m. Prag 1657-1678. (Geiger-

keztében önmaga szabta meg a tisztségek és hivatalok számát, hatáskörét s azok betöltésére alkalmas egyének képesítettségét, de számtalan esetben túllépte az államhatalom a felügyelet e jogos határát s nagy csorbát ejtett a községek önkormányzatán azzal, hogy beleavatkozott a hivatalok és tisztségek személyi kérdésébe, községi határozatoknál felülvizsgálatot gyakorolt, sőt számos esetben még a legszorosabban vett kultuszügyekben is feljogosítottnak érezte magát az ítéletmondásra

A) Elnök és elöljáróság hatósági kineveztetése.

A község rendszerint «universitas judaeorum», «universi judaei civitatis», «Die gemain der Juden», «die Judentenschaft», «die Jüdischheit» hivatalos czímmel fordul elő, az előlj árság pedig magistratus, consilium, Judenrath czímmel. A község elnökét «Judenbischof», «Archisynagog», «Oberparnes», rabbiját «Judenmeister», «Hochmeister», elöljárósági vagy bírósági tagjait «Primates», «Senior», «Judenrichter» és «Geschworene» czímmel említik a hatósági rendeletek. E czímmzéseket történetíróink sokszor helytelenül értelmezve összezavarják s Bischof alatt arabbit, Meister alatt az elnököt értik, holott a forrásokból nagyon is világosan tűnik ki, hogy megfordított értelemben használtattak. Mindenesetre fontosak e czímmzések abból a szempontból, hogy azáltal mégis bizonyos egyházi színezet tu-

féle Zeitschrift für die Geschichte der Juden i. m. Deutschland.

I. kötet, 308. l.) Geiger, Geschichte der Juden i. m. Berlin.

II. kötet, 71 l.

lajdoníttatott a zsidó községnek; minden különállás mellett, a melyet a zsidóság az államtestben elfoglalt, mégis csak vallásközségnek, hitélet gyakorlása céljából egyesült testületnek is tekintetett, különben nem alkalmazták volna a keresztény egyház tisztségeinek címzését a zsidó község tisztségeire. E mellett azonban a címzés alkalmazása azt is bizonyítja, hogy nem a rabbi, hanem az elnök volt a községnek mint vallásközségnek is feje és vezetője, holott a rabbi csak a bírói tekintélyt képviselte a községben, mint a keresztény rendek Hochmeister-jei. Püspök és presbyter a kereszténység kezdete idején azonos fogalom volt, csak a 16. század közepén tartott trienti zsinat érezte az egyházi hatóságok összeütközése s a reformáció terjedése következtében annak szükségét, hogy anathémát mondjon arra, «si quis dixerit, episcopus non esse presbyteris superiores»,¹⁾ de mind e mai napig is a katolikus egyházszervezet szerint a püspök nemcsak a lelkieknek, de a községek adminisztrációjának is a vezetője. Nem csoda tehát, ha ép a trienti zsinat előtti okmányokban és rendeletekben a zsidó községek vezető presbiterjei – előljárói – neveztetnek Judenbischofnak; az elnök érintkezett a község minden ügyes-bajos dolgában a hatósággal akár külső adminisztrációra, akár benső vallásos életre vonatkozott az.

A kölni Laurenzpfarre zsidótelekkönyvének aláírásai közt állandóan szerepel az «episcopus et magistrate Judaeorum»²⁾, a mi alatt csak az elnök és az elől-

¹⁾ Herzog, Realencyclopädie. II. k. 484. 1.

²⁾ Hæniger, i. m. X. 1.

járóság értendő. Würzburgban 1170-ben Herold püspök eladja bizonyos Samuel Biscoph von Bothenburgnak a Judenschule melletti telket s ugyanott 1212-ben Biscoph zsidó átadja a házat és a mellette levő mezőt bizonyos Nathan Judenschulmeisternek;¹⁾ világos, hogy itt nem egyéni nevekről, hanem a würzburgi község elnökéről van szó; valamint Osztrák Albrecht levele, melyet 1300-ban írt az eberbach-i kolostor kölcsönügyletének érdekében az ottani zsidók «pontifex»-jéhez,²⁾ szintén csak a zsidó község elnökéhez intéztetett. A kereszténységtől átvett eme cím használatának jellemzésére meg kell említenünk, hogy az elnökre még a «sacerdos» cím is előfordul; ugyanis Gamaus János jezsuita a keresztes hadjáratokról írt krónikájában megemlíti, hogy a zsidóüldözés áldozatai közt volt bizonyos B. Salomo Sacerdos is;³⁾ talán arra is lehetne gondolni, hogy a sacerdos szó esetleg a «Kóhén» jellegét akarja kifejezni, de a keresztes hadjárat idején, 1090-ben, tényleg bizonyos Salamon volt Wormsban a zsidók «püspöke».)⁴⁾ E címzés következtében gyakran maguk a történeti források is homályosak; így pl. 1090-ben Henrik császár által a speyeri zsidóknak adott privilégiumban a következő áll: Egymás közti pőrüket maguk intézhetik, de ha valamely fél állhata-

¹⁾ Himmelstein, Die Juden i. m. Franken. 136. kk. 11.

²⁾ Nübling, i. m. 12. L; Böhmer, Acta Imperii Selecta Innsbruck, 1870. 402. 1.

³⁾ Schaab, i. m. 8. 1.

⁴⁾ Henrik császár 1090-ben adott privilégiuma mondja: tempore Salmanni eorundem Judeorum episcopi. Aronius, i. m. 74. 1.

tosan tagad, úgy az, a kit a püspök a község élére állt, *iqui ex parte episcopi preest synagogi*), kényszerítheti a vallomásra¹⁾ Melyik püspökről van itt szó? A katolikus vagy a zsidó püspökről? E kérdést Henrik császárnak a wormsi zsidók részére adott s fent említett szabadalomlevele tisztázza, melyben a következő áll: a császár akarata lévén, hogy minden jogügyletben tőle függjenek, elrendeli, hogy csak az Ítéljezzék fölöttük, kit a császár, a község választása után, följük kinevez (quem ex electione ipsorum, ipse imperátor eis prefece-rit), tagadás esetén pedig vallomásra kényszeríthet a zsidó püspök (ab eo, qui est episcopus eorum veritatem fateri cogatur);²⁾ e két privilégium szövegét összehasonlítva, a következő eredményt kapjuk: Worms és Speyer községek maguk választottak bírát és elnököt (püspököt), de mindkettőt Wormsban a császár, Speyerben pedig a katolikus püspök erősítette meg hivatalában, oly módon, hogy a zsidó püspök nagyobb hatalommal ruháztatott fél, mint a bíró.

A községek ezen legfontosabb két hivatalának a hatóság felügyeletével történt betöltése szinte állandóvá vált Henrik császár óta, de annyiban fejlődött is, hogy azon állások a község megkérdezése nélkül is betöltettek. Nürnbergben pl. a 13. században a városi tanács kizárólagos joga volt a területén levő czéhek s így a zsidó község hivatalnokait s tanácsát évenként megújítani; a városi tanács adott évenként a zsidóknak «*ainen rat und auch rechner, daz sie dezto baz mit gemach*

¹⁾ Aronius, 71. 1.

²⁾ U. o. 74. 1.

und mit fried pleihen unter ainander». a mely tanács a, község összes ügyeit vezelte, ítélkezett s adót vetett ki.¹⁾ A czéhek fejlődése hatással volt a zsidó községre is (mely Nürnbergben «pénzkölcsönző czéh»-nek tekintett), a mennyiben a 14. század második felétlen a, czéhek már maguk választották előljárióikat, 1370-ben panaszt emelt a város a zsidó község ellen, hogy a Burggrafschaft beleegyezése nélkül választott előljárió-ságot s készített önálló szabályzatot.²⁾

Majnai Frankfurtban is a város nevezte ki a község elnökét³⁾ s Erfurt tanácsa 1373-ban önmagát helyezi «Obermann» gyanánt az előljárióság fölé.⁴⁾ Wormsban 1312-ben már egészen a püspök hatalmában van a község, kinevezi a Judenbischofot s a zsidó tanács összes tagjai, tizenketten, esküt tesznek előtte; «der Bischof zu Worms – írja Schudt⁵⁾ – hat die Wahl der Juden-Vorsteher, dem sie auch das juramentum de justitia administranda leisten müssen. Anno 1715 hat die bischöfliche Regierung zu Worms einen Juden-Bischof gemacht, der im Judenrath das Präsidium führt.» A wormsi községnek csak II. József adta meg az autonóm jogot előljárióságának szabad választására⁶⁾ Li-

¹⁾ Würlel, Nachrichten von der Judengemeinde, welche eben i. m. der Reichsstadt Nürnberg angerichtet gewesen. Nürnberg, 1753. 24. 1.; Stobbe, i. ni. 64. 1.; Nübling, i. ni. 8. 1.; Barbeck, i. m. II., 15., 23. 11.

²⁾ Nübling, i. m. LXXII. I.

³⁾ Stobbe, i. m. 102. 1.

⁴⁾ Jaraczewsky, i. ni. 37. 1.

⁵⁾ IV. k. 283. 1.

⁶⁾ G. Wolf, Zur Geschichte der Juden i. m. Worms. Breslau, 1862. 4., 8., 15., 23. 11.

vornóban a 16. században a zsidó község vezető testületéi, mely nem kevesebb, mint 60 tagból állott, a városi kormányzó javaslatára a fejedelem nevezte ki.¹⁾

Elnök és előljáróság kinevezésére irányuló törekvések – természetesen az adó biztos befolyása céljából még hozzánk közelebi) eső időkben is észlelhető. Ettenheimba, minthogy a község vonakodott elnököt választani s így az adóbehajtás fennakadt, 1768-ban a strassburgi püspök nevezett ki elnököt; ²⁾ Hannoverában 1827-ben fejedelmi rendelettel neveztetett ki három előljáró, kiknek kötelessége volt felügyelni a törvények megtartására, ellenőrizni az idegeneket, vezetni a letelepült családok lajstromát és kivetni az adót.³⁾ De a legérdekesebb példák egyikét Kóma nyújtja, hol senki sem akart már hivatalt vállalni, minthogy a hatóságok nagyon zaklatták az előljárókat; erre VIT. Pius pápa 1800-ban elrendelte, hogy a zsidó község tisztviselői mint az Egyházi Állam hivatalnokai tekintendők.⁴⁾ Ezen érdekes jelenség mellett még csak a porosz kormány különlegessége legyen megemlítve; Berlinben még e század elején a kormány nem elégedett meg az előljáróság megerősítésének jogával, hanem mint különös kitüntetést, élethossziglani kinevezéseket is adományozott;⁵⁾ így tüntette ki 1803-ban Löbl Frankelt «wegen seiner guten

¹⁾ Beugnot, Les Juifs d'Occident. 180. l.

²⁾ Weisz, i. m. 69. l.

³⁾ Bodemeyer, i. m. 47. l.

⁴⁾ Berliner i. m. II. 2. k, 124. l.

⁵⁾ Geiger, i. m. II. k. 19. l.

Eigenschaften mit dem Prädikat eines perpetuirlichen Oberältesten der Judengemeinde».¹⁾

Könnyen képzelhető, hogy a községek csöppet sem voltak elragadtatva ezen rájuk kényszerített kinevezésektől, melyek kiterjedt hatalommal jártak, s mint-hogy a kinevezettek épen nem a község javára fordították befolyásukat s hatalmukat. Responsumirodalmunkban lépten-nyomon akadunk olyan kérdésre, melyet valamely zaklatott község intéz egy-egy kiváló tudóshoz, hogy miként viselkedjenek az uralkodó által följük helyezett zsarnok előljárával szemben. A válaszok szinte egyhangúak: Nem szabad senkinek a maga részére, vagy közbenjárásával mások számára az uralkodónál község feletti hatalmat kieszközölni, csakis a község előzetes beleegyezésével, de különben követni kell intézkedéseit, míg jobb idők nem jönnek.²⁾

II) Rabbí és más hivatalnokok kinevezetése.

Az elnök és előljáráóság kinevezése által elért befolyást az uralkodó hatalom öregbíteni igyekezett azáltal,

¹⁾ Berndt, i. m. 80. l.

²⁾ L. Izsák h. Séséth Esp. 371, sz. Havid ibn Abi Zimra (Rdbz) Rsp. III. 467. sz. E. Tam, Széfer Hájjasar 112. sz. E. Selomo Adret Esp. 637. sz. E. Móse Szófer pozsonyi rabbihoz a következő kérdéssel fordult a bukaresti rabbiság: Dávid előkelő községi tag királyi kinevezés folytán sokáig teljhatalmú elnöke volt a községnek s kiadásairól sohse adott számat; most megszűnt kinevezetése s követeléssel lép fel a község iránt; megadjuk-e neki most már azt, a mit kíván. Rsp. Chatham Szófer (Chósen Mispát rész). Bécs, 1862. 78. sz.

hogy hatalmi körébe vonta a legfontosabb hivatal betöltésének jogát: az igazságot szolgáltató rabbi-bíró kinevezését. A zsidók körében persze ebben a tekintetben is ugyanaz a felfogás uralkodott, mint az elnöki kinevezéseknél: bünt követ el az illető, a ki bírói hatalmat eszközöl ki maga részére az uralkodónál. A kinevezés ellen ugyan mitsem tehettek, a passzív magatartással vagy túrt a község, vagy erkölcsileg igyekezett hatni a kinevezett bíróra De másrészt az uralkodó kinevezési jogára vonatkozólag jellemző a közfelfogás, mely a XV. század elején Simon ben Czemach Durán szavaiban nyert kifejezést. Midőn ugyanis Izsák ben Séséth – saragossai főbíró, ki utóbb Algier főbírája lett – 1404-ben meghalt s Algier zsidósága Simon ben Czemach Durant azzal a kéréssel szólította fel a főbírói hivatal elfoglalására, hogy az uralkodónál ne eszközölje ki kineveztetését, mint Izsák ben Séséth tette, a ki annak következtében nagyon önkényűleg járt el, Simon azt felelte: a királynak egyáltalán nincs joga bírót kinevezni, ha intézkedését nem az egész ország érdeke kívánja s ha nem örök időkre terjedő országos törvényről van szó, hanem csak egyes községekről s egy emberről, s főleg zsidó községeknél, melyeknek irányadója a vallástörvény, a melybe a fejedelemnek épen nincs joga beleavatkozni.¹⁾

Az uralkodóhatalom beleavatkozásának tisztán vallásügyi dolgokban nemcsak teoriában mondtak ellene a régiek: volt rá eset, hogy a kinevezett tényleg nem fogadta el a reá ruházott állást. Rothenburgi

¹⁾ Simoji b. Cz. Durau Rsp. (Tasbaz) I. 138 -162. sz.

Rabbi Meir beszéli el a XIII. század elejéről, hogy Kölnben a község egy kántort választott, a választás után magához hívatta a püspök, a ki levette fejéről a süveget (Micznepeth) s e szavakkal: «íme átadom néked a kántorságot (Hé loch hachazonusz)» a süveget a kántor fejére tette, a ki azonban azt válaszolta: «Tőled nem fogadom el Istenem szolgálatát», a mire a püspök – természetesen – a zsidókat büntette meg.¹⁾ Fájdalom, hogy e forrás nagyon szűkszavú s így nem nyerhetünk kellő betekintést a kinevezés módjába s csak annyit gyaníthatunk, hogy az bizonyos szertartással s meghatározott formák közt történt, még abban az esetben is, ha a szóban forgó süveg a kántoré volt s nem a püspöké, a mely utóbbi lehetőség szintén nem tekinthető kizártnak.

De ha a község egyéb hivatalnokainak az uralkodó hatalom részéről történt kineveztetése szórványosan fordult is elő – mint pl. Sziciliában is a XIV. században Mazzara püspökei nevezték ki az előimádkozókat és jegyzőket²⁾ – úgy a rabbi-bírói állás betöltését előszeretettel tartották fenn maguk részére az uralkodók. Az ansbachi várgróf 1372-ben megparancsolja a fejedelemség zsidóinak, hogy Rabbi Mayer bayreuthi Judenmeisternek engedelmeskedjenek «im austragen und enden der Judenrechte.»³⁾ Zsigmond király 1415. évben adott privilégiumának 12. pontja mondja: «Der König hat die Richter der Jüdischheit zu ernennen»,⁴⁾

¹⁾ Rothenburgi E. Meir Rsp. 137. sz.

²⁾ Depping, i. m. 366. l.

³⁾ Wolf, Kleine historische Schriften 155. l.

⁴⁾ Nübling, i. m. 450. l.

s I. Miksa 1490-ben megerősíti Vöelkermarktól való Lewi szabadalmát, kit már III. Frigyes «von seiner Kunst wegen zum Meister der Judenschaft geordnet.»¹⁾

Ám nem mindig az uralkodói jog gyakorlása s a kinevezettnék rátermettsége, hanem sok esetben a hatóság kegye is volt indító oka a kinevezésnek; így nevez ki 1447-ben a würzburgi püspök bizonyos Dávidot «zu einem Rabbi i. m. Würzburg», s már 1457-ben bizonyos Kothenburgi Jakabot az egész püspökség rabbijává,²⁾ valamint a mainzi érsek, Uriel von Gemingen, 1513-ban kedvenczét, bizonyos Beyfuss nevű orvost nevez ki az egész érsekség területére «Rabbi, Hofmeister, Corrigirer und Oberster Richter»-ré, felhatalmazván őt ítéletmondásra, büntetésre, házasságok kötésére és felbontására, egyszersmind még arra is kötelezve magát, hogy csak két havi felmondással bocsáthatja el hivatalából.³⁾ A forrás nem említi e rendkívüli kegy tulajdonképeni okát, de valószínűleg az érseki javadalmak körül szerzett nagy érdemeket, minthogy az utána következő Albert érsek 1515-ben még egy zsidó sírásót is kinevezett, kinek hűségesküt kellett tennie, hogy a halottakért fizetendő vámot szigorúan fogja behajtani.⁴⁾

Ezzel szemben mennyivel magasabb színvonalon áll I. Ferdinánd eljárása, kihez 1557-ben a prágai zsidók folyamodtak bizonyos Ábrahám rabbi királyi megerősí-

¹⁾ U. o. 252. l.

²⁾ Wolf, u. o.

³⁾ Schaab, i. m., 145. l.

⁴⁾ U. o. 147. l.

téseért, a mire a király csak úgy volt hajlandó, ha a választásba az egész község beleegyezik, minthogy a rabbi személye miatt nem akar czívódást a községben.¹⁾

Nagyon csalódnánk azonban, ha azt hinnők, hogy a zsidók passzív tűréssel vagy tétlenséggel fogadták az uralkodó rabbi-kinevezési jogát, de igenis felhasználták a kínálkozó alkalmat, hogy előzetes folyamoddással érjék el tetszésük szerint céljokat. így folyamodnak Burgau zsidói 1559-ben a királyhoz, hogy Jákob wormsi tudóst nevezze ki hozzájuk rabbinak, minthogy «dadurch viel Widerwillen zwischen uns .Juden und auch gegen Christen verhüetet würden ... und Ew. K. M. viel Anlaufens überhebt werden»,²⁾ valamint az is megtörtént, hogy a működésben levő rabbi tekintélyének megóvása ezéljából folyamodott 1566-ban a «gemeyne Jüdischheit im Landt zu Schwaben» a császárhoz.³⁾

A rabbi-kinevezési jog sehol sem okozott a községeknek oly sok kellemetlenséget, mint Elzassban, a hol egy egész századon át szüntelen összeütközésben volt a francia király és a strassburgi püspök illetékességi joga Elzászban épúgy mint Metzben 1657 óta nem lehetett rabbit választani «sans la permission et l'approbation de Sa Majesté»,⁴⁾ de a megválasztottat a strassburgi püspök a hatósága területén levő községekre nem erősítette meg; míg viszont a püspökség területén olyan rabbi is működhetett, ki csak a püspök

¹⁾ Wolf, u. o.

²⁾ Wolf, u. o. 136. l.

³⁾ U. o. 137. l.

⁴⁾ Halphen, Recueil des lois etc. Paris, 1851. 175. l.

hatósága alá tartozott; végre 1788-ban a püspökké lett a rabbi-kinevezés kizárólagos joga¹⁾)

A zsidó községek kétes értékű autonómiájára vetnek jellemző világo sságot azon esetek, a midő n uralkodói beleavatkozással voltak kénytelenek rabbit választani, a midő n különben saját tetszésükre volt bízva a személy megválasztása, a mely esetekből azonban kitűnik, hogy mindig az ellenpárt tudta az uralkodót úgy hangolni, hogy az államrend érdekében s a községi viszály elhárítása céljából történik a hatósági beavatkozás. Így a bécsi zsidóknak 1670-ben történt kiűzetése után egy részük Brandenburgban telepedett meg, hol a kis Neumark községben bizonyos B. Chajim volt a rabbi, kit barátai most egyszere brandenburgi Landrabbinerré akartak megválasztatni; az osztrák zsidók, kik sokat értettek a vallástudományhoz, kéréseitek 11. Chajim képességét s ellenezték megválasztatását; a vita végre a fejedelem elé került, ki K. Chajimot egyedül illetékesnek nevezte ki rituálék végzésére s ítélkezésre.²⁾) A glogau tartományfőnök 1702-ben Löbel Moyses ottani rabbit elmozdította hivatalából, mert a panaszos feleket «eigennützig durch bedeutende Summen ausgesaugt, dieselben sodann wegen ihres Eecurses an das königliche Amt mit dem Bann belegt, weil er ferner... bei der letzten Altesten Wahl der Judenschaft durch ungültige und verbotene Mittel den Marcus Sachs und Prager aufgedrungen»,³⁾) mely bő megokolás nem azt

¹⁾ Weisz, i. m. 52. kk. 1.

²⁾ Gnetz, X. k. 268.1.

³⁾ Berndt, i. m. 44. 1. Egyéb adatok található k: Izsák b.

az érzetet kelti-e bennünk, hogy a glogauai rabbi besúgásoknak lett áldozata'? De mindezeknél kellemetlenebbtől tapasztalta a berlini község a királyi joggal való visszaélést, midőn 1729-ben egészen váratlanul azt a királyi parancsot kapta, hogy megüresedett rabbiszékére az ismeretlen Mózes Áront válaszsza meg Leipnikből; a község vonakodott, elpanaszolta, hogy senki nem ismeri az állítólag csak húsz éves rabbit s időt kértek információ szerzésére, de hiába volt minden ellenkezés, meg kellett választani. Igaz ugyan, hogy egy évvel később már engedélyt kapnak még egy rabbi választására, de e miatt Mózes Áron és a község tekintélyes tagjai közt magában a templomban olyan tettlegességek fordultak elő, hogy végre a község nagy összegben ki egyezkedett Áronnal, a ki azután távozott is a városból.¹⁾

C) Községi tisztségek s hivatalok betöltése hatósági felügyelettel.

Előjárók s hivatalnokok teljhatalmú kinevezése mellett fontos szerepet játszott a nemcsak szórványosan előfordult, hanem általánosan bevett jelenség, hogy ha szabadon választotta is előjáróit s hivatalnokait a

Séséth Rsp. 510. sz.; Weiss, Gesch. d. J. i. m. Strassburg 46. l.; Spitzer, Über die ehemalige und jetzige Lage der Juden i. m. Deutschland, 53. l.; Haenele, i. m. 122. és 125.; Schaab, i. m. 263. és 411. l.; Wolf, J. i. m. d. Leopoldstadt 21. i.; Wolf, Zur Gesch. d. J. i. m. Worms und des deutschen Städtewesens (Monatsschrift X.) 324. l.; Donath, i. m. 221. l.

¹⁾ Geiger i. i. m. IL k. 49. l.

község, de vagy előzetes hatósági engedély kellett a választáshoz, vagy utólagos megerősítés követeltetett meg, vagy pedig hatósági biztos jelenlétében folyt le a választás. A községnek megadatott az autonóm választás joga, de a községi rend és béke fentartásának, valamint az igazságszolgáltatás állami érdekének czímén hatósági felügyelet elkerülhetlenné vált. Ezen hatósági ellenőrzési jog gyakorlása nem mindig tiszta forrásból fakadt; mert ha tudjuk azt, hogy pl. Kölnben a XIV. században azért kellett a Judenbischof választását évenként megejteni, mert a kölni érsek minden megerősítésért 5 márkát kapott,¹⁾ s hogy Coblenzben még a XVII. század végén is minden rabbi választás jóváhagyásáért tiszteletdíjat kapott a városi hatóság, melynek buzgó törekvése oda irányult, hogy minél sűrűbben legyen választás,²⁾ úgy világossá válik az is, hogy II. Ferdinánd minő alapból indult ki, midőn 1620-ban megengedte a prágai és bécsi zsidóknak, hogy rabbit, kántort, Schulklopfert, s mézáróst alkalmazhatnak és templomot építhetnek, mely engedéllyel egyidejűleg 17000 frtos kölcsönt is kért a zsidóktól, s miután az összeget nem tudták előteremteni, visszavonta engedélyét is,³⁾ valamint az is, hogy a XVII. század végén miért váltakozott oly sűrű egymásutánban a rabbi- és előljáróság választásának engedélyezése s megtagadása; ⁴⁾ így engedélyez már jól megvásárolt

¹⁾ Hoeniger, i. i. m.. 244. I.

²⁾ Kaufmann, E. Jair Chajim Bacharaeh 51. I.

³⁾ Wolf, Gesch. d. T. i. m. Wien (1156-187(1) 44. I.

⁴⁾ Wolf, Das hundertjährike Jubiläum der isr. Cultusge-

szabadalomlevélben Ágnes schweidnitzi hercegnő 1370-hen az ottani zsidó község részére egy Judenbisehof és négy tagból álló előljáróságot,¹⁾ s Gottfried érsek ugyancsak szabadalomlevélben 1444-ben a würzburgi község számára egy rabbit (Hochmeister),²⁾ holott a mainzi községnek nagyon sok «utánjárásába» került 1630-ban, míg a választófejedelem megadta egy rabbi alkalmazására az engedélyt.³⁾

Tagadhatatlan azonban, hogy voltak olyan esetek is, a midőn rabbi és előljáróság választásánál előfordult visszaélések s súrlódások igazságos elkerülése céljából avatkoztak be uralkodók a községi beléletbe. így indította a XVI. század második felében a prágai választásoknál előfordult nagy czívódások I. Ferdinánd császárt arra, hogy felszólította E. Méir Katzenellenbogen páduai híres rabbit egy választási szabályzat kidolgozására, mely megbízatásnak két német rabbival egyetülten meg is felelt.⁴⁾ Alig egy századdal utóbb 1646-ban III. Ferdinánd már maga adott a bécsi zsidóknak választási szabályzatot, mely szerint a 16 tagú előljáróság kétévenként újíttatik meg oly módon, hogy a visszalépő előljárók maguk mellé vesznek még kilencz községi tagot s ezekkel együtt választanak meg az új előljáróságba oly 16 tagot, ki már alantasabb tisztséget

meinde i. m. Wien im Jahre 1864. (Jahrbuch für Israeliten VIII. kötetben) 6. kk. 1.

¹⁾ Stobbe, i. m. 141. l.

²⁾ Wiener, i. m. 197. l.

³⁾ Schaab, i. m. 207. l.

⁴⁾ Wolf, Aktenstücke (Geiger-féle Zeitschrift f. G. d. J. I. kötet) 811. l. Graetz, IX. k. 364. l. Feilchenfeld i. m. 48. l.

(mint biztos, pénzbeszedő, templomatyja, számvizsgáló) viseli a, községben, legalább 5 év óta Bécsben lakik, adót tizet és nős: a választás az Oberhofmarschall által császári megerősítés alá kerül.)¹⁾ Hasonló szabályzatot kaptak választási czivódások következtében 1749-ben a glogai zsidók is, mely szerint minden választásnál jelen kellett lennie a Schlossamtmanak, a ki a rabbival s a lelépő elöljárósággal összeírja az összes tagokat, kik közül a templomszolga öt nevet kisorsol s ezen öten választják meg az egész elöljáróságot; nem volt megválasztható: fizetéses hivatalnok, koldus, nőtlen s 21 éven aluli egyén s a ki legalább bárom évig nem lakott a községben: a választást a hercegi kamarához kellett felterjeszteni jóváhagyás végett.²⁾ Terjedelmes választási szabályzatot kaptak 1754-ben a morva zsidók a Jüdische Polizei-, Prozess- und Commercialordnung V. szakaszában, mely szerint az elöljáróság – mely kis községre 3 taggal, nagyra pedig 5 taggal állapított meg s fontosabb ügyekre a közgyűlést helyettesítő 4, illetőleg nagyközségben 18 tagú választmányal egészített ki vagy az összes községi tagok, vagy helyi régi szokás alapján kisorsolt bizottság által választott meg: a választást a hatóságnak be kellett jelenteni s megerősítés után hivatalos esküt tettek az új elöljárók a templomban; a hatóság nem erősítette meg hivatalában azt, kiről kitűnt, hogy

¹⁾ Neue Satz und Ordnung Irer Richter und Aembter wählen. Közölte Meynert a Wertheimer-féle Jahrbuch 1858/59. évfolyamában 22. 1.; Wolf, Die Juden i. m. der Leopoldstadt 37. 1.

²⁾ Berndt, i. m. 78. 1.

haszonlesésből kapta a szavazatokat, vagy ha tényleg nem a legalkalmasabbra adatott a szavazat, vagy ha előbbi évi adójával hátralékban van, végre lia az előjárók egymással rokonok, vagy üzlettársak.¹⁾ Morvaországban különben Holleschauban – az is megtörtént, hogy nem a tartományi kormányzóság, hanem 1760-ban az ottani földesúr, gróf Rottal, adott fölvételi díjlevelet a megválasztott rabbinak s szabta meg működése körét,²⁾ a mint a XVIII. század végén egész Ausztria-Magyarországon a földesurak erősítették meg a választásokat, melyek rendszerint egy uradalmi tisztviselő jelenlétében folytak le,³⁾ épúgy mint Bécsben a török zsidók községe, Mária Teréziának 1778-ban adott rendeletéből folyólag, kormánybiztos jelenlétében voltak kénytelenek mindennemű választást megtartani.⁴⁾ Hogy ezen kormánybiztos, vagy uradalmi tisztviselők jelenléte nem csupán a rend fentartását célozta, hanem hogy szükség esetén hatósági nyomatékkal eszközölje ki az uralom jelöltjeinek a megválasztását, legjobban Róma példája bizonyítja, hol a vaticán megbízottja rendszerint nyílt utasítással jelent meg a választásokon a XVIII. század első felében, hogy a felügyelő s védelmi hatóság jelöltjét segítse győzelemre.⁵⁾

¹⁾ Scari, i. m. 52. kk. 1.

²⁾ Wolf, Kleine historischen Schriften. 150. 1.

³⁾ Bergl, i. m. 108. 1.

⁴⁾ Wolf, Gesch. d. isr. Cultusgemeinde i. m. Wien. (1820-1860) 203. 1.

⁵⁾ Berliner, i. m. II.2. k. 104. 1.

D) Községi tagság rendszabályzata hatósági felügyelettel.

A védelmi hatóság igyekevése kinevezés vagy közvetlen ellenőrzés útján befolyásolni a választásokat, kettős okra vezethető vissza, noha mindkét oknak közös rugója az önérdék volt; egyrészt hatalomra vágyó zsidókat akart kinevezés vagy megválasztatás által kielégíteni mintegy ellenérték gyanánt az illetők részéről tanúsított nagybecsű szolgálatok fejében, a miről még alább szó lesz, másrészt pedig az adójövedelemhez fűzött természetes érdek kívánta meg, hogy olyanok álljanak a község élén, kiknek szolgálatkészségéhez nem fér kétség. Az utóbbival szoros összefüggésben áll egy harmadik érdek is, mely a védelmi hatóság és a község-közös érdeke volt: idegen zsidók betódulásának a megakadályozása rendszerint ugyanis meghatározott számú családot fogadott védelmébe valamely hatóság, mely szám arányában szabott meg a védelmi díj, melylyel szemben a befogadott családok szabadon üzérkedhettek letelepülésük helyén. Ha már most idegen elejétől fogva be nem fogadott – zsidók jöttek a községbe, miáltal szaporulat állt be, úgy nemcsak a hatóság érezte magát megkárosítva,¹⁾ minthogy a sze-

*) Szigorú ellenőrzést gyakoroltatott e célból a hatóság a községből távozni akaró zsidókra is; így pl. Heinrich freiburgi püspök 1394-ben elrendelte, hogy ha valamely zsidó el akar költözni, azt már két hónappal előbb az összes egyházak szószékeiről kell kihirdetni, hogy a népnek ideje lehessen a zálogtárgyakat kiváltani (Lewin, i. m.. 65. 1.); jellemző példa továbbá II. Ulászló 1506. évi rendelete, melyben szigorúan meg-

mélytöbbletnél nagyobb védelmi díjat is szabna meg,¹⁾ de maga a község is létérdeke következtében igyekezett megakadályozni az ilyen bevándorlásokat, hogy üzérkedésük szűk térre szorított helyén a versenytársak szaporodása ne gátolja meg a megélhetést. A hatóságok sem rendelkeztek olyan közegek fölött, melyek zsidók nélkül tudták volna felismerni s ellenőrizni a számtalan hazátlan és találékonyságban kifogyhatatlan vándorzsidót, a mi szintén nem csekély mértékben járulhatott az elöljáróságok megválasztásának befolyásolásához, minthogy az elöljáróságoknak a hatóságok iránti legfőbb kötelességeihez tartozott az idegenek szemmel-tartása is.

Így pl. ha azt látjuk, hogy még a XIII. században 1266-ban Augsburgban 2 polgár és 2 zsidóból álló bizottság ügyel föl letelepülni akaró bevándorlottakra s szabja meg védelmi díjakat,²⁾ s ha pl. még 1338-ban Freiburgban csakis a zsidó község határozott beleegyezésével voltak újabb letelepülők felvehetők,³⁾ úgy már 1404-ben Erfurt tanácsa a legszigorúbban utasítja az ottani rabbit és elöljáróságot, hogy vegyék elejét annak,

hagyja a pozsonyi hatóságnak, hogy ne engedjen a városból zsidót elköltözni, mert az nagy kárára volna a királyi kincstárnak (Kohn, i. m. 45i2. J.).

¹⁾ Nikolsburgi Menachem Rsp. 94. sz. Izsák b. Séséth Usp. 253. sz. ebből az okitól nem engedi meg, hogy egy községben két templom építtessék, nehogy a hatóság vérszemet kapjon.

²⁾ Áron ins, i. m. 297. 1.

³⁾ Maurer, Deutsches Städtewesen im Mittelalter. Erlangen. 1871. II. 503. és 796. II.

nehogy idegen zsidók Erfurtban pénzt adjanak ki kamatra¹⁾

De ha egyrészt maguk a községek létérdeke követelte is meg az idegenek távoltartását, úgy másrészt az ellenőrzés oly súlyos erkölcsi felelősséget rótt a községekre, hogy soh'se alkalmazták hazátlan hitsorsosaikra az ellenőrzés teljes szigorát, hacsak azáltal tényleges veszélyt nem véltek magáról a községről elhárítani. Berlinben pl. hova a székvárosban való könnyebb megélhetés a XVII. század végén nagy mértékben vonzotta az idegen zsidókat, a város kapuiban ellenőrző szemlések gyanánt zsidók voltak alkalmazva, a kik azonban daczára az ismételten kiadott rendeleteknek – mindenkit bebocsátottak a városba; ezért 1710-ben új rendelet jelent meg, mely szerint bejöhet ugyan mindenki a városba, de üzérkedni csak a rendes védelmi díjat fizető letelepülteknek szabad; minthogy pedig ezen i. m.-tézkedés rengeteg sok koldust hozott a község nyakára, már 1712-ben újabb rendelet látott napvilágot, mely kitiltja a koldusokat és vándorrabbikat a városból.²⁾ Különben azon század végén 1798-ban Poroszország minden nagyobb városában úgynevezett Censurcommission létesült, mely zsidó tagokból állt ugyan, de keresztény elnökökkel, kik közül egyet a kormány nevezett ki, egyet pedig a zsidók választottak a városi tanácsból, a mely bizottságnak feladata volt ellenőrizni a zsidók erkölcsi viselkedését és figyelemmel kísérni az idegeneket.³⁾

¹⁾ Jaraczewsky, i. m. 45. l.

²⁾ Geiger, i. m. 13. l.

³⁾ U. o. 140. l. és II. k. 176. l.

A hazátlan és kenyérkeresetnélküli zsidók, kik nagy terhére estek az adókkal sújtott községeknek, nemcsak Berlinben provokáltak kormányrendeletet, hanem annál sokkal szigorúbbat Hannoverában is, hol II. György 1770-ben az előjáróság múlthatatlan kötelességévé tette a koldusok elfogatását s első ízben «mit hartem Gefangniss auf 10 bis 14 Tage belegt, i. m. die ärgsten Hundelöcher geworfen, mit Wasser und Brod gespeiset und auch sonst übel tractirt werden, damit ihnen künftighin keine Lust ankomme, sich i. m. unseren Landen finden zu lassen; zum zweiten Male sollen sie mit Staupenschlägen und einem Brandmale belegt, und zum dritten Male mit dem Strange bestraft werden.»¹⁾

A községben való drága telepjog szerzésének kijátszására az egész történetben páratlan példát nyújtott az Ausztria és Törökország közt Passarovitzban 1718. évben kötött szerződés, melynek egyik pontja mindkét ország zsidóinak szabad tartózkodást biztosít a másik országban; ennek következménye az volt, hogy míg

¹⁾ Bodemnayer, i. i. m. 19. I. Poroszországban már 1719 nov. 13-án adatott ily értelmű rendelet, mely 1738 szept. 9-én megismételtetett, kimondván azt, hogy: «a koldus-zsidók be nem bocsátandók, mert ők hozzák be Magyarországitól s Erdélyből a ragadós betegségeket, miket az eladásra szánt régi ruhákkal hnczolniak be»; a hatóság, mely bebocsátja őket, 50 tallér büntetést fizet; korcsmáros, ki nekik szállást ad, elveszti iparjogát és 14 napi szigorú fogságot kap; a koldustól elveszik ruháit, melyek elégettetnek, ő maga pedig a határra tolonczoltatik; másodízben megbélyegeztetik s harmadszori rajtakapás esetén felakasztatik. (Saalschutz, Zur Gesch. der Syn. Gem. i. m. Königsberg (Monatsschrift VIII. évf. 1.)

maguk az osztrák tartománybeli letelepült zsidók Bécsben 24 órán túl nem is tartózkodhattak, addig a török zsidók egészen zavartalanul üzérkedhettek a, székvárosban: az nem kerülhette ki az osztrák zsidók figyelmét, s nagyon sokan kivándoroltak Törökországba, vagy valamely anektált tartományába, hol török passzust szereztek, melynek segítségével visszajöttek Bécsbe, hol a szerződés oltalma alatt minden adóteher nélkül tartózkodhattak azontúl. Húsz évig tartott, míg a hatóságok ezt észrevették, s míg végre egy 1737. évi udvari rendelet kimondotta, hogy kivándorlók elvesztik jogukat a visszatérésre.¹⁾

Az előjáróságok rendkívüli nagy felelőssége az idegenek ellenőrzésében leginkább ez időtájt kezdődik, a midőn Ausztriában s egyes tartományaiban a zsidó lakosság száma megszorított s pontosan meg is állapított. Már egy 1725 július 31-iki udvari rendelet szigorú büntetéssel fenyegeti az előjáróságokat, ha felső engedély nélkül letelepülni akarókat ki nem utasítanak a községből.²⁾ Minden községben családi előjegyzési könyvet kellett vezetni, melybe letelepülési engedélyért s családalapításért folyamodók neve, fog-

¹⁾ Wolf, Gesch. der isr. Cultusgem. m Wien (1830-1860). 201. l.

²⁾ Az itt idézett rendeletek feltalálhatók a következő két törvénygyűjteményben: Sammlung der seit 1000 bis 1740 ergangenen allerhöchsten Gesetze. I. m. chronologischer Ordnung. Gesammelt von Franz Xaver Wekebrod. Brunn bei Gastl. évszám nélkül. — K. K. Theresianisches Gesetzbuch, enthaltend, die Gesetze von den Jahren 1740 bis 1780. Drei Bände. Wien bei Johann Georg Mösske. 1789.

lalkozása, lakóhelye, születésének ideje s helye, első vagy utószülöttsége, szüleinek neve, foglalkozása, s lakóhelye, iskolabizonyítványa, erkölcsi viselete, ingó s ingatlan vagyona, évi jövedelme s adója jegyeztetett fel; s ha egy letelepült családfő elhalt, a megszabott létszám megüresedett helyére ezen előjegyzés szerint történt a pályázás; előnyben részesült az elhaltnak elsőszülöttje, azután következett a község más elsőszülöttje s ilyenek hiányában jutott csak az utószülöttekre a sor (1798-iki pátens). Utóbb 1838 április 9-iki udvari rendelet megszüntette az előjegyzést s helyébe a következő eljárást léptette: Évenként Peszach és Szukkoth táján az állami hivatal gyűlésbe hívta a községi előjárókat s a folyamodókat, mely gyűlés megtartása előtt négy héttel a rabbi és két legöregebb – nem előjárósági – községi tag aláírásával ellátott hirdetmény útján a templomok előcsarnokaiban köztudomásra hozatott; a gyűlésen képesítő ívet tölthettek ki, melyen a fenti előjegyzési könyv rovatain kívül még külön rovatok voltak az előjáróság, a rabbi, tanító s mások észrevételeire, a jelentkező ellennyilatkozatára s a helyi hatóság megjegyzésére; az ily módon kitöltött ívek kerültek döntés végett a tartományi kormányzósághoz.

Ily körülmények közt nagy felelősséggel járt az előjárói állás fölfelé, de egyszersmind nagy hatalommal is lefelé, úgy hogy egy 1828 február 22-iki rendelet kimondja azt, hogy a községi elnökök állásuknál fogva mintegy állami hivatalnokoknak tekintetnek s hivattal való visszaéléssel vádolhatók. Nem-e természetes, hogy ily felelősséggel terhes állás betöltését nem biz-

hattá az állam saját érdekeinek megóvása céljából – magukra a községekre, hanem befolyását hatósági közegei útján a legvégső határig, a választás megsemmisítéséig érvényesítette?

K) Községi belszervezkedés és igazgatás hatósági felügyelettel.

De minél előbbre jutunk a történetben, annál szélesebb körű beleavatkozást látunk az állam részéről a zsidó községek belügyeibe; mindeddig leginkább csak az adóérdekkel összefüggő személyi kérdéseknél gyakorolt befolyását láttuk a hatóságnak, holott a XVIII. század már az egész községi belszervezet fölötti felügyeletet hozta meg. Ennek oka nem csupán abban keresendő, hogy miként az osztrák birodalomban, úgy Németországban is a zsidók létszáma meg volt állapítva, a minek az ellenőrzése sokkal szorosabb és gyakoribb érintkezésbe hozta a hatóságokat a községekkel, mint egyedül az adóérdek, s hogy ezen sűrű érintkezés alkalmával tapasztalt községi czivódások indították az államhatalmat arra, hogy felügyeleti jogát gyakorolja a községi belügyek vezetésénél is, hanem inkább a zsidóság iránti tisztultabb felfogás hajnalodásának tulajdonítandó, mely már nem tekinti különálló testnek a zsidóságot, s mindinkább beleilleszteni törekszik az államtestbe, minek következtében megszünteti a község belügyeinek korlátlanul autonóm vezetését és szervezetét valamint vezetési szabályzatát hatósági jóváhagyás alá vonja

Igaz ugyan, hogy pl. már az 1013. évi frankfurti

Juden-Stättigkeit¹⁾ előírja, hogy az «alle Jahr im Januario von dem Herrn Kathsschreiber i. m. Gegenwart des Herrn Obrist-Eichtern öffenthch auf dem Almemor oder erhabenen Ort i. m. der Synagoge eines Abends, wann die Juden zur Synagog kommen, vorgelesen werde» s a mely szabályzat nemcsak a zsidók külső viszonyait tárgyalja, hanem kiterjed a község vezetésére s gyűlései határozatképességének megállapítására is, de ténylegesen csak község szervezeti szabályzatot, melyet vagy egészen a hatóság adott, vagy legalább jóváhagyás végett a községnek be kellett terjesztenie, csak a XVIII. században találunk.

Glogauban a hercegi kamara 1756-ban felszólította a község vezetőit alapszabály benyújtására, melyet azonban előzetesen a rabbi és utána direct e célra választott bizottság vizsgáljon felül; a község húzta-halasztotta az ügyet, míg 1763-ban újabb felszólítás nem érkezett oly meghagyással, hogy jóváhagyott alapszabályok hiányában nem fognak az előljárók hivatalukban megerősíttetni. Erre a község panaszt emelt, hogy miért kivannak ép a glogai zsidóktól jóváhagyott státútumot, midőn «az egész világon sehoh sem kívánják s mindenütt szabadon hagyják a zsidókat belügyeikkel, »de ha már a kamara épenséggel nem enged, úgy

¹⁾ Schudt, i. m. II. k. 142. kk. 11. A königsbergi község 1749-ben folyamodott a királyhoz, hogy rendeleteit azontúl ne kelljen a templomban felolvasni, hanem az Oberbnrgräfliche Amtsstube-ban, minthogy az Istentiszteletet zavarja s a «jelenlevő keresztyéneknek sértő megjegyzésekre ad alkalmat». A kérelemnek hely adatott. Saalschütz, Gesch. der Juden i. m. Königsberg. (Monatsschrift VIII.) 93. 1.

hadd választhassanak 71 értelmes tagot, kik közül heten kisorsoltassanak, s ezek készítsenek alapszabályzatot. A bizottság csak hét év múlva tudott elkészülni, melynek történeti szempontból legnevezetesebb pontja, azon követelés volt, hogy: «zwei der ältesten deutsch lesen und schreiben, bei Vornehmen schicklich vortragen können, noch besser bei vornehmen Herrn bekannt sein.»¹⁾

III. Frigyes Ágost szász választófejedelem 1772-ben tette közzé Judenordnungját, mely a drezdai község egész belsejét felölelte, «damit eine gewisse Einigkeit und Ordnung unter der Judenschaft hergestellt werde.»²⁾

A bayonnei zsidó község 1752-ben kap királyi rendelettel teljes községi szervezetre kiterjedő Eeglement-ot oly czélból, hogy a tagok ne függjenek «de la différence des temps ou du caprice de leurs administrateurs.»³⁾

Berlinben egy templomépítésből kifolyólag megindított hatósági pénztárvizsgálat okozta, hogy 1722-ben királyi rendelet adott szervezeti szabályzatot a községnek, mely az előjáróság fölé egy 32 tagú választmányt s 5 tagú számvizsgáló bizottságot helyezett és megszabta a tisztségek hatáskörét;⁴⁾ hogy a berlini udvar

¹⁾ Berndt, i. i. m.. 79. 1.

²⁾ Sidor, Gesch. der Juden i. m. Sachsen, Leipzig, 1840. 93. 1.

³⁾ Leon, Histoire des Juifs de Bayonne. Paris, 1893. 139. 1.

⁴⁾ Geiger, i. m. 38. I. A templomépítés nagy rendetlenséget hozott napfényre; kitűnt nemcsak az, hogy az előjáróság nem vezetett rendes számadást, de az is, hogy gyakran egyetlen személyben pontosult össze az elnöki, pénztárosi és ellenőri

mily szigorúan vette az ellenőrzési, bizonyítja az, hogy a szabályzat daczára, elkövetett rendellenességek következtében, 1737-ben egy államhivatalnok neveztetett ki «assessor» czímmel az előljáráóság fölé tanácsadás és útmutatás céljából¹⁾ Valószínűleg sértve érezte magát a, község belügyeinek autonom kezelési jogai-
ban, mert napirenden voltak úgy a czívódások, mint a hatósággal való összeütközések a szabályzat be nem tartása miatt, míg a község hatósági jóváhagyás nélkül önmaga nem adott ki 1792-ben egy «Norm für die sãmmthchen Mitglieder des Administrations-Corps der jüdische Gemeinde i. m. Berlin» czímen terjedelmes s a községkezelés minden ágára kiterjedő szabályzatot, melynek történetileg nevezetes pontjai az előljárók választására s az adó kivetésére vonatkoznak. A választás ugyanis közvetett volt; az összes tagok közül kisorsoltatott 7 egyén, a kik közül négynek legalább 4000 tal-

tiszttség. Hütlen pénzkezelést nem lehetett az előljáráóságra bizonyítani, de hanyagság czímén tízezer tallér büntetést kellett fizetnie. U. o. 116. l. A továbbiak fejleményére jellemző, hogy 1743-ban «sãmmthcbe Juden Gemeine Allhier» aláírással névtelen feljelentés érkezett a királyhoz az előljáráóság hütlen pénzkezelése ellen, mire a kabinetiroda felhatalmazta az előljáráóságot, hogy a templomban Cherem-et hirdessen azokra, kik a feljelentés eredetéről tudnak valamit s meg nem mondják; a fenyegetés azonban mitsem használt. U. o. II. k. 71. l. Ilyen körülmények közt jutott Nagy Frigyes 1750-iki General Juden Reglement-jába (XXXII. sz.) azon intézkedés, hogy a hatóság évenként tartozik az előljáráósággal gyűlést tartani, hogy megvizsgálja a hivataloskodást s meghallgassa a felmerülő panaszokat.

¹⁾ U. o. 50. l.

lérnyi, kettőnek legalább 1700 tallérnyi vagyonának kellett lennie; a hetedik teljesen vagyontalan is lehetett; ezek a heten választották meg az előljáróságot, még pedig annak a figyelembe vételével, hogy előljárónak csak olyan választatható meg, kinek legalább 8000 tallérnyi vagyona volt. Az adókövető bizottság 9 tagból állt, még pedig úgy, hogy öten képviselték a legnagyobb adót fizető osztályt, hárman a középosztályt s csak egy volt a harmadik adóosztály érdekének képviselője.¹⁾ A vagyonosok törekvése mellett, melylyel ily módon óvták saját érdekeiket, nem csoda, ha nem tudtak belenyugodni az államhatalom adta szabályzatokba

A hatóság által jóváhagyott szervezési és ügykezelési szabályzatok legérdekesebb példáját az avignoni községnek Le Comte de Raousset pápai helytartó által 1779 április 8-án megerősített szabályzata,²⁾ melyet a község kebeléből választott 12 tagú bizottság készített. Rendkívül jellemző, hogy daczára a pápai helytartó megerősítő záradékának, a bevezetésben semmisnek nyilvánítatik már előre a szabályzat minden pontja, a mely esetleg «contre la foi catholique, apostolique et Romaine, contre l'autorité de *Notre Saint Père la Pape*, contre les Dispositions des statuts de cette ville» magyarázhatnék s helyükbe ismét magára vállalja a község mindama rendelkezéseket, melyek «par Nos

¹⁾ Geiger, i. m. II. k. 200 kk. 1.

²⁾ Statuts des Juifs d'Avignon 1779. ed. par Isidore Lœb. A «Société des études juives» évkönyvének I. kötetében. Paris, J881.

Très-Saint Pères les Papes, les Eminentissimes Cardinaux, Légats, Excellentissimes Vice-Légats, Archevêques, Evêques, Abbés et Gouverneurs» adattak. Az avignoni zsidók helyzetét világítja meg ezen előrebocsátott nyilatkozat, mert a katolikus vallás ellen csak legtávolabbról is magyarázható pont nincs a szabályzatban, melynek a községi szervezet történetére vonatkozólag legérdekesebb a 4. pontja, mely nemcsak azt mondja, hogy a 12 tagú előljároságba csak olyanok választhatók, kik legalább ötezer livres vagyon felett rendelkeznek, de a 12 előljáró havi működésre lévén négyenként beosztva még az előljáró havi beosztását sem bízta sorsra, vagy közmegegyezésre, hanem megköveteli azt, hogy az első hónapban azok az előljárók működnek, kiknek vagyona 30 ezer livres, a második hónapban a 15 ezer livres vagyonnak s a kevesebbel birokra csak a harmadik hónapban kerülhet a sor.

Tehát a bevezető nyilatkozat daczára sem lehetett oly nagyon nyomasztó a községre, hogy hatóságilag jóváhagyott szabályzat alapján kellett szervezkednie; a vagyonos osztály itt épúgy, mint Berlinben s bizonyára e példának megfelelőleg mindenütt – ki tudta eszközölni saját érdekében a hatósági kereten belül is a községi önkormányzatú hatalmat.¹⁾

¹⁾ Ilyen államilag elismert, önkormányzatú szervezete volt a szicíliai községnek, melynek igazgatását 13 Proti (előljáró), 6 Auditori di Conti (számvizsgáló), 12 Elettí vagy senatori, vagy nomini probi (képviselőtestület) és 9 Sogetti (adókövetők, minden adóosztályból 3-3 intézte; kívülök voltak még

Hazánkban a legelső hitközségi szabályzatot, mely kötelező erővel bírt, kivétel nélkül az ország valamennyi zsidó községére, II. József császár rendeletére a budai helytartótanács adta 1787. márczius hó 27-én 11,868. sz. a. Ezen szabályzat, mely 1848-ig teljes érvényben állt fenn minden községben, a következő M volt: Hogy a zsidó községbe jó rend hozassék s az fenntartassék, következő szabályok állapíttatnak meg szoros megtartás végett: 1. az előljárók és szolgák évenként választandók, még pedig olyan napon, mikor a gazdagok is, meg a szegények is otthon vannak. 2. Hatan képezzék a belső és tizenketten a külső tanácsot, de egyik a másikkal vérrokonsági viszonyban ne álljon. 3. A választás egy nappal előbb a templomban kihirdetendő s 30 tagú választási bizottság alakítandó, mely

12 majorenti (valószínűleg az év végével visszalépett Bletti voltak ezek, kik tisztségük lejárta után még egy évig éheztek a tiszteletet, de valószínűleg csak más név az Eletti-re), Conservadori degliatti (tudósok, kik a község irattárára ügyeltek fel, mely bizottságot V. Alfonso 1422-ben megszüntette s teendőit a Proti-ra ruházta), Percettori (adószedők I, Sindachi (ügyvédek, szegények s községi peres ügyek képviselői), Balio vagy Capitano (végrehajtó). A vallásügyek intézésére volt: Dienchelele (Dájan Kólél, főbíró vagy főrabbi, mely hivatalt I. Márton király 1405-ben létesítette, de már V. Alfonso megszüntette, s hatáskörét a Proti-ra ruházta), Manigliori vagy Sacristain (a templomkulcs örei), Idubi (Túbini, templom-előljárók), Limosinieri (alamizsnagyújtók), Gindici Spirituali (felügyelők a vallástörvény betartására). L. Güdeniann, Geschichte des Erzielungswesens und der Culttir der Juden i. m. Italien während des Mittelalters. Wien, 1884. 268. X. kk. 1.

¹⁾ Magyar izraelita III. évf. 197. 1.

három osztályra oszlik, olyanokra, kik 10 frt, 20 frt, vagy azon felüli évi adót üzetnek. 4. Ezen bizottság egy uradalmi főtisztviselő, a rabbi és két írástudó jelenlétében megválasztja az elnököt s a külső tanácsot. 5. Nem választhatók meg azok, kik szándékosan hátralékban vannak adójukkal. 6. Ezután az uradalmi főtisztviselő három bírót jelöltet ajánl, kik közül a legtöbb szavazatot nyert lesz a község bírója. 7. Csakis olyan választható meg, ki németül írni s olvasni tud. K. Azután választatik egy pénzeszedő, egy templomelőjáró, két árvagyám és az ügynevezett kisbíró. 9. A megválasztottak páronként a templomba mennek s leteszik a rabbi által felolvasandó esküt. A választást véglegesen a földesúr hagyja jóvá. A külső és belső tanács kötelességeiről: *a)* minden hétfőn és csütörtökön gyűlés tartandó, de a bírót máskor is egybehívhatja a tanácsot, ha sürgős ügy kívánja, *b)* Minden tanácsstag köteles a gyűlésen megjelenni, megokolatlan mulasztás esetén pénzbírsággal sújtható, sőt meg is fosztható tisztségétől, *c)* Ha ülés alkalmával viszály kerekedik, az ügy rendes per útjára terelendő, *d)* A gyűlés 9-12 tart s a tagok illedelmesen tartoznak megjelenni a teremben. *e)* Minden határozat szótöbbséggel hozatik. *f)* A folyó ügyeket a belső tanács intézi, de az egész községet érdeklő ügyek a belső és külső tanács együttes ülésében tárgyalandók. *h)* A bírót, távollétében, az első esküdt helyettesíti; ha mindketten távol vannak, a külső tanács állít helyettest, *h)* E tanács nem tárgyalhat jogi ügyeket, de ha a felek közt extra judicialiter nem jöhet egyezség létre, úgy a megye, vagy a földesúri hatóság fóruma elé utasítandók. *i)* Szigorú büntetés mellett

hagyatik meg, hogy a község pecsétje sehol másutt, csakis a község házában), a báró és a két esküdt felügyeletével őriztessék. A jegyzők kötelességeiről: 1. Héberül és németül tudó jegyző alkalmaztassák, ki németül vezesse a jegyzőkönyveket s állítsa ki az összes hivatalos iratokat; hivatalos dolgokban mellőznie kell a, héber nyelvet, mely «kétértelműsége» miatt czivódásra adhat alkalmat. 2. A jegyzőkönyv dátuma ne a zsidó naptár, hanem a római számítás szerint vétessék fel. 3). mindennek be kell kerülnie a jegyzőkönyvbe, a mi gyűlésen tárgyaltatik. 4. A jegyzőkönyvet, a gyűlés bekezdése előtt felolvassák s a bíró és esküdtek aláírják. 5. A jegyző nem kezelhet pénzt. A templomelöljárók a városi tanács utalványozása nélkül semminemű kiadásokat nem eszközölhetnek. A gyámatyák nyilvántartást vezetnek az árvákról s előterjesztik a földesúri hatóságnak; kiadásaikról évenként számat adnak; hagyományokról leltárt készítenek s a vagyon kezelésében a földesúri hatóság utasításait követik. Az elnök kötelessége megfigyelni és ellenőrizni mindent, a mi a község javára szolgál; felügyel a község épületeire; építésnél feljegyzi a munkásokat, beszerzi az anyagot s hetenként számat ad a tanácsnak; gondoskodik róla, hogy a kóser hús és bor eladásánál a közönséget meg ne csalják, a miért is ellenőrzi a mérlegeket; megvizsgálhatja negyedévenként minden ház kéményét, hogy a tűz elleni rendszabály pontosan betartassák. A község kötelessége az adó hiánytalan beszolgáltatása; községi javadalom bérbeadása uradalmi tisztviselő jelenlétében történjék; házasulandóktól nem tagadható meg az engedély községi adóhátralék miatt. Kinek nincs rendes s állandó

foglalkozása, csavargónak tekintetik s az elnök által feljelentendő, hogy a megyei alispán intézkedhessek az illetőnek kiutasítása végett. Hol nincsen községi templom, magántemplomot sem szabad fentartani, mert az csak meghasonlásokra ad alkalmat. A rabbikra s írástudókra csak vallásügyek elintézése bízandó s a rabbinak oly egyénnek kell lennie, ki «a belső községgel semminemű rokonságban sincs.» «Ezek tehát azon szabályok, melyekhez magát az összes zsidóságnak tartania kellend.»

F) Hatósági beleavatkozás tisztán vallásügyekbe

A 18. század a községi szervezetbe való jogos beleavatkozás mellett megtermé a hatósági illetéktelen Ítélezést is tisztán vallásügyekben. Eladdig nem akadunk példára a történetben, hogy a védelmi hatóság jogot formált volna a zsidók lelkiismereti szabadságának a megbolygatására¹⁾ Bárkinék a védnöksége alatt telepedtek is meg, szabadalmi levelük első pontját mindennütt a szabad vallásgyakorlat megadása képezte. Igaz ugyan, hogy a zsidó történet legszomorúbb lapjainak nagy részét azok az események töltik be, a midőn nézeteltérések megtorlásában a hatóság segédkezése véteztett igénybe, de még az egész világrész zsidóságának

¹⁾ Glogau zsidóságának 1687 decz. 24-én be kellett a Landeshauptmannhoz nyújtani egy statútumot az összes ritusbeli szokásokról, melynek felülbírálása céljából királyi biztosok és vénekből álló bizottság küldetett ki; e vizsgálatról további adatokat nem nyújt a történet; úgy látszik, hogy abba hagyták s nem bolygatták többé a vallásos dolgokat. (Berndt, i. m. 45. 1.)

érdeklődését fölkelte esetek mint pl. 1233-ban Maimuni iratainak hatósági elégetése sem tekintetők illetéktelen beavatkozásnak, minthogy maguktól a zsidóktól indult ki a hatóság döntéséhez való folyamodás, a mi egyébiránt egyenes következése volt a privilégiumokban biztosított önálló bíráskodásnak, mely természetszerűleg első sorban a vallástörvény megszegőinek megtorlására irányulván, a hivatalban levő bíróság felfogása volt döntő befolyással a provokált hatósági ítéletre.

De a 18. század előkészítő korát alkotja annak az óriási átalakulásnak, melynek végső eredménye a zsidók polgári egyenjogosítása volt. A 18. században halványul el mint láttuk mindinkább a kam ara szolgaság eredeti mivolta, a privilégiumokat lassanként kormányrendeletek váltják fel, a zsidóbíróságok fokozatosan pusztán vallásügyek medrébe szoríttatnak s a hanyatló századdal még a vallásbíróságok megszüntetése is megkezdődik, mind olyan jelenség, mely azt bizonyítja, hogy a zsidóságról alkotott közfelfogás megváltozott, hogy mindinkább előtérbe lép s uralkodóvá válik a zsidóságnak mint vallástestületnek a megítélése. Nem képezhetett már a zsidóság államot az államban, ha nem is polgároknak, de az ország polgári jogok nélkül szükölködő lakóinak tekintettek s a kivételes helyzet kritériumának meghatározására csak az állampolgárokétól elütő valláskülönség adhatott alapot. Ezzel a tényezővel számolt tehát minden intézkedésében az uralkodó hatalom s ebből magyarázható meg, hogy illetékesnek vélte magát arra, hogy zsidó vallásügyek fölötti döntést is hatalma körébe vonjon.

Itáliában állítólag¹⁾ a pápa adott fölmentvényt (mikor?) a zsidóknak a többnejűséghez, ha az első feleség-gel kötött házasság gyermektelen volt.

I. Frigyes 1703-ban bizonyos Wentzel Ferencz azon vádjára, hogy az «Alénú» imának «sehém kór'im umistahavim lehevel várík, umiszpallelim leló jósia» azóta törölt része sérti a kereszténységet, elrendelte, hogy az Alénú ima csak templomban s ott is csak végig hangosan mondható el, minek az ellenőrzésére keresztény felügyelőket nevezett ki a zsidó istentiszteletekhez.²⁾

¹⁾ Schudt, i. ni. II. k. 288. 1.

²⁾ Lehmann, Der polnische Resident Berend Lehmann, Dresden und Leipzig, 1885. 22. 1.; Geiger, i. i. m. II. k. 17. I. I. Frigyes ezen rendeletét egészen közli Schudt, i. m. III. k. 198. 1. Ezen rendőri felügyelet megszüntetéséről I. Graetz, X. k. 309. 1. – Midőn Fassel B. – még mint prossnitzzi rabbi – 1842-ben memorandumot nyújtott be az osztrák kormányhoz a zsidók polgári helyzetének javítása érdekében, az udvar – méltányolva a kérést – a morva és sziléziai zsidók «szellemi» javítása céljából törvényt adott, mely I. és II. szakaszaiban a rabbik képzéséről s alkalmazásáról szól. III. pontjában pedig elrendeli, hogy az Olénú imát nem szabad mondani s új imakönyv kiadás rendezendő fordítással és a cenzúra jóváhagyásával. (Alig. Z. d. Jud. VII. évi 213. 1.) – Ennek kapcsán megemlítem, hogy az uralkodó házáért elmondott ima, mely hazánkban csak a zsidóknál van beillesztve az állandó istentiszteleti rend keretébe, mai formájában, hogy t. i. nem az eredeti héber ima, hanem köznyelven mondatik, szintén kormányrendeleten alapul. Ugyanis 1839 július 9-én adatott első sorban Galicziára – a rendelet, hogy az uralkodóházáért való ima az összes templomokban németül mondandó minden szombaton s ünnepkor, melyet

A mainzi választófejedelem 1715-ben igazolásra szólítja fel az ottani előljáróságát, hogy Platz Ábrahámot mért nem hívják fel a tórához, miért nem engedik részt venni egyéb közös czerimóniákban s miért zárták ki a temetkezési egylethől és elégedetlenséggel fogadja a község nyilatkozatát, mely szerint a községi alapszabály intézkedik arról, hogy a vagyonbukott mindenből kizárandó.¹⁾

Bizonyos Posner Ábrahám közmegbotránkozást keltett a berlini zsidóknál azzal, hogy beretváltkozott s a község előljárósága királyi rendelettel tudta Posnert szakála megnövesztésére kényszeríteni.²⁾

Bécsújhelyen az előljáróság Cheremet mondott azokra, akik «gój»-os viselkedésükkel elkülönödnek a községtől; az illetők azonban Ros Hasana ünnepén részt akarván venni az istentiszteleten, magukkal vittek a templomba egy városi hajdút, a ki az előimádkozót – a kiközösítettékre való figyelmeztetés miatt – ellökte az asztaltól.³⁾

Nem mindennapi volt az az eset sem, a mely 1764-ben fordult elő Hamburgban. Az ottani zsidók bizonyos Cranack Péter Ulrik nevű keresztény péknél szokták kenyérüket venni s szombati kalácsukat süttetni, de egymásután kétszer fordult elő az, hogy szalonlát találtak a kenyérben. Erre a község vénei jelentést tettek

a község állva s állítattál hallgasson meg s a végén mondjon rá hangos Ament. Az imának még szövegét is előírta a rendelet, mely közölve van az Allg. Z. d. Jud. II. évf. 383. 1.

¹⁾ Schaab. i. m. 281. 1.

²⁾ Graetz, XI. k. 5. 1.

³⁾ J. Weil, Bsp. 140. sz.

az altónai főrabbinál, II. Eybschitz Jonáthánnál, ki 1764 szeptember 4-én kelt német nyelvű ítéletben eltiltotta a hamburgi községnek nevezett péknél való vásárlást s egyben elrendelte, hogy ítéletét a templomokban hirdessék ki. A pék a hamburgi, városi tanácshoz fordult védelemért s a tanács utasította a véneket a rendelet visszavonására. De a vének a császárhoz folyamodtak, kifejtvén, hogy «vallási ügyekben vakon kell engedelmeskedniük a főrabbinak» s hogy meny nyire ellenkezik a lelkiismereti szabadsággal, hogy keresztény hatóság döntsön zsidó vallási ügyekben. Erre a hallei egyetem jogi és theologiai tanárcsarnak kellett véleményt nyilvánítani, mely a zsidóknak adott igazat. Mindazonáltal a vita vége az lett, hogy a pék nyert igazat s a véneknek vissza kellett vonatniok a tiltó rendeletet.¹⁾

A vallásügyekben tanúsított illetéktelen beleavatkozás számtalan példái közül még csak az újabbkor következő két páratlan esete álljon itt. Makón 1840. év pünkösdi ünnepén a rabbi és elnök nem engedte meg az istentisztelet megkezdését, míg a női karzatról néhány asszonyt el nem távolítottak, kiknek haja nem volt parókával, illetőleg főkötővel befödve; az ügy elbírálás végett Lonovics csanádi püspök, mint földesúr elé került, a ki aztán megengedte, hogy az asszonyok paróka nélkül is mehetnek a templomba;²⁾ s Bécsben a török zsidó község Chakham-ja 1846-tól 1858-ig csak

¹⁾ Wolf, Oberrabbiner Jonathan Eybschitz (A Wertheimer-féle Jahrbuch für Israeliten VI. évf. 147. 1.)

²⁾ Low, Zur neueren Geschichte etc. 158. 1.

a rendőrigazgatóság felügyelete akiit végezhetett eske-tést, melyet minden egyes alkalommal magának a Chakham-nak kellett a tanuk kíséretében a rendőrség-nél bejelenteni s anyakönyvetetni.¹⁾

A zsidók, állampolgári vonatkozásaikban, teljesen elvesztették önigazgatási jogaikat a 18. század folya-mán, kivételes törvények hozatalára nem nyújthatott már többé alapot a zsidók önrendelkezési jogainak a megcsorbítása, általánossá vált tehát a közös vallás-gyakorlat megszorítása, mely a közös istentiszteletek eltiltásában csúcsosodott ki. Míg a privilégiumok korá-ban a zsidók s a védnöki hatóságok közt kötött szerző-dések biztosították az istentisztelettartás jogát, úgy hogy még IV. Pál pápa is, ki először szorította gettóba 1555-ben Rómában a zsidókat, megengedte legalább egy templomnak a fentartását,²⁾ addig a 18. században, a midőn már megszűnt a kétoldalú szerződések kötése s csak rendeleti úton igazgattak a zsidók, mindin-kább előtérbe lép a templomtartás királyi jogú en-gedélyezése. Nem csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a templomengedélyezés lélektani okát nem csupán újabb adójövedelemre való törekvésben kell keresnünk, hanem főleg abban, hogy a zsidók lába alól elvonatván az önrendelkezés állampolgári vonatkozásokban, csakis vallásközösségnek voltak tekinthetők, a mit azonban az uralkodó hatalom – vagy mondjuk az uralkodó val-lás – elismerni nem akart. Csakis ebből magyarázható

¹⁾ Wolf, Gesch. d. isr. Cultusgemeinde i. m. Wien (1820-1860) 206. 1.

²⁾ Berliner i. m. II. 2. k. 4. 1.

meg II. József 1782. évi Türelmi Rendelete, mely szerint: «Die Juden i. m. Wien bilden keine Gemeinde und ist ihnen der öffenthche Gottesdienst nicht gestattet.»

Ausztriában, hol már 1710-ben kiadott udvari rendelet felségengedélyhez kötötte a direkt istentisztelettartásra szolgáló helyiség építését s restaurálását, az 1754. évi Polizei-Judenordnung XXIV. szakasza kiterjeszti a jogot még a magánházakban tartandó istentisztelettartásra is, a mennyiben közös áhitatot még a species synagogae-t nélkülöző magánlakásokban is csak felség-engedélylyel szabadott végezni, de még itt is külön engedély szükségeltetett az illető helyiségben megtartandó tórafelolvasáshoz, körülmetélés és esketéshez. Templomengedélyért 2000 frt alapdíj és évenként 100 frt adó fizettetett, magánlakásban végzendő áhitatért tóraolvasás engedélye nélkül évi 24 frt, s azzal együtt 50 frt évi díjat követeltek.¹⁾

¹⁾ Scari, i. m. 80. 1.; Herrmann, i. m. 84. 1. A templomengedélyezés által keletkezett állapotokat legjobban jellemzi a következő eset: Németország egy községében (valószínűleg Berlinben) X. jogot eszközölt ki 200 tallér fejében 1709-ben a királytól, hogy házában templomot nyithat; de 1712-ben a király ráparancsolt az egész községre, hogy szép nagy templomot építsen, s egyben elrendelte, hogy a magánimaházak szűnjenek meg s hogy mindenkinek a község templomaim kell mennie. Erre X. panaszt emelt a királynál a 200 talléron szerzett jogának elvesztése miatt, s a király a községet kötelezte, hogy helyette fizesse vissza X.-nek a fenti összeget. A község kénytelen-kelletlen megfizette, de jegyzőkönyvbe vette, hogy alkalmadtán megveszik X.-en a 200 tallért. X. meghalt s a község addig nem akarta eltemetni, míg az

Ha még hozzáveszszük azt, hogy II. József rendeletei folytán katolikus papok felügyelete alatt vezették a zsidó anyakönyveket s hogy minden körülmetélés csak hatósági bejelentő lap alapján volt foganatosítható,¹⁾ úgy el kell ugyan ismernünk az államérdek szempontjából a zsidóknál ezáltal elért fegyelmezett rendtartásra irányuló jogot, de egyszersem nem fogjuk csodálni, ha ily állapotok mellett mindinkább züllésnek indult a községi belső szervezet, melynek góczpontja a templom, az istentisztelettartás lett volna. Mi köré csoportosult volna a zsidóknak, mint községnek érdeklődése, ha nem a községi intézményt képező templom köré? A bécsi zsidóknak meg is volt az a bátorságuk, hogy 1782-ben, midőn II. József rendelete iskola felállítását kívánta, s 1784-ben, midőn az anyakönyvvezetés szigorú rendelete jelent meg, képtelenségnek mondták a rendeletek keresztülvitelét, mert a bécsi zsidók nem alkotnak községet: «die hiesige tolerirte Judenschaft besteht nicht aus einer mit einem Oberhaupt oder Judenrichter, nebst einem Landesrabbiner versehenen Gemeinde,» minden család különállva végez istentiszteletet, s nem tarthatnak - közös intézmény hiányában - közös kasszát.²⁾ A zsidó történetírás még nem mondta ki az utolsó szót II. József rendeleteinek a megítélésében, de ha elő is mozdították a zsidók művelődését, úgy annyi bizonyos, hogy a zsidóknak, mint

örökösök meg nem térítették az összeget. L. Jakob Katz Mi-
 prag. Rsp. III. 8. sz.

¹⁾ Herrmann i. m. 8o. 1.

²⁾ Wolf, Gesell, der Juden i. m. Wien (1156-1876.) 84-93. II.

vallásközösségnek a legnagyobb ártalmára váltak, mert ha egyrészt II. József nem akarta, hogy egységes vallásközség létezzék, úgy a templomtartás engedélyezésével kaput nyitott a Németországból jövő istentiszteleti reformáramlat előtt. Nagyon messzire kalandoznánk el tárgyunktól, ha behatóbban foglalkoznánk itt századunk reformmozgalmával, a miért is csak annyiban legyen róla említés téve, a mennyiben alkalmat adott az állam föltétlenül illetéktelen beavatkozására, s nagyon valószínű, hogy ép a templomtartás engedélyezésének rendszere volt oka annak, hogy a reformtörekvések szakadást idéztek elő a községekben.

Berlinben századunk első tizedében Friedhender Dávid állt a reformmozgalom élére, mely az agilis Jakobsohn Izrael tevékenységével oly terjedelmet nyert, hogy a község kettészakadása már elkerülhetetlenné vált; Jakobsohn templomába, hol Kley, Günzburg, Auerbach s Zunz prédikáltak, mindjobban vonzotta a közönséget az «sesthetischer Sinn und religiöse Weihe»-ra alapított istentisztelet, s a község előljárósága békésen is elintézhette volna az ügyet, ha maguk az «ósdiaok» ősi szokás szerinti titkos feljelentések s rágalmazások által nem kényszerítik az előljáróságot, hogy 1817-ben vizsgáló bizottság kiküldése céljából forduljon a kormányhoz a kétféle istentisztelet közti különbség megítélésére. A kormány reagált; bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak: Oberconsistorialrath Nolte, Eegierungsrath Patzig, Prediger Marót és Direktor Bellermann, mely bizottság az újitóknak adott igazat. Ebben tehát nagyot tévedt az előljáróság, mely azt hitte, hogy a kormány csupa olyan rabbit fog kinevezni a bizott-

ságba, a kit az előjáróság fog javasolni. Most már 1810-ben nyíltan protestált az előjáróság az ellen, hogy keresztények ítélik meg, vajon a zsidó törvény minő istentiszteletet követel s nyíltan kérte egy rabbi-gyülekezet véleményét. Jellemző a válasz, melyet Bülow miniszter aláírásával adott 1819 augusztus 1:2-én a kormány: «. . . Sie sind übrigens i. m. einem grossen Irrthum, wenn Sie voraussetzen, dass die Commission zur Prüfung dieser Angelegenheit aus Rabbinern hätte gebildet werden sollen; . . . bei Erwägung des kirchlichen Zustandes der jüdischen Gemeinen, worüber Se. Majestät die näheren Bestimmungen sich vorbehalten, Männer des jüd. Glaubens, die wegen ihrer Kenntnisse und Rechtschaffenheit das öffenthche Vertrauen verdienen, nur zugezogen werden, nicht aber dass ausschliesslich bloss Rabbiner, denen die erforderlichen Kenntnisse sehr häufig mangeln, diese Bestimmungen entwerfen sollen.» Végre azonban mégis ki tudta eszközölni az előjáróság az 1823 decz. 9-iki kabinetrendeletet «dass der Gottesdienst der Juden nur i. m. der hiesigen Synagoge und nur nach dem hergebrachten Ritus ohne die geringste Neuerung i. m. der Sprache und i. m. der Cérémonie, Gebeten und Gesängen, ganz nach den alten Herkommen gehalten werden soll.» De mennyire bizonyítja az idők változását az, hogy két évtizeddel utóbb ugyancsak kormányengedéllyel a reformközség alakult meg, hol kizárólagosan német istentiszteletet tartanak.¹⁾

¹⁾ L. Jóst, Neuere Geschichte III. k. 11. kk. II; Wolf, Geschichte der isr. Cultusgem. i. m. Wien (1820–1860.) 21. I; Geiger, i. m. II. k. 222. kk. 11.

Az ausztriai kormányok szintén nem idegenkedtek a vallásügyekbe való beavatkozástól; volt idő, mikor jó szemmel nézték volna a zsidók reformálódását, de általában a zsidók ősiségében való megmaradásának s az egység fentartásának kedveztek. Már II. József foglalkozott azzal az indítvánnyal, hogy határoztassa el egy rabbi gyűlés által a Mózesi törvények időszerűtlen voltát s a szombat ünneplésének áttételét vasárnapra, de az alsó-ausztriai kormány 1781-ben adott véleményezése alapján félretétette, minthogy «így több jövedelmet hajtanak» a zsidók.¹⁾ S Ausztria féltékenyen őrizte zsidóit a reform szelétől; olyannyira, hogy 1806-ban titkos ellenőrzésre hívta fel a kormány a tartományi főnököket, mivel tudomásra jutott, hogy Napoleon által ugyanakkor Parisba egybehívott francia zsidó kongresszusra osztrák zsidók is kaptak meghívást. Országos szimatolást vitt végbe a rendőrség s az udvar csak akkor nyugodott meg, midőn báró Sumeran rendőrfőnök azt jelenthette, hogy az osztrák zsidók konzervatív hajlamaiknál fogva nem rokonszenveznek a párisi gyűléssel, s midőn Eskeles B., az egyetlen, a ki tényleg meghívást kapott, oly loyális volt, hogy előbb a rendőrségnél bemutatatta s úgy küldte el visszautasító válaszát.²⁾ Másrészt pedig Herz Homburg annyira meg tudta nyerni az udvar és a kormány kegyét, hogy végveszélybe sodorhatta volna a zsidóságot Ausztriában olyan indítványaival, melyek alapján 1821-ben a rendőrminiszter felszólította a bécsi előljáróságot, hogy

¹⁾ Wolf, *Gesch. der Juden i. m. Wien* (1156-1876.) 80. 1.

²⁾ Wolf, *Gesch. der isr. Cultusgem. i. m. Wien* (1820-4860.) 10.1.

a zsidó gyermekek Herz tanító jóváhagyó véleménye alapján írjanak szombaton az iskolában, valamint «Bné Zion» című vallástankönyvével, melyet a kormány nemcsak approbált, de egyedül kötelezőnek ismert el az iskolai előmenetelnél ¹⁾ s annak ismeretét követte meg a házasságra lépésnél is; ²⁾ valószínűleg Herz Homburg besúgásainak tulajdonítandó az is, hogy 1814 szept. 12-iki rendelettel a zsidó iskolák vizsgáiról egy rendőri hivatalnok s a kerületi tanfelügyelő tett jelentést a kormánynál, «damit der Unterricht nicht i. m. Spitzfindigkeiten der Eabbiner ausarte,» s a mely ellenőrzés csak 1849-ben szűnt meg.³⁾

Herz H. 1824-ben bekövetkezett halála után újabb tanújelét adta a kormány annak, hogy a zsidók reformtervei iránt való ellenszenvében miként adott direkt vallásügyre vonatkozó utasítást. Ugyanis 1826-ban Mannheimer J. N. választotta meg a bécsi zsidó iskolák igazgatójává, minthogy «község» nem volt, rabbit sem alkalmazhatott s rituális kérdések elintézésére

¹⁾ U. o. 115. 1.

²⁾ A Bné Zion általános kötelező voltát, mint a zsidó vallás-erkölcstan foglalatját, az egész birodalomra csak 1857 augusztus 11-én szüntette meg a kormány. U. o. 120. 1. Alig. Z. der Juden. XXI. évf. 715. 1.

³⁾ U. o. 118. kk. 1. Herz 1811-ben Index-et is készített a Talmud-Cenzura számára, melynek jutalmául a rendőrminiszter 1814-ben ki akarta nevezetni a bécsi vallásiskola tanítójának, de a császár, ki jobban ismerte a zsidók hangulatát, nem nevezte ki; mire a miniszter így nyilatkozott: «Es hat das Ansehen, als ob die hiesigen Juden Herz Homberg wegen seines bisherigen Verbandes mit der Staatsverwaltung scheuen.» Wolf, Gesell, der Juden i. m. Wien (1156-1876.) 125. 1.

csak «Koscher-Fleisch-Aufseher» minőséggel tarthatott valakit, s a Polizei-Ober-Pirektion által a következő utasítást kapta: «. . . dass Sie sich . . . strenge an die für Israeliten i. m. k. k. Staaten allgemein bestehenden Vorschriften halten und weder hierin, noch bei den gottesdienstlichen Übungen i. m. der Schule oder im Bethause oder sonst, wo irgend eine wie immer geartete Neuerung oder Abweichung von der durch die gedachten allerhöchsten Vorschriften sauktionirten Form und Weise des isr. Religion-Gultus eigenmächtig sich erlauben; endlich auch, dass Sie als wahrer Israelite ... an dem Positiven des Mosaismus sich festhalten und jede naturalistische religiöse Tendenz . . . sorgfältigst vermeiden.»¹⁾

Ugyanez a hangulat uralkodott a község kettészakadásának elkerülésére való törekvés melleit a bécsi kormánynál 1854-ben, a midőn a lipótvárosi templom építését csak oly föltétellel engedélyezte, «dass das neue Bethaus nicht zur Sectirerei Veranlassung gebe»²⁾ valamint 1874-ben – a mikor tehát az 1867. évi decz.

¹⁾ Wolf, u. o. 11. l. Hasonló nyilatkozatot tett s illetéktelen beavatkozást tanúsított a bajor kormány is, midőn 1889 decz. 31-iki rendelettel Unterfranken községkerületeit szabályozta s a kerületet a rabbiállásnak nyolcz héten belül való betöltésére utasította, s egyszersmind megjegyezte: «dass Seine Majestät der König nur gründlich gebildete, doch zugleich den ächten mosaischen Glaubenslehren und Cerimonial-Satzungen treu anhängende, nicht verderblicher Néologie huldigende Candidaten als Rabbiner fortan bestellt und resp. bestätigt wissen wollen.» Allg. Z. der Juden. IV. évi . 65. l.

²⁾ U. o. 5. l.

21-iki Staatsgrundgesetz 15. pontja: «Jede gesetzlich anerkannte Kirche und Religionsgenossenschaft hat das Recht der gemeinsamen öffentlichen Religionsübung, ordnet und verwaltet ihre inneren Angelegenheiten selbstständig» már gyakorlatba is vétetett, és a midőn az 1874 május 20-iki törvény alapján az eladdig el nem ismert vallások is megkaphatták a vallásközösség alapítását, elutasította a helytartóság a konzervatív érzelmű zsidók folyamodását, melylyel – a magyar példa után indulva, a miről külön lesz szó – «altgläubige isr. Religionsgesellschaft i. m. Wien und Umgebung») megalakítását kérelmezték, oly megokolással, hogy az új hit kritériuma nincs feltüntetve s a régi hitközség gondoskodik a különböző rítusok kielégítéséről.¹⁾

Ámde mindezek a beavatkozások eltörpülnek a hamburgi városi tanács 1821-ben hozott határozata mellett, mely szerint: zsidó kultuszügyeket a rabbi és három községi előljáró intézzen, de ha nem tud e bizottság megegyezni, úgy a hitközség teljes előljárósága döntsön; ha azonban ez a testület sem tudja dűlőre vinni az ügyet, akkor a *városi tanács* határoz;²⁾ tehát tisztán zsidó kultuszügyekben kizárólagosan keresztény testületnek volt alkalma Ítélezhetni.

Látjuk tehát, hogy nincs az a szomorú jelenség, a melyre példát ne találhatnánk a zsidó történetben; az uralkodó hatalom nemcsak külső védelméről gondoskodott a befogadott zsidóknak, nemcsak tisztviselőkkel s hivatalnokokkal látta el tetszése szerint, de nem mu-

¹⁾ Wolf, Gesch. d. Jud. i. m. Wien (1156-1876.) 170. és 204. l.

²⁾ Haarblicher, i. ni. 170. l.

lasztotta el azt az alkalmat sem, ha magát a zsidó válást is atyai pártfogásába vehette.

VI. FEJEZET.

Adóügy.

Ez képezi a vörös fonalat, mely megdőbbentő módon nemcsak keresztülhúzódik a zsidóság történetén, hanem a mely egyedüli anyagot szolgáltatott a községi szervezet hálójához. Nemcsak országos szervezetnek, de még községalakulásnak is semmi egyéb nem képezte a szilárd alapját, mintáz adóügy. A községek s az egyes országok egyetemes zsidóságának közszükséglete, melyet a hitélet s az állami türelem követelt meg, kénytelen volt a legszigorúbb eszközökkel összetereelni az egyes tagokat s a teherviselés arányos szétosztásáról gondoskodni. A szomorú idők egészen új ágát teremtették meg a jogszolgáltatásnak; az üldözések folytán összevetődött községek erkölcsi köteléket vesztett tagjai számára s a szüntelen új adókkal sújtó sanyargatókkal szemben új szabályzatot kellett alkotni, mely a talmudi jogban gyökerezve törvényes alapon gondoskodott a községi szükségletek fedezéséről s a türelmi adó előteremtéséről. Noha épen adóügyekben általános elv gyanánt uralkodott a tétel, hogy «nincs állandó s egyöntetű törvény, hanem mindenütt a helyi hagyományos szokás és közmegegyezés állapítja meg az adó-kivetés és követelés módozatát,»¹⁾ mindazonáltal az

¹⁾ Chosen Mispát 163. sz. Chajim Bacharach Rsp. Chut Ha-Sóni 49. sz. Ezekiel Landau Rsp. Noda Bijelmda II. 40. sz.

egyes alárendelt kiviteli eltérésektől eltekintve valóságos adóügyi szabályzatról szólhatunk, minthogy a talמודi jog képezvén alapját, az irányadó elvekben mindenüvé kiterjedt az egyöntetűség.

A község állandó szükségletei közé tartoztak: a hitélet, a szegények, a közbiztonság és a türelmi adó fedezése, azonkívül pedig még alkalmilag felmerült kiadások. Ezen szükségletek mindegyikére más-más szabály állt fenn az adókövetés s hozzájárulás tekintetében. A község tagjai kényszeríthetik egymást (még a kisebbség is a többséget): városi falépítésre, kapu és zárkészítésre, templomépítésre, Thóra és Szt. Iratok vételére és a szegények ellátására¹⁾

Minden községben a »jótékonyági gondnok«-okat (czedakah Gabbaj) választottak, kik a tagoktól a kiszabott járulékokat beszédtek, s a begyűlt összegből minden péníeken annyit adtak minden helybeli szegénynek, a mennyire az illetőnek egy heti tartamra szüksége volt., Ezt a jótékonyági pénztárt, melynek minden községben kellett lennie, Kuppáh-nak nevezték, szemben a Tamchuj jótékonyági pénztárral, melyre külön gondnokok házról-házra jártak s tetszés szerint adományozott pénzt vagy élelmiszereket gyűjtöttek az idegenből jött átutazó szegények közti napról-napra való kiosztás ezéljából, mely intézmény azonban nem volt meg minden községben. A Kuppá-hoz kettesével gyűjtöttek a gondnokok, de a Tamchuj-hoz – minthogy a hozzájárulás nem volt előre meghatározott összegű hármásával; a begyűlt összeget egy kincstárnok (Giz-

¹⁾ Chosen Mispát 163. 1.

bar) kezelte, de a kiosztást háromnak jelenlétében kellett eszközölni.¹⁾ A gondnokok meghatározott időre választottak, melynek letelte után azonban nem tartoztak számadást adni, kivéve olyan esetet, hol alapos gyanú volt a bizalmatlanságra²⁾

A szegények segélyezéséhez mindenkinek hozzá kellett járulni, s a községnek jogában áll az ellenszegülőt még testi fenyítéssel is kényszeríteni,³⁾ még pedig a következő sorrendben: A községben való 30 napi tartózkodás hozzájárulásra kötelez a Kuppá-hoz, 3 havi a Tamchuj-hoz, 6 hónap után a ruhasegélyhez, 9 hónap után pedig a temetési kiadásokhoz: de ha valaki már letelepedésekor kijelenti, hogy állandóan ott fog lakni, azonnal tartozik mindenhez hozzájárulni. Jótékonyági járulékot még az idegen kereskedőkre is kivetettek, de a mikor távoztak, visszakapták saját községük szegényeinek javára; mindenesetre fizetniök kell azért, hogy gyanúba ne essenek, mintha azért távoztak volna községükből, hogy ne kelljen ott fizetniök; a miért is olyan jótékonyági járulók, melyről kimutathatják, hogy községükben megfizették, ideiglenes tartózkodási helyükön tőlük nem szedhető be.⁴⁾

A jótékonyági pénztárhoz való járulékok kivetése az egyesek vagyona alapján történt; voltak azonban községek, melyekben tetszés szerint adakoztak, míg másokban ismét az állami (türelmi) adó képezte a ki-

¹⁾ Jore Dea 256. I. 3.

²⁾ U. o. 257. 2.

³⁾ ü. o. 248. I. Meir Rothenburg Rsp. 918. sz.

⁴⁾ Jore Dea 256. 5. 6.

vetés alapját.¹⁾ De ha oly sok a szegény, hogy a teher azt a véleménykülönbséget idézné fel a fedezésre vonatkozólag a gazdagok s a középosztály között, hogy az előbbieket a házról-házra való tetszés szerinti adományok gyűjtését óhajtánák, minthogy az a mód rájuk nézve előnyösebb, holott a középosztály az adó alapján begyűlt közös pénztárból kívánnák a szegények eltartását, ily esetben a középosztály óhaja dönt.²⁾

Ezen utóbbi pont, t. i. a repartíció kérdése, állandó czívódás tárgyát képezte a községekben, főleg újonnan fölmerült kiadások fedezése céljából kivetett adók miatt, a melyeknél még nem lehetett utalni hagyományos eljárásra. Rendesen három szempontból történt a repartíció; vagy a birtokolt vagyon, illetőleg az állami adó alapján, vagy a lélekszámhoz viszonyítva, vagy pedig érdekeltség szempontjából.

Az érdekeltség volt irányadó főleg a község biztonsága ügyében fölmerült költségek fedezésénél; pl. fal-építésnél arányosan többet fizettek azok, kik közelebb laktak a város falaihoz, minthogy a fal nem létezése, vagy rongált állapota esetén nagyobb veszélyben forogtak;³⁾ vagy kutak fúrásánál a gazdagoknak és háztulajdonosoknak érdekét képezi, hogy tűzvész esetén közelben legyen a víz, tehát azok viselik a teher nagyobb részét,⁴⁾ valamint egyéb alkalmilag felmerült kiadásoknál is csak azok adóztattak meg, kik a tervbe

¹⁾ U. o. 250. 5.

²⁾ u. o.

³⁾ B. Bathra 7. b. Mozilla 27. a.

⁴⁾ Menachem Nikolsburg Usp. Czemaeh Czedek; 34. sz.

vett czélnál érdekelve voltak,¹⁾ s végre az árvákra csakis oly esetben vetettek ki adót, a hol határozottan érdekelve voltak személyileg.²⁾

A biztonsági s érdekeltségi ügyeken kívül általában minden adó a tagok vagyoni arányában vetetett ki, kivéve a veszedelemből való megszabadulásért fizetendő váltságdíjat, mely a lélekszám szerint osztatott fel, minthogy a veszély minden lelket fenyegette; tehát a községi szükségletek, mint templom, fürdő, mulatóház, rabbi, kántor, metsző, tanító, szolgaszemélyzet fizetésének fedezéséhez mindenki tartozott hozzájárulni, mégpedig vagyon arányában.³⁾

Természetesen a helyi szokás hagyománya sok helyütt eltért ezen általános elvtől, a mennyiben közmegegyezés folytán a község hivatalnokainak fizetését, minthogy mindenki igénybe veszi szolgáltatukat, fele részben lélekszám szerint, fele részben vagyon arányában kivetett adó alapján fedezték.⁴⁾ Különben mindenütt a hagyományos helyi szokás volt irányadó az állandó kiadásoknál,⁵⁾ de az előre nem látott kiadások fedezési módja körül sokszor elkeseredett viszály tá-

¹⁾ B. Meczia 78. b. 106. b. Toszifta 222.

²⁾ B. Bathra 8. a Gittin 52. a

³⁾ Túr Orach Chajini 58. (Béth József). Chosen Mispas 163. 3. sz.

⁴⁾ Hai Gaon ítélete; 1. Túr Orach CJajim 58. (Beth József). Teitelbaini Mózes Rsp. Hésib Mose. Lemberg, 1866. 92. sz.

⁵⁾ Volt olyan helyi szokás is, hol a községi adót $\frac{1}{3}$ részben lélekszám szerint s $\frac{2}{3}$ részben vagyon alapján vetették ki. Jákob Katz Miprag Bsp. III. 10. sz.

madt a gazdagok és szegények közt,¹⁾ minthogy mindegyik rész a saját előnyét keresve, a gazdagok a lélekszám szerinti, a szegényebbek pedig a vagyon alapján történő kivetést óhajtották.

Különben az adóügyi szabályzat, mely kiterjedt a legaprólékosabb részletekre, nem annyira a hitközség-szükségeinek fedezéséről gondoskodott, mint inkább a türelmi adó előteremtéséről; mert hiszen már a dolog természetében rejlik, hogy a türelmi adó pontos beszolgáltatása, mely a községnek létkérdését alkotta, sokkal több szigorúságot s körültekintést követelt az adó kivetésnél, mint egyes belszükségletek fedezése, melynél az adott körülményekre való tekintettel könnyebben meg is alkudhatott a község a helyzettel, s esetleg jobb időkre halaszthatta tervei megvalósítását. Az állami (illetőleg királyi vagy türelmi) adószabályzat, mely a talmudi jogon épült fel s mely egyszersmind bárminemű belszükséglet költségeire kivetett adózás irányelveivel teljesen megegyezett, a következőkben állítható össze.²⁾

¹⁾ Pl. katonák bekvártélyozásának megváltása alkalmából kivetett adónál I. Menachem Nikolsburg Rsp. Czemaeh Czedek 18. és 19. sz. Jákob Katz Míprag III. 10. sz.

²⁾ E szabályzatot a talmud, a törvénykönyvek és a responsumirodalom alapján feldolgozta és rendszerbe foglalta József b. Izsák ibn Ezra, Masza Melekh című munkájában, melynek egyetlen kiadása Salonikiban 1601-ben jelent meg. Jelen összeállítás József ibn Ezra nagyon becses és ritka munkáját követi, s csak egyes közbevetett pótlásoknál, melyek a Masza Melekh-ben nem említettek, fogunk a forrásokra utalni. A zárójelbe tett számok a Masza Melekh lapszámain jelzik.

A) Adókötelezettség letelepülés alapján

1. Ki 12 hónapon ál tartózkodott valamely községben, ottlakónak tekintetik s köteles hozzájárulni, úgy a községi kiadásokhoz, mint az állami adóhoz. (7. b.)

2. Ki üldözés elől menekült valamely községbe, a benlakók nem tilthatják el számára az életfenntartáshoz szükséges üzérkedést, de ha már 12 hónapja ott tartózkodik, úgy részt kell vennie üzérkedése arányában a közterhek viselésében. (8. b.)

3. Ha valaki házat vett valamely községben, úgy adóra kötelezhető, ha még oly rövid ideig lakott is házában; de ha egyáltalán nem lakott ott, úgy csak a házakra vonatkozó intézkedések terhét viseli; ugyanez áll akkor is, ha örökölt vagy ajándékba kapott valahol egy házat; de ha házra való betáblázással csak kölcsönt biztosított, úgy semmikép sem tekintetik ottlakónak és a ház révén nem adóztatható meg. (9. a)

4. Ki valamely községben 12 bavi tartamra házat bérelt ki, maga a bérbevétel még nem kötelezi teherviselésre; de ha már állandó lakásra szolgáló bútorokat is szállított oda, azonnal ottlakónak tekinthető. (9. b.)

5. Ha valaki már a községbe való jövele alkalmával kötelezte magát legalább 12 havi ott tartózkodásra, azonnal megadóztatható, még ha nem is fogadott 12 hónapra lakást; de ha vőlegény kötelezte magát arra, hogy házasságkötése után több éven át még a községben marad, úgy adókötelezettsége csak akkor kezdődik, a midőn házasságát már megkötötte. De ha eleve nem kötelezi magát az ottmaradásra s erről nem tett nyilat-

kozatot, maga a nősülés ténye még nem tekinthető bizonyítéknak arra, hogy házasságkötése helyén akar majd állandóan megtelepedni. (9. h. 10. a)

6. Ha valamely letelepülő oly dolgot cselekszik, mely bizonyítja, hogy ott akar tartózkodni, pl. fejedelmi rendeletet eszközöl ki a község érdekében, azonnal a község kötelékéhe tartozónak tekintetik és megadóztatható. (10. a)

7. Vagy ha családjával jött a községbe, honnét néhány hó multán családja visszahagyásával távozott üzleti ügyek végett, mely ügyek távol tartották addig, míg letelt a letelepedés jogához kötött 12 havi idő, községi tagnak tekintetik, mert családja otthagytásával mintegy kinyilvánította azt a szándékát, hogy ott akar lakni.

(U. o.)

8. Egyáltalán a családostul odaköltöző, ha azonnal ki nem nyilatkoztatja, hogy 30 nap multán távozik, ottlakónak tekintetik; csak különös kivételt érdemlő esetben adhatnak a község vezetői a családostul jövőnek az asszony terhes állapota miatt engedélyt a lebe-tegedés elmúltáig az ottlakásra (10. b.)

9. Ki 12 havi tartózkodáson belül megbetegedett s képtelen a 12 hó lejártával a községet elhagyni, úgy orvosi bizonylat s kiközösítés fenyegetésével eszközölt igazmondása mellett felgyógyulásáig ott maradhat, a nélkül, hogy ottlakónak tekintetnék, (u. o.)

10. Ha egy egész község tagjai együttesen költöznek más helységbe, azonnal tagoknak tekintetnek s megadóztathatok. (U. o.)

11. Noha a közteher viselésére 12 havi tartózkodás irányadó, de a község egyéb bárminő határozatai azon-

nal kötelezők az odaköltözőre, minthogy odajövele niár eleve feltételezi, hogy az ott uralkodó szokásokat s szabványokat magára nézve elfogadhatónak ismeri és elvállalja (II. a)

B) A község kötelékéhez nem tartozók adókötelezettsége.

1. Ha valaki nem letelepedés, hanem csak üzletkötés végett jön egy községbe, hol a községnek jogában és képességében áll az illetőt, mint a helyi üzleti érdekek megrontóját, a községből eltávolítani, úgy az idegen kereskedő részt köteles juttatni keresményéből a község számára De ha oly nagy a város, hogy nem lehet folyton szemmel tartani a ki- és bejárókat, vagy ha a községnek nincs meg a kiutasítási joga, ott a 12 havi tartózkodás az irányadó. (12. b.)

2. Különben mindenki ott fizet adót, hol állandóan lakik s máshol, hova csak kereskedés céljából megy, még ha 12 hónapon túl is tartózkodott ott, meg nem adóztatható.¹⁾

3. Ki szolgálati viszonyba lépve jön a községbe, még ha ideiglenes tartózkodásra is, köteles adót fizetni. Némely község annyiban tesz kivételt, hogy csak akkor követel adót, ha az illető családos. (13. b.)

4. A ki valamely községből távozott s távozása után 30 napon belül rendkívüli adót róttak a községre, tőle többé nem követelhető; de ha ilyen esetre hozott már a község határozatot, úgy még a távozottat is kötelezheti hozzájárulásra (14. a)

¹⁾ Salonio Adrot Rsp. 664. sz. Móse Alsukh Rsp. 65. sz.

5. Ha a fejedelem adót vetett ki az egész községre s a beszédés ideje alatt valaki a fizetés elől megszökött, vagy akár ha a fejedelem tudtával is távozott, köteles a rá vetett részt megfizetni. (U. o.)

6. De ha valaki azon a czímen vonakodnék a távozása előtt kivetett adót megfizetni, hogy a Szentföldre akar zarándokolni, csak abban az esetben menthető fel, ha távozott, mielőtt még a beszédés megkezdődött volna (U. o.)

7. Elköltözés nem szabadíthat fel senkit a már kötelezővé vált adófizetés alól,¹⁾ de ha újabb letelepedési helyén rendesen fizet adót, úgy előbbi községe nem követelhet elköltözése óta felszaporodott hátralék czímen semmit.²⁾

8. Ki gyermekkorában oly községben lakott, hol fejedelmi rendeletre a fejadó végett összeírták az összes gyermekeket, a fej adót mindig össze írási helyén, más adóját pedig letelepedési községében fizeti. De ha általánnyósszeggel ki tudná magát váltani az összeírási lajstromból s az illető község bármi oknál fogva nem engedné, úgy egyáltalán nem tartozik többé oda fizetni semmit. (15. a)

9. Községeknek jogukban áll egymással az iránt szövetkezni, hogy egymás helységébe átköltözködő tagjaik továbbra is előbbi lakóhelyükön fizessék adójukat.³⁾

11. A mely városban több község van, e községek

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 369. sz.

²⁾ József Trani Bsp. III. 57. sz.

³⁾ Trani Bsp. III. 62. sz. Simon b. Czemach Duran Rsp. II. 10. sz. III. 24. sz.

megegyezhetnek egymással abban, hogy az újonnan letelepülők sorshúzás útján osztassanak be valamely község kötelékébe; de ha az illetőnek atyja vagy nagyatyja már ott lakott, úgy szabadságában van ahhoz a községhez jelentkezni, melyhez elődje tartozott. (15. a) 12. Az újonnan letelepülők nem kötelesek hozzájárulni azon adósságok törlesztéséhez, miket odajöve-
telők előtt csinált a község, kivéve az olyan esetet, ha adót kellett úzetni, melylyel meghatározott időre szabadságát váltotta meg a község, mely szabadságot még az újonnan letelepült is fogja élvezni. (16. a)

G) A fejedelem által privilegizálj községi tagok adófizetése.

1. A fejedelem által kivetett adóért az egész község egyetemlegesen felelős; ha tehát valaki az adófizetés alól felmentést eszközölt ki maga számára a fejedelemtől, mielőtt még a község az egész adóösszeg tekintetében megegyezett volna a fejedelemmel, az illető szabadalma daczára is fizetni tartozik, mert a fejedelem bizonyára az illetőre esendő részt is a többi tagokon veszi meg. De ha nem általanýösszegben vet ki a fejedelem adót az egész községre, hanem névszerint külön minden egyes tagra, úgy felmenthető,¹⁾ valamint akkor is, ha a fejedelemmel általanýösszegben kötött megegyezés után eszközölt ki szabadságlevelet s a reá esett részt a fejedelem levonta az egész községre kiszabott összegből. Ha azonban a fejedelem fölmentett valakit az adófizetés alól, mielőtt még elfoglalta volna a vá-

¹⁾ Ch. J. Bacharach Rsp. Chavoth Jair 41. sz.

rost, tehát még mielőtt közte s a község közt adóviszony létesült volna, a fölmentés érvényes.¹⁾ (16. a)

2. Ha valaki adóját egy ideig a községgel együtt fizette s ezután kieszközölte a fejedelemtől, hogy adóját külön fizesse közvetlenül az udvarhoz, az ilyen kiválás a községből nem engedhető meg, valamint az újonnan letelepülőnek sem engedtetik meg, hogy ne a községgel együtt, hanem közvetlen fizesse adóját.²⁾ De ha az illető községi tag kérelme vagy hozzájárulása nélkül rendelte el így a fejedelem, akkor mitsem lehet ellene tenni. (17. b.)

3. Ha egy tartomány községei szövetkeztek, hogy közösen viselik az adóterhet, de nem szabták meg a szövetkezés határidejét, addig tart a szövetség, míg az a fejedelem uralkodik fölöttük, ki alatt szövetkeztek. Ha az illető fejedelem átadta uralmát pl. fiának, a ki a szövetkezet egyik községére magasabb adót vetett ki, úgy a többiek nem tartoznak többé a közös terhet viselni. Azonban ha csak kormányzás céljából, de haszonélvezet nélkül adta át fiának, vagy bárkinek a tartományt, a szövetség' továbbra is fennáll. (18. a b.)

4. Ha a királyi adószedők valakit, a ki nem foglalkozik semmivel, abban a hiszemben, hogy minden vagyon nélkül szűkölködik, kihagytak az adófelvételi lajstromból, a községnek jogában áll a reá eső részt követelni tőle, aminthogy annyival többet kértek a községtől. (18. b.)

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 134. és 932. sz. ed. Bloch 301. és 820. l.

²⁾ R. Jákób Tani, Széfer Hajjasar 184. és 918. sz. Izsák b. Séséth Rsp. 128. sz. Salomo Adret Rsp. 841. sz.

5. Ha a királyi adó alól fel is van mentve valaki, de a hitközség terheit feltétlenül viselni tartozik.¹⁾

6. Ha egy község tagjai külön-külön fizették adójukat, s el akarják határozni, hogy közösen fizessék, de egy vonakodik beleegyezését adni. úgy azon egy is megíúsíthatja a határozatot s továbbra is a hagyományos szokás tartandó fenn. (19. b.)

D) Adófoglalás és egyetemleges felelősség.

1. Ha a földbirtok után szedett külön adó behajtására érkező adóbiztos csak egy gazdának termését találja künn a mezőn, minthogy a többiek már haza takarították s ezét az egyét lefoglalja az összesek adója fejében, eljárása nem tekintetik pusztán az ellen az egy ellen elkövetett erőszaknak s az illető behajthatja a többieknek a rájuk eső részt. (20. a)

2. A királyi adószedőnek, még ha zsidó is, jogában áll a föld- és fejadóért az egész községet megzálogolni olyanok adója miatt, kiket már nem lelnek a községben. De ha az adószedő egyszersmind adóbérlő is, tehát már előre kielégítette a királyt s az, a mit beszed, az övé, nem zálogolhat meg másokat, hanem jogában áll a távozottak le nem fizetett adóját az egész községre részlegesen kivetni. (U. o.)

3. A ki kényszerhelyzetben az egész községért meg-

¹⁾ Chosen Mispat 163 6. Salomo Ad ret Rsp. 644. sz. Rothenburgi Meir 331. sz. Berliner, Gesch. der Juden i. m. Rom. II 62. l.; Javaczewsky, i. m.. 38. l.; Wiener, Regesten 95. l.; R. Simcha Rsp. 932. sz.

fizette az adót, ha hozzáfér egyesek pénzéhez, megtarthatja az előlegezett adó fejében, de csak akkor, ha az uralkodó tőle magától követelte az egész község adóját, vagy ha a község kérte őt fel arra; de ha csak magától, jószántából fizetett, úgy az egyeseken nincs mit követelnie többé. (20. b.)

4. Ha valakit a község előjárói adó miatt megzalogoltak s több ízben felszólították a zálog kiváltására s azután ellopták a zálogot, az előjáróság nem tartozik azt megtéríteni. (21. b.)

5. Idegen tárgyak lefoglalásánál nincs helye igénypörnek; az idegen jószág gazdája csak a megzalogoltnál keresheti jogát. (U. o.)

6. Letétbe helyezett értéket a letétbe helyező adótarozása fejében mindenkor elveheti az előjáróság. (U. o.)

7. Lefoglalt földbirtok csak földadó miatti hátralék fejében adható el, de ha fejadó miatt adatott el, úgy a vétel érvénytelen. (22. a)

8. A ki valamely szegény helyett fizeti ki az adót, úgy személyes szolgálatot végeztethet általa, a nélkül, hogy eljárása uzsorának tekintetnék. (U. o.)

9. Ha valaki elköltözik a községből s nem akarja a szabályzat szerint előre lefizetni a három évi adóját, mint az elköltözési jog váltságdíját, az előjáróság eladhatja azonnal az illető holmijait az adó fedezése erejéig, (U. o.)

10. Ha az uralkodó más helységbe kényszerítette egy község tagjait, adójukat új letelepülési helyük községével kell fizetniök s nem mondhatják, hogy nem szabad akaratból jöttek oda (U. o.)

11. Ha nem az egész községre, hanem csak egyesekre

vetett ki adót az uralkodó, úgy csak azok kötelesek fizetni, holott a többiek nem szavatolnak értök. (22. b.)

12. Ha egy tag miatt vetettek ki büntetésdíjat az egész községre, úgy az illetőn nem veheti meg a község; valamint ha túsul vett valakit az uralkodó s a község kiváltotta az illetőt, úgy a váltságdíjat nem követelheti a túsztól a község; de ha a község teljhatalommal ruházta fel az előljárást s az előljárást kifizette az egész adót, úgy viszont az egész község köteles megtéríteni az előljárást kiadását. (U. o.)

13. Ha a község oly kiadásokat eszközöl, melyekre nincs mindenkinek szüksége, pl. ha kieszközlik pénzzel, hogy a váltók érvényben maradjanak, úgy olyanok, kik nem váltókkal folytatnak pénzületet, nem kötelesek hozzájárulni. (23. b.)

14. Ha üldözés alkalmából vetnek ki adót valamely községre s attól lehet tartani, hogy nemfizetés esetén a baj ki fog terjedni más községekre is, úgy a szomszédos községek is tartoznak hozzájárulni a váltságdíjhoz.¹⁾

E) Minő vagyon esik adótétel alá?

1. Állami adókivetés alapját mindenkor a vagyon aránya képezi, minthogy a hatalomnak nincsen egyéb czélja, mint csak a zsidók vagyonának a megszerzése; de ha üldözés elől menekülhet a község bizonyos ösz-

¹⁾ M. Minz. Rsp. Lemberg, 1851. 1. sz. említ egy esetet, midőn a würzburgi zsidókat a püspök ki akarta üzni s a kirótt váltságdíjat nem tudták egymagukban előteremteni; a szomszéd községeknél, melyek eleinte vonakodtak hozzájárulni, szintén ki kellett venniök részüket a váltságdíjból.

szeg lefizetésével, a hol tehát minden egyes életének megmentéséről van szó, ott lélekszám arányában vetetik ki a váltságdíj. (24. b.)

2. Az adótétel alapját képező vagyon alatt azon pénzvagyon értendő, mely hasznot hajt (kamatozik), nem pedig földbirtok,¹⁾ kivéve oly községeket, hol a földbirtok külön megadóztatik (25. b.), mely utóbbi esetben is csak a lakóhelyen levő, nem pedig más község határában fekvő birtok adóztatható meg. (26. a)

3. Megadóztatás alá esnek bérbe adott házak is, de az aTTTáz, melyben lakik az illető, nem képezheti adó tárgyát. Kivételes esetben, rendkívüli és nagy adó követelése idején azonban az előjáróság azt is megadóztathatja (U. o.)

4. Más községben haszonra kiadott tőke szintén megadóztatik, kivéve, ha már ott került megadóztatás alá, a hol kamatozik. (26. b.)

5. Holt vagyon, a mely nem gyümölcsözik, nem esik adótétel alá; ha tehát valaki vagyonának csak felét adja ki kamatra, a hasznot nem hajtó másik fél nem adóztatható meg. (27. b.)

6. Arany, ezüst, gyöngy s drágakő bár közvetlen hasznot nem hajtának, fele értékükben adóztatnak meg, de egyéb házi ingóságok adómentesek. Szolgazemélyzet után, bár hasznot hajtának, nem fizetnek adót. Mészárosok csak a birtokukban levő élő állatokért fizetnek adót. Könyvek, Thórák, még ha eladásra írtak is, teljesen adómentesek. (28. b.)

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. 941. sz. (ed. Sydilkov).

7. Ki kölcsönpénzzel üzérkedik, nem ő fizet adót a kölcsöntőke után, hanem hitelezője. (30. a)

8. Meghatározott időre felvett kölcsön után kell adót fizetni, kivéve, ha a kölcsönösszeget ruházatra vagy élrelmezésre fordította (31. a)

9. Ki oly vagyonhoz jut, mely már adóköteles volt, pl. hozomány vagy örökség útján, az a kötelezettséget is kénytelen elvállalni, mert az adókötelezettség a vagyonhoz van kötve, nem pedig a birtokló személyhez. (31. b.)

10. A nemzsidónak kamatra kölcsönzött pénznél csak a tőke képezi az adóalapot, minthogy a kamat nagyon veszélyeztetve van. (U. o.)

11. Valamely bérletbe fektetett vagyon mindaddig adómentes, míg be nem folyt a bérlet. (32. a)

12. Iparos csak akkor adóztatható meg munkája alapján, ha munkájáért már neki is megfizettek. (U. o.)

13. Váltók csak akkor adókötelesek, ha az elfogadók ismeretesek s nem foroghat fenn kétely a beváltás iránt. (32. b.)

14. Idegen országba küldött pénznél, noha maga az agiotage biztos hasznot hajt, csak a tőke képezi az adóalapot. (33. a.)

15. Olcsón vásárolt váltóknál azok teljes összege alapján kell a vevőnek adót fizetnie. (33. b.)

16. Ki fiának adja vagyonát, de a haszonélvezetet haláláig magának tartja fenn, a vagyon után az apa tartozik adót fizetni. (U. o.)

17. A szent czélra tett alapítvány nem adóztatható meg; de ha az alapítványozó az alapítványösszeggel kereskedést üz, noha a haszonból a megfelelő s kikö-

tött részt odajuttatja az alapítvány céljaira, köteles adót fizetni. (34. a)

18. Hozomány, mely csak haszonélvezettel jár, adómentes. (34. b.)

19. Kereskedőknél, kik kicsinyben adnak el, nem a raktár, hanem a forgalom képezi, az adóalapot. (35. a)

20. A vagyonhoz arányított adókulcs az egyes községek szokásától s időnkénti határozatától függ. (U. o.)

F) Kik kötelesek adót fizetni?

1. Mindenki köteles adót fizetni s a ki kivonja magát alóla, körülötte halála esetén nem szabad a szent szolgálatot végezni. (35. b.)

2. Kivételt csak a vallástudósok képeznek; azok fel vannak mentve mindennemű adó alól, akár állandó, akár időleges, akár az egész községre egyetemben van kivetve, akár pedig külön minden egyes tagra; érettük a község tartozik fizetni. Még ha az uralkodó külön parancsolja is meg, hogy a vallástudós is fizessen, a reá rótt terhet a község viseli. De csak oly vallástudós esik ezen megítélés alá, kinek a szent tanulmány képezi egyedüli életcélját s nem űz a megélhetés követelményén-túl kereskedést vagy ipart.¹⁾

¹⁾ Jore Dea 243. 1-3; József Trani Rsp. III. 59. sz.; Álaskar Mózes Rsp. 19. sz. Menachem Nikolsburg Rsp. Czemach Czedek 37 sz.; Isr. Bruna Bsp. 102. sz.; Padiad Jiczhak s. v. Sebuo 26. 1. Már Konstantin császár 331-ben elrendelte, hogy a községek papjai s hivatalnokai felmentetnek a személyes szolgálattétel alól; ugyanezen rendeletben, mely Kölnre vonatkozik, rabbikról s templomelőjárókról is van szó (Aronius, Regesten 2.). Bécsben volt a XVII. században olyan

3. A mi nem a város (község) biztonságához tartozik, pl. ha kutat kell ásni, annak költségeihez a vallástudós is hozzájárul, de csak akkor, ha nem személyes szolgálattal végzik a munkát, hanem csak a költséget fedezi a község, mindenki hozzájárulásával: azonban ha mindenki személyes szolgálattal vesz részt a munkában, az alól a vallástudós felmentendő. (35. b.)

4. Ha cherem-mel akarta a község a körében lakó vallástudóst adófizetésre kényszeríteni, a cherem érvénytelen. (36. a)

5. Ha valamely község rendes fizetésért fogadott fel vallástudóst, hogy tanítsa a községet, még ha felvétele alkalmával nem is adtak határozott kifejezést, még akkor is elismertetik mindennemű adóteher alól való felmentetése s ha több évi otléte után érette is kérése az uralkodó az összes évekről a hátralékos adót, az egész követelést a községnek kell megfizetnie. (37. a)

6. Tóra-, Tefillin- és Mezusa-írók szintén kötelesek adót fizetni. (38. a)

Előimádkozó törvény szerint tartoznék fizetni, de legtöbb helyen, foglalkozásukra való tekintettel, kivételesen fölmentetnek,¹⁾ holott a tanító már állásánál fogva nem fizet adót.²⁾ A mi a községi szolgát illeti,

rabbi, ki 20 tallér adót fizetett s így a legnagyobb adófizetők közé tartozott. (Wolf, Juden i. m. der Leopoldstadt.)

¹⁾ Izsák b. Séséth Rsp. 475. és 476. sz.; Simon b. Ozemach Duran Rsp. III. 254. sz. említi, hogy Spanyolországban nem fizetnek az előimádkozók adót, de a «keresztény (Edom) országok szokása szerint» fizetnek.

²⁾ S. I). Cz. Duran III. 153. sz.

róla nom intézkedik semmi törvény, nie vajha, csak kenyerüket tudnák is megkeresni». (38. b.)

8. Árvák csak ahhoz üzetnek adót, mi a község biztosságához tartozik. (39. a.)

9). Elhalt községi tagok hagyatékából mindenekelőtt a hátralékos adó biztosítatik.¹⁾ (U. ö.)

10. Az uralkodó által meghízott adószedők, noha természet szerint felmenté őket az uralkodó, fizetni tartoznak, ha a rájuk eső részzel a község volna megterhelve. (39. b.)

G) Adókiivető bizottságról és az adókiivetés módozatairól.

1. A község többsége mindenkor kényszerítheti a kisebbséget, hogy alávesse magát olyan határozatnak, melyet a község többsége képes betartani s a mi nem vallástörvényellenes, de adó tekintetében feltétlenül kötelező a többség határozata, melyhez nem is szükséges közgyűlési többség, hanem olyan bizottsági többség is elegendő, melyet közgyűlés hatalmazott fel a község ügyeinek elintézésére. (40. a 44. a)

2. Az adókiivetésre felhatalmazott bizottság, melyet vagy a közgyűlés, vagy az előljáróság választott, helyi hagyományos szokás alapján alakult meg, de rendszerint olyan tagokból állt, kikre azon általános elv volt alkalmazható, hogy «pénzügyekben ne a szegények ké-

¹⁾ József Trani Rsp. III. 56. sz. Ha való kinek halála után kitűnt, hogy sokkal nagyobb vagyona volt, mint a mennyit adóbecslés alá bejelentett, a különbözet már nem téríthető meg a hagyatékából. Ch. J. Bacharach Rsp. Chavoth Jair 57. és 58. sz.; Menachem Nikolsburg Rsp. 24. sz.

pezzék a többséget, kik legkevésbé vannak érdekelve a dologban».¹⁾ Ezen elv be nem tartása sok vizzályra adott alkalmat a községekben s nem ritkán fordult elő az eset, hogy a régi hagyományos szabályzat helyébe újat kellett alkotni, mely szerint «az adókiivető bizottságba csak olyanok választhatók, kik meghatározott nagyságú adót fizetnek²⁾ s csak akkor nem vétetik az adó nagysága figyelembe, ha az illetőnek Chabér címe van, de teljesen csak abban az esetben tekinthető el egyáltalán ez adótól, ha a bizottsági jelölt Morénu címmel dicsekedhetik.»³⁾

3. A bizottsági tagok száma s működési, ideje szintén helyi szokástól függött; volt község, hol minden évben választottak három tagú adókiivető bizottságot,⁴⁾ volt olyan, a hol három évi időközben választottak öt tagú bizottságot,⁵⁾ volt végre olyan is, hol három évi időközben három előljáró és a bíróság együtt választott harmincz tagból álló adókiivető-bizottságot.⁶⁾

4. Közérdekre való tekintettel a bizottsági határozat föl is menthet egyeseket minden kötelezettség alól,

¹⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Sydilkov 1016. sz.; József Trani Rsp. I. 69. sz. Menachem Merseburg Nimuke (J. Weil Rsp. 101.)

²⁾ Posenben a XVII. és XVIII. században az adókiivető bizottságban mind a három adóosztály képviselve volt; 5 taggal a legkisebb, 7 taggal a közép és öttel a legnagyobb adót fizetők; ezek egy bizottságot képeztek és nem működtek – mint Feilchenfeld véli, i. m. 127. I. – külön.

³⁾ Jákob Reischer Prágából Rsp. 74. sz.

⁴⁾ Gerson Askenazi Rsp. I. 33. sz.

⁵⁾ József Trani Rsp. I. 57. sz.

⁶⁾ Izsák b. Séséth Rsp. 228. sz.

mely ellen felszólalásnak nincs helye (40. b.) s egy utána következő másik bizottság nem döntheti meg többé a határozatot. (46. a)

5. A bizottság felbecsüli az egyesek vagyonát, vagy pedig a bizottság előtt Cherem alatt mindenki bevallja vagyoni állapotát s ha valaki igazságtalannak vélné a reá kivetett adóösszeget, akkor a tórára tett kézzel megesküszik, hogy mennyit képes fizetni s a szerint vetetik Li adója (46. h.)

6. Ha az adóbizottság tévedett az összeg meghatározásában, akár többre, akár kevesebbre, a tévedés nem üthető többé helyre; de ha személyben tévedett s megadóztatott olyanokat, kik nem tartoznak adót fizetni, újból összeül a bizottság s fölmentő ítéletet hoz. (47. a)¹

7. A bizottság határozata akkor lép jogerőre, a midőn a befejezett lajstrom már behajtás céljából átadott az adószedőknek, a mely időponttól kezdve azon kivetés módozatán többé nem eszközölhető semminemű változtatás, még akkor sem, ha időközben új adó kivétele vált is volna szükségessé.²⁾

8. Ha valaki az adókivető bizottság határozata ellen a bíróság előtt akarna keresni jogorvoslatot, csak akkor vállalhatja el panaszát a bíróság, ha a reá kivetett adóösszeget minden eshetőségre előbb letétbe helyezte.⁸⁾ (50. a)

¹⁾ Menacliem Nikolslmg Rsp. 102. sz. Móseh Alsukh Rsp.

139. sz.

²⁾ Maharam Lublin Rsp. 41. sz.

³⁾ Meir Rothenburg Rsp. ed. Hydilkov 41 i. sz.; Menachem Merzeburg, Nimnke. (J. Weil Rsp. 101.)

III. SZAKASZ.

A községek érdekeinek országos képvisellete.

I. FEJEZET.

Országos határozatok.

Az általános szervezetlenség mellett, mely még az egyes országok zsidóságának keretén belül is szabad kezet engedett a községek önkormányzati és önrendelkezési jogának megnyilatkozására, azon szabad szellem mellett, mely az európai zsidóság körében nemcsak a községi igazgatás, de a vallásgyakorlat terén sem engedett egyöntetűséget¹⁾ az egész vonalon, szinte meglepő az a jelenség, hogy a zsidóság jól felfogott közérdeke sokszor hozott létre olyan határozatokat, melyek kötelező erővel bírtak az egész ország zsidóságára

A szervezetlenség s az általa elfajult tekintélykultusz nyújtott legjobb táplálékot ezen elkeseredett harczoknak, melyek a történet folyamában sokszor ásták alá a községek beléletének békés fejlődését. Az egész európai zsidóságot érdekkörébe vonzott mozgalmak közül csak

¹⁾ Vallásgyakorlati szokásoknak nemcsak országok vagy vidékek, de még egyes városokra is kiterjedő s feltűnő eltérésére vonatkozólag I. Széfer Maharil, Isserlein Ternmoth Hadesen és Peszakim, Zunz, Ritus etc., Gastfrennd, Die Wiener Rabbinen seit den ältesten Zeiten his auf die Gegenwart.

a Maimuni személye körül megindított tudományellenes vitákra s a Sabbataj Czewi messziánikus törekvésére kell utalnunk, a midőn a nagy és kis tekintélyek szövetkezve a befolyásuk alatt álló községekkel, a kiközösítés átkának villámaint szórták egymásra, amelyek elől azonban könnyen megmenekülhetett az, ki nem akart lelkiismereti kényszer előtt meghajolni: vagy megalkudott a helyzettel, vagy elköltözött olyan vidékre, hol meggyőződésének élhetett. Ennélfogva ezen és hozzájuk hasonló mozgalmak, a melyek elterjedtsége a községek szervezetlen volta mellett nagyon figyelemre méltók, nem tartoznak jelen munka keretébe; itt csak azon mozgalmakat vehetjük tekintetbe, amelyek hatása alatt a közérdek szolgálata céljából egyes vidékek vagy országok tudósai, mint községeik képviselői, synodust – zsinatot tartottak s általánosan kötelező határozatot hoztak.

Elve megjegyzendő, hogy e zsinatok csak magánvállalkozások voltak, melyeknek határozatai csakis a résztvevőkre s azok révén – befolyásuk s ítélkezési joguknál fogva – községeikre voltak kötelezők, másokra azonban csak abban az esetben, ha, belátva helyes és czélszerű voltát, szintén magukra vállalták.

Az ok, mely létrehozta időnként a synodusokat, a zsidóság közállapotaiban keresendő. Graetz¹⁾ az első synodus létrejöttét azzal okolja meg, hogy Észak-Francia- és Németországban már sok volt a rabbi a XII. században, mely időben R. Jakob Tam oly tekintélynek örvendett, hogy az utóbbi közös munkára, egy-

¹⁾ Geschichte VI. 198. kk. 1.

öntetű eljárásra szólíthatta fel a rabbikat, a külső indító okot pedig abban véli feltalálni, hogy Paschal, II. Incze, Callixtus és III. Sándor pápák Franciaországban tartott zsinatait akarták a rabbik utánozni. Vajon tényleg a pápák által rendezett zsinatok adták-e meg a gondolatot a helyzet javítására szolgáló eszközök közös megbeszélésére a rabbik részéről, nem mutatható ki a forrásokból, a mi elvégre is nagyon mellékes kérdés, mint-hogy már a XI. században elég oka volt a zsidóság vezetőinek, hogy a külső állapotok folytán züllésnek indult belélet javításának módozatairól gondoskodjék.

Ezeket az okokat magokból a synodális határozatokból vonhatjuk le, a melyek a vallás és erkölcs megszilárdítására, valamint a jogszolgáltatás védelmére irányuló csoportokra osztható fel.¹⁾

Az üldözések lazították a vallásos kötelekeket s a birtok bizonytalansága következtében lábra kapott az erkölcstelenség. Mezuzá, Tefillin, beretválkozás, szombati nyugalom megsértésére vonatkozó törvények máinem vétettek figyelembe; házasság kötése és felbontása körül követett könnyelmű eljárás bomlasztotta a családi életet; napirenden volt az árulás, uzsoravétség, házárdjáték, tisztességtelen üzérkedés, erkölcstelenség, mikkel szemben az egyes rabbik mítsem tehettek, mint-hogy a jogszolgáltatás nem volt kezükben oly szilárdan, hogy a bűnös ne találhatott volna kibúvót a zsidó bíróság kijátszására, amiért is egyrészt egyöntetű törvénykezésre, másrészt az igazságszolgáltatásnál az állami

¹⁾ L. Güdemann, G. d. R. u. d. C. d. J. i. m. Fr. und D. X-XIV. 255. 1.

hatóságok befolyása alól való teljes függetlenségre kellett törekedniük.

Ezen tételek körül csoportosulnak a synodális határozatok, a melyeket azonban nem őriztek meg úgy a források, hogy meg lehetne különböztetni egyik synodus határozatait a másiktól. Leginkább E. Gerson és E. Tam nevéhez fűződnek e határozatok, a melyekből lehetetlenség kifejtteni a magot, mely tényleg tőlük származott s a melyhez későbbi synodusok határozatait toldották.

Arra nézve nyújtanak forrásaink bizonyítékot, hogy R. Tam synodusban elnökölt; de vajon E. Gerson határozatai pusztán egyéni tekintély hatalmával hozott döntések, vagy tényleg synodális határozatok voltak-e, arról nincs tudomása az irodalomnak. Daczára annak, hogy E. Gerson a «száműzetés világossága» névvel említettik, nem valószínű, hogy a zsidóság mindenkor uralkodott szabad szelleme mellett egész Francia- és Németország összes községeiben keresztül hatoltak volna döntései, ha valóságos synodus-határozatok nem lettek volna Bizonyos annyi, hogy későbbi synodusok saját határozataikat is E. Gerson nevével hozzák kapcsolatba, oly módon, hogy az ő határozatait csak megújítják, bizonyára azért, hogy tekintélyére támaszkodjanak.

E. Gerson (960-1028) Mainzi rabbi, korának legnagyobb tekintélye volt és Worms s Speier tekintélyes községekkel egyetemben központjává tévé a zsidó tudományosságnak a XI. század első felében. Tanítványai, mint e három község rabbijai: E. Izsák ben Eleázár Halevi, E. Jakób b. Jakar és E. Izsák b. Jehuda együt-

tesen, mint Chakhmé Lothar Lotharingia tudósai néven szerepelnek ez irodalomban s működésüket a XIII. század kiváló tekintélye, bécsi Izsák¹⁾ így jellemzi: «Mainz, Speier és Wormsból áradt a tudomány egész Izraelre; előírásaihoz alkalmazkodott az egész Rajna-vidék, Németország, sőt a szláv tartományok közéjei is.»

K. Gerson határozatai,²⁾ melyek közül főleg kettő: a soknejűség ellen és elválásoknál a nő beleegyezésének követelménye említetik nevével kapcsolatban, a következők:³⁾

Nem szabad idegen (nem zsidó) bírósághoz fordulni, sem valakit oda idéztetni.

Követelés fejében nem szabad lefoglalni valamely őrizet végett letétbe helyezett tárgyat.

Nem szabad lakást kibérelni (nem zsidónál) hol zsidó lakik, csak az illető zsidó kiköltözködése után egy évvel.

Imaköpenyt s imakönyvet csak gazdája engedélyével szabad elvinni a templomból.

Könyvek szélét (margóját) nem szabad letépní.

A kitérteket, kik visszatértek, nem szabad megszégyeníténí s bűnüket szemükre hányni.

¹⁾ Or Sarun I. 217. l.

²⁾ Tekanoth; tulajdonképen »rendeletek»-nek mondatnak, de minthogy nem valószínű, hogy csakis az ő egyéni rendeletei voltak, hanem bizonyára csak elnöklete alatt tartott synodusok határozatai, az utóbbi megnevezés inkább helyénvaló.

³⁾ Források: Kolbó (Lemberg, 1860.) 81). 1. llb. sz. Mose Minz Rsp. (Lemberg, 1851.) 94. b. I. 102. sz. Pachad Jiczchak s. v. Tekanoth 157. l.

Csak a küldő vagy a címzett határozott engedélyével szabad idegen levelet elolvasni.

Férjet nem szabad 18 hónapnál tovább feleségétől távol tartani, hacsak az asszony bele nem egyezik.

Lopott jószágot, keresztény templomi szerelvényeket, miseruhákat, misekönyveket nem szabad vásárolni.

Nem szabad pénzt hamisítani.

Ki társát megveri, addig nem számíttatik a Minjanhoz, míg alá nem veti magát a Beth Din ítéletének.

A községben tartózkodó átutazó idegeneket is lehet Beth Din elé idézni; meg kell jelenniök, pört állaniok, de az ítéletmondást nem kell bevárniok; Ítélet után már a felperes dolga, hogy utána járjon s behajtsa rajta az Ítéletet.

Mindenkinek jogában áll elveszett jószágát az előimádkozó által Cherem alatt kihirdettetni a templomban s felszólítani a községet, hogy a ki tud róla valamit, az közölje egy e célból megbízott községi taggal.

A község többségének határozatát a kisebbségnek magára kell vállalnia

Falubeliek, kik otthon nem tudnak Minjant összehozni s a Jom Kippur ünnepre a városba jönnek s viaszgyertyát hoztak magukkal, gyertyájuk maradékát a templomban kell hagyniok; a ki azonban két gyertyát hozott, az egyik maradékát elviheti.

A templomban tett jótékonyági fogadalmat még abban az évben teljesíteni kell.

Ha a templomban Istentisztelet megkezdésekor csak tizen vannak jelen, nem szabad senkinek sem távoznia az ima bevégzése előtt.

Ha férjes asszony a községtől kéri élelmezését, úgy

a községnek jogában áll a férj mindennemű vagyonát, inég másoknál létébe helyezett birtokát is lefoglalni s abból eltartani feleségét, s ha nincs semmije, úgy Cherem alatt tesz róla fogadalmat s akkor a község tartozik az asszonyt eltartani.

Kire adót vetett ki a község s nem tartja igazságosnak az adó nagyságát, mindenesetre le kell fizetnie a kirótt összeget s csak azután fordulhat bírósághoz.

Nem szabad adókötelezettség alól kibújni oly czímen, hogy valaki bejáratos a fejedelelemnél.

A bíróság elé idézettek három napon belül tartoznak megjelenni.

Cherem alá jut az, ki előimádkozol vagy bármi egyéb istentiszteleti szükségletet végző állást nem zsidók közbenjárására tölt be.

A község előljárósága nem oldhatja fel a Cheremet a község tudta s beleegyezése nélkül, valamint a rabbi sem adhat sem oldhat Cheremet, csak az egész község közgyűlésén.

Újévkor s Engesztelő napon csak a község beleegyezésével imádkozhatik elő valaki; de a község alkalmazott előimádkozója Újév első napján, Kol-Nidré este, Jom Kippur reggeli és déli imáját a község beleegyezése nélkül is végezheti; Újév második napján, Jom Kippur délután és este a község rendelkezik az előimádkozással.

Nem szabad senkit «fattyú» szóval szidalmazni.

Metsző nem lehet senki, csak a község rabbijának vizsgálata alapján.

Hol nincs elegendő alap, vagy nem folyik be elég adó a tanító fizetésére, ott bármely szent alapból vegyennek hozzá.

A falusiak azon község bíróságához kötelesek fordulni, amely község temetőjébe viszik halottaikat; de ingatlan örökségi ügyben az ország leghírnevesebb bírósága illetékes.

Nem szabad az utcán keresztény öltözetben vagy imaszíjakkal járni s nem szabad beretválkozni.¹⁾

Nem szabad senkivel pénzre játszani.

Tisztes ruhában kell a templomban megjelenni s az imát áhítattal végezni.

Lakomát nem szabad tartani, csak vallásos vagy családi ünnep alkalmával.

Feleséggel nem szabad ok nélkül rosszul bánni: verni, elhagyni, vagy tőle az élelmet megvonni; ha van rá nyomós oka, akkor is csak a bíróság felhatalmazásával teheti.

Ki megszegi ezen határozatokat, átkozott legyen az összes községekben, s ha egy hónapig megmarad ellenszegülésében, egész vagyona kiszolgáltatandó a fejedelmeknek s vele tehetség szerint bánhat el a bíróság.

Nem szabad két feleséget tartani, csak három ország (mint pl. Aragon, Lombardia és Franciaország) száz rabbijának kellően megokolt engedélyével.

Válólevelet nem szabad átadni, csak Speier, Worms és Mainz községek beleegyezésével; a férj, az író s a tanuk, kik mégis megteszik, Cherembe jutnak.

Sógorházasság esetére minden követelés nélkül kell megadni a Chaliczát.

¹⁾ L. Gudemann, G. d. E. u. d. C. d. J. i. m. Fr, u. D. X-XIV. 259. 1., hol. egyes pótlások közöltetnek a Cod. Halberstamból.

«Mindezen határozatokat megújítottuk 1220-ban, különösen, pedig a mi őseink itt Mainzban határozták el, R. Gerson határozatain hívül, melyei; nagyon számosak és oly ismertek, hogy szükségtelen azokat új hói felsorolni.»¹⁾

Az utolsó szavak, melyekkel a források befejezik ki Gerson határozatait, bizonyítják, hogy E. Gerson tekintélyét véve segítségül, az ő szellemi szerzőségét tolták előtérbe a későbbi synodusok, melyeket hatása alatt volt tanítványai, illetőleg ezeknek tanítványai vezettek és Mainz, Speier s Worms községeket tették a zsidó tudományosság illetékes központjaivá.

A hármas község együttes neve alatt (Tekanoth Sum – összevont név a Speier, Worms és Mainz városnevek kezdőbetűiből) szerepel az egész középkorban azon fontos határozat, mely szerint a hozomány-ügy rendeztetett oly módon, hogy: ha a feleség elhalt mielőtt még atyja megadta volna az ígért hozományt, a férj nem léphet föl semmi követeléssel; vagy ha a feleség a házasság első évében utód nélkül hal el, úgy hozománya visszaszáll a feleség örököseire; ha a második évben hal el, úgy hagyatéka felét öröklí családjá, de a harmadik évben már a férj örököl mindent.²⁾

¹⁾ Rsp. M. Minz.

²⁾ S. A Eben Haezer 52. 4. Pachad Jiczhak s. v. Tekanoth Súm. Ezen határozatnak Francia- és Németországban való elterjedtsége mellett érdekes, hogy Budán nem volt érvényben; ott házasságkötés alkalmával szerződést írtak alá, mely szerint a házasság egyikének utódnélküli elhalálása esetén a hozomány az asszony örököseire száll vissza «Történt pedig 1680-ban, mikor a várost bombázták, hogy X. felesége –

À hármasközség neve alatt előforduló határozatok R. Jakob Tarn nevéhez is fűződnek, bizonyára a községek valamelyikében az ő elnöklete alatt tartott synodusból kifolyólag. Mert jóllehet, hogy a Chachmé Lothar (E. Gerson közvetlen tanítványai) halála után lí. Salomo b. Jiezchak (Rási 1040 1105), ki szintén e három községben tanult s a francia Troyesben működő iskolája részére hódította a tekintély babéraját, s egész Francia- és Németország hozzá fordult kérdéseivel s így föltehető, hogy Rási befolyásával székhelyén is tartatott synodus, de valószínű, hogy a hármasközség hagyományos tekintélye és a rajnavidéknek Francia- és Németország közötti legalkalmasabb földrajzi fekvése folytán inkább Mainzba gyűltek össze a tudósok.

Mainzban és Troyesben tartott synodusokat Eási unokája E. Jakob Tarn (1100 1171). «Speier, Worms és Mainz egész községe, Samuel b. Meir, fivére Jákob, Eliezer b. Nathan, Eliezer b. Simson tudósok, Németország s Franciaország összes rabbijai nagy átokkal elhatározták, hogy senki se idézze társát idegen bíróság elé, s csak akkor érvényesítheti ott követelését, ha az illető vonakodnék Beth Din előtt megjelenni, vagy ha mindkét pörös fél az állambíróságot óhajtsa»¹⁾)

kivel 7 évig volt házasságban – és 2 éves leánykája bomba által találva meghalt s nem tudni, vajon az anya vagy a leánya halt-e meg előbb, s az asszony testvérei most követelik X-től az örökséget.» Czwi Askenazi, Rsp. Chacham Czwi 1767. 61. sz. L. Kohn, Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. 149. l.

²⁾ R, Mose Minz Rsp. i. h.

«Sámuel b. Móir, Jákób b. Meir, Eliezer b. Nathan és 150 rabbi nagy átok alatt elhatározta, hogy senki se eszközöljön ki az állami hatalomtól valamelyes előjárói hivatal, mely hatalmat adna kezébe társai fölött, hacsak a község többsége nem tisztelte meg bizalmával.¹⁾

«Troyes és környékének vénei s bölcsei, a rajnavidék tudósai, Paris és szomszédságának rabbijai, Lyon, Carpentras, Lombardia, a Tengerpart, Anjou, Poitou tudósai s Lotharingia nagyjai elhatározták, hogy nem szabad sem közvetve, sem közvetlenül az állami hatalom által megfélemlíteni a hót előjárót, hogy minden közlekedést meg kell szüntetni az olyannal, ki akár világi, akár vallásos ügyekben hatalmat eszközöl ki maga számára s csak a fejedelem határozott parancsára szabad vele néha ideig-óráig beszélni, s hogy a házasságkötés után egy éven belül gyermektelenül, elhalt nő vagyona visszaszáll az asszony családjára»²⁾

Ezen időtájt – a 12. század végén nemcsak Francia- és Németországban tették az üldözések hatása alatt beállott vallástalan s erkölcsileg züllött állapotok szükségessé a szigorú s egyöntetű eljárást, hanem a távol Egyiptomban is, hol 1187-ben Maimuni Mózes elnöklete alatt a következő határozat hozott: «Az üldözések szomorú napjai elmúltak s összejöttünk, hogy a vallásilag is szétszéledt nyáját egybetereljük s erősítsük. Az elharapódzott bűnök közt leginkább elter-

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. Kolbó 117. sz. M. Rothenburg Rsp. végén Tekamoth 153. sz. R. Jákób Tam, Széfer Hajjásár 579. sz.

jedt a vallásos furdő törvényének figyelmen kívül hagyása Azért kimondjuk, hogy: azon asszony, ki nem tartja be a törvényt, urától elválasztatik a nélkül, hogy igényt tarthatna hozománya visszatérítésére; továbbá: az özvegyeknek, mielőtt a hagyatékból megkapnák a rájuk eső részt, esküt kell tenniök, hogy e határozat kihirdetésétől kezdve pontosan betartották a törvényt; valamint az elváló asszony is csak úgy kapja meg hozományát, ha esküvel erősítheti, hogy nem vétett a törvény ellen. Kihirdetjük e határozatot a templomokban és tantermekben, hogy mindenkinek tudomása legyen róla s hogy nősülni szándékozó csak ily feltétellel nősüljön. Nemcsak magunkat, de az utánunk következő bírakat és tudósokat is kötelezzük a határozat betartására Azonban félve attól, hogy valamely Beth Din a jövőben könnyedén venné e határozatot, átkot monduk arra a bíróságra, bárhol legyen is egész Egyiptomban, mely országban 1187. év Szivan hónaptól kezdve kell ezen határozatot követni.»¹⁾

Bizonyára országos synodus határozatán alapult Franciaországban a *XIII. században* az a kísérlet, mely a legelső szemináriumot akarta létesíteni. A források szóval sem említik, hogy a terv milyen fokig fogantatosított s nagyon valószínű, hogy a gyakori üldözések folytán egyáltalán nem jutott a terv kiviteli állapotba Lehet, hogy valamely synoduson szóba került a sülyedésnek indult tóratanulás, melynek emelésére meg is beszéltek a módozatokat. Tény, az hogy a XIII. századból fenmaradt egy terjedelmes sza-

¹⁾ Kóhecz Tesúboth Ha-Rambam ed. Lipcse. 149. sz.

bályzat, Chukké Ha Thora – tanulmányi szabályzat,¹⁾ mely megállapítja az egész országra szóié) tannetvet, s internatussal egybekötött országos iskola fölállítását tervezi a fővárosban. Főbb s nevezetesebb pontjai: Minden Kóhanitának s Levitának fiai közül egy tóranulásra szentelendő; a tanulók hét évig tanulnak a «Nagy Iskolá»-nak nevezett orsz. iskolában melynek fentartásához az ország minden zsidó lakosa 12 dénárral köteles hozzájárulni: a Sztírás és a Targum *az ország nyelvére* fordítandó s a tanulóknak nem szabad kívülről, hanem Könyvből kell tanulniok; a tanítóknak pedig, kik legföllebb tíz tanítványt taníthatnak egyidejűleg, semmi egyéb foglalkozást nem szabad magukra vállalniok.

Ezen tervben mintegy végső erőlködését láthatjuk a francia zsidóságnak, mely a gyakorta egymást követő üldözések s kiűzések folytán nem juthatott többé a középkorban abba helyzetbe, hogy konszolidált községi és vallásos állapotokat teremthetett volna egyöntetű eljárás alapján.

A zsidóság tekintélye Németországban központosult s a rajnai hármasság vitte a vezető szerepet. Mainzban a XIII. században több ízben tartatott synodus, melynek határozatai, noha legnagyobb részt csak E. Gerson, E. Jakob Tarn és régebbi synodusok határozatainak megújítása volt, minthogy kimondatott s uralkodóvá vált a nézet, hogy kétes esetekben mindig Speier, Worms és Mainz községek együttes rabbi-bíró-

¹⁾ L. erről bővebben Güdemann. G. d. E. u. D. C. d. J. in. Fr. u. D. X. XIV. 92. 1.

sága dönt, állandóan Tekanoth Sum Sp. W. és M. Határozatok megnevezésével fordulnak elő.¹⁾

Az 1223. év júliusában Mainzban tartott synodus összehívásának fő oka az volt, hogy a gazdagok közül sokan privilégiumokat eszközöltek ki maguk számára, melyek révén türelmi adójukat egyenest az uralkodó hatalomnak fizették s így nem járultak a Községre kivetett adóhoz; a 20 tagú synodus, melyben Németország legnevesebb rabbijai vettek részt, a régebbi határozatok megújításán kívül kimondotta, hogy adót annak is kell a községhez fizetnie, a kit az alól felmentett az uralkodó hatalom; továbbá: a ki árulkodik, vagy rágalmoz a hatalomnál, annak minden okozott kárt meg kéli térítenie; továbbá: nem zsidó iránt becsületesnek kell lennie, nem szabad hamis pénzt verni, Chaliczát pénzzsarolás nélkül kell adni s a templomban áhítattal kell viselkedni; végre: a világi hatalomtól nem szabad vallásos hivatalt elfogadni.²⁾

Ugyancsak a három község tudósai tartottak 1245. évben Mainzban synodust, mely a régi határozatok megújítása mellett kimondta, hogy a rabbi nem mondhat Cheremet a község beleegyezése nélkül még akkor sem, ha más községek rabbijai pártjára állanának is.³⁾

A fekete halál okozta üldözések után beállott zavaros és ellenőrizhetetlen viszonyok folytán 1381 augusztus 5-én községi előljárók és rabbik tartottak szintén

¹⁾ Gertz VII. 24. l.

²⁾ U. o. 23. l.

³⁾ U. o. Meir Rothenburg Rsp, végén és M. Minz Risp. 102. sz.

Mainzban synodust, mely kimondta a régebbi határozatokat.¹⁾

Úgy látszik, hogy abban az időben a mainzi synodusok már elveszítették hagyományos tekintélyüket, a mihez természetesen a század második felében lefolyt általános üldöztetések s a miattuk nagyon mélyre sülyedt zsidó közállapotok járultak legfőképen; sokkal zaklatottabb volt az egyes községek és tagjaiknak élete, hogysen a mindennapi szükséglet körén túl eső kérdésekkel törődhetek s általános szolidaritást vállalhattak volna. Az égetővé vált kérdésekben a szomszédos községek közös tárgyalásra szólították föl egymást, s a mely község el akarta fogadni a hozandó határozatokat, kijelölt 2-3 megbízottat, kik meghatározott napon és helyen összegyűltek s a hozott határozatokat levelek útján tudatták a környékkel, hozzájárulásra szólítva fel a községeket.²⁾

Ilyen kerületi tanácskozások voltak: 1386-ban Weisenfelsben,³⁾ Erfurtban 1400 körül (hol a Kohanitákra vonatkozó halottak körüli viselkedés tilalmát újították fel),⁴⁾ Nürnbergában 1438-ban (hova II. Albrecht császár hívta egybe birodalma zsidóságát, hogy adóval sújtsa, mely alkalommal a közállapotokat is megbeszéltek az egybegyűltek),⁵⁾ Bingenben 1455 körül (hol R. Seligmann Oppenheim tanítványaival synodust tar-

¹⁾ U. o. 14. és 425. I. M. Minz. Rsp. 10. sz.

²⁾ M. Mutz Rsp. 63. sz.

³⁾ Graetz VII. 2. k. 425. l.; Selmát, Jüdische Merkwürdigkeiten II. k. 90. l.

⁴⁾ Isserlein, Toramoth Hadesen 24. sz.

⁵⁾ Jákob Weil Rsp. 101. sz.

tott s határozatait Cherem alatt az egész rajnavidékre akarta ráerőszakolni, a mi ellen azonban Mainz, Worms Frankfurt, Oppenheim, Köln, Geldern és Jülich községek protestáltak, sőt R. Webes kölni rabbi ellensynodust hívott egybe, míg végre E. Isserlein bécsújhelyi rabbi, továbbá a regensburgi, ulmi és nürnbergi rabbinátusok a községek szabad rendelkezési joga mellett döntöttek¹⁾ Nürnbergában 1476-ban ahol a regensburgi azon évben felmerült vérvád alkalmából, melynek következményeitől csak nagy pénzáldozattal szabadultak volna meg a regensburgi zsidók, synodus tartatott, mely elhatározta, hogy a váltságdíjhoz az összes bajor községek járuljanak hozzá, mert különben az összes községek megszenvednek).²⁾

Fentebb utalás történt a «Sum» határozatoknál arra, hogy a budai község házaselek közti örökösödési ügyekben nem követte a «Sum» megállapodásokat, noha azok egész Francia- és Németországban irányadókká váltak. Ez az eset ugyan jellemző példája a községek szabad rendelkezési jogának, mely azonban csak a saját községe érdekét tartja szem előtt s nem akar a tekintély hatalmával más községekre befolyást gyakorolni s azokat a községek többsége által helyesnek talált közérdek-megóvási körből kivonni. Más megítélésre ad azonban okot azon eljárás, melylyel a spanyol községek mintegy kihívólag szállottak szembe a francia-német határozatokkal. Nem lehetetlen, hogy a

¹⁾ Grastz VII. 2. k. 211. és 426. I. Isserlein, Ter. Hadesen Peszakim 252. és 253. sz. M. Minz Rsp. 21., 63. és 82. sz.

²⁾ Graepitz u. o. Jos. Kolon. Rsp. 4. sz.

házasfelek örökösödési viszonyának rendezése körül a helyi viszonyok is irányadók voltak, de sokkal valószínűbb, hogy az iskolai tekintély rivalitásában keresendő annak az oka, hogy ép az egyes zsidók anyagi érdekeinek megóvása körül a spanyol községek ellentétbe helyezkedtek a francia-német községek zömének határozatával. Tűnőieiben volt már a spanyol iskolák tekintélye, melyet túlszárnyalt a francia-német tudományosság s mi természetesebb, mint hogy az egykori dicsőség hagyományában élő Toledo ne ismerje el a «Sum» döntését, s kimondotta azt a határozatot, melynek értelmében ha életképes gyermek visszahagyásával hal el a nő, úgy a férj és gyermek egyformán örökölnek, holott ha nincs életképes utód, úgy hagyatéka felét a férj, felét pedig az asszony rokonsága örökli.¹⁾ «Toledo határozata» (Tekanoth Tulejtula) néven említi az irodalom e döntést, melynek elterjedése érdekében bizonyára széles körű mozgalmat indítottak, legalább arra enged következtetni az a tény, hogy Spanyolországon kívül más nyugoteurópai községekben is nem a «Sum» határozat, hanem a Tulejtulai volt érvényben. E határozat nem volt synodus döntése, hanem csak Toledo község kezdeményezésére megindított mozgalom eredménye. Nagyon valószínű, hogy a Simon ben Czemach Duran által említett «tizenkét határozat», melyet 1394. év Elül hó 2-án tétetett egy község közzé felszólítván a többi községeket hozzájárulásra, a toledói határozatok összessége, melyek az első hét pontban a hozományra vonatkozó örökösödési ügyet rendezik s

¹⁾ S. A Eben Haezer 118. 1.

az utolsó 5 pontban a következő általános határozatokat említik: 8. Házastársak közti pörök csak zsidó bíróság előtt intézendők el; 9. a mely község elfogadja e határozatokat, hús évig tartozik érvényben tartani; 10. de mindenkinek jogában áll házasságkötés előtt ellenkező értelmű határozatot hozni; 11. valamint azok is kivételt képeznek, kik e határozat kihirdetése előtt kötöttek házasságot, de ezek is zsidó bíróság által kötelesek ítéletet mondatni azon az alapon, a melyen házasságukat kötötték; s végre: 12. mintán 1394 Elul 2-án kihirdettetett e határozat, senkinek sincs jogában azt ezentúl megtámadni.¹⁾ A határozatok ezen utolsó pontjai, melyek időhöz kötik az érvényességet s a «Sum» határozattal ellentétben még akkor sem engedik az idegen bíróság igénybevételét, ha mindkét fél közösen óhajtaná is, mélyreható elvi jelentőségüknél fogva bizonyítják, hogy a francia-német synodus döntése által indítatott ellentétes álláspontra a spanyol község.

Mindezen synodusok, illetve országos érvényesség céljából hozott határozatok egyéni érdekűek voltak, a mennyiben a házasság viszonyának rendezése, akár a zsidó bíróság igénybevételére, akár pedig általános vallásos vagy erkölcsi körülményekre vonatkoztak is, végelemzésükben nem a zsidóság összességének, hanem az egyének érdek-megóvását célozták, sőt az egyöntetűsége való törekvésnek sem lehetett egyéb célja, mint hogy az egyén ne bújhasson ki községe bíróságának ítélete alól, más községbe való költözés által, tehát hogy a hozott határozatokra alkalmazott Cherem foga-

¹⁾ 8. b. Czemach Duran Rsp. II. 292. sz.

natosíthatására vállaljanak szolidaritást a községek. Ámde e törekvésnek hajótörést kellett szenvednie a községek szabad rendelkezési jogán, a miért is mindig akadt község, mely a helyi viszonyainak meg nem felelő határozatokat nem fogadta el, míg másrészt még az ország határain túl is akadtak községek, melyek a helyi viszonyaiknak megfelelő s távoli országban hozott synodális vagy községi határozatot saját érdekükben magukra vállalták. Ennek következtében époly joggal szólhatunk európai határozatokról, mint a mily kevésbé beszélhetünk országos határozatokról, minthogy semmikép sem határolható meg földrajzilag elterjedtségük s kötelező voltak.

Tudomásunk szerint az első¹⁾ földrajzilag határolt

¹⁾ 1328-ban Candia sziget községei összegyűltek az elharpóztott vallástalanság fékezése céljából s a következő határozatokat hozták: 1. Minthogy hátunk mögé dobtuk az imát s szombaton és ünnepen templombajárás helyett kertekbe, tengeri utakra, munkára vagy bíróságokhoz mennek s alig akad tíz ember, hogy Istentiszteletet tarthatnánk, mindenki köteleztetik a mindennapi imánál megjelenni. 2. Lopni és hazudni a nemzsidókkal szemben sem szabad; ezzel Isten neve széntségtelenítettik meg. 3. Mindenkinek kötelessége a halottakat egészen a temetőig kísélni. 4. A lakodalom napjái nem szabad a jegyespároknak titokban összejönniük. 5. Szombat s ünnep előnapján már délben szünetelni kell minden munkának, 6. Lakást nem szabad senkinek nagyobb bér ajánlatával a már ott lakó hátrányára kibérelni. 7. A rituális fürdő tisztán tartandó. (L. Gudemann, Gesch. d. E. und d. C. d. J. i. m. Italien. 307. kk. 1.) Jóllehet azonban, hogy e határozatokat Candia sziget összes községei hozták, de nem tekinthető országos gyűlésnek, minthogy úgyszólván az összes községeket az egyetlen főközség foglalta magában. A Kothon-

országos synodus, melynek határozatai kötelezők voltak az illető ország összes községeire, Olaszországban tartatott, a XVI. században. Ugyanis Olaszország rabbijai, köztük Méir Katzenellenbogen Velenczéből, Juda Sabbatai Rómából, Mose Eieti Bolognából, Elchanan Fano Ferrarából, Izsák Porto Mantuából, továbbá lieggio, Modena, Komagna rabbijai, «községeik nevében» 1554 Tammuz hó 21-én összejöttek Ferraráhan és elhatározták¹⁾: 1. Nyomdász, ki eladdig még nyomtatásban meg nem jelent könyvet ki akar adni, csak akkor teheti meg, ha – kis városban lévén a nyomda – a legközelebb levő három rabbi és egy hitközség előjárói megadják hozzá az engedélyt; ha pedig nagy városban van, úgy azon község előjárói s a legközelebbi három rabbi beleegyezésével adható ki valamely új könyv; az engedélyadók nevei bevezetésben felsorolandók; ki ilyen engedéllyel el nem látott könyvet vesz, 25 scudi büntetést fizet. 2. Ha valaki más vallásra tért és egy zsidót az állami bíróság

burgi R. Meir fogsága idején Mainzban összegyűlt rajnavideki rabbik és előjárók gyűlése, melyben 30,000 írt váltságdíj megszerzéséről tanácskoztak (Rsp. Chajim Or Sarua 110. sz.) szintén nem mondható országos gyűlésnek, valamint Isserlein Izrael által a Piszke Kethubim 24. sz.-ban említett 1387-iki rabbigyűlés sem, mely szintén nem volt általános.

¹⁾ Pachad Jiezchak s. v. Tekanoth 155. I. és Tekanoth Chakhamin ed. Halberstamm. Brody 1879. – Már 1416-ban is szövetkeztek Róma, Padna, Ferrara és Bologna községei adóváltságdíj tekintetében s gyűléseket tartottak Bolognában, mely alkalommal pld. 1418-ban a ruhafényűzés ellen is állást foglaltak. (Berliner i. m. II. k. 6b. 1. II. 2. k. 77. és 109. 1. és Haberstamm a boroszlói Jubelschriftben Atereth Czevvi 1887.)

elé kényszerített s azután visszatért a zsidósághoz s peres felét most Beth Din elé akarja idéztetni, panaszát ne hallgassa meg sem rabbi, sem előjáróság. 3. Ha egy községnek van rabbija, úgy idegen község rabbija nem küldhet az illető községbe semmiféle döntést, csak a helyi rabbi engedélyével, vagy ha a helyi rabbi Írásban vagy tanúk előtt kijelentette, hogy bizonyos ügyben nem akar ítélni. Épúgy nem ítélni a városban lakó rabbi, ha a községnek van hivatalosan alkalmazott rabbija Ha valakinek a község rabbijával támadna peres ügye, azt más községek rabbijai Ítélni meg.

4. Minthogy R. Gersonnak a lakásbérletre vonatkozó határozatát oly bukással szegik meg, mely szerint ha a házigazda eladta a házát, úgy az ott lakó zsidónak lakbérleti előjoga megszűnt, – újból kimondatik, hogy ha a nemzsidó gazda el is adja a házát, úgy ebben az esetben sem bérelhető ki a már ott lakott zsidó lakása

5. Ha valakinek házassága tíz évi együttélés után is gyermektelen, úgy csakis feleségének s az utóbbi egyik rokonának beleegyezésével vehet más feleséget. 6. Házasságot kötni nem szabad, csak tíz felnőtt férfi jelenlétében és a nő szüleinek, vagy ezek elholta esetén két legközelebbi rokonának beleegyezésével. 7. Ha valaki jogot nyert a város urától pénzzel való üzérkedésre, úgy senkinek sem szabad e jogát megcsorbítani s kivüle senki sem üzérkedhetik ott pénzzel; kivételt csak Róma és Bologna zsidói képezhetnek, minthogy ott ilyen külön jogadás nem létezik.

Németországban az első ¹⁾ valóságos országos syno-

¹⁾ Bajorországban 1529-ben Günzburgban volt nagy gyűlés,

dus 1603-ban tartatott majnai Frankfurtban,¹⁾ hova «durch ufferlegungh der Höher Rabbiner i. m. Ten seblant», tehát a rabbik kezdeményezésére összejöttek a községek küldöttei, hogy a «veszendőbe induló vallásosság megmentésének» módozatairól tanácskozzanak. Legtöbb panasz aziránt hangzott el, hogy a zsidó bíróságokat kerülük; ezért a zsidó bíróság könnyebb hozzáférhetősége s a megbízhatóság céljából minden egyéni kétely kizárása okából egész Németországot öt kerületre osztották: Frankfurt, Worms, Friedburg, Fulda és Königsberg központokkal, a melyek Beth Dinjei közül szabadon választhatnak a felek, s Cheremmel kényszerítettnek a felek ezen bíróságok valamelyikéhez fordulni. Elhatározták továbbá: hogy rabbi vagy szuperintendens (!) csak az lehessen, a kit három község szuperintendense ilyennek elismer és iskolát is

mely a magyarországi bazini vérvád következtében kiűtött morva üldözéssel foglalkozott s hol Josef von Rosheim megbízott Ferdinánd király elé terjeszteni egy védelmi iratot. Feilchenfeld, IL Josl v. Rosheim. Strassburg 1898. 115. 1. Wormsban is volt 1542-ben országosnak nevezhető gyűlés, mely az idegen bíróság elé való idézés ellen hozott határozatot. Feilchenfeld i. m. 50. 1. Augsburgbari szintén jöttek össze 1530-ban községi küldöttek, hol szigorú határozatokat hoztak a keresztyénnel kötött üzleti szerződések pontos betartása érdekében. U. o. 27. 1. Az állítólag 1650-ben Nagy-Idán, Brett Sámuel angol ruisszionarus által megtartott zsinat, melyen 300 rabbi vett részt, s a mely alkalommal a messiás eljövetelét tárgyalták, mese. L. Ben Chananja IV. évf.

²⁾ G. Wolf, Zur Geschichte der Juden i. m. Worms 100. 1. és Horovitz, Die Frankfurter Rabbinerversammlung vom Jahre 1603. Frankfurt a/M. 1897. 3. kk. 1.

tart;¹⁾ továbbá, hogy metsző csak az «obersler Rabbi» képesítésére lehet valaki; továbbá, hogy az adókiadás igazságos legyen; tiltott pénzzel kereskedni, lopott jószágot vásárolni, uzsoráskodni, valamint ruházatban fényűzést gyakorolni nem szabad; minden nyomtatandó könyvet három rabbi approbáljon; végre, hogy minden község vagy kerület rabbija csak a saját illetékességi helyén mondjon ítéletet.

Mindezen synodusok azonban csak szórványosak voltak s rendszer nélkül s az általánosan érzett bajok orvoslására időlegesen tartattak, a nélkül, hogy a synodus mintegy szervezeti intézménye lett volna az illető ország zsidóságának. A zsidók történetében Lengyelország községei alkottak legelőször oly egységes szervezetet, melynek egybefutó szálai az állandó synodus-tartás intézményében nyilvánultak meg. Páratlanul áll a zsidóság történetében e szervezet, mely kétszáz évig intézte Lengyelország községeinek belügyeit, de fájdalom, e hosszú élet daczára sem hagyott számunkra olyan és annyi emléket, hogy kellő képet alkothoznánk e szervezet keletkezéséről, céljáról, egész működéséről. Az üldözések folytán s a velük járt gyűjtogatás s rombolás alkalmával elvesztek úgy a synodus jegyzőkönyvei, mint az egyes községek főljegyzései s azok a szórványos megjegyzések, melyek a szervezethez tartozott községek jegyzőkönyveinek átkutatása következtében adtak át az irodalomnak

¹⁾ «dass man keinen zum hohen Rabbiner oder Superintendent machen soll, ess sei dan er sei orkndt von drei Judensehaft Superintendent und ein Universität auffhalt.»

máig meg oly csekély számúak, hogy azok alapján meg nem ismerhető ezen synodusok teljes célja és iránya¹⁾

Ezen lengyel synodusokat «a négy ország gyűlései»-nek (Yáád sel árba áracoth) nevezi a történet, a mennyiben Lengyelország négy részére: Nagy-Lengyelország (Posen fővárossal), Kis-Lengyelország (Krakó fővárossal), Wolhynia (Lithvánia, Brisk, később Vilna fővárossal) és fekete Oroszország (Galiczia, Lemberg fővárossal) részekre terjedt ki fenhatósága, de «három ország synodusa» néven is említetik, még pedig oly időből, a mikor Lithvánia nem tartozott hozzá.

Mikor keletkezett, mi volt szülő oka? Nem tudjuk; sokkal kevesebb adatot bocsát a történeti irodalom mai állása rendelkezésünkre, hogysem pusztán gyanítgatás mellett határozott tényre lehetne hivatkozni. Grätz, ²⁾ a hypothesisok szellemes nagymestere, mint a XII. századbéli franczia synodusoknál, úgy itt is keresztény hatást keres s valószínűnek tartja, hogy a lengyelországi disszidensek, lutheránusok, antitrinitáriusok s más szekták gyakori synodusai adták meg az impulzust a zsidóknak, csak hogy az utóbbiak nem dogmák felett vitakoztak, hanem a községek gyakorlati élet-

¹⁾ Az eddig ismert adatok közölve vannak: Graetz, IX. k. 578. l.; Perles, Geschichte der Juden i. m. Posen 35. l.; Orient Tbltt 1840. évi. 173. l.; Ha-Aszif II. 1886. 451. l. A tudós Dembitzer Oh. N. leMBERGI dajan megígéri Klilath Jófi munkájában, hogy a lengyelországi synodusok történetét meg fogja írni s nagy érdekléssel tekintett már munkája elé a tudományos világ, de halála megakadályozta munkája megírásában.

²⁾IX. k. 452. l.

kérdéseit tárgyalták. Sokkal valóbbszínű, hogy a lengyelországi viszonyokat véve tekintetbe, minden külső hatástól menten mintegy magától keletkezett a synodusok tartására határozott szervezet alakját öltött törekvés, a miért is keletkezése ideje még hozzávetőleg sem határozható meg, legföllebb annyit mondhatunk, hogy 1580-ban, a mely időből maradt fenn a legrégebb synodális határozat, már teljes működésben volt.

Első kezdeteit a lengyelországi lublini és jaroslawi hires országos vásárokon kell keresnünk. A lublini tavaszi és a jaroslawi nyári vásárokon összegjött újszólván az egész lengyel zsidóság s mi sem természetesebb, minthogy ezen alkalommal nemcsak az egymástól távol eső községek sorsát s állapotát tudakolták egymástól, hanem a zsidó bíróságot nélkülöző községek tagjai, vagy az egymástól távol lakó peres felek ezt az alkalmat használták fel, hogy bíróság elé terjeszszék ügyeiket. Kétségtelen, hogy az ily módon összegjött nép különböző elemei közül a községek előjárói és tudósai kiváltak, egymással közölték tapasztalataikat s szükség esetén egyöntetű eljárásra tettek kötelező ígéretet. Ilyen közös megbeszélés kifolyásának tekinthető a fentemlített 1580-ban hozott legrégebb határozat, mely szerint «a lengyel zsidók ne vegyék bérbe a sör, pálinka, méhsör és bor italméresi jogát, mert a fogyasztási adó beszedése gyűlöletessé teszi a zsidót a nép előtt.»¹⁾

Könnyen elképzelhető, hogy az ily alkalmi összejövetelek s megbeszélések idővel szükségessé tették,

¹⁾ Graetz, IX. k. 574. l.

hogyan valamilyes ügyrend vagy tárgyalási szabályzat alkottassék s főleg, hogy olyanok vegyenek részt a tárgyalásokban, kik az elfogadott határozatoknak községükben való keresztülvitelét garantálhatják, tehát olyanok, kiket községeik határozott utasítással vagy felhatalmazással küldtek a gyűlésbe. Ily módon fejlődhetett egészen öntudatlanul az alkalmi megbeszélésből a négy lengyel tartományt átkaroló szilárd szervezet, melynek lelkét a választott képviselők által évenként kétszer – a tavaszi és nyári vásár alkalmával tartott synodus képezde.¹⁾

Grätz Mordechaj Jafe-nak, ki 1573-tól 1592-ig volt Lublin rabbija, tulajdonítja a «négy ország gyűlései»-nek létrehozását. A zsidó községek hagyományos öntudatába oly mélyen bevésődött a szabad rendelkezési jog, hogy még Mordechaj Jafe nagy tekintélye sem tudta volna a szervezetet rájuk erőszakolni, ha már előbb évtizedeken át nem lett volna előkészítve a

¹⁾ Szinte természetes, hogy az óriási terület sokféle igényeit képviselő testületben végzetes surlódások is fordultak elő, melyek majd különválást, majd a teljes feloszlást idézték elő. 1623-ban K. Méir Wahl izgatására – ki III. Zsigmond bizalmas embere volt – Lithvánia vált el s külön lithván gyűléseket tartott. Helyébe lépett azonban Wolhynia s így tovább is fentartotta a szövetséget a «Négy ország» gyűlése címét. Harkavy nézete szerint (Woschod 1884. évflym. 1. számában) Lithvánia sohse tartozott a «Négy országhoz», s azért lordul elő a szövetséget «Három ország gyűlése» megnevezéssel is, de tény, hogy a szövetséget vezetősege 1623-ban nagy adót vetett ki a lithván részre s ez okozta a különválást. L. Halter, ír Tehilla, Varsó, 1886. 25., 39., 60. 99. és 115. 1.)

talaj azzal, hogy minden község már érezte az alkalmi vásáros összejövetel pontos szervezésének szükségességét. Valószínű tehát csak annyi lehet, hogy a fejlődés ezen stádiuma, magának a szervezésnek a módzata Mordechaj Jafetől eredt, ki nagy tekintélyét világi ismeretekkel is emelte, ki sokat utazott Német- és Olaszországban, s kiben sok «deutscher Ordnungssinn und deutsche Pedanterie» lakozott. Egyéb adat hiányában elfogadható az, hogy Mordechaj Jafe adta meg a synodus organizációját, mely szerint a tagok rendes szabályzat szerint választottak s a gyűlésekről pontos jegyzőkönyveket vezettek.

A választási és tárgyalási mód ismeretlen, minthogy a jegyzőkönyvek elpusztultak, de az 1640 körüli időből azt írja Nathan Hannover,¹⁾ hogy «évenként kétszer gyűlt össze minden községből egy előljáró (parnesz) s ezek választottak maguk mellé hat lengyelországi híres tudóst, hogy Púrim és Peszach közt Lublinban s Ab vagy Elül hónapokban Jaroslawban tárgyaljanak; ezen parneszeknek joga volt Lengyelország zsidói fölött ítélni s határozatokat hozni.» Ebből a megjegyzésből látható, hogy már a négy ország gyűlései is nem rabbigyűlések voltak, hanem mint zsidó notabilitások gyülekezete intézték az országos ügyeket, s csak mintegy informáló célból választottak be néhány rabbit is. De úgy látszik, hogy idővel változtak a viszonyok, mert Móse Chagis a XVIII. század elejéről²⁾ már azt mondja a lengyel synodusokról,

¹⁾ Javán Meczulah végén; Grøetz, IX. 578. 1.

²⁾ Misnoth Ohakliamim. 349. sz. U. o.

hogy «három évenként egyszer jönnek össze Jaroshuvi vásárkor az összes rabbik, kik megbeszélnek a bárom év alatt előfordult ügyeket adó, kereskedelem, házasság terén és felügyeltek s határozatokat hoztak az elnökök (parneszek) s jótékonyági gabbajokra vonatkozó ügyekben.»

Különben rendkívül széles volt a synodus hatásköre, ítélkezett egyesek és községek közti perekben mint legfelsőbb fórum, a mennyiben minden községnek három tagú rabbi-bírósága s az egyes tartományok fővárosában létezett felebviteli bíróság útján a synodus elé is terjesztetett az ügy.¹⁾

Az elnöklő «Parnesz Ha-Váád – A gyülekezet Elnöke» címet viselt, s a synodus alárendelt hatóságát képezték a Dajjané Aráczoth – a tartományi bírák, kik az egyes tartományokban ítélkeztek s bizonyára ők eszközölték a felebvezéseket is.²⁾

Az 1595-97-iki jegyzőkönyv bizonyossága szerint³⁾ nagy büntetéssel fenyegetett meg egy adószedőt, mint-hogy hitsorsosaival szemben nem járt el elég méltányosan az adószedésnél. Ugyanezen jegyzőkönyvben szó van közös eljárásról és kiadásról foglyok kiszabadításáért és hamis vádak elosztatásáért; határozatot foglal magában a választásokról, rendes és rendkívüli kiadások pénztárának kezeléséről, s arról, hogy ha új adót vet ki rájuk a király, úgy ne váltsák meg általány-

¹⁾ Graetz, X. k. 55. l.

²⁾ Perlesz, Gesch. d. Juden i. m. Posen. 36. l.

³⁾ Ha-Aszif II. évi. 452. l.

összeggel, hanem fejenként vettessék ki az adó, mely kivetést a synodus eszközölje.

Cenzúrajogot is gyakorolt a synodus. A XVII. század elején élt legnagyobb tekintélyű lengyel tudósok, mint Löw b. Beczalél, Mordechaj Jafe és Sámuel Edels nagy buzgalmat fejtettek ki s talmudtanulás okoskodó (pilpulisztikus) módszere ellen, s közbenjárásukra a synodus egyszer elhatározta a pilpulisztikus iratok nyomtatásának megszorítását.¹⁾ De már 1607-ben is hozott a synodus oly határozatot, mely elrendelte a Bázelen és Morvaországban nyomtatott imakönyvek revisio alá vételét, minthogy «sok tévedés és hitetlenség van benne».²⁾

A synodus közvetítő szerepet is vitt az egész lengyelországi zsidóság és a király között. Arra nézve, hogy a synodus szervezete az uralkodó befolyása alatt állt-e, vagy hogy királyi megerősítés oltalmában működött-e a synodus, nincs semmi adat, de valószínű, hogy a királyok jó szemmel nézték e szervezetet, mely rendben tartotta a zsidóság belügyeit s mindenestre megkönnyítette a király javára eszközölt adószedést, s másrészt a dolog természetéből folyt, hogy a lengyel zsidóság közös kívánságait a synodus vezetősége útján juttatta a trón elé. így már Wisniowiecki Mihály király elé 1669 november 9-én járult az összes vének és községek nevében bizonyos Mózes, Márkus fia, kérve a régebbi privilégiumok megerősítését.³⁾

¹⁾ Perles, Gesch. d. Juden i. m. Posen. 39. 1.

²⁾ U. o. 36. 1.

³⁾ Bloch, Die General Privilegien der polnischen Judenschaft. 66. 1.

A poseni község jegyzőkönyvei, mely község a «négyország» egyik tartományának központját képezte, sok érdekes adattal járulnak a synodus hatásköre és szervezete megismeréséhez, melyekből Perles, a poseni hitközség történetében csak a következőket közli. Posen község 1699-ben a synodus elé vitte panaszát előjárója,¹⁾ Baruch Halevi ellen, a ki nyolcz évig zaklatta a községet a hatóságokkal való magas összeköttetései révén, szüntelenül árulkodott, zsarolta és adósságba verte a községet; a synodus száműzte Posenből, a honnan csak 30 mértföldnyi távolságban lakhatott.²⁾ 1072-ben nagy szegénység uralkodott Posenben, a miért a község elhatározta, hogy idegen községből jött szegényeket nem fog segélyezni s megkéri a synodust, hogy a vásár alkalmával hirdettesse ki a templomokban, hogy a szegények ne is fáradjanak hiába Posenbe.³⁾

1643-ban a poseni község képviselőjének szabad tetszésére bízta, hogy a lublini vagy jaroslawi synodusban akar-e részt venni, de költségeit önmagának kellett viselnie. Később már a község fedezte az útiköltséget és napidíjat, de 1667-ben kénytelen volt a község a rossz pénzügyi viszonyok miatt a költségeket redukálni, sőt 1697-ben a visszatért képviselők költség-számláját egy külön bizottság által megvizsgáltatta,

¹⁾ Tulajdonképen syndicusa (Stadlan); ez külön hivatal volt a poseni községben, mely a hatóság és község közt közbenjáró szerepet vitt.

²⁾ Perles, i. m. 60. 1.

³⁾ Perles, i. m. 36. 1.

melynek eredménye az volt, hogy a képviselők nem kapták meg teljesen a kért költségfedezetet.

A képviselők minősítésére nézve összeütközésbe jutott 1700-ban a község a synodussal; a synodus ugyanis felszólította a községet, hogy ne új képviselőket, hanem olyanokat küldjenek, kik már be vannak avatva a tárgyalás menetébe, de Posen nem vette figyelembe az utasítást ezen alkalommal, azonban 1071- és 1675-ban már ügyet vetett arra, hogy a két képviselő közül, kik községi előljárók voltak, legalább az egyik olyan legyen, ki már volt synodustag.¹⁾

A Négy Ország synodusa, mely hatalmi körébe vonta az összes ügyeket, melyek a községeket és egyeseket érdekelték, s egyöntetűséget igyekezett létesíteni a hitközségi alkalmazottak és előljárók feletti felügyelet által, valamint a synodus pénztárából fizetett vándorhatszónokok alkalmazásával,²⁾ legjobban akkor mutatta meg nagy tekintélyét, midőn a lengyelországi karaiták egyesülési szándékból azzal a kéréssel fordultak a synodushoz, hogy fogadná el küldötteiket, s ha őket meggyőzik a rabbanizmusról, úgy hozzájuk csatlakoznak; nagy vitát folytattak e felett a synodusban, de végre is elutasították a karaitákat.³⁾

¹⁾ Perles, i. m. 39. 1.

²⁾ Orient 1840. év f. 174. I.

³⁾ V. o. A synodus hatáskörét jellemző határozatok közül álljanak itt még a következők: Schwersenz község 1590-ben fiókközsége volt Posennek; 2100 frt évi adót fizetett Posennek, melynek rendeleteit követte s bár külön rabbija s előljárósága volt, de ezek is Posentől függtek. Idővel Sclrsversenz megszaporodott s külön akart válni; az ügy a synodus elé

Különben is; a synodus nagyon erélyesen báni el a zsidóságban keletkezett szekták ellen, a minek kifolyása volt az a szigorú rendelet s, mely a szabbatœusok iratainak terjesztése következtében kimondotta, hogy Lengyel- és Oroszországban tíz évig nem szabad héber könyvet nyomtatni.¹⁾ De nagyon valószínű, hogy ép a szekta alakulások által keletkezett pártoskodások okozták a synodus megszűnését. Partok alakultak,

került, mely 1651-ben Posennok adott igazat. De a súrlódás tovább folyt, pereskedtek egészen 1764-ig, a mikor végre a synodus Sehwersonz községet, mely tíz éven át nem fizette meg a 2100 frt adót Posennok, a teljes hátralékos összeg megtérítésére kötelezte. (Perles, i. m. 73. l.) – A synodus 1684-ben elhatározta, hogy árvaleányok csak beleegyezésük s saját akaratukból házasíthatók ki a gyám által. (Buber, Ansé Sém. Krakau, 1895. 2/1. l.) – Lembergben a szabók nagyon sokszoj' elzálogosították a nekik javításra átadott ruhákat; őzért 1691-ben elhatározta a synodus, hogy az összes templomokban kihirdetendő, hogy Cherem alatt tiltva van ily ruhákra kölcsönt adni. (Buber, u. o.) – 1670. évi határozat szerint a megszökött adós neve országszerte köröztetik s e pillanattól fogva a hitelezők csak együttesen fogadhatnak el tőle törlesztést. (U. o.) – 1595-ben elhatározták, hogy megkérlik a fejedelmet, hogy ő szedje be a zsidók adóját s hogy zsidó ne merje az adószedést addig bérbe venni, míg a synodus újból meg nem engedi. 1640-ben szigorral megújították az 1587., 1590. és 1597. évi határozatokat a rabbiállások megvásárlása ellen. (Perles, Urkunden zur Gesch. der jüdischen Provinzial-öynoden i. m. Polen. Monatsschrift XVI. évf. 108. l.) Posen községnek 1786-40. években 60.000 frt adóssága volt s a Négyország synodusától kért engedélyt, hogy segílyt gyűjthessen Kis-Lengyel-, Német- és Olaszországban. (Perles, Gesch. der Juden i. m. Posen. 102. l.)

¹⁾ U. o.

szertehúztak s külön gyűléseket tartottak, míg végre Baruch Javán, ki a frankisták szektájának elkeseredett ellensége volt s nagy befolyással bírt Poniatovski Sztaniszló királyra, keresztülvitte, hogy a király 1764. évben betiltotta a synodust.¹⁾ Sokkal valóbszínű azonban az, hogy Poniatovski azért szüntette be az egész synodusszervezetet, mert már nem látott benne elég garanciát az adók pontos beszolgáltatására²⁾

Sokkal kevesebb adat áll rendelkezésünkre ezen synodusban kicsúcsosodott szervezetről, hogysen külön tudnánk méltányolni hatását és befolyását a, lengyel községekre, de ha tudjuk azt, hogy még Lengyelország határain túl is messzire terjedt a synodus tekintélye, melynek ítélőszéke elé terjesztették külföldi községek³⁾ is peres ügyeiket, s melynek határozatait

¹⁾ Graetz, XI. k. 116. I.

²⁾ «Anno 1764 bat der Konig Stanislaus . . . die Abgabe im Ganzen, weil sie nach eigenem Nutzen gehandelt haben, denen vier Landesdeputirten ans den Händen genommen und. jede Stadt vor sich selbst ihre Abgabe abliefern sollte.» A poseiini levéltár egyik okmányából idézi Graetz IX. k. 456. I. A synodus megszüntetése után a király «commissiót» nevezett ki, mely Varsóban ülésezett s intézte azon ügyeket, melyek azelőtt a synodushoz tartoztak. Harkavy: Lektoroth waad arba Aráczoth.

³⁾ Érdekes e tekintetben Zilz és Hotzenplotz községek vitája Ugyanis Sziléziából a zsidók kiutasítottak, csak még Zilz község zsidói maradtak vissza, kik nagy pénzáldozattal egyik-napról a másikra tudták csak elodázni kiűzetésüket; végre a prágai község közbenjárására sikerült keresztülvinni azt, hogy kétezer arany váltságdíj ellenében vissza fog vonatni Zilz községről a rendelet. Ezen váltságdíjhoz Lengyel-, Cseh- és Morvaország zsidói $\frac{1}{5}$ - $\frac{1}{5}$ részszel hozzájárultak, de a többi

önként magukra vállalták külföldi községek M is, úgy könnyen elképzelhető, hogy a községi élet a legszebb virágzásnak örvendhetett a synodális szervezet hatása alatt.

Láttuk, hogy Franciaországban született a synodus-tartás eszméje, mely mindinkább nyugatra terjedve Orosz-Lengyelországig, itt érte el fénypontját, hol a legszelesebb körben szórta szét áldó sugarait két századon át, míg végre a XVIII. század második felében kimerülve ellobogott, megszűnt a fényforrás a nyugot e szélső határán, hogy ismét visszatérjen arra a helyre, hol először fakadt föl európai talajon, Franciaországba, honnét ismételten a történet százados lépteivel tegye meg európai körútját. Értem a francia emancipáció hatása alatt megtartott országos francia

²/₃ részt Zilz és Hotzenplotz szomszédos községeknek kellett volna lefizetni. Hotzenplotz azonban, támaszkodva arra, hogy nem tartozik Sziléziához, nem akart semmivel sem hozzájárulni. Az ügy a négyország synodusának eluralása alá bocsátatott, mely kimondotta, hogy tekintve a két község szomszédságát, minnek folytán, ha Zilz községben ütne ki üldözés, az átszármazna a szomszéd. Hotzenplotzra is, az utóbbi köteleles a váltságdíjhoz hozzájárulni. Kimondatott egyszersmind Zilz községre is, hogy ha jövőben Hotzenplotz kerül bajba, szintén járuljon hozzá a megmentéshez ugyanoly arányban. Maharam Lublin Esp. Metz, 1769. 40. sz.

¹) Úgy látszik, hogy egyes külföldi községek egészen természetesenek találták, hogy a négyország határozatait meg kell tartaniok, minthogy még a jelen század közepén i.- kénytelen volt Meir Asch ungvári rabbi kinyilatkoztatni (Rsp. Imré És. II. 46. sz.), hogy azon határozatok csakis Lengyelországra voltak kötelezők, de a külföldön csak azon községekre, melyek önkényt kötelezték magukat betartásukra

synodust, melynek eszméje visszhangra talált az egész európai zsidóság körében, s a melyről épen azon különbség folytán, mely megtartása indító okainak következtében s előidézett hatásából kifolyólag határkövet képez az európai zsidóság községe-szervezetének történetében, külön fejezetben, a francia községe-szervezet tárgyalása alkalmával lesz szó. Mert az addigi összes synodusok megtartásának eszméje magából a zsidóság kebeléből indult ki, önvédelem céljából, holott a francia nagy synodusnak Napoleon 1806 május 30-án kiadott rendelete államérdek szempontjából adott életet, tehát külső hatás alatt jött létre, oly célból, hogy a zsidóság mint felekezet illeszkedjék bele az államélet keretébe. A leglényegesebb fordulópontot képezi ez a zsidó községek történetében, a mivel új eszmét adott Franciaország Európának: az államban eladdig külön államot képezett zsidó községnek az államtestbe való beolvasztása eszméjét.

Mielőtt azonban más fejezetre térnénk át, szükségesnek tartjuk itt még megjegyezni azt, hogy az időleges egyöntetű eljárás céljából tartott s nagyobb vidékekre terjedő összejöveteleiken kívül mindig akadtak egyes szomszédos községek, melyek közös érdekeik megóvása végett szövetkeztek egymással. Így pl. Lengyelországban két szomszédos község írásbeli szerződéssel kötelezte magát, hogy ha valamelyiknek tagja árulás, vagy rágalmozás folytán a vajda kezébe kerül és veszedelem fenyegetné a községeket, úgy az illető kiszabadítására szükséges váltságdíjat közös pénztárból fogják előteremteni.¹⁾ Köln és Westphalia községei szövetkeztek a

¹⁾ Mahram Lublin Rsp. 120. sz. Alkalmi gyűjtésekről hit-

királyi adó közös megfizetésére,¹⁾ mely célból leggyakoribb volt a községek szövetkezése, miáltal vidékenként nagyon szigorú szabályzaton alapult szervezetek létesültek.²⁾ Voltak olyan szomszédos községek is, me-

rokonok kiszabadítása céljából számtalan esetet tudnak a források; itt csak két esetet említek, a midőn a gyűjtés, illetőleg közbenjárás több ország zsidóságának érdeklődését vette igénybe; így a XV. század végén élt Móse Alaskar említi (Rsp. 70. hz.), hogy Rhodos ostroma alkalmával egy kiváló asszony fogságba került s kiváltására gyűjtést indítottak Ilo-mániában, Kandia és Retymo szigetén; a minél azonban sokkal jelentősebb eset volt az, midőn 1745-ben Augsburgban gyűlést tartottak a kerület zsidói, melyből kifolyólag levelet irtak a prágai zsidók érdekében Velence községéhez, hogy pénzsegélyt küldjön s járjon közbe az ottani pápai nuntiusnál, hogy az a bécsi nuntiatúra útján vonassa vissza Mária Terézia kiűzési rendeletét; ugyanakkor az amsterdami község is közbenjárt ez ügyben a hollandiai s az angol udvarnál, valamint a velencei zsidóknál is, hogy ezek az ottani Sigi-fioria útján hassanak Mária Teréziára; a velenceiek nemcsak közbenjártak, de fel is szólították az összes olasz községeket segélygyűjtésre. (Groetz, Sendschreiben über die Austreibung der prager und böhmischen Juden unter Maria Theresia Monatsschrift 1885. évf. 49. I.)

¹⁾ Jákob Katz Miprag Rsp. III. 9. sz.

²⁾ Landau Ezékiel (Rsp. Noda Bijehuda II. 2. sz.) említi egy esetet, a midőn három provincia egyesült az adónak közösen történő megfizetésére, mely célból minden 5-6 évben kerületenként jöttek össze a választott képviselők, hogy egyesekre vessék ki az adót; vitás esetekben választott bíróság döntött, oly módon, hogy minden kerületből egy rabbi választatott. Természetesen ez sok czívódásra adott alkalmat, minthogy részint rokonii összeköttetések miatt, részint a hatalmas előljárók befolyása következtében sokszor meggyanúsították a bíró függetlenségét.

lyek az összes községi igazgatás ügyeire szövetkeztek,¹⁾ valamint olyanok is, melyek megállapított szabályzat szerint az igazgatásnak csak bizonyos ágaira egyesültek; mint pl. Hamburg, Altona és Wandsbeck községek szövetkezése közös rabbinátus fentartására, idegenek letelepülésére, szegény átutazók és betegek segélyezésére s eltemetésére, valamint a magánimaházak elnyomására vonatkozólag, mely szövetkezés 1726-ból származó s 222 pontból álló «Tekanoth de salos Kehilloth» czímen ismert szerződés által szabályoztatott.²⁾

II. FEJEZET.

Udvari zsidók. (Stadlan.)

A községek tehát mindenkor megtalálták a módot közös belérdekeiknek országos határozatok útján való kielégítésére. De saját ügyes-bajos dolgaikat sokkal könnyebben intézték el egymás között a községek mint a kifelé irányuló érdekeiket. Minők voltak azok a tényezők, a melyek a községek érdekeit az államhatalommal szemben képviselték?

Fentebb láttuk a glogauai község 1670-ben felterjesztett szabályzatának azt a feltűnő pontját, hogy az előjárók közül kettő mindig olyan legyen, a kik «bei Vornehmen schicklich vortragen können, noch besser bei vornehmen Herrn bekannt sein». Az elnyomott s minden jogtól megfosztott zsidóknak nagy szükségük ofyanokra, kik befolyásuk révén szószólóik lehet-

¹⁾ Pachad Jiczehak s. v. Kehilloth 162. b. 1.

²⁾ Haarbreicher, i. m. 50. kk. 1.

tek a hatalom előtt; boldogok voltak, ha akadt közöltük olyan, a ki kedvelt egyéniségével eljárhatott ügyesbajos dolgaikban a hatóságoknál s a kinek személyes befolyásától remélhették kéréseik eredményes keresztülvitelét. Minden községnek, vidéknek s országnak meg volt az ilyen befolyásos embere, a kit Stadlan-Buzgólkodó címmel tüntettek ki, s akinek kiváltságos jogai képviselték a zsidók ezreinek jognélküliségét. Koreff Salamon, cseh Stadlanról beszéli a monda,¹⁾ hogy egyszer, midőn a helytartó előtt, megfedkezvén magáról, nagyon is hangosan adta elő kérését, azzal mentegetődzött: Aus mir schreien zehntausend Seelen. A Stadlan-tisztség*²⁾ nemcsak alkalmi, de rendszerint állandó volt, s mint ilyen, már az állás természeténél fogva, igen nagy hatalmat képviselt. Az udvarnál, illetőleg a védnöki hatóságnál bejáratosnak kellett lennie, a mely körülmény már magában is végtelen tekintélyt szerzett neki a községek körében, míg más-

¹⁾ Wolf, ii Jahrbuch für die Geschichte der Juden IV. kötetében 160. l. I. jegyzet.

²⁾ Schudt, i. i. m. I. k. 200. I. írja, hogy az amsterdami polgármestert a zsidók Messiásuknak nevezték, minthogy patronusok volt s mellesleg megjegyzi: «Die Juden haben an allen Orten die vornehmsten und besten Patronen, die ihnen i. m. ihren Finten und bösen Handeln bcystehen und überhelfen.» Zsidó források erről m it sem tudnak, s nagyon valószínű, hogy itt nem a városi polgármesterről van szó, hanem a zsidó község elnökéről, a mely tisztség a XVII. században Frankfurtban – a hol Schudt élt – Bürgermeister címet viselt, s a hatóságnál a zsidók érdekében gyakorolt befolyása következtében vették körül olyan tisztelettel, melyet Schudt odáig tud nagyítani, hogy Messiásuknak nevezték a zsidók.

részt korlátlan uralmat biztosított számára a községek kényszerűsége, melylyel a hatósághoz intézendő kéréseik továbbítása és támogatása tekintetében reája voltak szorulva.

A zsidó községek érdekeinek kiváló képviselőivel találkozunk a spanyol zsidók történetének egész folyamán, mint Chaszdej ibn Saprut (961-1)76), Sámuel Hannagid (993-1055) és fia József Hannagid (1055-1066), majd Sámuel Abulafia (a 14. század közepén) és Izsák Abravanel (a 15. század végén), valamint Törökországban a 16. század második felében Don József Nászi, ámde mindezek magasrangú állami hivatalnokok voltak, s mint ilyenek érvényesítették befolyásukat hitsorsosaik érdekében. Azonban a Stadlanok, kik Közép-Európában a 16., s főleg a 17. és 18. századokban működtek mint látni fogjuk, nagyon kevés kivétellel – nem jellemüknek s tudásuknak köszönték hatalmas befolyásukat, hanem vagyonuknak, ügyesen üzérkedő szellemüknek, melylyel számos esetben önmaguk előnyére, s a községek kárára aknázták ki a helyzetet, s nagyon is tanulságos volna külön foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy mennyire mozdították elő a zsidógyűlöletet ép ezek a befolyásos hatalmasok, a kik pénzük révén szüntelen összeköttetésben álltak a folyton pénzhiányban szenvedő udvarokkal és urakkal, s a kikhez kénytelenek voltak kérésük továbbítása végett fordulni a megszorult községek.

Ezek a hatalmasok, a védnöki hatóságok nyelvén szólva, Hohjuden, Hoffaetoren, Hofagenten, Residenten, Hof-Sehach-Juden,¹⁾ vagyis az udvari zsidók voltak.

*) Az utóbbi Bayreuthban volt. L. Haenle, i. m. 64. l.

Az európai zsidók története tulajdonképen az udvari zsidósággal kezdődik. A várak urainak meg voltak a maguk zsidajai, a kik a várúr kereskedelmi és pénzügyeit bonyolítottak le.

A mint a Burghof Burgstadt-tá s utóbb Bürgerstadt-tá vált¹⁾ s a helyi követelményeknek az egyes zsidók már nem felelhettek meg, a növekvő igényekkel arányosan fejlődött ki a Hofjudenthum-ból a Judengemeinde, de a község legtehetősebbje szolgálván a földesurat, megmaradt befolyásával és községbeírjei fölött gyakorolt praepotentiájával az udvari zsidó.

Nagyban *növelte ezen* «udvari zsidó» cízzel kitüntetetteknek tekintélyét az, hogy az uralkodók rájuk bízták – nagyobbrészt bérbeadás útján – a vám- és adószedést, miáltal mintegy közhivatalt viseltek. így pl. a St. Denis apátságnak Dagobert király által 633-ban adományozott vámokat bizonyos Salamon kereskedő szedte be; ²⁾ 1102-ben egy Náthán nevű zsidó volt a beziers-i püspök vámbérlője, 1170-ben V. Baymund Abba Mari-t fogadta meg toulouse-i adószedőjének, ugyanakkor Carcassonban bizonyos A s true nevű zsidó volt Szt. Lajos jövedelmeinek intézője (qui nunc tenebat pecuniam domini Regis), s 1295-ben Lunel ura, Eosselin egy Thaurus nevű zsidónak adta bérbe a báróság minden jövedelmét.³⁾ Németországi adószedők gyanánt ismeretesek: Ábrahám Creuzenachból 1342-

¹⁾ Nübling, i. m. 93. l.

²⁾ Aronius, i. m. 22. l.

³⁾ Saige, i. id. 15-21. l.

ben, Mózes Nürnbergből 1364-ben,¹⁾ Hanko Weikersdorfból és Áron Berchstoldsdorfból, valamint József Walcb és Schlomlein Heinpus Bécsből és Schallum Lem Kremsből 1389-ben,²⁾ s Ruprecht király 1403-ban Elias von Weinheim-ot és Izsák von Oppenheim-ot bizza meg nemcsak az összes zsidó adók behajtásával, de még helyettesítésével is a zsidók és keresztények közti perek fölötti Ítékezésben.³⁾

De az udvarok kereskedelmi szükségleteinek kielégítésén s az adók jó bérbeadásán kívül még egyébre is szolgáltak az udvari zsidók, a mely szolgálat minőségébe bepillantást enged a bécsi udvar, mely a harmincz éves háború költségeinek fedezése czéljából azt a különös módot eszelte ki, hogy kisebb-nagyobb szabadalmak adományozásával udvari zsidókat nevezett ki; ilyenek voltak: Josel Pinzerle Görzből, Mózes és Jákob Marburger Gradiskából, Ventura Parente Tri estből, Elija Halfan orvos Bécsben, Samuel zum Drachen és Samuel zum Straussen majnai Frankfurtban, valamint Jákob Bassewi, ki Treuenburg előnévvel nemeséget is kapott, Prágában.⁴⁾ S a mit Schiidt mond Velenczéről: «Zu Venedig hat jedes Adeliges Haus einen ergebenen und vertrauten Juden, welchem sie wegen der Verschwiegenheit ihre heimlichste und wichtigste Dinge anvertrauen und sie i. m. allerhand Geschäften

¹⁾ Berliner, Aus dem inneren Lelien der deutschen Juden im Mittelalter. Berlin, 1871. 42. l.

²⁾ Wiener, Regesten. 235. l.

³⁾ Wiener, i. m. 58. l.; Nübling i. m. 485. I.

⁴⁾ Graetz, X. k. 40. l.

brauchen»,¹⁾ az elmondható egész Európáról: a legnagyobb földesúrtól a legkisebbig mindegyiknek meg volt a maga udvari zsidaja, a ki a védnöki hatóság iránt táplált összeköttetése révén nrødestinalva volt arra, hogy közbenjáró gyanánt szerepeljen a község s a hatóság közt.

Lássuk már most közelebbről ezen sokra képes s befolyásos udvari zsidók szereplését községeik érdekében.

Mindenekelőtt adók tekintetében igyekeztek magukon könnyíteni; külföldön szabadalmukat s kiváltságos jogaikat drágán vásárolták meg az udvaroknál, tehát fölmenteni igyekeztek legalább azon adó alul, a melyet a község egyetemével, mint rájuk eső részt kellett volna fizetniök. S ha tekintetbe vesszük azt, hogy az udvari zsidók legnagyobb része szabadalomlevélben biztosította magát arról, hogy nem kell a községgel együtt, jizetnie adóját, Valamint másrésről azt, hogy a közseg leggazdagabb tagja, kire legtöbb adót lehetett volna kivetni, kivonja magát a közösségből, melyre ez által elviselhetetlen terhet hárít, nem csodálhatjuk, ha az 1223. évi mainzi synodus kiközösítés átkával sújtotta azokat, kik közvetlen adózással a községet elkerülve lépnek direkt összeköttetésbe a földesúrral, s nem akarnak a község egyeteme által fizetendő adóhoz járulni.²⁾

¹⁾ II. k. 160. 1.

²⁾ Stobbe, i. m. 29. 1.; Urøetz, VII. k. 29. 1.; Frankel, Entwurf einer Geschichte der nachtalmudischen Responzen. 39., 54. és 58. 1.

Az udvari zsidók második főérdeke a zsidó bíróságok ellen irányult: ők, a hatalmasok, kik «az udvarnál ki és bejárnak», csak nem fognak megjelenni, s meghajolni holmi rabbi és elnök ítélőszéke előtt, hol nem oly könnyen találhatják meg maguk részére az igazságot, mint a földesúr bírósága előtt. Az első szakaszban láttuk, hogy ez a kérdés is állandó napirendjét képezte a synodusoknak; átkot mondtak a zsidó bíróságot elkerülökre, de mit sem használt: a királyi privilégiumok sokkal erősebbek voltak, s az udvari zsidók fényében sokkal inkább óhajtottak elnyomott hitsorsosaik sütkérezni, hogy sem a kiközösítést foganatosítani merték volna III. Frigyes a lő. századvégén egész sportot űzött az idegen bíróságra való privilegizálással; Ábrahám és Salamon ulmi zsidóknak jogot adott arra, hogy csak a nürnbergi vagy noerdlingeni Hochmeister előtt álljanak törvényt, holott Michel noerdlingeni zsidót felhatalmazza, hogy csak a regensburgi, friedbergi vagy ulmi bíróság előtt jelenhessék meg, míg másrészt Kopelman Salamon és Lindheim Jakob schweinfurti zsidóknak tíz évre terjedő olyan szabadalmat acl, hogy azon idő alatt egyáltalán nem idézhetők zsidó bíróság elé.¹⁾ S ha pl. Ansbachban a 17. században ugyancsak privilégium biztosításával a Hofrath bíróságához²⁾ tartoztak az udvari zsidók, úgy Bécsben 1633. évi császári rendelettel már nemcsak ők maguk, hanem közvetlen környezetük Schutzgenossen-jeik – szintén csak az Obersthofmarschallamt bírósága előtt tartoztak meg-

¹⁾ Wiener, Regesten. 98. és 99. l.

²⁾ Heenle, i. m. 119. l.

jelenni.¹⁾ Hogy minő eszközökkel dolgoztak az udvari zsidók a rabbi-bíróság alól való fölmentetés czéljából, legjobban jellemzi Ries Áron berlini udvari zsidónak 1724-ben a Kammergericht-hez Michel Lévi rabbi ellen beadott panasa: «. . . er ist mir bisher i. m. allen zu gefährlich gewesen und hat nach seiner eigenen passion die Sachen abgethan solchergstalt mich armen, alten, einfältigen Mann feste machen lassen, dass ich auch nicht mahl bei 1000 Thaler Strafe klagen soll, wie mir geschehen ist. Da ich nun mich erbiethe, jurato zu erhalten, dass ich nicht glaube, jemahls bey den liabbiner recht zu erhalten mich und meine familie von der jurisdiction und cognition i. m. allen Sachen beym hiesigen liabbiner gäntzlich zu entbinden.»²⁾

Az adóhoz és bírósághoz fűzött érdekekkel függ össze az udvari zsidók ama törekvése is, hogy a községig fofiszfegéEët is vagy maguk számára foglalják le, vagy befolyásukkal töltsék be. Wolf Perlhefter Berlinben 1698-ban 100 tallért ajánlott fel a fejedelmi pénztárnak, ha Oberaltest-té nevezik ki, a mi meg is történt, daczára a község nagy elégületlenségének;³⁾ Zsigmond király 11:26-ban Haym von Landshut-nak ad felhatalmazást három rabbinak Németországra való kinevezésére,⁴⁾ s Veit Munk bécsi Hofjud 1603-ban tem-

¹⁾ Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien. Bpest, 1889. 28. 1.

²⁾ Geiger, i. m. II. k. 67. 1.

³⁾ Geiger, II k. 35. 1.

⁴⁾ Wiener, Regesten. 189. 1.

plomtartás és bírói hivatal viselésére kapott engedélyt.¹⁾

Ezen példák mellett, melyek bizonyítják, hogy miként tudták az udvari zsidók helyzetüket kiaknázni önző céljaikra más irányban is megnyilatkozott hatalmas befolyásuk. Midőn 1670-ben Bécsből kiűzték az összes zsidókat, az egyetlen, a ki továbbra is ott maradhatott, a Hoffactor Marcus Schlesinger Jaffa volt;²⁾ igaz ugyan, hogy a kiűzöttek közül 50 családot Gompertz Elija berlini udvari zsidó közbenjárása folytán Fogadott országába Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem,³⁾ de miután Gompertz már 1672-ben meghalt, Izrael Áron udvari zsidó távol tudta tartani Berlintől a hazátlan zsidókat azzal, hogy a fejedelem által kiadott letelepülési engedélyekbe beletétette a megszorítást: «a mennyiben Izrael Áron üzleti érdekeinek nem ártnak».⁴⁾

Ismét más oldalról mutatja be az udvari zsidók befolyását a következő eset: Ansbachban 1743-ban a község templomot akart építeni, mely alkalmat Löw

¹⁾ Wolf, Gesch. d. J. i. m. Wien (1156–1876). 40. 1.

²⁾ Graetz, X. k. 246. 1. Jellemző, hogy magát Mária Teréziát, ki nem nagy kegyességgel bánt a zsidókkal, udvari zsidója Arensteiner Ádám Izsák 1768-ban «megfélémlítette» azzal, hogy Hollandiába költözik, ha zaklatásnak lesz kitéve más zsidók miatt; mire Mária Terézia írásba adta neki: «der Hoffactor ist unter der wegen der übrigen lier befindlichen luden ergangenen Verordnung keinerclings zu begreifen», hozzátette azonban, hogy az 1500 frtnyi évi adóját pontosan üzesse. (Wolf, Gesch. d. J. i. m. Wien 1156-1867. – 72. 1.)

³⁾ U. o. 267. 1.

⁴⁾ Geiger, i. m. 5. 1.

Izrael Hoffactor arra akarta felhasználni, hogy rossz házától jó pénzen megszabaduljon; az őgróf a telek megválasztása céljából bizottság kiküldését rendelte el, a mely bizottságba Löwöt nem választotta be a község: Löw nagy lármát csapott, hogy Hoffactori állásánál fogva semminek sem szabad a községben nélküle történnie, de haragja nem használt, a község szerződést kötött más telektulajdonossal; alig hogy ez megtörtént, Löw egy udvari rendelettel lepte meg a községet 1744-ben, hogy csakis az ő telkén szabad felépíteni a templomot.¹⁾

A községek tehetetlenek voltak ezen hatalmasokkal szemben, kikre «érdekeik» képviseltetését voltak kénytelenek üzni, s a kik minél jobban voltak hajlongani fölfelé, annál többet zsarnokoskodtak lefelé, s páratlanul áll a poseni község, mely 1699-ben keresztül tudta vinni, hogy hatalmas közbenjáróját, Baruch Halevit, ki nyolcz évig zsarolta a községet a hatóságokkal való magas összeköttetései révén, a Négy Ország Synodusa által száműzette Posonból;²⁾ de annál számosabb esetet tud a történet arról, midőn valóságos tragikummal fölfelé buktak.³⁾

Ezen általános jellemzés után rátérve egyes kiválóbb közbenjárók működésére, miáltal közelebről ismerhetjük meg a községek érdekeinek képviseltetési módját,

¹⁾ Haenle, i. m. 143. 1.

²⁾ Perles, i. m. 66. 1.

³⁾ Rendkívül regényes Izsák Nathan vulgo Ischerlein ansbacher Hoffactor esete, kinek bukását az okozta, hogy végtelen elkapottságában 1743-ban az őgróf maitressé-t szerelmi kalandra csábította Haenle, i. m. 95. 1.

mindenekelőtt hazánkról kell említést tennünk, hol 1482-től 1526-ig az állam által létesített különös hivatal: a zsidó Prefectura ¹⁾ létezett. E hivatal legelőször Mátyás király 1182. évi egyik oklevelében említetik. Állítólag a zsidók kérelmére létesítette Mátyás király e hivatalt, melynek célja volt, információkkal szolgálni az udvar és a tárnok részére, a ki egyszersmind országos zsidó bíró is volt; az informálás mellett a zsidókra kivetett adót is szétosztotta az egyes községek közt, mint a ki legjobban ismerte a községi viszonyokat; «bizonyára elkövettek a zsidók mindent», írja Kohn, «hogy zsidót nevezzen ki ezen állásba, ki ismeri a zsidók viszonyait s a vallásszabta adókivetési eljárást.» Bizonyára nem csalódunk, ha ennek az állásnak nem tulajdonítunk oly nagy fontosságot s ezl az egész preefecturát csak az udvari zsidóságból kinőtt bizalmi és hatalmi állásnak tekintjük. Egy századdal előbb 1407-ben Ruprecht Németországban egy Beichsjudenhochmeisteramtot szervezett, melynek célja nem volt egyéb, mint az adó pontos behajtása s a király követeléseinek hűséges továbbítása, de a következő fejezetben látni fogjuk, hogy a praefectura nem hasonlítható ezen rövid életű német hivatalhoz, valamint a praefectura megszűnte utáni közvetlen időkben Németországban működött B. Josel von Bosheim Stadlanhoz sem, a ki pedig épen úgy «als der Judenschaft i. m. teutschen Landen oberster» «gemainer jüdischeit dieser landen bevehhaber und parness», «regierer gemainer jüdi-

¹⁾ Az erre vonatkozó adatok egybe vannak gyűjtve Kohn, i. m. 212. kk. 447. kk. 1.

schalt im reich» díszes címeket viselte, mint a praefectus, a ki «az sydoknak elewthek yaroyok» «Obrister Vorgeher der Juden» címekkel említették. Tény az, hogy óriási hatalommal volt felruházva: az egyes zsidókkal szemben korlátlan uralommal rendelkezett, Budán külön fogházat tartott, hová a bűnösöket s a vele ellenkezőket vetette, vidékre királyi levél kíséretében megbízottakat küldött, községek külügyeit intézte, közbenjárt község és város közt felmerült perekben, a király előtt orvosolta községek sérelmeit, teljhatalmú képviselők által hajtatta be a hatóságok támogatásával az adókat; másrészt nagy udvartartása volt; II. Ulászló koronázásakor huszonnégy lovas kíséretében jelent meg s közfeltűnést keltett fényes fegyverzetével és új király koronázásakor a praefectus szorgalmazta a zsidók szabadalmi levelének a megerősítését, mindazonáltal tekintetbe véve azt, hogy az egész idő alatt, míg a praefectura létezett, egyetlen egy családban, a budai Mendel vagy Mandel családban öröklődött apáról fiúra e hivatal, a külföldi példákkal ellentétben álló ezen páratlan eset csak azt bizonyítja, hogy a hivatal létesítése nem felülről, a közsükséglet által elhatározásra bírt királytól indult ki, hanem Mendel Jakab törekvései folytán, a ki bizonyára udvari zsidó volt Budán s a királylyal, valamint főurakkal ezen minőségében való sűrű érintkezései közben szuggerralhatta hatalmi állásának szervezését, a mit egyébiránt szívesen láttak a községek abból a szempontból, hogy esetleges bajukat az udvarnál ismerős útján juttathatják a trón elé.

Igazi s a legnemesebb törekvésű Stadlanja a német

zsidóságnak R. Josel von Rosheim volt a 16. század első felében. Graetz M azt írja róla, hogy Miksa császár egész Németország főrabbiává nevezte ki s kötelességet képezte az adók behajtása s a késedelmezőknek átokkal való sujtása, a mely kötelemnek hűséges teljesítésére nagy esküt is tett; de mivel nemcsak országos főrabbiságra, de egyáltalán nem volt rabbi hivatal viselésére képesítettsége, a községek csak császári adószedőnek tekintették s ebben a minőségben is csak akkor hajoltak meg előtte, midőn látták, hogy önzetlen buzgósággal pártfogolja a zsidókat. A tény azonban az, hogy Rosheimnek nem volt semmiféle császári kinevezése, a mit az a körülmény bizonyít, hogy 1535-ben a Reichskammergericht császársértés miatt pörbe fogta, amiéit egyik beadványában «regierer gemainer jüdischait»-nak nevezi magát; egyik védője hiába bizonyította, hogy a héber Parnoss-Manhig németül regierer-t jelent, Rosheimot elítélték, a mit bizonyára nem tettek volna, ha királyi kinevezésre tud hivatkozni.²⁾ Rosheim tényleg Hagenaiiban volt községi elnök s alsó Elzass zsidóit képviselte, de magas összeköttetései révén szerzett befolyása s hitsorsosai iránt érzett meleg érdeklődése juttatta abba a helyzetbe, hogy egyesek, községek, sőt egész országok zsidóinak érdekében járjon el az illetékes hatóságoknál. Esetről-esetre kapott felhatalmazást a megszorultak képviseltetésére, s a megbízók terjedelme szerint jut ki számára a cím terjedelme is;

¹⁾ IX. k. 47. kk. I.

²⁾ Feilchenfeld, Rabbi Josel von Rosheim. Strasslmg, 1898. 15. l.

midőn a bajor zsidók ügyeljen kérelmez, akkor a bajor «gemaine Jüdischait Befehlshaber»-je,¹⁾ ha a cseh és német zsidók ügyét védelmezi, úgy «obrister rabbi durch Beheim und der Teutschland.»²⁾ Folyvást utazgatót, vizsályokat elintézett, hatóságoknál közbenjárt, szabadalmakat eszközölt ki s fenyegető veszélyeket hártott el,³⁾ de mindezt nem hivatalos állásból kifolyólag tette, hanem buzgóságból, nem kötelesség folytán fordultak hozzá a községek, hanem bizalomból s nagy befolyása miatt, melyet bizonyára, valamely elzassi földesúrnál azelőtt elfoglalt udvari zsidói állásában szerzett.

Hosheim tiszteletre méltó nemes alakja után egy századdal a Hoffaetorok valóságos szörnyetege merül fel a történet hullámaiból Bécsben: Hirschl Mayer.⁴⁾ Nyilvános szereplése akkor kezdődött, midőn 1650 előtt nyolcz százalék behajtási jutalék fejében - császári megbízásból szedte a zsidóadót. A behajtásnál oly irgalmatlan eljárást tanúsított, hogy gróf Pálffy palatínus indítatva érezte magát őt bevádolni a császárnál s még a zsidógyűlöletéről híres Kollonits érsek is oltalmába vette vele szemben a zsidókat, de nem tehettek ellene semmit, minthogy maga a császár ismeretlen okok folytán – talán épen kegyetlensége követ-

¹⁾ U. o. 77. l.

²⁾ U. o. 19. l.

³⁾ U. o. 25. kk. l.

⁴⁾ A reá vonatkozó adatok egybe vannak gyűjtve Wolf, Die Juden i. m. der Leopoldstadt sth. 33. kk., 57. kk. I. és Kaufmann, Die letzte Vertreibung d. J. aus Wien. 49. kk. s 97. kk. lapjain.

kéziében befolyó adójövedelem miatt nagyon is pártfogolta. Könnyen képzelhető, hogy a zsidók körében nem igen szerették, de a bécsi község mégis kénytelen volt a félelmetes embert közvetlen elnökévé megválasztani. Ebben az állásában sok kellemetlenséget kellett túrnia a tervei elé gördített nehézségek miatt s hogy kényelmetlen eljáró-társaitól megszabaduljon, felhasználta azt az alkalmat, a midőn 1651-ben egy Eleonóra nevű előkelő zsidó nőt ismeretlen tettesek nyílt utcán lelőttek, a gyilkosokkal való egyetértéssel denunziálta mindazokat, kiket ellenségeinek tartott s így a gettó legelőkelőbbjei fogságba kerültek, úgy látszik, hogy ép az erre következő választásnál a község megemberelte magát s Hirschl nem választotta meg, mert 1652-ben császári rendelet parancsolt rá a községre, hogy eljárókat csak keresztény biztosok elnöklete s vezetése mellett választhat. Borzasztó zavar s elégedetlenség támadt ekkor a községben, a császár kiűzéssel fenyegette a zsidókat, kik végre nagy pénzáldozat arán s oly föltétellel nyertek bocsánatot, hogy Hirschel minden községi tisztségre választható s hogy ellene csak az Obersthofmarschallamt bírósága előtt lehet panaszt emelni. De a kiegyezési bírság nem folyt be oly bőven, mint a császár szerette volna, a hatóságok is tehetetlenek voltak a már kiszipolyozott zsidókkal szemben, s ismét Hirschl volt az, a kinek a behajtás tíz százalék jutalék mellett – sikerült. Mindenki rettegett ettől a «Generalsteuerpächter»-től, a kire végre 1666-ban rá nehezedett a nemezis keze: adókönyvek hamisításával vádolták, majd gyanúba keveredett egy rejtélyes gyilkosság miatt, fogságba jutott, vagyonát elkobozták

s az országból kiutasított; ámde Hirschl mégis az országban maradt, mert «*sokkal több államtitok birtokában) volt,*» hogysen tanácsos lett volna őt a határon túlra tolonczolni. Garázdálkodásai bizonyára hozzájárultak, hogy 1670-ben kiűzettek a zsidók, s mégis, midőn három évvel utóbb a bécsiek ismét visszahívták a kiűzötteket, Hirschl Mayer volt az, a ki a visszatérni szándékozók képviselőjében és nevében érintkezik a bécsi hatóságokkal!

Az udvari zsidók egy másik érdekes speciesével ismerkedünk meg a XVII. század végén Berlinben, hol I. Frigyes 1684 szeptemberében kiadott rendeletével kinevezi» den Hoffjuden lobst Liepmann und Bendix Levi dazu bestellet, dass sie denen jüdischen Gerichten und allen Zusammenkünften allemahl beywohnen und wegen der vorgehenden Sachen und straffen S. Ch. D. intéresse aufs Beste unterthänigst beobachten, und was i. m. allem vorgeht, an gehörigem Orte anmelden, auch dem Hausvogt allemahl davon Nachricht geben sollen.»¹⁾ De alig működtek együtt, ez a par nobile fratrum egymásra való agyarkodása annyira jutott, hogy Bendix Levi már 1684 decemberében külön folyamodással azt kéri a fejedelemtől, hogy őt «... zu einem Inspectoren der jüdischen Gemeinde zu installiren gnädigst geruhen wollen und aber Jost Lipman sich dargegen zu setzen und solches gute Werk zu verhindern gedenket und zwar unter einem vorgegebenen Schein, als hätte ich nicht sattsahm dazu studiret, welches aber nur lauter Caluminien Seindt,

¹⁾ Geiger, i. m. i. k. 44. 1.; Graetz, X. k. 309. 1.

massen die Jenigen, so mich kennen, sowohl Christen als Juden von meiner dazu gehörigen Capacitet ein besseres zu urtheilen wissen, dass aber Jost Lipman Solches nicht gerne Sehe, ist nicht zu widersprechen, massen die Sache vielleicht denselben am meisten betreffen möchte... Sollte ich aber nicht zwahr als Eichter, sondern als Inspector oder Bey Sitzter des jüdischen Gerichts bestellet werden, *würde ich als ein beeydeter ex officio ein mehres entdecken, davon Ch. D. Grosse Einkünften i. m. dero Rent Cassa haben möchten.*»¹⁾ EsBendix Levi? Utóbbi ígérete alapján kineveztetett inspectorrál!

Ilyen alakok után jóleső megnyugvással tölti el keblünket Oppenheimer Sámuel és Wertheimer Sámson bécsi udvari zsidók megjelenése a zsidók történetének borús egén. A Bécsbe visszatért zsidók jelentősége nagyban emelkedett e kettőnek odajövetelével; Oppenheimer 1699-ben kapott mint Oberhoffactor privilégiumot, Wertheimer pedig csak 1703-ben; addig az utóbbi csak csöndes társa volt az előbbinek az udvari szállításokban s aláírása is rendszerint csak «Sámson Wertheimer Jud des Oppenheimers Kayl. Factors besteller» volt.²⁾ Egymásra voltak utalva, minthogy Oppenheimernek pénze volt, Wertheimernek pedig nagyterjedelmű zsidó tudománya is, a ki gazdag társa révén szerezte meg az udvar bizalmát s jutott nagy vagyonhoz.

¹⁾ Geiger i. m. II. k. 16. 1.

²⁾ Kaufmann, Sámson Wertheimer, der Oberhoffactor und Landesrabbiner. Wien, 1888. 6. 1.; Wolf, Gesch. d. J. in. Wien (1156-1876). 53. 1.

Nagy szüksége volt az osztrák udvarnak e két emberre, s Kaufmann nem nagyon túloz, midőn Oppenheimerről azt írja, hogy: «Was keinem möglich war, er brachte es zu Stande Auf allen Strassen i. m. Ungarn und im Reiche, gegen Türken und Franzosen, sah man seine Wagen den Kayserlichen den Proviant zuführen; dass Oesterreichs glorreichen Feldherren, dass Ludwig von Baden und Eugen von Savoyen der zum Siegen aufgehobene Arm nicht entsank, das war zum Theil sein Werk.... Der Credit und mit ihm die Kriegsführung und das Waffenglück Oesterreichs ruhte nicht zur Wenigsten auf dem Vertrauen, das der Name Samuel Oppenheimers genoss,»¹⁾ vagy ha Wertheimer-ről mondja: «W. hatte damals (1702) ein sorgenschweres Haupt; es galt die Geldbeschaffung für einen, dem Niemand borgen mochte, für Oesterreich, das aber jetzt dringender als jemals Geld brauchte, von dem auf drei Kriegsschauplätzen das Glück seiner Waffen abhieng.»²⁾ Világos ebből, hogy mi volt mindkettejüknek állása fölfelé, de mi volt lefelé, a zsidósággal szemben?

Wertheimer czímei közt a következőket találjuk: «Königlich polnischer, Chur-Mainzischer, pfälzischer und anderer Fürsten und Stände, Oberfactor und Rabbiner der i. m. den Erbkönigreichen und Ländern sich befindenden Juden,» vagy: «Rabbiner der Gemeinden Wien, Nicolsburg, Eisenstadt, Worms und Landrabbi-

¹⁾ Kaufmann, Urkundliches aus dem Leben jaam.scm Wertheimer. Bpest, 1891. 7. 1.

²⁾ U. o. 4. 1.

ner i. m. Ungarn,¹⁾ sőt sírkövén²⁾ nemcsak Bécs rabbijának, de még a Szent Föld több községe rabbijának is mondatik. Tényleg rabbija volt mindezen községeknek'/ Nem, csak Stadianja, a ki rendkívül sok jót gyakorolt a községekkel, melyeket részint segélyezett, részint magas összeköttetései útján oltalmazott, s a községek csak kitüntették a czímmel. Elfoglalt állásából s önzetlen buzgóságából kifolyólag természetesen sokszor fordulhattak hozzá egyesek s községek békétlenségek elintézése czéljából, a mi bírói hatáskörrel ruházta föl, s ha III. Károly 1716-ban tényleg kinevezi Magyarországföle országos rabbinak, úgy ezt is csak tekintélyével összefüggő olyan kitüntetésnek s hatalmi felruházásnak tekinthetjük, mely feljogosítja az előforduló községi czívódásokban gyakorlandó bíraskodásra³⁾ Mint a

¹⁾ Wolf, u. o. 55. l.

²⁾ Gastfreund, Die Wiener Kabbinen seit den ältesten Zeiten. Wien, 1879. 95. l.

³⁾ Kaufmann, S. W. 50. l. csakugyan rabbinak tartotta, a ki Bécsben, házi templomában sokat prédikál, s a kihez még vallásügyi kérdésekkel is fordultak, de mindez valójában csak tekintélyének és tudományának tulajdonítandó. Büchler, Az országos főrabbi hivatal Magyarországon (az IMIT 1896. évi évkönyvében I. ez. dolgozatában szintén túloz, midőn a mi fogalmainknak megfelelő állást tulajdonít Wertheimer magyar országos főrabbiságának; tényleg csak pusztá, nagyhangú ezim volt az, a legjobb esetben is csak czívódások elintézésére adott jogot, s a mely minőségében helyetteseket nevezett ki az ország különböző vidékeire; hiszen halála után 1724-ben veje Eskeles Bernát kereskedő pályázott a hivatalra, s csak az udvari kancellária nem találta elég méltónak «kevés zsidó tudománya miatt» az állásra, a mi azonban III. Károlyt még sem gátolta abban, hogy – Wertheimer Farkas, udvari

császári udvar pénzügyőre állandóan az udvar közeiében tartózkodott s minden utazásában kísérte a császárt: ezen utazásai közeli érintkezésbe hozták őt a községekkel, melyek bajaira mindig tudott orvoslást találni a császárnál.

A Vertheimerrel egyidejűleg a német s főleg a lengyelországi zsidóknak is volt egy hatalmas Stadlanjuk, August der Starke lengyel király udvari zsidója: Lehmann Berend¹⁾ szintén részt véve az udvar utazásában minden alkalmat felhasznált, hogy a fejedelmeket és földesurakat jobbra hangolja a zsidók iránt.²⁾ Gyakran lép fel mint «Gevollmächtiger der Judenschaft»³⁾ s Poroszországban is alig volt község, hogy fontosabb ügyekben tanácsát ne kérték volna ki s hogy vitás dolgokban ne ajánlották volna fel neki a békebírói szerepet. ⁴⁾ De minden kiválósága mellett, a melylyel a hozzáfordult zsidók ügyét támogatta az udvarnál s különösen szülővárosa Halberstadt községének felvirágozását előmozdította, sötét foltot képez életében az a levél,

zsidó, közbenjárása után – 1725-ben mégis csak kinevezte. Kaufmann, Urkundliches stb.139.1. közli Wertheimernek a krakói községtől kapott rabbi-kinevezési okmányát; az egész nem mond semmit, telve van bombasztikus frázisokkal; «a község és kerület vezetői megválasztották Krakó és kerülete Ab Betb Dinjévé azt, *kit nap és pajsz gyanánt adott Isten az országnak*», de ezen kinevezéssel járó *jogokról* csak annyit mond a diploma, hogy *eziránt a község jegyzőkönyve intézkedik*.

¹⁾ Emil Lehmann, Der polnische Resident Berend Lehmann. Dresden und Leipzig, 1885.

²⁾ U. o. 19. 1.

³⁾ Sidor, Gesch. d. J. i. m. Sachsen. 73. 1.; Lehmann, 68. 1.

⁴⁾ Lehmann, 25. 1.

melyet szegény hazátlan zsidóknak Lipschtól való távolytartása végett intézett 1717-ben a királyhoz: «Verschiedene Juden setzen sich hier und sonst i. m. Sachsen an. Nicht aus Privatinteresse, sondern weil Ew. Kgl. M. diese gnädige Intention für meine Nation hegen,... will dahin trachten dass i. m. Ew. Kgl. M. Landen solche Leute placirt werden, welche capable sind, treue Dienste zu leisten, und dies kann ich von unserer Familie darstellen.»¹⁾

Nagy befolyású udvari zsidó volt 1724 körül Michel Hinrichs Mecklenburgban, ki a községek érdekei mellett nem feledkezett meg saját érdekeiről sem s a ki Dánia és Mecklenburg udvarait tudá összeveszíteni, a miért egy dániai alattvalón elkövetett jogtalanságáért ki tudta magát vonni a hamburgi (altonai) – mely akkor Dán uralom alatt állt rabbibíróság alól azon érveléssel, hogy mint Hofagent csak a mecklenburg berezegi udvari bíróság előtt tartozik megjelenni;³⁾ továbbá ugyancsak 1730 körül Ansbachban Narx Model és Fürthben Elkan Frankel, kit az örgróf még a miniszteri tanácskozásokban való részvételre is feljogosított, s kik mindketten valósággal zsarnokoskodtak a községeken;³⁾ valamint Josef Süß Oppenheimer Württembergben, a ki annyira visszaélt az udvar vak bizalmával, hogy 1737-ben a következő okok alapján:

«.....er habe fürsthche Décrète kassirt und redressirt: schrifthche und mündliche Befehle eigenmächtig

¹⁾ Lehmann, 51. l.

²⁾ Donath, i. m. 97. l.

³⁾ Hænle, i. m. 70-88. l.

ausgegeben; dabei Regalien usurpirt, Geld- und Landverweisungsstrafen dictirt; Strafen und Arrestationen erlassen; *an dir Juden Freipatente ausgegeben*» akasztófára ítéltetett.¹⁾ Bűneit nem a zsidók érdekében követte el, de minthogy halálát meggyászolták, bizonyos, hogy Württemberg zsidóinak előnyére vált életében.

Törökországban a 16. század elején létezett egy «Kahijalik» méltóság a zsidók politikai ügyeinek a portánál való képviselőjére, a mely méltóságra a szultán nevezett ki bizonyos Schaltiel nevű konstantinápolyi zsidót.²⁾ Erről a méltóságról különben többet nem tud a történet³⁾ s bizonyára nem volt egyéb, mint a német Stadlan hasonmása.

¹⁾ Zimmermann, Josef Süss Oppenheimer ein Finanzmann des XVIII. Jahrhunderts. Stuttgart, 1874. 118. I. Érdekesen tárgyalják életét és halálát a következő egykorú munkák: Ch. D. Bemard, Der i. m. den Lüfften schwebende neue Jüdische Heilige Joseph Süss Oppenheimer, oder das von der württembergischen Judenschaft herausgegebene merkwürdige Canonisations Manifest worin dieselbe gemeldeten unglücklichen Juden . . . als einen heiligen aufzubürden sich unterstanden. Tübingen, 1738 (a mely szentté nyilvánítás alatt az értendő, hogy a községek elhatározták a gyermektelen Oppenheimer után a Kaddis-imát mondani). – Ch. D. Behrend, Ausführlicher Discours . . . von allem, was Ihme i. m. drey letzten Tagen des unglücklichen Jud Süss Oppenheimers . . . bekannt worden. Tübingen 1738.

²⁾ Grsetz, IX. k. 33. l.

³⁾ Dávid ibn Abi Zimra Bsp. III. kötet 467. sz. emliti Khodos község határozatát, hogy egy zsidónak sem szabad Kahijat méltóságot elvállalni, hanem megválasztottak 3 megbízható községi tagot, kik a fejedelemtől eljárnak ügyeikben,

Nagyon tanulságos ezen udvari zsidók élete, kik igen fontos szerepet vittek a községi szervezet történetében s a kik úgyszólván az egyetlen közvetítő hatóságot képezték, a mely útján a községek a védnökök elé terjeszthették kérelmeiket. Szereplésük a IS. században megszűnik, a mikor – mint fentebb láttuk – a privilégiumok korszaka is letűnőben van s megkezdődik a községek beolvasztása az államtestbe; a községek közvetlen érintkezésbe jutottak a hatóságokkal s könnyebben találtak módot arra, hogy a hatóság védelme alatti szervezkedéssel juttassák kérésüket felsőbb helyre.

III. FEJEZET.

Országos főrabbiág.

Az előbbi fejezetben föltűnhetett, különösen Rosheim és Wertheimernél, az a jelenség, hogy a községek országos érdekeinek képviselőiben az országos főrabbi címével szerepeltek. Kétségtelen az, hogy rabbik, valásnak őrei, hitélet vezetői az illetők nem voltak; ha tudományuk révén esetleg a községek el is ismerhették rátermettségüket a rabbi hivatal, mint vallástekintély állásának elfoglalására, úgyde tényleg nagyon távol álltak attól, hogy ilyen hivatalt viseljenek, s a községek érdekében gyakorolt egész működésük a zsidóság külső viszonyainak rendbehozására, mondjuk: külső repräsentálására vonatkozott. Mit bizonyít azonban az a tény,

s még ha a fejedelem akarna is följük állítani valakit, nem engedelmeskednének az illetőnek, «mert az előbbi Kahijattól nagyon sokat szenvedtek.»

hogy a zsidóság külső reprezentálói eme minőségükben rabbi-czímmel voltak felruházva? Semmi egyebet, mint azt, hogy a zsidóság köztudatában élt a rabbiságnak és a zsidóság reprezentálásának egymástól való elválaszthatatlansága. Köztudatban élt, hogy a rabbi akiben a bírónak hivatalos állása mellett összpontosult a hitélet vezetésének és a vallás tanításának a tekintélye – képviseli a zsidóságot; a hol pedig gyöngé befolyásánál fogva nem volt meg a rabbiban a reprezentáló képesség, vagy a hol hatalmas udvari zsidók maguknak vindikálták a zsidóságnak a hatóságokkal szemben való képviselését, ott az illető képviselők usurpálták a rabbi - ezímet s a vele járó jogokat. Fentebb utaltunk arra, hogy a 16. századbeli trienti zsinatig a hatóságok a zsidó elöljárókat állandóan pontifex, episcopusoknak nevezik, minthogy azok képviselték a hatóságokkal szemben a zsidóságot, noha eladdig episcopus ezímet viselt a presbyter is,¹⁾ a ki az egyházközség adminisztrációs ügyeit vezette, holott már a 17. században a hatóságok is rabbi címmel nevezik a zsidóság képviselőit, a mely körülmény mindenesetre azt bizonyítja, hogy a hatóságok köztudatában is az a felfogás élt, hogy a vallásközösséget bármily irányú legyen is a közbenjárás tárgya, csak a hitélet vezetője képviselheti.

Könnyebb megértés céljából használjuk csak az egyházi és világi fő közkeletű kifejezéseit és kérdjük: min alapult a zsidóság azon köztudata, hogy érdekeit

¹⁾ L. Herzog, Realencyclopädie. XII. 175. kk. 1.

csak egyházi fő képviselheti? Volt-e a zsidóságnak valaha egyházi feje mellett világi feje is?

A történeti fejlődés útját visszafele követhetnénk egészen Mózesig és Áronig, a hol már megtalálhatnánk csirájában a kettős vezetést s Izrael kettős képviseltekét, de ha egyrészt a bibliai történet hézagosa volt, valamint az államalkotás nehézségeivel járt szüntelenül változó viszonyok lehetetlenné teszik a tiszta kép megalkotását, úgy másrészt az európai zsidóság szervezetének fejlődése nem is a bibliai fejlődésnek képezi egyenes folytatását, hanem azon merőben átalakult viszonyokban leli tradícionális első alapját, a melyet a babylonia: fogságból visszatért zsidók a II. templom idejében vetettek meg. A szóban forgó kérdés részletes tárgyalásába itt természetesen nem bocsátkozhatunk s csak az eredmények feltüntetésével fogjuk a fejlődés határköveit megjelölni.

A Babylóniából 536-ban Kr. e. *Palaesztinába* visszatért és idegen uralom alatt élő zsidókra vonatkozólag eddig az a közfelfogás uralkodott a történetíróknál, hogy úgy az egyházi, mint a világi vezetés s képviselés számai egy kézben, a főpap kezében futottak össze; ezen felfogás mellett méltán a legszomorúbb hangon szól a történet a szyr uralom idejebeli főpapokról, kik a leg-hűtlenebb sáfárkodással, orgyilkosságokkal, a templomi kincstár megrablásával, sőt – a szyr uralkodó kezét keresve – görög valláskultusz meghonosításával s leg-szegényletesebb állapotok megteremtői voltak Jeruzsálemben. Azonban tényleg kettős állás létezett, s a kik azon garázdálkodásokat elkövették, nem a főpapok voltak, hanem a szyr uralom által kinevezett zsidó keze-

lői a templomi kincstávnak; tehát a főpapok, mint egyházfők mellett léteztek világi fők is, a kik a szyr udvarral szemben képviselték a zsidókat.¹⁾

Újabb fordulat állt be a szyr uralom lerázásává], midőn a Hasmomeus dynastia megalapítója, Simon nemcsak a királyi jogart tartotta kezében, hanem magának tartotta a főpapi méltóságot is; ekkor tehát ismét egy személyben összpontosult az egyházi és világi hatalom, a mi azonban nem tartott soká, minthogy a királyok nem egészen főpapi méltósággal képviselték az egyházat; a királyok ezen önhatalmú főpapságában kell keresnünk a szadducäusok és farizäusok valláspolitikai pártjának keletkezését, mely pártok elkeseredett ellenségeskedése nemcsak a főpapi hivatal elválasztását vitte keresztül a királyságtól, de a synhedriumot is létesítette egyházi és világi főhatóság gyanánt. A synhedrium feje eleinte csak a főpap volt, minthogy a zsidóság képviselője kifelé maga a király volt, de utóbb – valószínűleg csak Heródes halálával bekövetkezett római uralom kezdetével – a synhedrium elnöksége kettéosztatott: az egyik volt, a főpap, a ki Nászi czímmel mint politikai feje képviselte a zsidóságot, a másik pedig az Ab Beth Din, a ki a legfőbb vallási hatóságot képezte. Midőn végre a templom elpusztult, természetesen megszűnt a főpapság s vele együtt a synhedrionális elnöklés is; a synhedrium helyébe az

¹⁾ L. Büchler Adolf, Die Tobiaden und die Oniaden im II. Makkabäerbuehe und i. m. der verwandten jüdisch-hellenistischen Litteratur. Untersuchungen zur (resell ich te der Juden von 220-160. Wien, 1899.

iskola lépett, melynek már estik egy elnöke volt. Nászi és Ali Beth Din egy személyben, ki. a zsidóságot nemcsak vallási, de minden ügyben reprezentálta, csakhogy Nászi címet csak azon iskolafő viselhetett, ki Dávid sarja volt.¹⁾

A zsidóság képviselőjének fejlődésében ezen első korszak utolsó láncszemét tehát az képezi, hogy a hitélet intézője volt a zsidóság képviselője.

Ekkor már a zsidóság fejlődésének súlypontja Palesztinából *Babylóniába* terelődött át. Minő képviselője volt ott a zsidóságnak? Eleinte ugyanaz, mint Palesztinában, az iskola feje volt a legfőbb hatóság, csakhogy 637 körül Omár Khalifa a zsidóknak Ktesiphon ostroma alkalmával teljesített nagy szolgálatai jutalmazása gyanánt a Nászi méltóságnak ugyanazt a hatalmat és hatáskört adta, mint a nestoriánus katolikos-é volt: az egyházi felügyeleten kívül az évi türelmi adó -beszedése s az állampénztárba juttatása, valamint a legfőbb bíraskodás a hitsorsosok között. Itt kezdődik az Exilarcha méltóság,²⁾ melynek viselői Dávid sarjai voltak, fejedelmi pompával képviselték kifelé a zsidóságot s korlátlan hatalommal uralkodtak befelé. Az exilarchák kezében volt az ordinatio hatalma is s ők nevezték ki az általuk képesített rabbi-bírákat s taní-

¹⁾ Jolski, Dip innere Einrichtung des grossen Synedrions. 73. és 81. l.

²⁾ Graetz, V. k. 381. l. Az Exilarchát Palesztinában Nászinak nevezték (Frankl, Mebo Hajeruschalmi, 124. l.), a mi azt bizonyítja, hogy magában Palesztinában is az ottani Nászi méltóságnak teljesen megfelelő hatáskörrel felruházott méltóságnak tekintették az Exilarchát.

tókat az egyes községekbe.¹⁾ Kifelé irányzott működésük s méltóságukkal járó fejedelmi udvartartásuk korán megérleltethette azt a felfogást, hogy az exilarchának nem kell a vallástudományban kitűnnie, csak Jihusz-a (Dávid házából való) legyen, hogy fentartassék a Zékher le-Malkhuth, a miért is – bár Babylonia összes zsidóinak beleegyezése szükségeltetett megválasztásához – a bírákat csak kinevezte, de önmagának nem szabadott vallástörvény alapján ítélnie.²⁾ Ezért kifejlődött mellette az iskolafők, a Gáónok méltósága, kik tisztán a vallásügyeket intézték. A hatóságokkal az exilarcha érintkezett, kifelé ő képviselte a zsidóságot, de belügyekben és vallási kérdésekben a gáón volt az egyedüli irányadó tekintély. A fejlődésnek ezt az állapotát látjuk Babyloniában már a 9. században, a midőn a zsidóság történetének színtere mindinkább *Spanyolországba* jön át.

A mily arányban a 10. században az exilarchatus fénye és az iskolák tekintélye hanyatlani kezdett, úgy vehetjük észre az európai zsidóságnak a babylonaitól való teljes függetlenítésére irányuló törekvését. Az exilarcha hatalma és tekintélye nemcsak Babylonia zsidóságára volt tradícionális vallástörvény alapján kötelező, hanem az egész földön szétszórt zsidóságra,³⁾ s az

¹⁾ L. Tudelai Benjamin, Maszoth B. 15. b. 1.

²⁾ Kobecz Tesuboth Ha-Kambam, ed. Lipcse. 250. sz.

³⁾ Ezt bizonyítja Natronai gáón döntvénye, mely szerint Spanyol (Aszpania) és Franciaországban (Phrangia) nem kell a Nászi halála felett gyászolni, mert úgyis elmúlik 12 hónap, míg oda kerül a halál híre. Tesuboth Ha-Geonim Saaré Czedek. Szaloniki, 1792. 1. 4. 12.

iskolák világtekintélyét bizonyítja, hogy spanyol, francia, olasz és görög ifjak is a babyloniai iskolákban szerezték ismereteiket a vallástudományból.¹⁾ A történet még nem adott világos feleletet arra a kérdésre, vajon az exilarchatus és az iskolák gyöngesége okozta-e az európai zsidók önállóságra törekvését, avagy nem-e az európaiak elszakadása okozta a babyloniai fény elhomályosodását, tény az, hogy *Spanyolországban* a 10. század közepén Izsák ben Chaszdej, Nászi címmel felruházva, valamint fia és utódja Chaszdej ben Izsák ibn Saprut feje volt a spanyol zsidóságnak s ép oly tekintélyvel és jogokkal rendelkezett, mint az exilarcha Babyloniában.²⁾ Chaszdej függetleníté a spanyol iskolát is a babdoniaitéd, amennyiben Chanoch babyloniai tudóst állítá a cordovai iskola élére. A 11. század első éveiben Hischam cordovai király Jákob b. G'au-t nevezte ki az összes spanyol zsidók fejévé, s utána Sámuel b. József ibn Nagdela, majd pedig ennek fia József képviselte, Nágid címmel, a spanyol zsidóságot. Valószínű, hogy csak az Almohádok üldözése vetett véget a 12. század közepén a spanyol zsidók fölötti tekintélyes állásnak, mely a habyloniai exilarcha méltóság folytatásának vagy mellékhatásának tekinthető s a melynek viselői magas rangú államhivatalnokok voltak. Mint- az exilarchák, úgy ezek is világi fejei voltak a spanyol zsidóságnak, a kik mellett ugyancsak az is-

¹⁾ Harkavy, Zikkaron Lerisónim (Tesuboth Ha-Geonim) ed. Mekicze Nirdamim. IV. Berlin, 1887. 105., 201., 362., 367. l.

²⁾ Jost, Geschichte des Judenthums nnd seine Seten. II. k. 394. 1.

kolák vezetői képviselték az egyházi főhatóságot, s mielőtt a 12. században nyomuk vész, mindinkább országos tekintélyé emelkedik a cordovai, majd saragossai, majd a barcellonai rabbi, míg végre a 14. században Portugáliában épügy, mint Castiliában és Navarrában királyi kinevezéssel bíró *udvari főrabbi*kat (Rab de la Corte) találkozzunk, kik közvetítő hatóságot képeztek az állam és a községek közt, felügyeletet gyakoroltak a községek és hivatalnokaik felett, rendben tartották az adóügyet s föllebbezési fórumot képeztek a zsidók közti perekben.¹⁾

Ilyen udvari főrabbi volt az 1385-ben elhalt Don David ibn Jachja és utódja Don Méir ben Halomo Alguadez, a ki III. Henrik castiliani király udvari orvosa volt ugyan, de közelismerésben részesült nagy vallástudománya szerezte meg számára a királyi kinevezést, valamint 1432-ben Don Ábrahám Benveniste, ki «a castiliani községek akarata, a tudósok óhaja s a castiliani zsidóság kérelme folytán neveztetett ki II. Juan által udvari rabbivá és főbíróvá (Juez mayor).²⁾» Nagy szerepet játszott Navarrában József Orabuena országos főrabbi, kinek működéséről csak azt tudja a történet, hogy befolyását hitsorsosai érdekében érvényesítette, s hogy 1410-ben bekövetkezett halála után fia Juda követte, ki mint országos arabbi 200 livres évi fizetést húzott.³⁾

Hogy mikor szűnt meg Spanyolország egyes részei-

¹⁾ Kayserling, Das Castilianische Gemeindestatut i. h. 280. l.

²⁾ U. o. 283. l.

³⁾ Kayserling, Die Juden i. m. Navarra stb. 88. l.

ben¹⁾ az országos főrabbi-ság, mint a zsidók vezetésének és képviselésének államilag szervezett hivatala, ép oly kevésbé tudja a történet, mint azt, hogy mikor keletkezett, de az összegyűjtött adatokból annyit láthatunk, hogy bár a spanyol korszak elején a zsidók képviselése az exilarchák mintájára alakult s világi méltóság volt, a mi mellett azonban szemmel tartandó az a körülmény, hogy maga az exilarcha méltóság is Baby-loniában egyházi tekintélyből fejlődött ki – úgyde a spanyol korszak utolsó századában már egészen egyházi méltóság intézi a zsidók belügyeit s kifelé való képviselését.

A spanyol zsidók Nászi vagy Nágid méltóságával, mint az exilarchatusnak európai talajba való átültetésével, egyidejűleg találkozunk a *frainco-german* birodalomban is. Már Nagy Károly kérésére küldötte Baby-loniából Harun al-Rasid bagdadi khalifa B. Machir tudóst, kit Narbonneban a zsidók fejévé tesz és iskola alapításával bíz meg Nagy Károly.²⁾ Maguk a zsidók kérték-e Nagy Károlyt erre,³⁾ hogy ez által függetlenít-

¹⁾ Isidore Loeli «La correspondance des Juifs d'Espagne avec ceux de Constantinople» című dolgozatában (Revue d. Etudes Juives XV. 4. 1.) két apokrif levelet közöl, melyet évszám megjelölése nélkül «Chamorra, Principe de los Judios d'Espanna» és «Ussuff. Principe de Jos judios de Constantinopla» váltott egymással. Spanyol üldözésről lévén a levélben szó, csak 1492 előtt irathatott, de akkor a konstantinápolyi zsidóknak még nem is voltak híres rabbijaik, valamint «spanyol zsidók fejé»-ről sem lehetett szó, hanem legfőlebb Castilia, vagy Aragon vagy Navarra zsidóinak főnökéről.

²⁾ Aronius, i. m. f. 1.

³⁾ Dopping, i. m. 99. l.

Kék magukat Babylontól, vagy Nagy Károly világalomra való törekvése óhajtotta birodalma tekintélyét azzal is emelni, hogy a vele baráti viszonyban volt bagdadi udvarnak zsidó méltóságát akarta országában is meghonosítani,¹⁾ hiteles történeti források híján meg nem állapítható; de annyi tény, hogy Narbonneban még a 14. század elején is létezett a «Roi des Juifs» méltóság, ki oroszlán czímerrel ellátott pecsétnyomót használt s a kinek székháza «Cortada Regis Judaeorum» nevet viselte) A Roi Juif kormányozta a zsidók belügyeit, képviselte a községet s birtoka nem volt konfiskálható. A monda szerint Nagy Károly alapította e méltóságot, ki a zsidóknak ugyanoly jogokat adott, mint a narbonnei szaraczenoknak, kiknek élén szintén egy «Roi sarrasain» állt. A méltóság apáról-fiúra szállt s az utolsó Kalonymos b. Todros volt, 1307 körül.²⁾ Sokkal kevesebb adat áll rendelkezésünkre, hogysen pontosan lehetne e méltóság egyházi vagy világi jellegét körvonalazni, de annyi bizonyos, hogy Nagy Károly

¹⁾ Nübling, i. ni. XXX. 1. Az utánzásra, határozott példát említ Dávid ibn Ali Zinura Bsp. 509. sz. a következőben: «Midőn Egyiptom mohaimedán uralom alá került, a khalifa elvette a bagdadi király leányát feleségül, a ki Egyiptomba jövet a zsidók viszonyairól azt kérdezte, hogy nincs-e nekik főnökük vagy királyuk, s elmondta, hogy náluk Exilarcha czímmel uralkodik a zsidók főnöke, kit még ő is fejedelmet megillető tiszteletben részesített. Erre a khalifa elrendelte, hogy az ő országába is hozzanak egy Dávid-utódot, kit Nagidnak tett meg s felruházott az ország összes zsidói fölött való ítélkezés jogával.»

²⁾ Saige, i. m. 44. és 60. II.

³⁾ Saige, i. m. 42. I.

iskolaalapítás céljából hívta R. Marcbit országába s hogy nemcsak Narbonne volt az egész középkorban a zsidó vallástudomány központja, de a Kalonymos-család tagjai közt is feltalálhatjuk a vallástudományosság erős oszlopaít; mindez olyan körülmény, mely e méltóságnak inkább egyházi jellege mellett szól. Ezt még valószínűbbé teszi az a körülmény, hogy a 14. század második felében V. Károly francia király kinevezte¹⁾ Matatija b. Józsefet, ki a hatalmas Menassier de Vesou adóbérlő sógora volt és Parisban iskolát alapított, Franciaország főrabbiává, megadván neki a kizárólagos illetékesség jogát a bíraskodásra és rabbik képzésére. Igaz ugyan, hogy a 14. századbeli francia kiűzetések s újból való letelepülések olyan zavaros állapotokat teremtettek, melyek nagyon is alkalmasak ép úgy régi intézmények lerombolására, mint újak teremtésére, mindazonáltal a francia zsidók közt hagyományos alapon nyugvó összefüggést kell találnunk a 14. század elején egyszerre nyomát veszített Roi des Juifs méltóság s a 14. század második felében felszínre került országos főrabbi hivatal létesítése közt.

Angliában a zsidóknak I. Edward által 1290-ben törént kiűzetése előtt szintén állandó volt az országos főrabbiág intézménye; már a 12. század elején említetik II. Henrik okmányaiban az Episcopus Judaeorum,²⁾ kinek hatásköre az egész ország zsidóságára kiterjedt s a ki Summus Presbyter-nek is neveztetett.³⁾ Mi volt a

¹⁾ Grætz VIII. k. 8. 1.

²⁾ Goldschmidt, i. m. 31. 1.

³⁾ Schudt, i. m.. IV. 2. k. 9. 1.

tulajdonképeni hatásköre? A történeti források nyomán pontosan meg nem állapítható, de bizonyosnak látszik az, hogy nem a községek vallásos életének központosítása s vezetése volt ezen hivatal célja, hanem egyedül az adóbehajtás, a mennyiben rabbit állítottak a királyok a zsidó adóügy élére, a ki a kiközösítés átkának hatalmával az adóbehajtás legjobb eszközének bizonyult. Az angol főrabbiág történetében nem található fel az egyenes összefüggés a babyloniai exilarchatussal úgy, mint Spanyol- és Franciaországban, noha az exilarchákat ugyancsak adóbehajtás élére is állították a Khalifák, de annál szorosabb összefüggést találhatunk a németországi főrabbiág fejlődésével, hol a zsidóknak Angolországból való kiűzetése után tűnik föl az a jelenség, hogy az adónak pontos behajtása céljából kiközösítés! átok hatalmával rendelkező országos főrabbi körül királyi kinevezéssel a német zsidóság fölé.

II. Henrik utódja, Földnélküli János, ki egy bristoli zsidónak egyenként szedette ki fogait, míg elő nem tudta teremteni a kívánt tízezer márka ezüstöt, nagy pénzszükségében egy Jakób nevű londoni talmudtudóst nevezett ki az összes angol községek főrabbijává (presbyteratus omnium Judaeorum totius Angliáé), kit legkedvesebb barátjának szólított (dilectus et familiáris noster).¹⁾ Utódja, III. Henrik, szintén kinevezett bizonyos József, majd Áront Yorkból, majd pedig Elijást Londonból élethossziglan országos főrabbinak (presbyter judaeorum), kinek tiszte volt egy külön bizottság-segítségével nyilvántartani a zsidók vagyonát, beszedni

¹⁾ Graetz, VII. k. 11. 1.

az adókat s a késedelmezőkre Chereméi mondani, de jogában állt – ha nem akart pénzügyeikkel foglalkozni – saját felelősségére magát helyettesíttetni.¹⁾

Némi bepillantást enged az akkori viszonyokba épen az utóbbi főrabbi, Elijas, esete, kit III. Henrik elmozdított állásából azért, mert csupa sajnálkozásból nem tudta a zsidókat úgy préselni, a hogy a király kívánta, a ki most már nagyobb összegért a zsidókra ruházta a fő-rabbiválasztásjogát.²⁾ Az utolsó országos főrabbi Angol-országban Chajim Denclares volt, kit I. Edward nevezett ki kilencz évvel előbb, mielőtt országából az összes zsidókat kiűzte.³⁾

Németországban Rothenburgi B. Méir-t tartják az első hivatalos országos főrabbinak, kit állítólag a 13. század második felében Habsburgi Rudolf császár nevezett ki,⁴⁾ a mire azonban a források nem nyújtanak semmiféle biztos adatot. Az egyetlen tény az, hogy Worms, majd Mainz hagyományos tekintélylyel bíró községeiben működvén, különben is nagy tudománya révén oly kiterjedt körben tudott befolyást szerezni, hogy nemcsak Cöln, Augsburg, Speier, Würzburg, Nürnberg, Bamberg, Magdeburg, Merseburg, Erfurt, Limburg, Gosslar, Halberstadt, Bécs, Krems, de még Franciaország községei is, sőt Akko községe is hozzáfordult vallásügyi kétes esetekben döntés végett.⁵⁾ Nem a köz-

¹⁾ U. o. 120. I.

²⁾ U. o. 122. I.

³⁾ U. o. 193. I.

⁴⁾ Jost, i. m. III. k. 58. I.; Graetz VII. k. 170. I.

⁵⁾ Back. R. Meir b. Baruch aus Rothenburg. Frankfurt a/M. 1895. 41. I.

ségek közmegegyezése, hanem csak a hagyományos tekintély tévé Worms község rabbi állását egész Németország főrabbiágává, úgy, hogy még a 16. században is a fentemlített Josel von Rosheim, aki Stadianja volt a német zsidóságnak, szorosán vett vallási ügyeket mindig a wormsi rabbinátushoz utasított;¹⁾ s ha Jákob wormsi rabbi «Kaiser-Rabbiner»-nek neveztetett, ²⁾ úgy e cím nem azt jelenti, hogy a császár kinevezte őt a német zsidók főrabbiágának, hanem csak a tényleg elfoglalt állására vonatkozó császári megerősítést jelenti, a mint Burgau zsidói is 1551-ben azt kérik a császártól, hogy községük és bíróságuk «Oberster Rabbi»-jának a wormsi rabbit választhassák meg.³⁾ A községek elismeréssel adóztak a vallástekintélyek iránt, kik tényleg vezették s irányították az ország összes községeinek vallásügyeit a nélkül, hogy a községek választása vagy uralkodói kinevezés adott volna nekik jogcímet s hatalmat a legtávolabb eső községek vallásos belügyeibe való beavatkozásra. Az ilyen tekintély-uralom mellett nem volt arra szükség, hogy tisztán egyházi ügyek i. m.-tézése céljából egy országos főrabbiág létesíttessék a községek felett, a minthogy egyházi ügyektől egészen elütő célok és érdekek fűzték egymáshoz egyöntetű eljárás végett a községeket, valamint hogy az uralkodókat is egyéb tekintetek vezérelték a zsidók ügyeinek rendezésében, mint csak az a törekvés, hogy egyházi dolgaikban uralkodják teljes rend. A községek szükség

¹⁾ Feilchenfeld, i. m. 49. l.

²⁾ Revue des Etudes Juives. XXII. k. 94. l.

³⁾ Geiger, Zeitschrift für Gesch. d. Judenth. III. k. 101. l.

esetén mindig megtalálták útjokat az országos tekintélyekhez, a kik sokszor valóságos szuverenitással diktáltak a községeknek, ámde az uralkodóknak volt szükségük arra, hogy az összes zsidóadóügyek élére országos főrabbit nevezzenek ki, a ki a kiközösítési átok hatalmával tudja szolgálni a községek hátrányára a császár érdekeit.

Az első, a ki ily célzattal alapította a Reichsjuden-hochmeisteramt-ot Ruprecht császár volt, 1407-ben. Mi indította őt e hosszú nevű hivatal létesítésére? Említettük, hogy IV. Károly 1356. évi aranybullája adta meg a választófejedelmeknek a zsidótartás jogát, a mi által a zsidók terhe megkétszereződött; a közvetlen védelmi díjat a fejedelmeknek fizették, de a császároknak is volt rajtuk követelni valójuk; e kettős teher természetesen nem lehetett a zsidók ínyére s bizonyára hol a fejedelemnek fizetendő adóteherrel védték a császár iránti kötelezettségük teljesítésének késedelmezését, hol pedig a császárral takaróztak a fejedelem követeléseivel szemben. Ezen érdekösszeütközéseknél mindig a császár húzhatta a rövidebbet, minthogy a zsidók legközvetlenebb érdeke kívánta meg azt, hogy a fejedelem, mint legközelebbi védnökük haragját ne idézzék föl.

Ilyenek lehettek a körülmények, a melyek Ruprecht császárt 1401-ben arra indították, – a mire már fent is utaltunk – hogy az «aranyáldozati fillér» császári adót Elijah von Mainz és Isak von Oppenheimra s 1403-ban Mayer von Kronenbergre bizza; remélte, hogy ezek közvetlenebb hatást fognak gyakorolhatni hitsorsosaikra s hogy jobban ismerik az utakat, a me-

lyeken a községek zsebéhez férközhetnek. Reményeiben azonban bizonyára csalódott, minthogy könnyen elképzelhetjük, hogy ezen császári adószedők ha meg is tudták nyerni a rabbik egynémelyikét az adóhátralékosok Cherembe tevésére, úgyde ennek ellensúlyozására a fejedelmek annál jobban tudtak kényszeríteni más rabbikat arra, hogy viszon-Cheremet zúdítsanak a császári érdekeket szolgálókra Ilyennek kell képzelnünk a helyzetet, melynek folyamánya bizonyos Izrael 1407 május 3-án Ruprecht által Oberster Hochmeisterré történt kineveztetése volt; ezt kell kiolvasnunk magából a kinevezési rendeletből: Minthogy sok helyütt a zsidók olyanok által, kik magukat «für Hochmeister i. m. der jüdischen Kunst ausgeben, ohne Ursache mit dem Judenbanne belegt werden, um ihnen Geld abzunehmen, so dass manche Juden zum Schaden des Reichs, der Landesherrn oder der Städte fortziehen, so setze er den jüdischen Künsten wohlbewährten alten Meister und gelehrten und redlichen Juden, der bei den Juden einen guten Leumund habe und nie einen Juden ungerechter Weise mit dem Banne belegt habe, zum obersten Hochmeister über alle Hochmeister, Juden und Jüdinnen i. m. Deutschland, damit die Juden, welche offenbare Missbräuche i. m. ihrem *Glauben* begehen, auch nach jüdischen Rechtsgebrauche bestraft werden . . . Dass sich die Juden wegen Beschwerung und Bedrückung von Seiten der königlichen Amtleute und anderer Christen nicht zu beklagen, sondern vielmehr einen Glaubensgenossen zu ihrem Oberen haben soll, der ihre Rechte und Nothdurft kennt» s egyben, fölhatalmazza Izrael, hogy bárkit maga elé idézhessen, átok-

kai sújthasson s hogy *beszedje az adókat.*¹⁾ A hamis Ruprecht tehát tulajdonképen vallásos okot tolt előtérbe, arra számítván, hogy a községek így örömmel neki mennek a hálónak; de rosszul számított; ha nyíltan kimondja szándékát, hogy csak vallási hatalommal felruházott adószedőt akar, úgy a községek a kényszerűség előtt bizonyára fejet hajtottak volna, de a lelkiekről való gondoskodás nagy ellenzést kelthetett, mint-hogy ugyanazon év november 33-án szigorúbb formában volt kénytelen megújítani a rendeletet.²⁾ A zsidó források különben szóval sem emlékeznek meg Izraelről, a mi legalább is azt bizonyítja, hogy a községek nem országos főrabbit, hanem csak adószedőt láttak benne.

Zsigmond császár 1435-ben Konrad von Weinsberg-et bízza meg Anselm von Coin (R. Ansel Halevy) a birodalom oberster Rabbijává való kinevezésével,³⁾ a kőről szintén nem esik szó a zsidó forrásokban, valamint arról az Oberrabbi vagy Allrabbi-ról sem, kit V. Károly megbízásából kamarása, gróf Werdenburg Felix nevezett ki a császár nevében gyakorlandó adóbehajtás czéljából.⁴⁾

Az ilyen országos főrabbi jelentőségét és állását legjobban világítja meg egy történeti munka címlapja, mely a következő: «Die Bücher der Chronika von den

¹⁾ Stobbe, i. m. 146. l. Nübling, i. m. 444. l.; Wiener, i. i. m., 74. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Gudemann, Gesch. d. Erz. u. d. C. d. Juden i. m. Deutschland im XIV-XV. Jahrhundert. 36. l.

⁴⁾ Wolf, Kleine historische Schriften. 155. l.

Kriegen, welche die Frantzosen mit Theresia, der Königin von Ungarn geführt halten. Besehriehen durch *Jeckof Ben Saddi, welcher anjetzo ist be delit er Land-Rahhirier i. m. Bayerland, auch Oher-Bar noss zu München, vormals aherycivesen üt Livrant bey der Armee der Frantzosen i. m. Bayerland.* Gedrückt zu Prag 1741. » E munkát Jeckof Ben Saddi maga rendezte sajtó alá s az előszóban kiönti keserűségét a sok vesztesége miatt, melyet a francziák okoztak neki, de a czímlapon feltüntetett állásai eléggé világosan szólnak a mellett, hogy a 15. század -elejétől egészen a 18. század közepéig Németországban az uralkodók által kinevezett országos főrabbiak nem voltak rabbiak, hanem adószedők: a kiket a községek környeztek tisztelettel s fölruháztak országos tekintéllyel és bizalommal vallásügyekben, azokat a császárok nem használhatták céljaik elérésére; a kiket azonban a császárok találtak alkalmasoknak szolgálatba való fogadásukra, azokat maguk a császárok tüntették ki, vagy mondjuk: képesítették az országos főrabbiságra.

A legjobban szervezett országos főrabbiság, mely a községek szabad választásából indulva ki az uralkodó által csak megerősített s így tényleg közbenjáró hatóságot képezvén a községek s a kormányhatalom közt úgy lefelé, mint fölfelé tisztán egyházi méltóságnak tekintett: *Morvaországban* volt. Mikor és mely okok folytán keletkezett Morvaországban az országos főrabbiság? E kérdésre még nem tud határozott választ adni a történet; az okok ugyanazok lehetnek, mint Angliában és Németországban: maguk az uralkodók óhajtottak vallásbírói képesítéssel felruházott egyént állítani

Az adóbehajtás élére s Morvaország valószínűleg már korán jutott abba a kellemes helyzetbe, hogy olyan főrabbira esett az uralkodói kinevezés, kiben a községek bizalma is összpontosult. Tény az, hogy már 1625-ben a nagy tudományú R. Jom Tob Heller Lipmann országos főrabbi volt a morva Nikolsburgban ¹⁾ s hogy az 1754. évi General-Polizei-Prozess und Commerzial-Ordnung für die Judenschaft im Markgrathume Mähren²⁾ mint ősrégi intézményt említi a morva Landes-liabbinat-ot, melynek székhelye »seit undenklichen Zeiten Nikolsbnrg.« Bár a 17. század végén két részre oszlott a morva főrabbiág: nikolsburgi és kremsieri Landrabbinat-ra, de tekintve a kettészakadás okát s azt, hogy a 18. század végén a kremsieri ismét csak fiókját képezi a nikolsburginak,³⁾ az egész csak jellegzetes vonását képezheti a zsidó községek szertehúzó törekvéseinek, a nélkül azonban, hogy mélyebb történeti nyomot hagyott volna. A kremsieri község ugyanis az ottani püspök hatalma alatt állt s a püspök nevezte ki – 100 arany díj fejében három évre s azután minden megújítás alkalmával nyolcz aranyért – a rabbit Landrabbi címmel, a mi annál könnyebb volt, mint-hogy az egész püspökségben csak a kremsieri rabbiág létezett. A püspök ezen külön jogának árnyékában ke-restek oltalmat a 17. század végén Bécsből kiűzött zsidók, kik iránt – főleg kereskedelmi és községi dolgok-

¹⁾ Graetz X. k. 44. I.; Gastfreund, i. m. 42. l.

²⁾ Közölve van Scari i. m.-ban 83. kk. 11.

³⁾ Frankel-Grün, Das Landesrabbinat i. m. Kremsier (Kaufmann-Brann Monatsschrift 43. Jahrgangban) 300. kk. II.

ban nem voltak túlságos előzékenyek a morva zsidók, a miért is a püspöknél kinek pénztára nagyon is megérezte a bécsi kereskedőktől húzott hasznót ki tudták eszközölni, hogy Kremsierben ugyanoly joghatályú Landrabbijuk legyen a bécsieknek, mint Nikolsburgban van a, morváknak.¹⁾

Az 1754. évi General-Polizei etc. Ordnung II. szakasza szerint a morva országos főrabbiáság célja: fentartani az egyetértést egyesek s községek közt, elintézni a vallási czívódásokat s gondoskodni az adótartozás pontos teljesítéséről; ezért mindig az országban kellett tartózkodnia s külföldre csak kormányengedéllyel utazhatott, ha távolléte idejére helyettes kinevezése céljából három jelöltet hozott javaslatba a kormányzóságnál. Megválasztatása következő formában történt: Morvaország községei felső, közép és alsó kerületbe voltak beosztva, mindegyik élén két-két Landesälteste állt; ezen hat kerületi elnök, kiegészítve minden kerület hat-hat képviselőjével, tehát 24-en három évenként összegyűltek Brünnben a vásár idején, esküt tettek önzetlen eljárásra s hármas jelölést nyújtottak be a kormányzóságnál, mely a jelölteket a király elé térj észte; a jelöltek közül az uralkodó nevezett ki egyet, a ki azután a kerületi elnökök előtt a nikolsburgi templomban királyhűségre s a községek iránti pontos hivataloskodásra esküt tett. (G. P. Ord. III.) Csak az országos főrabbi jogosult Morénú czímet adományozni s a községek nem alkalmazhatnak olyan rabbit, ki nem az orsz. főrabbiástól kapta képesítését (U. o. X.) s ha

¹⁾ U. u.

megüresedett valamely rabbiállás és az illető község négy héten belül nem intézkedik betöltése végett, úgy az orsz. főrabbi hivatalból nevezhetett ki rabbit az illető községbe,¹⁾ valamint minden újonnan választott rabbinak az orsz. főrabbi előtt kellett esküt tennie a nikolsburgi templomban kötelessége pontos teljesítésére. (Gr. P. Ord. IV.)

Miután az 1787. évi Gubernialordnung megszüntette a kerületi elnökök hivatalát, változást szenvedett a főrabbi választási módozata is, valaminthogy ezen időtől fogva nem volt többé Nikolsburghoz kötve a főrabbiág, melynek székhelyét – jelzett rendelet szerint, megtoldva az 1830. évi Gubernialordiiung-gal²⁾ a hatóság állapítja meg. Ezen rendelet értelmében a főrabbi hivatal megüresedése esetén pályázat volt hirdetendő az összes morva és cseh templomokban; a pályázóktól megkívántatott: 1. Morva vagy cseh letelepülési jog; 2. az illetékes kerületi hatóság bizonyítványa a pályázó erkölcsi és politikai « Unbedenklichkeit »-járói; 3. a német nyelv teljes tudása; 4. vallástudomány, bizonyítva a nikolsburgi rabbi-kollégium által, vagy más három rabbi által, a kik közül azonban kettőnek morvaországinak kellett lennie; 5. egyetemet végzetek előnyben részesültek. A pályázat lejártá után minden morva község választ egy választót, a kik a Gubernium által megjelölt napon a kerületi hatóság részéről megerősített választási jegyzőkönyvvel kerületek szerint összeülnek (külön mind a hat morva kerületben) s a

¹⁾ Scari. i. m. 88. 1.

²⁾ U. o. 85. 1.

kerületi hatóság felügyeletével és szótöbbséggel megválasztanak az illető kerület *rabbijai* közül egy «orsz. főrabbi választót» s akadályoztatása esetére egy helyettest, kiknek mandátumát a kerületi hivatal állítja ki. Ezen hat választó – miközben a Gubernium átvizsgálta a hozzá beérkezett pályázatokat hatóságilag megállapított napon Brünnben megejti oly módon a választást, hogy mindegyik kor szerint hármast jelölést terjeszt elő s a legtöbb szavazatot nyert három pályázó képezi a végleges hármast jelöltet; ha oly elűtő volna a szavazás, hogy a hármast jelölést nem lehetne megállapítani, úgy a brünni kerületi hivatal a helyetteseket hívja meg a jelölés befejezésére. Az ily módon megejtett hármast jelölést a Gubernium terjeszti fel az udvari kabinetirodához, mely a végleges kinevezést eszközli.

Az 1789. évben Morvaországra javaslatba hozott Judenordnung meg akarta szüntetni az országos főrabbiságot s csak kerületi rabbiságokat akart létesíteni. Nikolsburg, Boskowitz, Holleschau, Eibenschützes Ung. Brod székhelyekkel, de a terv nem volt keresztülvihető. Az utolsó főrabbi, kit II. Lipót nevezett ki 1791-ben, Márkus Benedict (Benet) volt; utódját, Trebitsch Nehe-mijást a Hofkanzlei nevezte ki;¹⁾ a jelenlegit, dr. Placzeket, már csak a morva helytartóság erősítette meg hivatalában.²⁾

¹⁾ Wolf, Kleine hist. Schriften 149. 1.

²⁾ A negyvenes évek elején mozgalom indult meg a morva zsidók körében az országos főrabbiság megszüntetésére, de 1843 május 18-án az udvari kabinetiroda 14828. sz. rendelete

Névleg *Csehországban* is megvolt az országos főrab-
biság, de ha Morvaországban joghatással felruházva
mint állandó intézmény századokon át létezett s mai
napig is fennáll, úgy Csehországban csak időről-időre
voltak országos főrab- s azok is minden tényleges
jogkör nélkül szűkölködtek. Valószínűleg csak a szom-
szédos Morva vagy Galiczia országos főrabbisága csá-
bította a prágai rabbikat vagy községet, hogy országos
cízzel ékeskedjenek, a mi annál kevésbé ütközött
nehézségbe, minthogy nemcsak Prága volt a legtekin-
télyesebb cseh község, de századokon át egyedül Prá-
gában volt megengedve a zsidóknak a közsógalakítás.
így, épúgy mint Kremsierben, a prágai rabbi bátran
viselhette a csehországi Landrabbiner címet.

Pabbi Jörn Tob Heller Lipmann már 1629-ben prá-

további fentartását véleményezte s kimondta egyszersmind,
hogy pontosan határoztassék meg a kerületi rabbi viszonya
a főrabbihoz, minthogy állásuk nagy fontossággal bír szellemi
és *politikai* tekintetben (Alig. Z. d. Juden VII. évf. (555. I.).
1846 december 30-án Hirsch Sámson Ráfáel választott ni-
kolsburgi s egyben országos főrabbiává (u. o. XX. évf. 62. I.),
de négy évi hivataloskodás után leköszönt állásáról, elfogad-
ván a rajnai frankfurti község orthodox töredékének meg-
hívását. (U. o. XV. évf. 270. I.) Utána Placzek Ábrahám bos-
kowitzi rabbira bízott ideiglenesen az orsz. főrabbiság veze-
tése (u. o. XVII. évf. 70. I.) s egyszersmind mozgalom indult
meg az iránt, hogy Brünnben Jegyen a főrabbiság székhelye,
mely mozgalom dr. Placzek B. 1860-ban történt megválasz-
tásával eredményre is vezetett. (U. o. XVIII. évf. 629. I. és
XXIV. évf. 683. I.) – A morva főrabbiság utolsó száz éves
történetéről I. Low, Das mährische Landesrabbinat (Ges.
Schriften II. kötet 165. I.).

gai főrabbi volt s mint olyannak elnökölnie kellett a/ adókiadó bizottságban, mely állásából kifolyólag sok keserűséget, sőt rágalmazás következtében fog- ságot is kellett elszednie.¹⁾ Ő előtte nem ismer a történet csehországi főrabbit s így nem valószínű, hogy miután ő előbb tényleg morva országos fő- rabbi volt maga vette föl a cseh orsz. főrabbi címet s noha 1647-ben maguk a prágai zsidók mondják III. Ferdinándhoz intézett folyamodásukban, melyben a megejtett rabbiválasztás megerősítését kérik, hogy «*beláthatatlan idők óta választanak a prágai zsidók rabbit, ki egyben Csehország főrabbi is,*»²⁾ a törté- net még sem ismer Heller Lipmann előtt csehországi főrabbit.

Hogy Csehországban az országos főrabbi cím pusztá cím volt, bizonyítja azon körülmény, hogy időnként nemcsak egy, de két, sőt három országos főrabbi is volt Csehországnak s hogy nemcsak tudós rabbik, ha- nem érdemeket szerzett pénzes emberek is megkapták e kitüntető címet a prágai községtől. így pl. 1705 kö- rül Wolf Spira, Oppenheim Dávid és Wertheimer Sám- son egyszerre volt cseh országos főrabbi.³⁾

A mai *Galiczia* hozzátartozott a Négy Ország syno-

¹⁾ Gastfreund, i. m. 44. I.

²⁾ Wolf, i. m. 140. I.

³⁾ Wolf, u. o. 147. I.; Grtetz X. k. 308. I. Érdekes, hogy Rappaport S. L. a prágai hitközség nagytudományú rabbija, kinek hivatalos címe «Oberjurist» volt, 70-ik születése napja alkalmával 1860-ban a cseh helytartóság részéről, «erster Rabbiner Prags» címmel tüntettetett ki. (Alig. Z. d. J. XXIV. évf. 408. I.)

dúsához s Lemberg központ országos főrabbiágával illeszkedett a lengyel szervezetbe. De a synodus feloszlása után is megmaradt a hatóságilag megerősített főrabbiág; így 1763-ban E. Chajim Eappoport nevezetett ki Galiczia főrabbijává s hivatalába Czartoryski leMBERGI helytartó által vezetett be, aki felszólította az összes vajdákat, hogy Kappoportot, kit közmegegyezéssel választottak a községek, mint megerősített főrabbit segítsék a zsidó ügyek vezetésében.¹⁾

Ám a galicziai országos főrabbiág a tartománynak Ausztriához való csatoltatása után sem szűnt meg azonnal. Mária Terézia ugyanis 1772-ben Judenordnungot adott, mely szerint Galiczia, Lodomeria és Szamost tartományok fölé egy főrabbi választassék, mellette 12 tagú tanács (Tudendirection) működjék s együtt intézzék a zsidók ügyeit; egész Galiczia hat kerületre osztott fel, midegyikben egy-egy tanácstag székel, a többi hat tanácsos állandóan Lembergben tartozott lakni; a tanács a főrabbi elnökletével intézte a rabbik, előljárók, egyesek s községek ügyeit, büntethetett kiközösítéssel, börtönnel, nyakgyűrűvel s ítélete ellen csak az udvarhoz (Oberste Justitzkammer) lehetett fölebezni. A főrabbi választása közvetett volt; minden község választókat küldött a központba s azok ejtették meg három jelölt közt a választást; szavazategyenlőség esetén maga a császár döntött. A községek csak a főrabbi engedelmével vehettek rabbit, előimádkozót és saktert. Az első és egyszersmind utolsó főrabbi-választásnál Mária Terézia Landau Ezekielét nevezte

¹⁾ Buber, Ansé Sém. Krakau, 1895. 236 l.

ki, a ki Prágában Nagy Frigyes porosz seregei ellen nagyban segítette az osztrákokat, de Landau annyira szerette prágai állását, hogy a kitüntető választást nem fogadta el s maga helyett a szintén jelölve volt Bernstein Juda Léb tudóst ajánlotta kit Lembergben maga a kormányzó fogadott s miután a királyi kinevezést átvette, hűségesküt tett.¹⁾

Lengyelországban már jóval a Négy Ország szervezete előtt létesült az országos főrabbi hivatal. I. Zsigmond (1506-1548) volt az, a ki adók pontosabb behajtása céljából adott a községeknek központi vezetést a főrabbi hivatallal. Szorosan vett Lengyelországban nem sikerült a terve, a lengyel főurak erőszakoskodásán s a zsidókhoz fűződő anyagi érdekén hajótörést szenvedett minden törekvése. Lithvániában azonban a községek megkérdézése nélkül nevezett ki bizonyos Michel Brzez-et korlátlan hatalommal; a községek szomorúan fogadták ezt a rabbikényszert; maga a rabbi-állás vált ezáltal gyűlöletessé, minthogy erőszakos adópréssel volt a méltóság egybekötve. Ítéletei ellen szüntelen felebbeztek a királyhoz, a ki a folytonos zaklatásnak végre engedve, fölhatalmazta Michel-t, hogy egy tudós s közelismerésben részesülő rabbit vegyen maga mellé a vallásügyekben való Ítélezésre. Michel erre 1529-ben K. Mendel Frank brisk-i rabbit vette maga mellé, miáltal még nagyobb lett a községek ellenszegülése, minthogy a községek saját választásukból kikerülő rabbinak akartak engedelmeskedni.²⁾ Michel

¹⁾ Buber, i. m. XIX. kk. II.

²⁾ Halter, Ir Tehilla Varsó, 1886. 21. és 54 kk. II.

főrabbi királyhűséget jellemzi az, hogy a lengyel fölkelésben résztvett két zsidót Istenkáromlás s felségárulás címén nagy átokkal sújtott s ítéletét egész Lithvániában harsonaszó mellett hirdettette ki.¹⁾

Lithvánia mellett hol még 1590-ben meg volt a külön főrabbiág Wolhyniában is létesült egyidejűleg a központi intézmény, melynek élén R. Selomoh Lurja főrabbi állt,²⁾ de a lengyel királyok elvégre is belátták, hogy mindaddig nem fog megszűnni a községek elégedetlensége, míg vallásos és községi belügyeket, valamint az adózási viszonyt saját hatáskörükből kifolyólag maguk nem intézik; a miért is maguk a lengyel királyok nyújtottak segédkezet az előjárók és rabbik időnkénti összejöveteleihez, a mi hozzájárult a Négy Ország Synodusa szervezetének kifejléséhez.

Erdélyben is működtek országos főrabbiak,³⁾ kiknek hatalma s jogköre gyulafehérvári székhelyükről kiterjedt Erdély összes zsidó községeire. 1754-től 1879-ig működtek itt országos főrabbiak, kiknek jelentősége azonban távolból sem fogható más országok főrabbi-jaiéhoz, sem a működési kör, sem pedig egyéni befolyás tekintetében. Keletkezése egyedül annak tulajdonítható, hogy a 18. század első felében Erdély gyér zsidó lakosságának csak Gyulafehérvárott volt akkora községe, hogy rabbik is alkalmazhatott s természetes, hogy az egész Erdélyrész zsidósága az ő tanácsát és

¹⁾ Gröetz, IX. k. 62. 1.

²⁾ Halter, i. ni. 59. 1.

³⁾ L. Eisler, Az erdélyi országos főrabbiak (IMIT 1901. évkönyvében 321. kk. 11.).

ítéletét kérte ki elő fordult esetek alkalmával. Megszüntetésére már az 1868-iki országos kongresszuson tételt indítvány, a mi azonban nem volt keresztülvihető, minthogy az akkor működő orsz. főrabbinak előbb szerzett jogait csorbítani nem lehetett¹⁾ s így az intézmény a főrabbinak 1879-ben bekövetkezett elhalálozásával szűnt meg.

Az országok sorozatában még csak *Törökországról* kell megemlékeznünk, hol az európai Törökország megalapítása óta áll fenn mai napig az országos főrabbisági intézmény. Midőn II. Mohamed 1453-ban Konstantinápolyt elfoglalta és görög pátriárkát nevezett ki birodalmának görög lakosai fölé, egyszersmind a, zsidóknak is adott a tudós Kapsali Mózes személyében egy országos főnököt, ki nemcsak helyet foglalt a Diwan-ban, de rangfokozata magasabb volt a görög pátriárkáénál. Kapsali volt tulajdonképen a szultán zsidóadó szedője, de vallásos vezetője is volt a községeknek, a mennyiben ő erősítette meg hivatalukban a rabbikat s képviselte a kormánynál a török zsidóságot.²⁾ Utódja a nagytudományú Elija Misrachi volt (mgh. 1525-ben³⁾).

Az országos főrabbiság intézményének ezen főbb vonásaiban vázolt történetéből világosan kitűnik az, hogy maguk a hatóságok is érezték minden időben annak a természetes voltát, hogy csak egyházi fő képviselheti a zsidóságot, olyannyira, hogy a zsidók ügyeinek vezető-

¹⁾ L. az 1868. évi egyetemes kongresszus Naplóját, XXIX. gyűlés.

²⁾ Gratz, VIII. k. 205. és 281. kk. II.

³⁾ U. o. IX. k. 30. 1.

jét – kinél hiányzott a vallástudományi képesített-ség – egyházi méltósággal, tüntette ki. A hatóságok ezen felfogásánál közrejátszott egyrészt a keresztény egyházzól alkotott nézet, másrészt pedig az adófizetésre kiközösítési átok hatalmával való kényszerítés, melyet zsidó törvény szerint csak rabbi alkalmazhatott. Az utóbbi körülménynél fogva maguk a zsidók soh'se vágyakoztak országos főrabbi-ság létesítésére, minthogy kétes vallási ügyekben mindig megtalálták s illő tisztelettel környezték a tudomány közelismert tekintélyét, kinek nem az uralkodó hatalom kitüntetése nyújtotta a vallástudományi képesítést; valamint ebből magyarázható meg az is, hogy ha a zsidóság a legnagyobb hódolattal viseltetett igaz lelkű s önzetlen Stadlan-jai iránt s elismerte vezető méltóságukat, a nélkül, hogy hibázta volna nem rabbi-voltukat, de sőt még ki is tüntette őket a legmagasabb czímmel, mit a zsidóság adhat, úgy másrészt többre becsülte a Gáónokat, mint az Exilarchákat, s nagyobb tisztelettel adózott a tudós iskolafők iránt, mint a hatalmat hajhászó udvari zsidókkal szemben, kiket elnyomott helyzetüknél fogva kénytelenek voltak eltérni.

IV. FEJEZET.

Országos szervezet.

Azon függő viszony mellett, melyben a zsidók Európa egyes államaiban védnökeikkel szemben állottak, valamint azon részletekre kiterjedő gondoskodás mellett, a melylyel a védnöki uralom a hatóságok nagy lánczolatával vette körül a zsidó községeket, hogy az adó-

behajtást pontosan eszközölhesse s a kormány intézkedéseinek érvényt szerezhessen, nagyon is meglepő – egy-két országot kivéve a községek teljes szervezetlensége, melynek daczára is fenn tudták magukat tartani a községek. Ennek titka a hatalmas közérzületben rejtett, mely a zsidóságban az elnyomatás hatása alatt mindenkor ébren volt, valamint a szervezetlenség okát nem abban kell keresnünk, hogy maguk az államok nem óhajtottak területükön egy életerős szervezettel egységes cél felé törekvő tekintélyes zsidó testületet, hanem inkább a községek ama öntudatlan szerte-húzásában, mely természetes következménye a szakadatlan vándorlási s újabb letelepülési folyamat hullámzásának. A községek egyszerűen nem törődtek egymással s csak az időlegesen felmerülő szükségletek hozták őket egymáshoz közelebb, hogy egyes vidékek vagy országok közszükséglete fölött tanácskozzanak s a kölcsönös támogatással esetleg nagyobb vészeket hárítsanak el.¹⁾ Nagyon sűrűn fordultak elő ilyen, adóügyben

¹⁾ Nem tekinthető szervezettel bíró községegyesületnek az a jelenség, mely szerint pl. természetesen ahhoz a községhez tartoztak valamely terület zsidó lakosai, a hol temető volt; így Angolországban csak II. Henrik engedte meg 1171-ben, hogy a zsidók bárhol temetkezhetnek; eladdig az egész országból Londonba hozták halottaikat a zsidók, minthogy csak ott tarthattak temetőt (Goldschmidt, i. m. 6. és 31.11.); vagy pl. Csehországban, hol az újabb korig egyedül Prágában alakult község (H. v. Scari, Syst. Darst. etc. 51. 1.), olyannyira, hogy zsidóságról szólva, egymást teljesen fedező kifejezés gyanánt használtott Csehország és Prága neve (Tudelai Benjámin, Maszoth B. 26. b.); a mai értelemben vett fiókközségek nyomát a XVIII. század közepén találjuk Giogau

s hitélet érdekében folytatóit közös tanácskozások melyekre az «Országos határozatok» fejezetében utaltunk melyek ha nem is tételezik fel az egyes részletekre kiterjedő szervezetet, de mindenesetre a tanácskozások egybehívása s megtartása tekintetében bizonyos megállapodásra jutott s szokás-törvényre emelt formák mellett bizonyít. Közeli és távoli községek állandó levelezést folytattak,¹⁾ kölcsönösen feltárva bajait s panasz kíséretében fel-felvetették a gyülekezés eszméjét, mely végre alkalmas tekintély kezébe kerülve, közmegegyezéssel megjelölt helyen s időben megtartott gyűlésen valósággá vált, megállapodtak az adófelosztás dolgában, meghozták egymásra kötelező határozataikat s megbízást vagy felhatalmazást adtak állandó, vagy alkalmilag választott vagy pedig rájuk erőszakolt Stadlanjuknak. Az egyes országok zsidóinak teljes községi széttagoltsága mellett ezen közérzületen alapuló alkalmi szervezkedés, ép azért, mert a községek saját jól felfogott érdekeik megvédése céljából és spontán elhatározásából indult ki, sokkal szorosabbra

kerületében, hol Prausnitz, Militsch és Trachenberg helységek zsidói Glogau községhez fizettek rendes adót, s a mely helységek sakterjei és moherjei 1765-iki rendelet alapján a glogai rabbinál tettek képesítő vizsgát (Berndt, i. m. 87. l.); Altona, Hamburg és Wandsbeck szövetezése, melynek íkapcsát a közös rabbinátus képezte, tulajdonképen onnan eredt, hogy a holsteini berezegek (dán királyok) már akkor adtak Altona és Wandsbeck zsidóinak védelmet s szabadalmakat (már IV. Keresztély 1641-ben), midőn Hamburgban még nem alakíthattak községet (Haarbleicher, i. m. 21. l.).

¹⁾ Tudelai Benjámin, i. ni. 26. b.

fűzte egymáshoz a községeket, mint azon állami befolyás és felügyelet által létesült szervezetek, a melyeket a történet ismer, s a melyek céljuknál s keresztülvitelt módozatuknál fogva mindenekfölött a községek szabad önrendelkezési jogán ejtett csorbát.

Európában legelőször III. Alfonzó szervezte országa zsidó községeit, mely szervezetnek középpontját a rabbiság képezte. Portugália ezen szervezetét tulajdonképen az előbbi fejezet keretébe kellett volna beleillesztenünk, de ha a portugál főrabbság alapját és célját ép úgy a bíraskodás és az adóügyi felügyelet képezte is, mint Európa más országainak főrabbságaiét, úgy a portugál főrabbság legalább is későbbi fejlettsége fokán nem volt a zsidóságtól elkülönített s csak az uralkodó érdekeinek végrehajtására szánt intézmény, hanem kiinduló s végpontját képezte olyan szervezetnek, mely a zsidóság érdekeit szolgálta Valószínűleg Portugáliában sem volt a főrabbság első kezdeteiben egyéb, mint adóbehajtási közeg s csak későbbi fejlődés juttatta hatáskörébe a községek belügyei fölött gyakorolt felügyeletet is.»

Már egy 1278. évi okiratban említetik a portugál zsidók főrabbiját, Arrabi Moor dos Judeos czímmel.¹⁾ Ugy látszik, hogy ezek a főrabbiok visszaéltek hatalmukkal, mert a lissaboni s más községek panaszára I. Joao 1402-ben revideálta a szervezetet s újból megszabta közelebbről az országos, kerületi s községi rabbik, valamint más hivatalnokok hatáskörét. Az országos fő-

¹⁾ A következő adatok Kayserling, Geschichte der Juden i. m. Portugal. Leipzig, 1867. 9-15. 1. foglaltatnak.

rabbi, kinek állását csak olyanok nyerhették el, a kik nagy szolgálatokat tettek a királynak, a legelső személyiség volt a zsidók közt s mint koronahivatalnok legközvetlenebb közbenjáró hatóságot képezett a zsidók s a király közt. Mellé egy főbíró (ouvidor, auditor) volt kinevezve, a ki a főrabbival beutazta az országot és – büntető hatalommal is fel lévén ruházva – elintézte a peres ügyeket. A főrabbi hivatalos pecsétjén a portugáli czímer s a következő felirat volt: a portugál főrabbi (főrabbi) pecsétje (Scello do Arraby Arrabiado; Moor de Portugal) s minden iratot, ítéletet s hivatalnokok kinevezését, ezen pecséttel ellátva a király nevében adott, holott olyan ügyek elintézéséről szóló iratok, melyek az alantasabb hivatalnokok jogköréhez tartoztak, a főrabbi nevében állíttattak ki.

A főrabbinak évenként legalább egyszer minden községben meg kellett jelennie. Megérkezésekor kihirdetett, hogy «a ki a kerületi vagy helyi rabbi ellen, a többi hivatalnok vagy bárki ellen panaszt akar emelni, jelenjék meg a főrabbi előtt corrigálás végett»; azután a községi jegyzők jelentéseit fogadta a folyó ügyekről, s a könnyebb eseteket az előljárósággal egyetemben azonnal elintézte, holott a súlyosabb bűnügyeket a kerületi rabbihoz utasította vizsgálat végett. Megvizsgálta a helyi s kerületi rabbik ellen beadott panaszokat, s ha kitűnt, hogy valamely ítéletben a rabbikat illetve a mulasztás, úgy kárpótlás fizetését rendelte el a rabbik fizetéséből. Megvizsgálta az árvaügyeket, alapítványokat, községi vagyonkezelést s végrehajtotta az adóhátralékokat; gondoskodott arról, hogy minden község helyi rabbit s tanítót alkalmazzon, s ha a községnek ez iránt

nom volt tehetsége, úgy az országban élő állomás nélküli rabbikat s tanítókat kényszeríthette, hogy az illető községben működjenek.

A főbírónak zsidó tudósnak kellett lennie, de az állandó kísérethez tartozó irodafőnök (kancellár), írnök és végrehajtó lehetett keresztény is.

A főrabbi a király nevében az ország hét kerületébe egy-egy főbíró nevezett ki, kik peres ügyekben a helyi rabbiság fölött második fórumot képeztek, s Ítéletüket Portugália címerével és a «N. N. községek főbírójának (főbíróságának) pecsétje» felírással ellátott pecsét megerősítésével nem a király, hanem a főrabbi nevében hozták.

Minden meghatározott számú lakóval bíró községben helyi rabbi működött, kit ép úgy, mint a többi helyi hivatalnokokat maga a község választott, de a király nevében kiállított kinevezési okmánynyal a főrabbi erősített meg.

A helyi rabbi felügyelete alatt állt a metsző (degolador), egyedül általa szabadott szarvasmarhát s apró jószágot vágatni, melyekről időközönként a királyi adószedőnél jelentést kellett tennie az adóellenőrzés céljából.

A község belügyeit szabadon választott előjárók (procuradores), kincstárnokok (thezoueiros) és bizalmi férfiak (homes boos dos comunas) intézték.

Ha már most tekintetbe vesszük a zsidó községek különállását, a melyet az országban elfoglaltak, minék következtében az államnak mindenk fölött arról kellett gondoskodnia, hogy a külső rend fentartassék s a községekre bízott igazságszolgáltatás rendes mederben

folyjék; tekintetbe véve továbbá azt, hogy a községi belügyek, bár a főrabbi mint államhivatalnok közvetlen felügyelete alatt, de szabadon választott elöljárók által intéztettek, úgy ha egyrészt természetesnek találjuk a szervezetnek egészen bírósági alapon történt felépítését, valamint helyesnek ismerjük el a szorosan vett községi belügyek autonóm vezetésének meghagyását, mindazonáltal be kell látnunk azt, hogy e szervezet túlságos hatalommal ruházta fel a főrabbit s megalkotásánál nem a községek érdeke, hanem kizárólagosan államérdek jutott kifejezésre.

Ezen portugáli külszervezet kiegészítését képezhetné az ugyanazon időben hozott castiliai községsszabályzat,¹⁾ melyet a belügyek előmozdítása és hitélet erősítése céljából alkottak a királyság községeinek egybegyűlt képviselői. Az 1390. év óta folyvást napirenden volt zsidóüldözések következtében züllésnek s pusztulásnak i. m.-dultak a községek; rendkívüli mértékben terjedt a vallástalanság, lábra kapott az erkölcstelenség, erőszakoskodtak az adószedők és elöljárók s félelmetes módon szaporodtak az árulók. Ilyen közállapotok uralkodtak Castiliában, midőn Don Ábrahám Benveniste főrabbi lépett hivatalba s a kit II. Juan király fölhatalmazott, hogy 1432-ben a fővárosba, Valladolid-ba az összes községek képviselőit gyűlésbe hívja össze, mely a községi rendtartás szabályzatát dolgozza ki. A főrabbi felhívására a községek egy része képviselőket küldött, másik része pedig előre kinyilatkozta, hogy aláveti

¹⁾ Kayserling, Das castilianische Gemeindinstitut. i. h. 289. kk. 1.

magát a határozatoknak. 1432. év május havában tartott meg Valladolid főzsinagógájában a gyűlés, mely a tíz évre kötelező következő szabályzatot dolgozta ki. A szabályzat öt szakaszból áll; az első a tóra tanulmányozásáról szólva, miután elpanaszolja, hogy szűnőfélben van a vallástörvény ismerete, az iskola és Isten-tisztelet erősítése céljából a következőket rendeli el: Minden községben a talmud-tóra javára adó szedendő; még pedig: minden kóser marháért 5 maravedis. borjúért 2, bárányért 1 maravedis s egészen fiatal kecskéért 1 Coronado; kicsinyben eladott borért korszónként 3 dineros s nagyban eladott borért 2 dineros; minden lakodalom és fiúgyermek születése után 10 maravedis s tíz éven felüli halottak után ugyancsak 10 maravedis: a szegényeket az utóbbi esetekben felmentheti a talm. tóra kezelője. Ezen iskola-adó oly helyeken is beszedendő, hol nem lakik tíz család s így különben nem is fizetnek adót, s minden év végén beszolgáltatják a legközelebb eső község talmud-tóra-pénztárba Ezen pénztárak fölött csak a főrabbi rendelkezhetik, kinek tudta nélkül még kölcsönösszeget sem vehet belőle a község egyéb kiadások fedezésére. Tizenöt családból álló község köteles tanítót tartani s ha a tanulók szülei nem képesek a tanító-terhet viselni, úgy az egész község tartozik a tanítót állásának megfelelően, a helyi és korszerű követelményekhez képest ellátni. Oly községben, hol negyven család lakik, minden lehető meg kell tenni, hogy ne csak elemi tanító alkalmaztassék, ki pusztán Szentírást tanít, hanem olyan is, a ki talmudot s valláskódexeket is előadni képes. Méltányos fizetését vagy a községi adójövedelemből, vagy a talmud-tóra-pénz-

tárból húzza: s ha a község nem tudna vele egyezsége jutni, úgy övé a talmud-tóra-pénztár jövedelme s a hiányzó összeget a főrabbi veti ki belátása szerint egyenes adó alakjában a község tagjaira

Oly helyeken, hol legalább tíz család lakik, imaház rendezendő be, a hol pedig húsz vagy több család lakik, ott büntetés állapítandó meg azokra, kik – szükség-szerű eseteket kivéve nem jelennének meg minden reggel és este az istentiszteleten, s a ki a templomban a legcsekélyebb verekedést idézi elő, az 200 maravedist fizet, melynek fele a talmud-tórát, fele a szegénypénztárt illeti.

A második szakasz a községi tisztségek és hivatalok betöltésével foglalkozik. A bírák, pénztárnokok, előjárók, ellenőrök s alkalmazottak választása előtt kiközösítési átok hirdettessék mindazokra, kik a választó joggal visszaélnék s nem a község javára való tekintettel adják le szavazatukat. Ha nem jut dűlőre a választás, úgy még kétszer kell megkísérelni, hogy szabad választással jusson a község előjáróihoz s hivatalnokaihoz; de ha egy ízben sem sikerült többséget összehozni, úgy 30 napon belül a község jelentést küld a főrabbihoz, a ki kinevezéssel tölti be a tisztségeket. A megválasztott köteles egy évig tisztségét viselni.

Ha a község nincs megelégedve választott bírójával, úgy a többségnek – mely magában foglalja nemcsak a személyi, de vagyoni többséget is – jól megokolt kérésére a főrabbi más bírát nevezhet ki.

A harmadik szakaszon mintegy a spanyol inquisitio áramlata vonul keresztül: a zsidók legveszedelmesebb ellenségéről, a közepükben támadó árulókról s rágál-

mazókról van benne szó. A legenyhébb büntetés, melyet rágalmazóra szab a határozat, tíz napi fogság és 100 maravedis birság, de a kire két hiteles tanú három ízben elkövetett árulást bizonyít, azt a főrabbi a királyi törvényszék által halálra is ítéltetheti.

A negyedik szakasz a községek legnagyobb s állandó panaszainak forrásával, az adóval foglalkozik. Mindenkinnek kötelessége a községre kivetett adóhoz hozzájárulni s senki sem vonhatja ki magát alóla; ha azonban valamely község a királyi adó szétosztása által hátrányosan érintetnék, úgy panaszával a főrabbihoz fordulhat, valamint az egyes tagokra kivetett arány meghatározása ügyében a községek rabbijai gyakorolnak igaztalanság elkerülése végett felügyeletet. Özvegyek, árvák és nyomorékok, kik nem rendelkeznek 400 maravedis vagyon felett, nem fizetnek adót.

Az adó vagyon és jövedelem arányában vették ki; minthogy pedig befolyásos s erőszakos emberek gyakran megfélemlítik az adókiivető bizottságot s különböző fogságokkal élnek, hogy minél inkább könnyítsenek adóterhükön, minden engesztelő nap előtti szombaton a Thorafelolvasás után átok mondassék azokra, kik ily jogtalanságot akarnának elkövetni. Adóügyben csak akkor hozhat a község érvényes határozatot, ha a gyűlésen az adókötelesek szám- és vagyontöbbsége van jelen. Különben minden oly határozat érvényességére, melyet közgyűlésnek kellett meghoznia, a következő szabály létezett: Ha a tárgyalással nem lehet addig várni, míg az egész község vagy legalább a többség összegyűl, úgy a következő szombaton tóraolvasás után minden imaházban kihirdetendő a közgyűlés helye,

ideje és tárgysorozata, azzal a megjegyzéssel, hogy határozat fog hozatni még a kisebbség jelenlétében is; ha oly természetű az ügy, hogy már nem lehet szombatig várni, úgy a hirdetés hétfőn vagy csütörtökön is eszközölhető; de ha oly sürgős, hogy addig sem várhatni, úgy a következő nap reggeli vagy esti imája után hirdetendő ki a templomban; ha pedig rögtön elintézendő tárgyról van szó, úgy a jegyző az adófizetők többségénél házról-házra járva, személyesen jelenti a gyűlést s addig halasztandó a tárgyalás, míg minden községi tag eljöhét lakásától a gyűlés helyéig, mely idő elmúltával a jelenlevők számára való tekintet nélkül hozatott végérvényes határozat.

Az ötödik szakasz a fényűzésnek akart gátat vetni s erélyes hangon szól a pazar ruházat s ékszerek ellen, valamint az eljegyzések, lakodalmak, paszíták s egyéb családi ünnepélyek alkalmával előforduló feltűnő pazarlás megszorításáról; minthogy pedig minden községben más a divat és a szokás, a szabályzat kötelességévé teszi minden községnek, hogy a kihirdetésétől számított 30 napon belül mindenütt szigorú rendelet hozandó e tárgyban, a helyi viszonyoknak megfelelően.

Íme rövid kivonata a tíz évre terjedő kötelező erejű szabályzatnak,¹⁾ melyet Castilia községei elfogadtak,

¹⁾ J. Loeb, Règlement des Juifs de Castile en 1433 comparé avec les réglemens des Juifs de Sicile et d'autres pays ozimű dolgozatában a Revue des Etudes Juives XIII. köt. 187. kk. lapjain összehasonlítja ezen kasztíliai szabályzatot az avignoni és szicíliai, valamint carpentrasi szabályzattal és kölcsönhatást konstatál a spanyol, sicíliai s délfrancia szervezet közt.

félszázaddal a Spanyolországból való kiűzetés előtt. Valamennyi pontján megérik a nyomott léggör, melyben vihar kitörése elől keres mindenki biztos menedék-helyet. Talán sehol sem oly tanulságos s következtetések levonására oly alkalmas a történet, mint Spanyolországban, hol sem az országos főrabbiág, sem a közmegegyezéssel hozott községi belserveszet nem volt képes az udvarnál oly tekintélyivel érvényesülni, hogy a kiűzetési katasztrófát tudta volna elkerülni a zsidóság.¹⁾

¹⁾ Spanyolországban már 1355-ben találjuk az önvédelmet ezelő szervezkedés némi nyomait. Ugyanis az 1348-iki s egész Európában elterjedt üldözések alatt sokat szenvedtek a spanyol zsidók is, minek következtében Arragon, Catalonia, Valencia és Majorika községei 1365-ben Barcellonába küldték képviselőiket, kik elhatározták, hogy közös pénzalapot teremtenek s megválasztanak egy központi bizottságot, mely minden közös ügyekben közbenjárjon a királynál s hatóságoknál; megkeli IV. Alfonzét, hogy eszközöljön ki VI. Inceze pápánál oltalmat a spanyol zsidók részére, nehogy *tujy* zsidó miatt, ki megsértette a keresztényeket, az egész ország zsidóságának kelljen megszervedni; hogy a zsidó, ha saját vallása ellen vét, ne állíttassék az inquisitio elé, legfőlebb olyan hittételek megsértéséért, a melyek minden vallásban közösek, pl. ha Istent tagadja; valamint akkor sem, ha oltalmába fogad olyan keresztényt, ki saját vallása szerint eretneknek tartatik; s lia már e miatt büntetésre méltónak tekintetik is, úgy büntesse a király, s ne az inquisitio; de ha egyáltalán nem kerülhető ki az inquisitio, úgy adassék a zsidónak rendes vádlevél, hogy jogosan védekezhessék. Elhatározta továbbá a gyűlés, hogy árulók s rágalmozók ellen a legszigorúbb eljárást fogják tanúsítani; hogy továbbá a választmány mindig kéznél legyen, valahányszor a Cortez összeül, hogy felvilágosítással szolgáljon, s a zsidók érdekében közbenjárjon.

A spanyol zsidók történetének megszüntével nem volt Európában egyetlen állam se, melynek zsidó községet szervezet kötelékei fűzték volna egymáshoz. Fentebb utaltunk már arra, hogy állandó szervezet szükségét nem érezték, mert lakóhelyük sem volt állandóan biztosítva s ha adóügyben vagy hitélet tekintetében felmerült időnként közös eljárás szükségessége, úgy megtalálták az időleges egyesülés útját s nem nélkülözték soha azon vezető embereket, kik ügyeikben a főhatóságoknál közbenjártak.

Nálunk Magyarországon Zsigmond kora óta tartottak a nagyobb községek küldöttei közös tanácskozásokat, melyek célja az volt, hogy a mód nélkül zsaroló országnagyok ellen – kiknek Zsigmond kezdte nagyobb mértékben adományozni a zsidótartást – szószólókat küldjenek a királyhoz. Ezen megbízottak «az országban levő minden zsidók nevében és képviselőjében» jártak közbe a királynál s nagyoknál,¹⁾ valamint a trónra lépő uralkodó előtt az élvezett szabadalmak megerősítését szorgalmazták. A magyar zsidóság ilyen megbízottja gyanánt legelőször bizonyos Salamon Székes-Fehérvárról említetik 1896-ban, utóbb 1406-ban ugyancsak két fehérvári zsidó, bizonyos Saul Budáról és Saul Pestről, majd 1431-ben egy Farkas nevű soproni zsidó jár az udvarnál országos képviselőben, Albert trónralépésekor

Végre megválasztották a 6 tagú választmányt, oly utasítással, hogy eszközöljön ki a királynál kiközösítési engedélyt azon községekre, melyek e szabályzat alól ki akarnák magukat vonni. (Hechaluz I. évi. (1852) 20-35.; U.-Basnage, Histoire des Juifs IX. 14.)

¹⁾ Kolm, i. m. 182. l.

két pozsonyi zsidó: a budai Kis Jakab és egy másik szintén Jakab nevű kéri az országos szabadalomlevelet, melyet V. László már két budai zsidónak, bizonyos Farkas és Mayer (Major) országos megbízottaknak kérelmére ad meg, s Mátyás 1458-ban tartott budai bevonulása alkalmával Farkas, Major és Nyúl, valamint 1464-ben tartott koronáztatásakor Farkas, Nyúl és Jakab budai zsidókat fogadja, mint országos küldöttséget.¹⁾ Világos, hogy szervezetről itt nem eshetik szó; Fehérvár, Sopron, Pozsony és Buda szerepelnek oly helyek gyanánt, honnét az országos megbízottak választottak, s ha már nem is tételezzük fel azt, hogy a nevezett helyeken volt a legalkalmasabb talaj az udvari zsidók nagyranövésére s azoknak a községi ügyekben való hatalmaskodására, de természetesnek fogjuk találni, hogy koronáztatás alkalmával beállott közszükséglet olyanokat bízott meg a szabadalom megerősítésének országos képviselővel, kik az udvar közelében tartózkodva, összeköttetések révén jobb reménnyel járulhattak a trón elé. Mátyás a fent említett Praefecturát léptette életbe, a mely hivatal azonban kizárólagosan az udvar érdekeit szolgálva, sem a községeket nem képviselte, sem pedig csúcspontját nem képezte valamelyes szervezetnek, melynek szálai akár királyi rendeletből, akár a községek szabad elhatározása folytán állandó összeköttetést létesített volna a magyar zsidóságban.

Községek egységes szervezet keretében s egyöntetű eljárás céljából megalkotott állandó társulását legelőször a spanyol kiűzetés után Rómában láthatjuk,

¹⁾ U. o. 185., 196., 203. és 209. 1.

hol az egész középkoron át sok község állt fenn teljesen külön igazgatással egymás mellett s nagyon gyakran egymás ellen. De a XVI. század elején bevándorlott menekültek szükségessé tévők az egyesülést, főleg azért? hogy a bevándorlottak ne folyhassanak be a községek vezetésébe s alapítványok kezelésébe úgy, mint a régóta ott lakók, és hogy a községek benső autonómiájának meghagyása mellett egységes föllépéssel kifelé jobban érvényesülhessenek. A szervezeti szabályzatot Dániel b. Izsák da Pisa tekintélyes római zsidó dolgozta ki és IV. Kelemen pápa megerősítette 1524-ben. A szervezet alapját a katolikus minta szerinti beosztás képezte; az összes római zsidók két részre osztattak: Italiani és Ultramontani-ra (olaszok és más országbeliek). A főképviselő-testület (congrega) 60 tagja közül 35 olasz és 25 ultramontán volt, mely testület évenként 3 fattori-t (határozatok végrehajtóit) választ, kik közül kettőnek olasznak kellett lennie. A gyűléseket a templomban tartották s határozatokat fehér és fekete babbal eszközölt titkos szavazás útján hoztak. Az egész Congrega a következő albizottságokra oszlott: Defensori, kik a szabályzat megtartása felett örködtek, községi pénztárnokok, kiket három Sindechi ellenőrzött, szegényügyi előljárók, hús – alapítvány – s egyes adományok jövedelmének kezelői, foglyok kiszabadításáról gondoskodó bizottság, felügyelők utcák s terek tisztántartására, kemenczék ellenőrzői (vajjon a szombat közeledtével már bezárvák-e?), biztosok (kik egész nap jártak-keltek az utcákban, hogy minden hangosabb szóvitát vagy czivakodást megakadályozzanak); végre szegény özvegyek, árvaleányok, menyasszonyok s beteg

nők segélyezésére 1-2 matronát (parnessessa) választott a congrega¹⁾)

Elvégre szervezet volt ez is, a mennyiben több község központi képviselőt képezte, de tényleg csak egy város területén élő zsidók által érzett azon természetes szükségesség folyamányának tekinthető, mely egyöntetű eljárásra készíti az egymással szüntelen érintkezésben levők közös érdekeit.

Az egyetlen országos községszervezet, mely a lengyel synodusokkal egyidejűleg keletkezhetett, Morvaországban volt.²⁾ Megalapítójának Lewi ben Beczalél nikolsburgi rabbi (1557-1577) mondják, a ki összegyűjtötte a régi morva községi szabályzatokat, melyekből a saját eszméivel megtoldva – a szervezetet alkotta meg.³⁾

Ezen szervezeti szabályzat egész Morvaország zsidó községeit három kerületbe osztja: felső, közép és alsó kerületbe, melyek mindegyikéből választott két-két or-

¹⁾ Berliner, i. m. II.¹ k. 87. kk. II.³ k. 31. 1.

²⁾ Löw, Ben Clananja I. 411. 1.: Oppenheim czikkui a Neuzeit 1862. évf. 49. és 51. sz. 1863. évi. 6. sz.; Steinschneider, Hebräische Bibliographie 1863. évf. 42. 1.

³⁾ G. Wolf, Die alten Statuten der jüdischen Gemeinden i. m. Mähren (Saj Tekanoth). Wien, 1880. V. 1. Az alább következő kivonat ezen szabályzatról van kivéve, mely «Saj» Tekanoth néven ismeretes, minthogy 311 pontból áll. Ezen 311 pontból álló országos státutum négy főrésze oszlik: az 1. a tóra tanulmányozásával foglalkozik, a 2. szegények segélyezésével, a 3. országos szervezettel s a 4. községi szervezettel. Benünket a két utóbbi érdekel, a minthogy a két első, mely egészben csak 23 pontot ölel fel, általános óhajtások keretében mozog.

szágos vén, két-két adóketető és két-két adószedő képezi az országos képviseletet, melynek élén a főrabbi áll.

Az országos tisztségek közvetett választás útján az összes községek részvételével töltenek be; ki van azonban zárva az olyan község, mely csak $\frac{1}{2}$ írt állami adót fizet; olyan község, mely $\frac{1}{2}$ -1 frtig terjedő adót fizet, egy képviselőt, a mely pedig 1-20 frt vagy több adót fizet, kettőt küld az országos választáshoz (25); községek, melyek utolsó három évi adójukkal hátralékban vannak, nem vehetnek részt a választásban (26).

Az egyes községek ily módon megválasztott képviselői kerületenként összegyűlenek s minden kerület öt-öt képviselőt választ a saját kebeléből olyképen, hogy a nagygyűlés sorshúzással jelöl ki egy tagot javaslat előterjesztése céljából s az általa előterjesztett jelöltek felett nyílt szavazással dönt (27). Ezen 15 képviselő választ ezután a következő módon kilencz tagú bizottságot az országos főhivatalok választásának megajtására: a templomban az országos írnok külön papírszeletekre írja az összes képviselők neveit s kerületenként külön dobozokba helyezi, azután sorrendben háromszori ismétléssel a felső, közép és alsó kerület dobozából egyet-egyet húz ki, s e kilencz kisorsolt, kiknek egymással nem szabad rokonságban lenniök, képezi a végleges választó bizottságot (30), mely utasításul csak azt kapta, hogy miután a nikolsburgi község a középső kerület legnagyobb községe s egymagában több adót fizet, mint az egész kerület együttvéve, hogy a kerületből választandó két adóketető egyike föltétlenül nikolsburgi legyen, a mint azon engedmény is megadatott a nikolsburgi községnek, hogy kerülete há-

rom kisorsolt választója közül kettő saját községbeli lehessen (32). A kilenczes bizottság következőkép választja az országos véneket, adókiivetőket s beszédőket: Együttes gyűlésben mindegyik kerület három képviselője közül egy kisorsoltatik, hogy javaslatot tegyen saját kerületére, a mely javaslat fölött a másik nyolcz szavaz; ha a javaslat nem nyerné el a többséget, úgy a kerület másik képviselője tesz propozicziót s ez folytatódik mindaddig, míg kölcsönösen meg nem egyeznek a hat országos vén, a hat adókiivető és a hat beszédő személyében (36).

Az adókiivető-bizottság három évre szabja meg a községek adóját, mely ellen felebbezésnek nincs helye s az orsz. vének s beszédők együttes gyűlése sem változtathat rajta (38).

E tizennyolcz tagú országos bizottság három évenként tart összegyűlést, de mindig más kerületben; a várost a soron levő kerület két országos véne jelöli meg s ha nem tudnának megegyezni, úgy a főrabbi dönti el (54).

Minden félévben a községek elnökei kihirdetik, hogy a kerület két orsz. véne mely városban fog megjelenni törvénytartás végett; a két vén maga mellé választ egy rabbit (rendesen azon község rabbiját, hol épen törvényt tartanak) s elintéz minden felmerült pörös ügyet; de ha a felek az országos főrabbit óhajtják, úgy saját költségükre az is elhívandó (74). De a vének nemcsak akkor Ítéleznek, ha szabad akaratból jelennek meg előttük a felek, jogukban áll maguk elé idézni olyanokat, kik csalnak, vallástalan és erkölcsellenes dolgokat cselekszenek, s a rabbi bevonásával meg-

inthetic, sőt átokkal is sújthatják (76). Semmiféle jogügyletben nem dönthetnek a vének rabbi jelenléte nélkül; kis gyűléseken (a kerület két véne) bármely rabbit lehet bevonni, de nagy gyűléseken az orsz. főrabbinak kell jelen lennie (77). Magánosok közti ügyeket egy orsz. vén s a rabbi intézi el; nagyobb bíróságot soron kívül (a rendes félévi törvényülésen kívül) magánosok nem követelhetnek; de a községi ügyek, valamint községi hivatalnokok és egyesek s községek közt felmerült viták két vén s egy rabbi, illetőleg orsz. főrabbi által intézendők el (82). Az orsz. vének és beszedők közti nézeteltérések a főrabbi döntése alá kerülnek (88). Az adószedők ajánlatára a vének kiközösítési átkot mondhatnak a késedelmes fizetőkre, s ha község a gyöngé fizető, úgy az illető község elnökére s elöljáróságára szabhatnak öt napi börtönt, vagy súlyos esetben átkot (93).

Ezen 18-as országos bizottság három évenként újítat meg, s nem választható tagjává az olyan, ki az utolsó három évben viselt hivatalt; 100 arany és átok büntetés terhe alatt még ajánlani sem szabad ilyennek a megválasztását, s ha egy hivatalából az idő leteltével kilépett vén vagy adószedő mégis elfogadná az új választást, 1000 tallért fizet s senki sem tartozik neki engedelmeskedni (98). Ha valaki felsőbb rendelet eszközölne ki maga részére, hogy vén vagy beszedő lehessen, úgy minden megengedhető eszköz felhasználható, hogy az autonómia maradjon érvényben (99). Országos vén csak az lehet, a ki községében az öt legnagyobb adófizetőhöz tartozik s 15 éve házas; adószedő pedig csak az, a ki a hét legnagyobb adófizető közül

való s nyolcz éve házas; mindkettőnek legalább három óv óta morvaországi adófizetőnek kell lennie (126).

Az országos főrabbit a 15 választó s a hivatalból kilépő vének s adószedők választják szótöbbséggel (145).

A mely község e szervezeti szabály ellen hozna határozatot, a főrabbi és vének által büntetéssel sújtatik (156).

Ezen országos szervezetbe beleilleszkedett a következő községi szervezet: Minden községnek saját szabályzata van, saját belügyeinek vezetésére, a mely szabályzatot azonban egy rabbinak s egy országos vének jóvá kell hagynia (176). Előjáróság minden évben újból választandó; oly községben, hol nincsen 30 adófizető, hét tagú előjáróság, nagyobb községben 11 tagú intézi a községi ügyeket (184), de pénzügyi kérdésekben a község két legnagyobb adófizetőjének is van joga szavazni, ha nem is tagja az előjáróságnak (185). Előjáróvá nem választható s nincs is szavazati joga, ki utolsó évi adójával hátralékos (187), de a Morénú czímmel kitüntetettek ebben az esetben is megválaszthatók (188).

A királyi szabadalomlevelek a felső kerület országos ládájában őriztetnek meg (301).

Ha idegen akar valamely községben letelepedni, a község a kerületi vén jóváhagyását tartozik kikérni, a ki azonban a község ellenére is adhat telepenge-délyt (307).

Ezen szervezeti szabályzat a következő helyeken és években tartott öszgyűléseken egyes részleteiben módosított: Holleschau (1653), Kanitz (1654), Strassnitz (1659), Austerlitz (1662), Kanitz (1665), Kanitz (1674),

Ung.-Brod 11077), Kremsier (1681), Kanitz (1686), Göding (1089), Kremsier (1094), Lundenburg (1697), Ung.-Brod (170 h, Jiutschowitz (1709), Kanitz (1713), Göding (1710), Butschowitz (1720) és Austerlitzben (1724), mely módosítások legnagyobb részt az előljárósági tagságra való képesítettséget, adófizetés módozatát, s a főrabbi hatáskörét szabják meg az időlegesen felmerült szükségletnek megfelelően.

Ezen szervezetnek kiegészítését s mintegy folytatását képezi a morva zsidó közalap (der mährisch jüdische Landesmassafond),¹⁾ melynek története a következő: 1609. évi udvari rendelet szerint a morva zsidóság 12.000 frt. évi türelmi adót tartozott fizetni, mely azonban 1723-ban VI. Károly pragmatica sanctiója után csak 8000 írtban állapított meg. De Mária Terézia háborúi következtében ismét oly rohamosan emelkedett, hogy 1773-ban csak 82.200 frtot követelt az udvar a morva zsidóktól, a kik könnyítésért folyamodván, azt a választ kapták, hogy «nichts von dieser Summe zu entbehren sei.» Utána II. József háborúi sem engedték meg, hogy kevesebb legyen az adó, de a behajtás módozatában történt változás, a mennyiben 1787-ben elrendeltetett, hogy az 5400 morva zsidó család egyenként 5 frtot fizessen, a mi 27000 frt, a többi 55.200 frt pedig fogyasztási adó útján hajtassék be. Ez a contributio bérbe adatott hat esztendőre, de egyszersmind II. József fenkölt gondolkozásával azt is elrendelte,

¹⁾ A reá vonatkozó adatok I. Scari i. m. 209. 1. és Duschak, Geschichte der Verfassung mit besonderer Beziehung auf die östr. mit. Israeliten. Wien, 1888. 34. kk. 1.

liogy a bérlő köteles évi nyereségének felét egy zsidó Landcsmassafond alapítására fordítani. Az első hat évi bérlet lejártá után nem a nyereség felét, hanem 6080 frt általánösszeget tartozott a bérlő az alaphoz juttatni. Az alap jövedelmét képezték 1756. évi rendelet értelmében a fogyasztási adók elleni kihágások miatt kirótt bírságok egy része, az 1708. évi rendelet szerint az ideiglenesen Morvaországban tartózkodó zsidók 5 20 frt járuléka, valamint kivándorló családok részéről 10 frt; 1831. évi rendelet az alap jövedelmét csak a kamatozásra s büntetéspénzekre szorítja

A közalap célja: 1. Tűz, vagy egyéb elemi csapás által sújtott községek felségélyezése; 2. iskolaépítési segély (az első három évre kamat nélkül); 3. ha az évi jövedelem megengedi, magánszemélyeknek is engedélyezhető kölcsön (keresztények részére is, de az 1814. évi udvari rendelet szerint zsidók előnyben részesítendő); 4. elszegényedett községekért a contributiót üzetni (1816. évi rendelet Strassnitz, 1.821. évi pedig Hotzenplotz községének érdekében).

A rendes kiadások voltak: a közalap kezelése, az országos főrabbi fizetése (1830-tól kezdve 600 frt) és az orsz. főrabbi választására kiküldött bizottságok úti-költségei s 3 frt napidíjai.

1868-ban felszólította a morva helytartóság a községeket, hogy tárgyaljanak a közalap saját kezelésükbe való átvételéről. Ugyanazon év augusztus 9-én össze is gyűltek 33 község küldöttei Lundenburgban s elhatározták, hogy a közalap kamatjövedelmeinek 40 százalékát segélyre szoruló községeknek, 20%-át rabbik, tanítók, árvák és özvegyeknek, 20%-át közintézetek alapí-

tására s fentartására, 15%-át elemi csapással sújtott községek alkalmazottainak segélyezésére és 5%-át tartalékalapra fordítja, Az 1870-78. évi jelentés szerint¹⁾ 1872-ben a vagyon 982.130 ft 41 kr. volt, kiadás pedig: orsz. főrabbiságra 420 ft, személyi segélyre 11.529 ft, községek segélyezésére 4.790 ft iskolasegélyre 12.540 ft, jótékony intézményekre 1.420 ft és stipendiumokra 500 ft. Ezen közalap tart fenn Brünnben egy árvaházat és egy szemináriumra előkészítő talmud-tora iskolát.

Európában ezen páratlan országos szervezet mellett, melynek nyomai mai napig is meg vannak, a zsidóságból kiindult s csak állami megerősítést nyert szervezettel csak a mecklenburg-schwerini zsidók bírtak a 18. század közepétől kezdve.²⁾ Ekkor szaporodtak el a hercegségben annyira, hogy önszántukból 1752-ben Malchinban Landtagot tartottak, melyen négy képviselőt választottak a mecklenburgi zsidóság központi vezetése céljából; Malchin, Bützow, Penzlin és Waren községek 1-1 tagját választották meg a központi képviselőségbe, melynek felhatalmazást adtak a zsidók javának belátásuk szerinti előmozdítására, peres ügyek elintézésére s szükség esetén büntetésre is; a működésről évenként tartozott volna számot adni a Gustrowban tartandó) közgyűlésen. De a szervezet nem vezetett

¹⁾ Bericht über die Verwaltung des mährisch-jüdischen Landesmassa-Fondes 1870-73.

²⁾ L. Donath, Geschichte der Juden i. m. Mecklenburg. 115. kk. I.; Hecht, Zur Geschichte der Juden i. m. Mecklenburg. (Monatsschrift etc. VIII. évf. 56. 1.)

czélhoz, minthogy elmulasztották kikérni a berczeg jóváhagyását s így a képviselők minden jogérvényes tekintély nélkül szűkölködtek. Személyes oltok ellenzékét támasztottak, a központi működés lehetetlenné vált s maga a berezeg is betiltotta a képviselők bíraskodását. Végre a Landrabbi és Arim Hofagent kezdeményezésére a herczeg megengedte, hogy a mecklenburgi zsidóság 1764-ben Schwaanban gyűlést tarthatott, melyen főbb vonásaiban a következő határozatokat hozták: Négy képviselőt választanak, kik közül mindegyik külön kerületben működik; e kerületek központjai: Bützovv, Wahren, Pentzlin és Rhena Ezen képviselők választanak egy főképviselet, kinek Schwerinben kell laknia Minden 50 talléron aluli peres ügyet a kerületi képviselő dönt el, kinek ítélete ellen a tartományi főrabbihoz lehet fölebbezni. A kerületi képviselők fel a községekben a rendet s békét fentartani, s a főképviselet útján a herczeget a letelepülni akaró idegenek megbízhatóságáról informálni, valamint a kerület tagjait a 2 évenként tartandó közgyűlésre meghívni. Közsükséglet céljából közalapot is létesítenek, melyet a főképviselet kezel. A rabbinatus a herczegi kinevezéssel bíró Landesrabbinerből és a főképviselet előterjesztésére a schwerini község által választott két ülnökből áll.

Ennek a szervezetnek folytatását képezi – mint látni fogjuk – a ma is fennálló szervezet Mecklenburg-Schwerinben.

Poroszországban 1727-ben történt az első kísérlet az egész porosz zsidóság egyesítésére, a midőn az eladdig csak Berlinben beszedett házassági levél-, kalendárium-

és újonczozási adó kötelezettsége az ország összes zsidóra kiterjesztetett. Ezen intézkedés némi szervezetet követelt meg, minthogy öt évenként országos gyűlések tartattak, ezen illetékek általányösszeggel történt megváltása miatt, az adó szétosztására¹⁾

Ebből fejlődött az 1750. évi General-Juden-Privilegiumban kifejezésre jutott törekvés, mely elismeri a községalakulást s megengedi, hogy minden községnek előljárói legyenek, a kik közbenjárnak a hatóság és zsidók közt s hogy Berlinben országos előljárók (Oberälteste) székeljenek, kik közül az első Oberlandesältester ezimet viselt és országos zsidó ügyekben közbenjárt a kormánynál. Ezek mellett voltak Landrabbinek s Berlinben egy Oberlandesrabbiner, a kik a zsidók közti pereket intézték. Úgy az előljárókat, mint rabbikat a községek választása alapján a tartományi kormányzó-ság erősítette meg, holott a berlini Oberlandesrabbinert a község 3 vagyonosztályából választott 32 tag választotta s az udvar erősítette meg hivatalában.²⁾ Kétségtelen, hogy a hatáskört bővebben meg nem szabott ezen intézkedésben bizonyos országos szervezet nyomai látszanak, de az a körülmény, hogy II. Frigyes Vilmos idején, midőn a barbár zsidóvám megszüntetésének kérelmezése céljából egész Németországból községi meghatalmazottak gyűltek egybe, kik Friedländer Dávidot és Itzig Dánielt bízták meg 1787-ben a kérés előterjesztésével,³⁾ már nyomat sem látjuk a szerve-

¹⁾ Geiger, i. i. m. 46.

²⁾ Donnersmarck, Darstellung der bürgerlichen Verhältnisse der Juden im preussischen Staate vor 1812. 104. kk. 1.

³⁾ Graetz, XI. k. 159. 1.

zetnek, azt bizonyítja, hogy azt a szervezetet maguk a községek sem óhajtották, minthogy bizonyára nem volt egyéb, mint az adójövedelem biztosabb befolyásának alkalmas eszköze. Ilyen kényszerszervezés ellen századunk elején Ansbachban protestáltak is a községek, hol a porosz uralom az ansbachi zsidókat kerületekbe osztva, mindegyik fölé egy kerületi elöljárót és egy a kormány tagjai közül kinevezett Kreisdirectort állított, hogy az utóbbi legyen a közvetítő a kormány és a kerületek közt; persze a községeknek nem tetszhetett a szüntelen ellenőrzés, de ellenkezésük mitsem használt. E kényszerszervezetet valószínűleg 1810 ban szüntette raeg a bajor kormány, midőn állampolgárokká lettek a zsidók is.¹⁾

A zsidóság történetének legérdekesebb és legtanulmányosabb lapjait tárja fel előttünk az államhatalom iránti viszonyának a megfigyelése. Ezen széles mederben folyó történeti tanulmányozása a községek bel- és külszervezetének érteti meg velünk a mi korunk jelenségeit. A zsidók polgári egyenjogúsítása óta hitközséggé alakult a zsidó közösség, de azért úgy bel-, mint külszervezetében megtalálhatjuk ma is ugyanazokat az elemeket, a melyek a legsötétebb középkorban képezték a zsidó községi élet kereteit. Az idő forgásának hatalmas emanczipáczióális lendületével csak a név változott, különben a zsidókat érdeklő semmiféle téren nem hiányzik a történeti folytonosság. A királyi véde-

¹⁾ Haenle, i. m. 192. kk. 1.

lem és szabadalom helyébe az állami védnökség s országos törvények léptek, a melyek ép annyi védelmet nyújtanak a zsidó állampolgároknak, a mennyit mint kamaraszolgák élveztek. A középkori védnök és védnökhelyettes helyébe a kormányok es helytartók léptek, de azért a múlt évi prágai zavargást ép oly kevéssé tudta az osztrák kormány vagy a cseh helytartó meggátolni, mint Henrik császár a wormszi mészárlást a keresztes hadjáratok idején. Nagy változás állt be a büntető perrendtartás ügyében is, mely a főkapcsot képezte a zsidó községeknek az államhoz való viszonyában; az önálló bíráskodás polgári ügyekben – ott, a hol – megszűnt, helyébe tisztán községigazgatási belügyek s kultuszügyek elbírálása lépett, de az ősi szabadalomlevelekben biztosított autonom eljárás koronája, mely az önálló bíráskodás ítéletét a védnöki bíróság elé kényszerítette végeldöntés céljából, ma is díszleg a minisztériumok s szolgabíróságok hivatalában. Változott az adóügy is, a mennyiben az állami adó állami kezelése lépett a védelmi díj s türelmi adó községi kezelése helyébe, de a fenmaradt hitközségi adó kivetése, behajtása s a jövedelmi források tekintetében ugyanott tartunk, mint a hol községeink ezer évvel ezelőtt voltak. A polgári bíróság és az állami adó elvonásával megváltozott a rabbi állása is, kinek hivatala a vallásügyek elbírálására s tanításra terjed ki, de viszonya a községhez és előjáróságához ma is ugyanazon jelenségeket tárja fel, mint azelőtt. Községi hivatalnokok s előjárók kinevezése, vagy hatósági megerősítése, választások befolyásolása a hatóság részéről, községi ügykezelés hatósági felülvizsgálattal, befolyá-

szos községi tagok hatalmaskodása itt-ott ép úgy látható Európa egyes államaiban, mint a hogy abszolút szervezetlenség mellett egyes országokban teljes községi szervezet áll fenn ma is, úgy a mint előbbi korok is tudnak rá példát.

Az európai zsidó községek bel- és külszervezetének bemutatott története alapján teljes képet alkothatunk arról, hogy valamely ország zsidó községei szervezetének megteremtésében minő irányú eszmékre jogosít fel a történet.

II. RÉSZ.

**A ZSIDÓK FENNÁLLÓ KÖZSÉGI
SZERVEZETEI
EURÓPA EGYES ÁLLAMAIBAN.**

1.

Franciaország.

Európa államai közül az első, mely emancipálta a zsidókat, kiknek teljes polgári egyenjogúsítása mellett a külön testületi szervezkedést kizárólagosan valálasközösségi alapon ismerte el: Franciaország volt. Átszellemült lelkesültség magas szárnyalásra ragadja a gondolatot, midőn elvonulnak előtte a francia forradalom dicső alakjai, kik a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség hármas napjától hevítve megvetették a modern Európa alapjait s az emberi jogok nélkül szütkölködő zsidóságot is beleolvasztották az államtestbe. Nagyon csodálnánk azonban, ha azt hinnők, hogy a francia általános testvériesülés ment volt minden előítélettől s hogy a zsidók egyenjogúsítása, valamint valálasközösségüknek a keresztény felekezettel egy sorba helyezése s állami szervezése minden keserű mellékíz nélkül simán jött létre. De bár nem a magasba törő és sokat dicsőített szabadelvűség, hanem inkább Napoleon vezényletével a államalkotás alkonyában emelték a zsidóságot minden tekerkezettel, egy rangra a keresztényekkel, úgy végeredményében mégis csak francia földön kapott először polgári jogot a zsidó s a francia községi szervezet – mely, mint látni fogjuk, nem a legideálisabb s a zsidóságnak nem nagyon hízelgő okokból indult

ki mégis csak irányadó mintáját képezte, s kifejtettségében képezheti ma is Európa egyéb országaiban a zsidó községek szervezetének.

A francia forradalom szent lelkesültsége nem egyszerre emancipálta az ország zsidóságát. Az 1790. évi január 28-iki nemzetgyűlés 374 szóval 221 ellen mondtotta ki: «Tout les juifs connus en France sous le nom de juifs Portugais, Espagnols et Avignonnais .. ils jouiront des droits de citoyens actifs.»¹⁾ Tehát az általános felbuzdulás csak a spanyol zsidókat emancipálta, s hiába került már 1790 február 25-én a párisi zsidók kérelme, hogy a törvény az összes zsidókra terjesztésük ki, a nemzetgyűlés elé, hiába hozatott 1791 január hó 18-án is szóba az egész francia zsidóság emancipálásának ügye, csak az 1791. évi szeptemberi alkotmány mondta ki általánosságban: «La Constitution

¹⁾ Halphen i. m. 198. 1. A spanyol-portugál zsidók ezen kiváltságos helyzetére vonatkozólag megjegyzendő a következő: az 1492. évi spanyol kiűzetéskor főleg Aragon és Navarra zsidói legnagyobb részt Bordeaux és Bayonneban telepedtek meg, hol külön községet alapítva, «Nouveaux Chrétiens» név alatt szerepeltek, s a francia királyoktól, az ország jól felfogott érdekében, a kereskedelem előmozdítása céljából már eleve kiterjedt privilégiumokat kaptak s úgy tekintettek, mintha benszülöttek lettek volna. Ilyen szabadalmat adott «aux Portugais, dits nouveaux chrétiens» már 1550-ben II. Henrik, utána – de már a nouveaux chrétiens kitélt elhagyva s csak marchands portugais-t említve – 1574-ben III. Henrik, 1656-ban XIV. Lajos, 1725-ben XV. Lajos és 1776-ban XVI. Lajos (I. Léon, Histoire des Juifs de Bayonne. Paris, 1898. 10. kk. 11.). Tehát meg volt történeti vonatkozásában a spanyol-portugál zsidók előbb való emancipálásának alapja.

garantit comme droits naturels et civils... la liberté à tout homme ... d'exercer le culte religieux auquel il est attaché » ,¹⁾ miután oly hangulat uralkodott az országgyűlésen, hogy egy ellenzéki szónok beszédébe liegnaud de saint Jean d'Angely képviselő belevágott azzal az indítvánnyal: «Je demande, que l'on rappelle à l'ordre tous ceux, qui parleront contre cette proposition, car c'est la constitution elle même, qu'ils combattront.»²⁾ Elvégre is az összes zsidók elnyerték a teljes polgári egyenjogúságot, melynek tíz éven át tartó zavartalan élvezete után a községek szervezetének kérdésével kezdtek foglalkozni. Nagyon valószínű, hogy a zsidók szervezetének eszméje nem Napóleontól indult ki, hanem maguktól a zsidóktól, kik a keresztény felekezeteknek 1802 április 8-án törvénybe iktatott organizációján kedvet találva, bizonyára megmozgattak minden követ, hogy a szervezet tekintélyének keretébe illesztessék a községeket. Ilyen törekvés olvasható ki Portalis államtanácsosnak a keresztények szervezete tárgyalásánál április 5-én mondott szavaiból: «En s'occupant de l'organisation des divers cultes le gouvernement n'a point perdu de vue la religion juive; elle doit partici-

¹⁾ Az összes itt idézett törvények és rendeletek a következő három törvénygyűjteményben foglaltatnak: Halphen, *Itecueil des lois, décrets, ordonnances, avis du conseil d'état, arrêtés et réglemens concernant les Israélites depuis la révolution de 1789.* Paris, 1851. – Uhry, *Recueil des lois, décrets, ordonnances etc. concernant les Israélites depuis 1850.* Bordeaux, 1887. – Beaufin, *Législation générale du culte Israélite en France.* Paris, 1894.

²⁾ Halphen XXXIX. 1.

per comme les autres à la liberté décrétée par nos lois. Mais les juifs forment bien moins une religion qu'un peuple; ils existent chez toutes les nations sans se confondre avec elles. Le gouvernement a cru devoir respecter l'éternité de ce peuple, qui est parvenu jusqu'à nous à travers les revolutions et les débris des siècles, et qui pour tout ce qui concerne son sacerdoce et son culte, regarde comme un de ses plus grands privilèges de n'avoir que Dieu même pour législateur.»¹⁾ Látható tehát, hogy jóval az emancipáció után még mindig kísértett a politikai és társadalmi előítélet, mely a zsidókat külön nemzetnek tekintette. Előbb francziákká kell lenniök; törekvéseikben, foglalkozásaikban s érzületükben egybe kell olvadniok a francia nemzettel, hogy teljes állami elismertetésben részesülhessenek. Ilyen volt a hivatalos felfogás, melynek folyamánya gyanánt Napoleon 1806 május 30-án kiadta a francia zsidók országos gyűlését egybehívó rendeletet. Maga a rendelet cseppet sem hagy kétségben az iránt, hogy tulajdonképen mi volt a gyűlés egy behívásának indító oka: «Sur le compte, qui nous a été rendu, que dans plusieurs départemens septentrionaux de notre empire, certains juifs n'exerçant d'autre profession, que celle de l'usure ... ces circonstances nous ont fait en même temps connaître combien il était urgent de ranimer, parmi ceux qui professent la religion juive dans les pays soumis à notre obéissance, les sentiments de moral civile», a miért is összehívja országa zsidóságát, hogy közölje velük uralkodói akaratát s szívükre kösse

¹⁾ U. o. 240. I.

(d'exercice des arts et professions utiles.» Ez képezte tehát a későbbi szervezet első alapját; Napoleon gyűlésbe hívta az egész ország zsidóságát, hogy arczába vágja egyeseknek, «certains juifs» bűneit.

A rendelet utasítása értelmében a «rabbik, műveltek és elismerten becsületesek közül» a megyei praefectusoknak kellett a küldötteket kinevezni, oly módon, hogy Haut-Rhinből 12, Bas-Rhin 15, Mont Tonnerre 9, Rhin et Moselle 4, Sarre 1, Roer 1, Moselle 5, Meurthe 7, Vosges 7, Gironde 2, Basses Pyrénées 2, Vaucluse 2, Côte d'Or 1 és Seine-ből 6 képviselő küldetett, a többi megyéből pedig minden 100-500 terjedő számra egy képviselő neveztetett ki. 1806 július 26-án tartott meg a párisi városházán az első ülés, melynek elnöke Furtado Ábrahám, jegyzői pedig Avgodo Izsák Sámuel és ifj. Rodrigue voltak, s a kormányt Mólé, Portalis s Pasquier császári biztosok képviselték. A gyűlést¹⁾ Mólé nyitotta meg előítéletekkel teli nagy beszéddel, mely végre oda konkludált, hogy «Sa Majesté veut, que vous soyez français» s előterjesztette a következő 12 kérdést: 1. A zsidó vallás megengedi-e a többnejűséget? 2. Megengedi-e a zsidó vallás az elválást s érvényes-e, ha az állami törvényszék nem bontotta fel a házasságot? 3. Megengedhető-e a vegyes házasság?

¹⁾ U. o. 248. 1. – Bloch az IMIT 1897. évkönyvében «a francia zsidó kongresszus története» ez. dolgozatában egy kalap alá veszi az országos gyűlést és a synodust, mintha a császár már eleve mind a két testület megalakítását tervezte volna; tényleg azonban – mint látni fogjuk – a kongresszus tárgyalása közben merült csak föl a synodus (szanhedrin) szükségessége.

4. Testvéreknek tekintik-e a zsidók a francziákat, vagy idegeneknek? 5. Mit parancsol a zsidó vallás azok iránt, kik nem zsidók? 6. A franczia zsidók hazájuknak tartják-e az országot, kötelesek-e azt megvédeni s az állami törvényeknek engedelmessé válni? 7. Ki nevezi ki a rabbikat? 8. Mi ezeknek a teendője? 9. Tekintélyük törvényen vagy szokáson alapszik? 10. Vannak-e olyan foglalkozások, melyeket a zsidónak folytatni tilos? 11. Törvényük megengedi-e ez uzsorát? 12. Szabad-e nekik az idegenekkel uzsoráskodniuk?

E sarkalatos kérdésekre adandó választól függött a zsidók állami elismertetése; a válasz kidolgozására bizottságot alakítottak, mely Berr Izsák, Berr Ségre, Zinsheimer Dávid, Andrade Ábrahám rabbik, és Lazare Jakab, Godchaux Berr Jakab, Lewy Mózes, Rodrigue, Ghidiglia Sámuel Jakab, Berr Mihály, Cerf-Berr Baruch, Marx Lyon tagokból állt. A bizottság munkálatát a császár elé terjesztették s a szeptember 17-én tartott gyűlésen Mólé kormánybiztos már azt jelenthette a kongresszusnak, hogy a császár meglelégedéssel vette tudomásul a válaszokat s «... elle vous assure le libre exercice de votre religion et la pleine jouissance de vos droits politiques... il faut, que ses réponses converties en décisions par une autre asssemblée d'une forme plus imposant encore et plus religieuse, puissent être placées à côté du Talmud.» Tehát egy vallásilag kötelező tesztületben, Szanhedrinban bízott csak meg a császár. A Szanhedrin előkészítésére s egybehívására 9 tagú bizottság választott, mely kellő körültekintéssel végzvéen munkálatait, 1807 február 9-től márczius 9-ig a szanhedrin is beható tárgyalás után teljes meglelége-

désre erősítette meg az adott válaszokat. Miután a szanhedrin határozatait az egyetemes gyűlés is magáévá tette, a kongresszus április 6-án feloszlott.

Közben azonban, míg a szanhedrin előkészületei folytak s a kongresszus tagjai szét nem széledhettek, a szanhedrin egybehívására kiküldött kilenczes bizottság a három császári biztossal egyetemben 1806 december hó 9-én a következő községszervezeti szabályzatot terjesztette a kongresszus elé, mely azt hosszú tárgyalás után változtatás nélkül el is fogadta. A szabályzatot, melynek czíme *Règlement organique du culte mosaïque du 10. decembre 1806.*, *történeti jelentősége fojltán* egész terjedelmében közöljük.

Az 1806 május 30-iki császári rendelet alapján egybehívott izraeliták gyülekezete, meghallgatva a gyülekezet munkálatait előkészítő kilenczes bizottság előterjesztését, mely a francia császárság s az olasz királyság területén lakó hitsorsosok vallásgyakorlatára s hitközségi igazgatására (*police intérieure*) vonatkozik, a következő javaslatot fogadta el:

1. Minden megyében, hol kétezer zsidó vallású egyén lakik, egy község (*synagoge*) s egy tanács (*consistoire*) alakítandó.

2. A mely megyében nem laknék kétezer zsidó, annak kerülete kiterjesztendő a szomszéd megye legközelebbi helyeire, míg be nem telik a szám. A község székhelye a legtöbb zsidó lakossággal bíró városban legyen.

3. Mindkét esetben minden megye területén csak egy Tanács-Község (*synagogue consistoriale*) létezhetik.

4. Külön község nem alakulhat, csak a Tanács-Község előterjesztésére. Ilyen külön községek (*synagogue particulière*) vezetésére két tekintélyes polgár (*notables*) s egy rabbi neveztessek ki illetékes helyről (*par l'autorité compétente*).

5. A Tanácsközség élén főrabbi (*grand rabbin*) áll.

6. A Tanács tagjai: a főrabbi, egy rabbi és három hitközségi tag, kik közül kettőt a Tanács székhelyén lakó zsidó k választanak.

7. A Tanács legidősebb tagja egyszersmind az elnök, s a «Tanács véne» címet viseli (le nom d'ancien du consistoire).

8. Illetékes helyről neveztessek ki minden Tanácskozságban 25 előkelő zsidó.

9. Ezen 25-ös bizottság válassza a Tanács tagjait, kiket azonban illetékes helyen meg kell erősíteni.

10. Tanács tag nem lehet: 1. ki 30 évesnél fiatalabb, 2. a vagyonbukott, 3. ki – köztudomás szerint – valaha uzso-ráskodott.

11. Minden zsidó ki Francia- vagy Olaszországban le akar telepedni, három hó leforgása alatt jelentkezni tartozik azon tanácsnál, melynek kerületében állandó lakóhelyet választott.

12. A Tanács feladata:

a) Örködni afelett, hogy a rabbik sem nyilvánosan, sem magánérinkezésben ne adjanak a törvénynek más magyarázatot, mint csak az Egyetemes Gyűlés által adott s a Nagy Szanhedrin által megerősített válaszok értelmében.

b) Fentartani a községek benső rendjét, felügyelni a fiókközségek igazgatására, rendezni a községek bevételeit s kiadásait, valamint a felett örködni, hogy vallás ürgye alatt ne keletkezzék semmiféle Imaegyesület (assemblée de prières).

c) Minden lehető módon odahatni, hogy a kerület zsidót tisztességes foglalkozást üzzenek s hogy az ellenkezőket illetékes helyen feljelentsék.

d) Évenként kimutatást küld felsőbb helyre a kerület zsidóinak számáról.

13. Parisban székel egy Központi Tanács (consistoire central), melynek tagjai: három rabbi és két világi zsidó.

14. A Központi Tanács rabbijai a főrabbi közül választandók, a másik két tagra a 10. pont irányadó.

15. Minden évben egy tag kiválik a Központi Tanácsból, de újból megválasztható.

16. Újból való megválasztásáig a megmaradt tagok helyettesítik, de az újonnan választott csak akkor léphet hivatalba, ha felsőbb helyen megerősítést nyert.

17. A Központi Tanács feladata;

a) A tanácsokkal való érintkezés;

b) örködni a jelen szabályzat minden pontjának keresztülvitele felett;

c) felsőbb helyen feljelenteni az ezen szabályzat ellen vétőket;

d) megerősíteni a rabbik választását s javaslatot tenni felsőbb helyen rabbik és tanácstagok elmozdítására vonatkozólag.

18. A főrabbit a 8. pontban említett 25-ös bizottság választja

19. A megválasztott csak a Központi Tanács megerősítése után foglalhatja el hivatalát.

20. Rabbinak nem választható meg: a) ha nem született, vagy nem honosított Francia- vagy Olaszországban;

b) ha nem mutathat be képesítő bizonylatot 3 francia vagy 3 olasz főrabbi által aláírva; c) 1820-tól kezdve pedig, ha Franciaországban nem ismeri a francia s Olaszországban az olasz nyelvet; d) a ki görögül s latinul is tud, előnyben részesítendő.

21. A rabbik teendői: a) vallásmagyarázat; b) a Nagy Szanhedrin határozatait hirdetni; c) az államtörvény iránti kötelességet hangsúlyozni, különösen a haza védelmét, melyről évenként külön előadásokat is kell tartania; de a katonaszolgálatot, mint szent kötelességet hirdetni s kijelenteni, hogy a katonaszkü kötelező idejére fel vannak mentve azon vallástörvények alól, melyeknek nem felelhetnének meg a szolgálat alatt; e) prédikálni és imádkozni a császárért s annak családjáért; f) házasságkötést s válást eszközölni, miután a polgári kötés és válás már megtörtént.

22. A Központi Tanács rabbijainak fizetése 6000 franc, a Tanácsok főrabbijainak 3000 franc, a fiökközségek rabbijainak fizetését az illető községek tagjai határozhatják meg, de 1000 francnál kevesebb nem lehet.

23. Minden Tanács illetékes helyen előterjesztést tesz a kerület zsidóira kivetendő adó ügyében a rabbik fizetésének előteremtése céljából; a községek többi kiadásai a Tanács kérésére illetékes felsőbb helyen repartáltak. A Központi Tanács rabbijainak fizetése arányosan vettetik ki a kerületekre.

24. Minden Tanács egy a saját kebelén kívül álló községi

tagot, ki nem rabbi, választ a kerületből befolyó összegek kezelésére.

25. Ezen pénztáros fizeti a rabbikat negyedévenként s eszközli az összes kiadásokat, de csakis a Tanács 3 tagja által aláírt utalvány alapján; azonfelül évenként számadást terjeszt a, Tanács elé.

26. Minden rabbi, ki ezen szabályzat életbeléptetése után nincs hivatalban s Francia- vagy Olaszországban óhajt állandóan tartózkodni, aláírásával ellátott nyilatkozatot köteles adni arról, hogy aláveti magát a Nagy Szanhedrin határozatának. Ezen nyilatkozatok a Tanácsok útján a Központi Tanácshoz szolgáltatandók be megőrzés végett.

27. A Nagy Szanhedrin rabbi-tagjai előnyben részesülnek a főrabbi állások betöltésénél.

Fölösleges e szabályzat beható bírálatába bocsátkoznunk, hiszen mindenegyus pontjából kiérzik az alapos rendőri szervezet. Napoleon 1808. márczius 17-én kelt rendeletével elfogadta a szabályzatot, megbízta a belügyi és a kultuszminisztert a keresztülvitellel, utasítva egyszersmind a következő pótlások szemmel tartására:

1. A kultuszminiszter oszsa be a kerületeket oly módon, hogy azon megyék, melyekben az idő szerint nem volt zsidó lakos, szintén határoltassanak meg, hogy oda való letelepedés esetén az illetők azonnal valamely Tanácshoz tartozhassanak.

2. Fiókközség alakulását csak a császár engedélyezi, a Tanácsközség, a központi Tanács s az illető megye praelectusának jelentése, valamint az alakulandó község népessége alapján.

3. A 8. pontban említett 25-ös bizottságot a megyei praelectus s a Központi Tanács ajánlatára a belügyminiszter nevezi ki.

4. A megyei Tanács tagjait a praelectus jelentése

alapján s a kultuszminiszter előterjesztésére a császár nevezi ki.

5. A Központi Tanács tagjait első esetben a kultuszminiszter ajánlatára az Egyetemes Gyűlés s a Nagy Szanhedrin tagjai közül nevezi ki a császár.

6. Ugyancsak a kultuszminiszter terjeszti elő a 15. és 16. pontban említett új tagokat császári kinevezés alá.

7. Az adókimutatást a megyei Tanács útján a Központi Tanács felülvizsgálata alapján a megyei praefectus bájítja végre.

Ha még ehhez hozzáveszszük Napoleon által 1808. október 19-én kelt rendeletben előírt eskümintát, melyet a Tanácsok tagjainak az illető megyék praefectusai előtt kellett hivataluk elfoglalása előtt letenniök: «Je jure et promets à Dieu, sur la sainte Bible, de garder obéissance aux constitutions de l'empire, et fidélité à l'empereur. Je promets aussi de faire connaître tout ce que j'apprendrai de contraire aux intérêts de souverain ou de l'Etat», úgy már teljesen tisztában lehetünk az annyira magasztalt francia szabadelvűség alapján létesült községi szervezettel, mely eredetileg bizony nem volt egyéb, mint a császárnak helyesen szervezett s jól működő titkos rendőrsége s csak idők multán vált felekezeti érdekek képviselőjévé.

A legelső beosztás 1808. december 11-iki rendelettel 13 Tanácsközséget alakított a következő központokkal: Paris, Strassburg, Wintzenheim, Mayence, Metz, Nancy, Treves, Coblentz, Creveld, Bordeaux, Marseille, Turin és Casal.

Sokkal hiányosabb volt egyes részleteiben e szabály-

zat, hogysem gyakori kormányintézkedésekre s utasításokra ne lett volna szükség, de csak 1823 augusztus 20-án rendelte el Lajos király a Tanácsok s a Központi Tanács javaslatára a módosított szabályzatot, melynek főpontjai a Központi Tanácsra vonatkoznak. Ezen rendelet szerint a Központi Tanácsnak kilencz tagja van: két főrabbi és hét laikus s az utóbbiak úgy választatnak, hogy az összes kerületek notables-ei kijelölnek két, Parisban lakó laikust, kik közül a belügyminiszter ajánlatára az uralkodó nevezi ki a Központi Tanács tagjait. Ha a Központi Tanács egyik főrabbi állása üresedik meg, úgy minden Tanács egy jelöltet nevez meg a megyei főrabbiik közül, kikből három jelöltet választ a központi Tanács s ezek közül nevez ki egyet a belügyminiszter előterjesztésére az uralkodó. A Központi Tanács határozza meg, egy a belügyminiszter által jóváhagyott szabályzat alapján a rabbik képezését s a felekezeti iskolákban csak olyan könyvek használhatók, miket a Központi Tanács a főrabbiikkal egyetértve approbált.

A rabbik képezésének szabályozása céljából 1829 augusztus 21-iki rendelet egy École Centrale Eabbinique Metzben való felállítását határozza el, mely szeminárium részére a Központi Tanács javaslata folytán egy 1832. október 15-iki miniszteri rendelet a következő rabbiképezítő szabályzat betartását követeli meg: 1. kétféle rabbi van: Morenu, ki rabbifünciókra kap képezést és Morenu Harab, ki főrabbi állásra is pályázhatik. 2. A rabbi képezése: héber nyelv, Biblia, Talmud, Alfasi, Maimonides, Tur és Sulchan Arukh, francia nyelv, latin nyelv elemei, zsidó történet s a

Nagy Szanhedrin határozatainak ismerete. 3. A főrabbi képesítése: az előbbi pontban említettekén kívül latin és görög, retorika, philosophia és világtörténet ismerete. 4. A jelölteknek, kiknek Metzben kell vizsgáznuk, legalább 25 éveseknek kell lenniök. A vizsgálat alapján a rabbidiplomát azon megyei Tanács adja ki, melyhez a jelölt tartozik, holott a főrabbidiplomát a Központi Tanács állítja ki.

A rabbik illetén képesítésének a kormány részéről való szabályozásával egyidejűleg került napirendre a zsidó felekezet állami elismerésének legnagyobb fontosságú tényezője: a rabbik és hitközségi alkalmazottak fizetésének az állampénztárból történő kiszolgáltatása Már az Egyetemes Gyűlés 1806 deczember 15-én tartott tanácskozásán felkérte a jelenlévő három császári biztost, hogy pártolókig hozzák szóba a rabbik állami fizetését a császár előtt, de 1830. év végéig semmi sem történt ebben az ügyben. Csak az 1830. november 13-án Casimir Périer elnöklete alatt tartott képviselőházi gyűlésen terjesztette elő Merilhou vallásügyi miniszter «consacrer un grand principe de tolérance religieuse» törvényjavaslatát a zsidó egyház hivatalnokainak fizetése iránt: «Article unique: A compter du 1-er janvier 1831 les ministres du culte Israélite recevront des traitemens du trésor public.» Deczember 2-án került Augustin Perier ajánló referálása után tárgyalásra a javaslat, melyet már deczember 4-én 211 szavazattal 71 ellenében el is fogadott a képviselőház; miután 1831 január 8-án, 11 -én, 29-én és február 1-én folytatott tárgyalásokon 57 szóval 32 ellen a pairek gyűlése is elfogadta, a javaslat törvénynyé vált.

E törvény azonban a rabbik fizetésének minimumát 300 francban állapította meg, minek következtében Crémieux Adolf képviselő egy évben sem mulasztotta el a vallásügyi budget tárgyalásánál a képviselőház figyelmét felhívni arra, hogy «un grand nombre de rabbins et de ministres officiants sont par conséquent privés des choses les plus nécessaires à la vie.» Crémieux mozgalma csak 1846-ban termett gyümölcsöket, a midőn a május 2-iki gyűlésen már azt felelte a miniszter: «la réclamation de l'honorable M. Crémieux est parfaitement juste» s a ház 8200 frankot szavazott meg a zsidó hivatalnokok segélyezésére s röviddel ezután, 1847 október 9 én már királyi rendelet szabályozta az ügyet oly módon, hogy 200-600 lélekkel bíró község rabbija 500 frankot, 601-1000-ig 600 frankot, 1001-nél nagyobb községben 800 frankot s minden 5000-nyi nagyobbodás után 25000 lélekg 100 franc többletfizetést húz. Természetes, hogy a fizetések kérdése ezzel a szabályzattal nem jutott végleges megoldáshoz: részben megindított mozgalmak, részben pedig rendszeres előléptetések folytán már 1878-ban a budgettárgyalásnál a következő táblázat előterjesztését látjuk a Culte Israélite kiadásainak: 1 Grand rabbin du Consistoire central à 12000 fr., 1 Grand rabbin du consistoire de Paris à 5000 fr., 7 Grands rabbins des Consistoires à 4000 fr., 28000., 4 rabbins communaux à 2000 fr., 8000 fr., 3 rabb. corn., à 1800 fr., 5400 fr., 4 rabb. com. à 1600 fr., 6400 fr., 10 rabb. com. à 1400 fr. 14000 fr., 1 rabbin communal à 1300 fr., 2 ministres officiants à 2000 fr., 4000 fr., 11 min. off. à 1000 fr., 11000 fr., 2 min. off. à 900 f., 1800 fr., 5 m.

off. à 800 fr., 4000 fr., 2 m. off. a 700 fr., 1400 fr., 4 m. off. à BOO fr., 2400 fr. Logement du grand rabbin du Cons. Cent.: 2000 fr., secours à des ministres de culte isr.: 8000 fr., dépense du Seminaire isr.: 32.000 fr., indemnités au Cons. cent, et départ, pour frais d'administration: 14.100 fr., összesen 165.800 fr.

Az 1887 évi budgettárgyalásnál a zsidó kultusz kiadásai 180.ÍKX) franknyi összeggel szerepelnek. Itt már persze teljesen kifejtett szervezettel támaszthatta igényeit a francia zsidóság az állammal szemben.

Mert a községek szervezete, a mint azt az 1806. május B0-iki rendelet és 1808 márczius 17-iki módosítás megalkotta, nem maradhatott ahban; eltekintve attól, hogy maga az állam is röstelhetette a rendőri alapra helyezett szervezetet, melyre a francia zsidóság rá nem szolgált, de a részletek hiányossága és évtizedek tapasztalata következtében 1844. márczius 27-én az igazság- és vallásügyi miniszterek leiratot intéztek a központi és megyei Tanácsokhoz a szervezeti szabályzat újonnan való megszerkesztése tárgyában. Ezen felhívítás alapján a központi, párisi, Metz-i, Colmar-i, Nancy-i, Marseille-i, Bordeaux-i és Strassburgi tanácsok által előterjesztett munkálatra Lajos Fülöp 1844 május 25-én a következő szabályzatot szentesítette:

Az izraelita hitfelekezet szervezési szabályai.

1. Az izraelita hitfelekezet igazgatása egy központi tanács, megyei tanácsok, főrabbi, községi rabbik és szolgálattevő hivatalnokok által történik.

I.

A tanácsokról. (konzisztorium.)

2. A központi tanács Parisban székel.

3. Minden megyében, hol legalább 2000 léleknyi zsidó lakosság van, község tanácsnak kell lennie. Ha kisebb számú zsidóság volna valamely megyében, úgy a Tanácskerület kiterjed a szomszéd megyék legközelebb fekvő helyeire, míg a megszabott szám be nem telik. De egy megyében több mint egy Tanács nem lehet.

4. A fennálló Tanácsok, székhelyükkel és kerületükkel továbbra is fentartatnak; de ha újabb Tanácsok létesítése válnék szükségessé, úgy azoknak kijelölése csak királyi rendelettel történhetik.

1. §. A Központi Tanácsról.

5. A Központi Tanács egy főrabbiól s annyi laikus tagból áll, a hány megyei tanács van.

6. A Központi Tanács laikus tagjai a tanácskerületek notablesei által a Parisban lakó notablesek közül választatnak.

7. A Központi Tanács főrabbijának választása az alábbi 40. pont szerint történik s kinevezése királyi megerősítéstől függ.

7. A laikus tagok működési ideje nyolcz évre terjed, de két csoportra osztatnak 4–4 évi felváltott működéssel.

9. A Központi Tanács négy évre választja elnökét és al-elnökét.

10. A Központi Tanács közvetítő fórum a vallásügyi miniszter és a megyei tanácsok közt; legfőbb felügyeletet gyakorol az izraelita hitélet érdekei felett, jóváhagyja az istentiszteleti szabályzatot s a Központi Tanács főrabbijának hozzájárulása alapján adott jóváhagyás nélkül semminemű tankönyv nem vezethető be a felekezeti iskolákba.

11. A Központi Tanács ellenőrzési jogot; gyakorol a megyei tanácsok laikus tagjai felett; súlyos esetekben kieszközölheti a vallásügyi miniszternél az illetők elbocsátását, sőt valamely megyei tanács feloszlását is.

12. A Központi tanács szolgáltatja ki a főrabbi diplomáját az 1832 október 15. rendelet szerint felmutatott képesítés alapján. Jelentést terjeszt fel a kinevezés alá bocsátandó megyei és községi rabbikról. A megyei Tanács ajánlatára s a vallásügyi miniszter hozzájárulásával elrendelheti a községi rabbiknak az illető Tanács kerületén belül való helyváltoztatását. Ellenőrző és vizsgálati jogot gyakorol a megyei főrabbiakkal szemben, de csakis az illető megyei Tanács panaszára s felhívhatja a vallásügyi minisztert azok felfüggesztésére, illetőleg elbocsátására, az ügy súlyosságához képest. A megyei Tanács és főrabbijának jelentésére vizsgálatot indítat a községi rabbi ellen, kimondhatja legfőlebb egy évre terjedő felfüggesztésüket s kieszközölheti a vallásügyi miniszternél elbocsáttatásukat. A megyei tanácsok előterjesztésére véglegesen intézkedik a szolgálattevő hivatalnokok elbocsátása ügyében.

13. A Központi Tanács királyi rendelettel fel is oszlatható s újabb megalakulásáig a főrabbi és a vallásügyi miniszter által kinevezett négy notables vezeti az ügyeket.

2. §. A megyei tanácsokról.

14. A megyei tanács áll a tanácskerületi (megyei) főrabbi-ból és négy laikus tagból, kik közül kettőt a tanács székhelyén lakó községi tagokból kell választani.

15. A főrabbi és a laikus tagok a kerületi notablesgyűlés által választatnak.

16. A laikus tagok a kerület notablesei közül válasz - tandók.

17. A laikus tagok működési ideje négy évre terjed; két évenként 2-2 kisorsoltatik, de azok újból választhatók.

18. Elnököt s alelnököt saját kebeléből két évre választ.

19. A tanács hatásköréhez tartozik: a területén lévő kerületi és községi templomok és vallásos (pieuses) társulatok igazgatása; kiszolgáltatja a rabbi diplomáját a bemutatott képesítés alapján; képviseli a kerületet a 64. pontban említett esetekben; kinevezi a bizottságot, mely előkészíti a

községi rabbik s hivatalnokok választását a 48 és 54. pont szerint; jelentést ad a választásról a központi tanácsuk: kinevezi a főrabbi jelentése alapján a tanács székhelyére a Mohélt és Sóchetet, a községi rabbi jelentése alapján pedig megerősítve a főrabbi által a többi községbe.

20. A tanács jogában áll a templombiztos, vagy templombizottság javaslatára a hivatalnokokat felfüggeszteni s elbocsátatásukat ajánlani a központi tanácsnak; panaszszal fordulhat a főrabbi s a községi rabbik ellen a központi tanácshoz; örködik a központi tanács által approbált temetési és templomi szertartások pontos betartása felett a területén lévő templomokban; örködik a felett, hogy senki sem adjon a törvényeknek más magyarázatot, mint a mi az Egyetemes Gyűlés és a Nagy Szanhedrin által mondatott ki, s hogy meghatalmazás nélkül senki se alakíthasson imaegyesületet.

21. Minden templomhoz kinevez a szükség szerint vagy egy biztost (commissaire administrateur) vagy egy bizottságot, kik évenként jelentést tartoznak tenni a megyei tanács előtt.

22. Minden évben jelentést küld a tanács a megyei praefectushoz a jótékonyági és vallásos intézmények állapotáról.

23. A megyei tanács felosztható a vallásügyi miniszter által s újjáalakulásáig a főrabbi és a központi tanács által kinevezett négy tag vezeti az ügyeket.

3. §. Központi és megyei tanácsokra vonatkozó közös határozatok.

24. A tanácsok laikus tagjait a király nevezi ki. Hivatalba lépésük január 1. napjára tűzetik ki; atya, fiú, unoka, após, vő, fivér és sógor nem lehet egy időben tagja a tanácsnak. Az első megújításnál a kiváló rászorshúzással határozatlik meg. Elnök s alelnök újra választhatók. Valamely tanács feloszlata esetén három hónap alatt újból megalkítandó.

4. §. A notables.

25. Minden tanácskerületben notables-testület van a következők megválasztása céljából: a) a tanács főrabbiját, b) laikus tagjait, c) a központi tanács egy laikus tagját,

d) két képviselőt a központi tanács főbbijának a 12. pont szerinti megválasztására

26. A notables-testület tagjai azon 25. életévet betöltött községi tagok, kik a következő osztályok valamelyikéhez tartoznak: a) közigazgatási hivatalnokok, b) a bírói karhoz tartozók, c) az állami, megyei és községi tanács tagjai, d) az állami választói lajstromba fölvettek s az esküdszékek tagjai, e) a tényleges s szabadságolt tisztek a hadseregben s a tengerészeinél, f) a kereskedelmi kamara tagjai, g) a főbbik s községi rabbik, h) az egyetemi és középiskolai tanárok, és i) a központi rabbiszeminárium igazgatója és tanárai.

27. Ezek sorát a vallásügyi miniszter kiegészítheti – de csak az összámszám 1/6-ig – a megyei tanács és a praefectus javaslatára s a központi tanács előterjesztésére olyanokkal, kik nem tartoznak ugyan e csoportokba, de nyilvános szolgálatokkal érdemeket szereztek.

28. Nem lehet tagja a testületnek, ki nem francia, ki bűnügyi vizsgálat alatt áll, ki már büntetve volt, a vagyonbukott, s a ki legalább két év óta nem lakik a tanács területén.

29. A tanács állítja össze a névsort; minden év márczius 1 -től kezdve két hónapon át ki kell függesztve lenni a tanács székhelyén levő templomban; ez idő alatt fogadható el minden reklamáció, mely a praefectus útján a tanács meghallgatásával a vallásügyi miniszterhez kerül, ki a központi tanács előterjesztése alapján végleg dönt. E lajstrom – a praefectus által megerősítve – egy évi hatálylyal bír.

30. A tanács nyilvántartást vezet e lajstrom tekintetében a szaporodásról s kevesbedésről s a végleges lajstrom minden év július 1-én lezárandó.

5. §. A notables gyűlése és tanácstagok választása

31. A notables gyűlése a megyei tanács által hívatik egybe a megyei praefectus jóváhagyásával a 25. pontban említett

32. A választás a jelenlévő tagok abszolút többségével dől el, de jelen kell lennie legalább is a notables felének; ha nincsenek annyian, úgy újból egybehívandó, s akkor a jelenlévők számára való tekintet nélkül dönt.

33. A választás vezetői (bureau) a megyei tanács tagjai.

34. Az utóbbiak határoznak felmerült nehézségekben s szavazategyenlőség esetén az elnök dönt. Ha a tanács határozata nem fogadhatnák el, úgy haladéktalanul föllebezendő a vallásügyi miniszterhez.

35. A jegyzőkönyvnek, melyet a tanács tagjai írnak abí, minden incidensről meg kell emlékeznie; két példányban állítandó ki, az egyik a praefectushoz, a másik pedig a Központi Tanácshoz továbbítandó.

36. Mi. A központi és megyei tanács laikus tagjainak installációja a praefectus által történik, a ki előtt leteszik az 1830 aug. 31. rendeletben megszabott esküt. Az eskü fölémelt kézzel történik, minden egyéb alakiség kizárásával.

37. Ha a tanács vonakodnék teljesíteni a kötelességet, melyet a jelen szakasz határoz meg számára, úgy mind arról a praefectus gondoskodik.

II.

1. §. A Központi Tanács főrbijáról.

38. A főrabbi feladata felügyelni és ellenőrzést gyakorolni a felekezet összes lelkészei felett s jogában áll istentiszteletet végezni s prédikálni Franciaország minden zsinagógájában.

Vallási vagy istentiszteleti kérdésekben nem tarthat a Központi Tanács semminemű tanácskozást az ő hozzájárulása nélkül.

Ha a Központi Tanács és főrbijja közt nézeteltérés merül fel, úgy a párisi tanács főrbijja is bevonandó a tanácskozásba

Ha a két főrabbi nézete is különbözik egymástól, úgy a legrégebben kinevezett megyei főrabbi dönti el a kérdést.

39. A főrabbi kinevezése élethossziglanra szól. Nem lehet főrabbi, ki be nem töltötte negyvenedik életévét, kinek nincs főrabbi diplomája, ha nem volt legalább tíz évig közösségi rabbi, vagy öt évig megyei főrabbi vagy szemináriumi tanár.

40. A főrabbi elhalálása vagy lemondása esetén az összes kerületek notablesei 2-2 képviselőt választanak, kik

a központi tanács tagjaival egyetemben választják meg a főrabbit.

41. E képviselők csakis a párisi kerület notablesei közül választhatók. Ha több kerület választana egy és ugyanazon képviselőt, úgy a Központi Tanács sorhúzás útján dönti el, hogy mely választást fogadhatja el s a többi kerület újra választ.

42. A képviselők s a Központi Tanács egyesült gyűlésének elnöke a központi tanács elnöke, a jegyzői teendőket pedig a legifjabb tag végzi.

A választás titkos szavazással s abszolút többséggel dönt és legalább 15 tagnak kell szavaznia. A választási jegyzőkönyv a Központi Tanács útján a vallásügyi miniszterhez terjesztendő fel.

2. §. A megyei tanácsok főrabbijairól.

43. A megyei főrabbi joga felügyelni a kerületben működő rabbikra s hitközségi hivatalnokokra. Jogában áll Istentiszteletet végezni s prédikálni megyéjének bármely templomában.

44. Nem lehet megyei főrabbi az, ki nem töltött be 50 életévet s ha nincsen főrabbi diplomája.

45. Megyei főrabbivá választható: *a)* valamely más megye főrabija, *h)* a központi szemináriumból kikerült működésben lévő rabbi, *c)* öt év óta működő rabbi, ha nem a központi szemináriumot végezte, *d)* a szeminárium tanárai.

A főrabbi kineveztetése a király elé terjesztendő.

3. §. A községi rabbikról.

46. A rabbi kerületük templomában végzik az istentiszteletet és prédikálnak.

47. Nem lehet rabbi, ki még nem 25 éves s nincs rabbi-diplomája.

48. A rabbi a megyei tanács által a notables közül – s nagyobbbrészt az illető község notables-ei közül – választott képviselők gyűlésében választatik. Az illető község templombiztosa elnököl a gyűlésen. A tanács szabja meg a választó képviselők számát is, mely azonban ötnél kevesebb nem lehet. A választási jegyzőkönyv a megyei tanács útján

a központi tanácshoz küldendő. A kinevezést a vallásügyi miniszter eszközöli.

40. A rabbik a központi szeminárium növendékei közül választhatók a megfelelő diploma alapján. Ha a szemináriumból nem kerülne ki kellő számban növendék, úgy n. 17. pontban megjelölt feltétel alapján bárki kandidálható.

4. §. Előimádkozók.

(Ministres officiants.)

50. Előimádkozó csak az lehet, ki ii5 évet betöltött s a kerület főrabbjától bizonyítványt nyert, mely kellő vallásismeretéről tanúskodik. A központi tanács határozza meg e bizonyítvány szövegét.

51. Az előimádkozók is a 48. pontban megjelölt módozattal választatnak. Választásukat a központi tanács erősíti meg; de a megyei tanács directe nevezi ki a székhelyén alkalmazott előimádkozót; a központi tanács minden ki-nevezésről jelentést tesz a vallásügyi miniszternek.

5. §. A Móhél és Sóchétról.

52. Móhél és Sóchétról csak az lehet, kinek ezen funkciókra külön képesítést adott a kerületi tanács. Működésükben a megyei tanács rendelkezéséhez tartoznak, melyet a központi tanács szabályoz.

6. §. Közös határozatok a különböző hivatalokra

53. A megyei főrabbi és rabbi csak saját kerületükben eszközölhetnek házasságkötést s ott is csak akkor, ha a polgári kötés már megtörtént. Esküvő csak a templomban tartható, s kivétel csak a megyei tanács hozzájárulásával történhetik. A rabbi minden temetésen jelen vannak a megyei tanács által előírt ornátusban a megszabott funkció végzésére.

54. Semmiféle gyűlés nem tartható, semmiféle vallásos határozat nem hirdethető ki s nem tanítható a kormány határozott felhatalmazása nélkül.

55. A rabbinak önkényes fellépése, egymásközi vitái,

jogtalan túlkapásai a vallásgyakorlatban s a nekik biztosított szabadsággal való visszaélés a vallásügyi miniszter útján az államtanács elé terjesztendő' s a király ítélete alá bocsátatik.

56. Egy rabbi sem adhat a törvénynek más magyarázatot, mint a mit az Egyetemes Gyűlés s a Nagy Szanhedrin határozott meg.

A rabbik, a tanács felhatalmazása alapján, felügyelői és igazgatói a felekezeti iskolák vallásoktatásának.

57. Főrabbinak, községi rabbinak s előimádkozónak nem nevezhető ki az, aki nem franczia.

Korengedélyt csak a vallásügyi miniszter adhat a központi tanács ajánlatára

A rabbi állása összeférhetetlen valamely kereskedelmi vagy ipari foglalkozással.

58. A főrabbi és rabbi, székfoglalójuk előtt, esküt tesznek a p r a": fee tus vagy helyettese előtt; a központi tanács főrabbija a vallásügyi miniszter előtt tesz esküt.

59. A rabbik s előimádkozók installációja a megyei tanács utasítása szerint történik; az installációról jegyzőkönyv állítandó ki két példányban, melyek egyike a praefectushoz, másika a központi tanácshoz küldendő a megyei tanács által.

III.

A rabbikerületekről és templomokról

60. Nem létesülhet új rabbi-kerület, sem változás a meglevő kerületekben, csakis királyi jóváhagyással, m. p. a közérdek, a megyei praefectus s a központi tanács ajánlata alapján a vallásügyi miniszter előterjesztésére.

61. A megyei tanács székhelyén a szükséghez képest egy vagy több rabbi alkalmazható a főrabbi mellé.

62. Előimádkozó állás az állampénztár terhére csak a megyei tanács kérelme, a praefectus és központi tanács ajánlata alapján s a vallásügyi miniszter rendeletére kreálható.

63. Minden családfő kaphat engedélyt a megyei tanács ajánlata folytán házi imateremre, de saját költségére; ezen engedélyt azonban a vallásügyi miniszter előterjesztésére a király adja.

IV.

Különböző rendelkezések

64. A tanácsok előzetes királyi meghatalmazás nélkül nem bocsátkozhatnak, peres ügyek vitelébe (sem vádra, sem védelemre), nem fogadhatnak el sem ajándékot, sem hagyatékot, s nem eszközölhetnek adás vételt.

65. A kerületi notables lajstromának lezárása után azonnal eszközlendő a kerületi és központi tanácsok laikus tagjainak megújítása. Az újonnan választott tagok királyi jóváhagyás után azonnal hivatalba lépnek, de egyöntetőség miatt az időszaki megújításnál csak az installációt követő január 1-én kezdik meg működésüket.

66. Különbben minden rendelkezés a mennyiben a jelen szabályzattal nem ellenkezik, az 1808 márczius 17. és december 11-iki decretum szerint, valamint az 1819. június 29., 1823 augusztus 20., 1831 augusztus 6., 1841. július 19. és december 31-iki királyi rendelet értelmében történik.

67. Jelen rendelet keresztülvitelével az igazság- és valóságügyi miniszter bíztatik meg.

Ez a szervezeti szabályzat – mely már tisztán felekezeti érdekek megvédését czélozza az államhatalom részéről – van ma is érvényben. Egyes aprólékos módosítások s végrehajtási utasítások történtek ugyan miniszteri rendeletek alapján, de lényegében ma is ez a szabályzat alkotja a francia zsidóság szervezetét. A fontosabb utasítások s módosítások – időrendben – a következők: 1849 december 15-iki rendelet az iránt intézkedik, hogy a notables megválasztásához nem szükséges az egész kerületnek a tanács székhelyére iönnie, hanem a kerület egyes s a prsefectus által megjelölt vidéki központjaiban is beadhatják szavazatukat egy öttagú bizottság előtt a vidéki községek. A tanácsok választásáról az 1850 április 24-iki rendelet akként

intézkedik, hogy a lírikus tagok relativ többséggel választandók, de az összes választók egyharmadának le kellett szavazniok. holott a főrabbik csak az összes választók abszolút többségével választhatók meg de ha ily többség el nem érhető, úgy két hónap alatt újból megejtetik a választás oly módon, hogy a szavazók legalább is felét képezzék az összes választóknak s a kapott szavazatok legalább egy harmadát képezzék a leadott szavazatoknak. De mintán Bonaparte L. N. 1850. évi június hó 15-iki rendeletével a megyei tanácsok laikus tagjainak számát négyről hatra emelte fel, kik közül négynek a tanácsos székhelyén kell laknia, 1867. évi január hó 4. és február hó 5-iki miniszteri rendeletekkel változott a tanácsbeli választások módja is annyiban, hogy visszaállítatott a laikus tagokra az abszolút többség követelménye s hogy a szavazatoknak az összes választók egy harmadát kell képezniök; relativ többségnek csak akkor volna helye, ha az első választás eredménytelen lenne. De a főrabbik és rabbik választását is módosította egy 1870. évi november 11-iki rendelet, mely szerint: 1. az összes megyei választók jelöltek ki 25 delegáltat, kik a megyei főrabbit választják (egy 1853 július 9-iki rendelet szerint a megyei rabbit az illető tanács laikus tagjai s a tanács által kijelölt 25 notables választotta); 2. a községi rabbikat az illető község választói által delegált bizottság,

3. melynek legalább öttagúnak kell lennie, választja;
4. főrabbik és rabbik abszolút többséggel választatnak, de a delegáltak felének részt kell vennie a választásban;
5. a választók lajstroma kétévenként revideáltatik.

Utolsó módosítást az 1872 szeptember 12-iki rendelettel

szenvedett a rabbik választása, mely szerint: 1. a megyei főrabbit a központi tanács választja három jelölt közül: e jelöltek a megyei tanács és egy delegált bizottság, melynek felét a kerület, felét a tanács székhelyének tagjai választják, terjeszti elő a központi tanácsnak. A megyei főrabbit az államfő erősíti meg. 2. A községi rabbit a megyei tanács választja egy olyan, legfőbb hat tagú bizottsággal, melynek felét az illető község, felét a kerület választói delegálják; a községi rabbit a központi tanács előterjesztése alapján a vallásügyi miniszter erősíti meg.

Ezen teljesen felépített szervezettel szemben – mely kellő módon képviseli a községek érdekeit és méltóan repraesentálja a felekezetet – joggal felvethető a kérdés, vajon minő hatással volt és van e szervezet a szorosan vett vallásügyek fejlődésére?

A vallásügyek benső rendezése céljából legelőször 1856 május I 8-án gyűltek össze tanácskozásra Ullmann központi főrabbi elnöklete alatt a megyei főrabbi. Egy heti tanácskozás után kijelentették, hogy nem synodust tartanak, hanem csak bizalmas értekezletet, hogy megbeszéljék a szükséges teendőket az egyes kerületekben, a hitsorsosok vallásos s erkölcsi emelésére. E tanácskozás eredménye a következő határozatok voltak:

1. Az istentisztelet rendezése érdekében megbízták a központi főrabbit a Pijutim revideálásával.

2. Szombatonként előadandó a Szidra vagy Haphtarah akár prédikáció, akár paraphrasis alakjában.

3. A templomi énekek és melódiák szabályozására kimondatik, hogy a) Parisban bizottság alakítandó, mely az összes templomokban bevezetendő énekek

komponálását eszközölje: *h)* szolgálati szabályzatot dolgozzék ki egy bizottság a kántorok részére; *c)* a hagyományos német és portugál rítusok melódiai fentartandók; *d)* a bizottság jóváhagyása nélkül egy kántor sem vezethet be új éneket; *e)* egyszerű és recitativ legyen az előadás; *f)* minden kántor képesítési okmány birtokában legyen, mely vallásismeretét bebizonyítja

4. Az istentisztelet méltó és épületes voltának elősegítésére elhatározott: *a)* az iskolában a templomi énekekre is tanítsák a gyermekeket a tanítók; *b)* az imák dialógus formában recitáltassanak; *c)* a tóra olvasásnál megszűnik a Miczvoth előadása és a Mi Se-bérakh mondása

5. Esketési s temetési szertartás egyöntetű legyen, melynek meghatározásával a központi főrabbi bízik meg.

6. Mindkét nembeli újszülött gyermekekért a templomban ima mondassék, a mi azonban fiúknál a circumcisiót nem pótolja (Service des relevailles).

7. Orgonaügyben nem akartak határozni, egyáltalán a napirendről is le akarták venni, de végre abban egyeztek meg, hogy bevezethető, ha nem zsidó játszik rajta s ha a megyei főrabbi megadja hozzá a helyi rabbi előterjesztésére az engedélyt.

(S. A felavatás vagy vallásos nagykorúság szertartása (cérémonie de majorité religieuse, Bar Miczvo) a központi főrabbinak adatik ki kidolgozás végett, hogy mindenütt egyöntetű legyen.

9. A vallásoktatás emelésére elhatározták, hogy mozgalmat indítanak felekezeti tanítóképezde s felekezeti iskolák minél nagyobb számban való felállítására, s

hogy vallásos előadások tartandók a templomon kívül s ismertető iratok terjesztendők.

10. A vallástankönyvek revisiója a központi főrabbi bízatik.

11. A metszők ellenőrzésére kimondatik, hogy a kifogásolt egyének feltérj esztendők a megyei főrabbi útján a központi főrabbihoz, a ki körlevélben közli az összes megyékkal. Ily felügyelet alá tartoznak a Szófér-ek is, kik szent tárgyakkal (Tefillin és Mezuzá) kereskednek.

Elhatározták továbbá, hogy lépéseket tesznek a metzi rabbi-iskola Parisba való áttétele végett (ami 1859. évi július 1-én kiadott miniszteri rendelettel meg is történt,) s hogy a rabbik és funkcióit végző hivatalnokok részére egyöntetű ornátus hozassék be.

Végre abban állapodtak meg, hogy ilyen megbeszélésre minden öt évben össze fognak jönni.

Elég szép eredménynek mondható, ha már az első összejövétel alkalmával ily hosszú napirendet tárgyaltak le; de ha tekintetbe vesszük azt, hogy érdemleges határozatot egyetlen pontra nézve sem hoztak, s hogy még 24 év múlva is, 1880 decemberben Isidore központi főrabbi körlevelet intézett a főrabbihoz, melyben a többek közt következő kérdések is foglaltattak: Béke és egyetértés van-e a községekben? Milyen a község adminisztrációja? A főtemplom mellett vannak-e magán-imaházak? Miként és gyakran jönnek-e a hívek a templomba? Van-e kórus vagy orgona? Milyen czeremóniával tartják a circumcisiót, Bar Miczvoth, házasságkötést és Jahrzeitot? Mondanak-e Pijut-okat és francia imákat? Minő eljárást tanúsítanak a Miczvoth-

tal? s végre ha tekintetbe vesszük, hogy e körlevélre beérkezett válaszok után 1881 deczemberében intézett Isidore központi főrabbi újabb körlevelet a temetési szertartások egyöntetűsége tárgyában, melylyel kapcsolatban annak a meleg óhajtásnak ad kifejezést: «Je pense donc, que l'heure est venue de veiller á ce qu'un service régulier et uniforme soit organisé partout, et qu'il n'y ait plus désormais de communauté Israélite en France ou l'on ne trouve pas la même cérémonie, ou l'on n'entende pas les mêmes prières, ou l'on ne suive pas le même programme », úgy az eladdig már több mint 70 év óta szervezett s 40 év óta részletes szabályzat által széles hatáskörrel felruházott központi főrabbisághoz vallásügyi tekintetben nem szabad nagyon vérmes reményeket fűznünk. De a történet csak helyeselheti a főrabbi tartózkodását, melyet vallásügyekben tanúsítanak s melylyel a hívek közlelkiismetének megnyugtatására, hatalmuknál fogva, a benső reformok elharapódzását gátolták meg, valaminthogy főfigyelmüket arra fordították, hogy az idők folyamán kifejlődött külső szertartások kellő méltóságot kölcsönözzenek a felekezetnek. S ha az összes hivatalok s igazgatási közegek állami kinevezése természetesen minden alkalommal olyanokra irányul az állam részéről, a kik a felekezeti életben az állam érdekeit fogják szolgálni, mindazonáltal a községek autonómiája sincs figyelmen kívül hagyva, s a tapasztalat bizonyítja, hogy a fennálló szervezet nemcsak a községek benső rendjét s békéjét tudja megóvni, de méltó külső képviseltetést biztosít a zsidó felekezetnek is Franciaországban. Jelenleg a Parisban székelő központi tanács vezetése

alatt a következő székhelyekkel bíró kerületi tanácsok állanak fenn: Bayonne, Besançon, Bordeaux, Epinal, Lille, Lyon, Marseille, Nancy és Paris.

II.

Németország.

Részben földrajzi fekvése, részben pedig történeti vonatkozásai következtében válik szükségessé, hogy Franciaország után mindjárt Németország zsidó községeinek szervezeti viszonyai tárgyalassanak, mint-hogy Németország nagy részében nemcsak a közvetlen szomszédság hatása vehető észre, hanem a közvetlen francia uralom alatt volt részekben mai nap is a francia törvény által adott szervezet áll fenn.

A szervezetek legsodálatosabb konglomerátumának példáját szolgáltatja a nagy német birodalom, melynek – minden egysége daczára – nemcsak politikai széttagoltsága, de történeti fejlődése emlékjeleit is az egyes tartományok zsidó községszervezetei képezik. Lehetetlenség az összbirodalom zsidóságának községszervezetét együtt tárgyalni, mert ha a birodalom egyes belügyileg autonóm tartományaiban egymástól függetlenül intéztetnek a zsidó községi ügyek, úgy még magában Poroszországban is egymástól teljesen elütő szervezeteket találunk, a mennyiben Hannovera, Kurhessen, Nassau, majnai Frankfurt, Bajorország, hesseni nagyhercegség, Schleswig és Holstein, a melyek csak 1806-ban csatoltattak Poroszországhoz, megtartották továbbra is eladdig külön-külön községszervezeti tör-

vényeiket, a melyek az egyesítés után kiadott porosz rendeletekkel csak kibővültek.

Ezen teljes széttagoltság mellett két történeti tényről kell említést tennünk, a melyek általánosságban voltak hatással a birodalom zsidó községeknek szervezeti kialakulására: Napoleon hódításairól s az 1815-iki bécsi kongresszusról.

A hova Napoleon győztes hadai bevonultak, ott a Code Napoléon-nal nemcsak a zsidók teljes egyenjogúsítása lépett életbe, de a francia mintájú község-szervezkedés is elrendeltetett; így jutottak a Rajna menti tartományok s a westpháliai királyságot alkotott részek községei rendezett szervezeti viszonyokhoz.¹⁾ De Napoleon uralmának Németországban való megszűntével vége szakadt az ő állami intézkedésének is s a zsidók ugyanazon állapotba estek vissza, mint a melyben a francia uralom előtt voltak. Igaz ugyan, hogy az 1815-iki bécsi kongresszus a június 8-án hozott Bundesacte 16. pontjában kimondta azt, hogy: «Die Bundesversammlung wird i. m. Berathung ziehen, wie auf eine möglichst übereinstimmende Weise die bürgerliche Verbesserung der Bekenner des jüdischen Glaubens zu bewirken sei, und wie insonderheit denselben der Genuss der bürgerlichen Rechte, gegen die Übernahme aller Bürgerpflichten, i. m. den Bundesstaaten verschafft und gesichert werden können. Jedoch werden den Bekennern dieses Glaubens bis dahin die denselben non den einzelnen Bundesstaaten bereits eingeräumten Rechte erhal-

¹⁾ Horowitz, Die Israeliten unter dem Königreich Westphalens. Berlin. 1901.

ten», a mely határozat a régi állapotba való visszaesést jelenti, úgy a mint az egyes tartományok azelőtt intézték a zsidók ügyeit, de tényleg az eredeti határozat szövegében nem «*von* den einzelnen Bundesstaaten», hanem «*in* den einzelnem Bundesstaaten» állt, a mi azt jelenti, hogy a zsidók a kongresszus idején élvezett jogaitak továbbra is élvezték.¹⁾ Hogyan került a zsidók jogi helyzetére rendkívüli hatással lévő szócska-változtatás a szövegbe, még mai napig sem tudta felderíteni a történet. Ámde ezen kongresszusi határozat csak a zsidók polgári jogaira vonatkozott, nem pedig községi viszonyaira s így ott, a hol államilag szervezve voltak a községek, megtartották szervezetüket a jognélküliségbe való visszaesésük után is. Sőt Németországban a községszervezet története azt az általános jellemző vonást tárja fel, hogy a községek állami törvénnyel való rendezése mindenütt megelőzte a zsidók polgári egyenjogúsítását, s hogy az egyes tartományok állami felügyelettel megalkotott szervezete egyesegyedül a zsidók nevelését s ezáltal az egyenjogúsításra alkalmassá vagy méltóvá tételét czélozta.

A német birodalom területén fennálló szervezetek oly különfélék, hogy még csak két tartományban sincs teljesen egyenlő szervezet, mindazonáltal Auerbach, *Das Judenthum und seine Bekenner i. m. Preussen und i. m. den anderen deutschen Bundesstaaten* (Berlin 1890.) cz. munkájának 406. lapján közös szempontokat véve te-

¹⁾ Jost, *Neuere Geschichte* (1815-1845) 16. kk. 1. és Pinner, *Offenes Sendschreiben* etc. 68. kk. 11.

kintetbe, a következő csoportokba osztja a fennálló szervezeteket:

I. Elzász-Lotharingia, Anhalt, Oldenburg, Baden, Braunschweig és Lippe szervezetei, hol a zsidó felekezet egyenrangú a keresztény egyházzal s az állami befolyás csak a községek egységes vezetésére terjed ki.

II. Kurhessen, Schleswig és Holstein, Szász-Weimar, Mecklenburg-Schwerin és Württemberg szervezetei, a hol az állami felügyelet még a kultuszügyekre is egész a lelkiismereti kényszerig terjed ki, a mennyiben a központi vezetés nem a községek szabad választásának, hanem az állami korlátlan kinevezési jognak eredménye.

III. Hannovera, Nassau, Hamburg, Sigmaringen, Bajorország, Hessen nagyhercegség, Meiningen Schwarzburg-Budolstadt, Waldeck, Lübeck és Frankfurt szervezetei, hol államilag beosztott kerületekben inkább csak a községek adminisztrációjára vonatkozólag létezik állami központi vezetés.

IV. A tulajdonképeni Poroszország, Szászország, Schwarzburg-Sonderhausen és Hamburg szervezetei, hol az állam mitsem törődik a községek egységével, a hol szervezet s belőle folyó felekezeti képviselő nem létezik, a községek egymástól függetlenül alakulhatnak az államtörvény erre vonatkozó keretében.

Ezen szempontok alatti csoportosítást követve s kezdve a teljes szervezetlenségnél, lássuk a német birodalom községszervezeti törvényeit az egyes tartományok szerint.

1.

Poroszország.

A szorosan vette Poroszországban, Brandenburg választófejedelemségben, 1812-ig nem létezett az egész királyság összes községeit érdeklő törvény; a mi addig rendeleti úton történt, tulajdonképen csak Berlin zsidó községére vonatkozott, mely egyenetlenkedésével sokszor adott alkalmat az államnak, hogy törvénnyel szabályozza községi ügyeit. Ezen törvények közt a legelső helyet foglalja el az 1730 szeptember 29-én kiadott General-Privilegium und Reglement, melynek XVIII. szakasza; «Soll bey der Judenschaft keine Trennung ferner stattfinden, sondern ein jeder muss es mit der ganzen Gemeinde halten, auch dem Rabbi, welchen wir ausdrücklich schützen werden, unterwürfig sein» és XXI. szakasza: «Die Gemeinde insgesamt soll den Rabbi und die ältesten freywillig wählen; sobald aber solches geschehen, muss die Wahl bekannt gemacht und unsere allergnädigste Confirmation darüber erwartet werden. So ist auch kein Rabbi, Schul-Bedienter, Küster, Cantor, Schlächter, Todtengräber und Wehemutter von Particulieren zu setzen, sondern es müssen dergleichen Bediente insgesamt von der ganzen Gemeinde angenommen werden»¹⁾ nemcsak a község egységének s a községhez tartozás kényszerének elvét mondja ki, de egyzersmind a rabbiállást ruházza fel a községvezetés legnagyobb hatalmi tekintélyével.

¹⁾ Geiger, Gesch. D.J. in Berlin. II. k. 335. I.

A rabbik ezen korlátlan hatalmát Nagy Frigyes oldotta fel 1750 április 17-iki General-Juden-Reglementjával, mely a rabbikat teljesen alárendeli az előjáróságnak. A század hanyatlásával mindinkább felülkerekedő felvilágosultság ragadta kezébe a község kormányát, melynek keretében a rabbik hatalma csak »véleményadásra» volt korlátozva,¹⁾ de ez a »véleményadás» teljesen elegendő volt arra, hogy megakadályozzon minden reformtörekvést, s hogy a rabbi hivatal iránti ellen-szenvet éleszsze mindazokban, kik hivatva voltak egészséges fejlődést biztosító s a felekezet méltóságával megegyező alapot adni a berlini községnek, melynek vezető férfiai minden alkalmat felhasználtak, hogy a nyomasztó jognélküliség megszüntetését kérelmezzék. Ezen törekvésnek eredménye volt az 1812 márcz 11-iki Edict betreffend die bürgerlichen Verhältnisse der Juden i. m. preussischen Staate,²⁾ melynek mintegy előhírnöke gyanánt tekinthető az 1788 július 5-én kiadott Religionsedict.⁸⁾ Az utóbbi a «nyilvánosan túrt szekták vagy valláspártok» közé veszi fel a zsidófelekezetet is, megadván neki a jogot «a zavartalan összejövetelre Istentisztelet tartása céljából», de mint «öffenthch geduldete Religionspartei», nem pedig mint »öffenthch aufgenomene Kirchengesellsehaft», csak «magántársulatot» képezhetett, a nélkül, hogy kifelé jogi személy hatályával bírt volna De ha e törvény nem határozta

¹⁾ Geiger, u. o. 71. 1.

²⁾ Közölve van Zander, Handbuch, enthaltend die sämtlichen Bestimmungen über die Verhältnisse der Juden im Preussischen Staate. Leipzig, 1885. 21. 1.

³⁾ Auerbach, i. i. m. 281. 1.

meg közelebről annak a kritériumát, hogy kik tartoznak a zsidó valláspárthoz, melynek hiánya képezte épen a reformra törekvők legnagyobb akadályát, úgy az 1812-iki Edictum is, mely a francia forradalom hatása alatt megadta a zsidóknak a keresztyenekké] egyenlő polgári jogot és szabadságot, a felekezeti és községi viszonyok tekintetében csak egyetlen (39) pontban nyilatkozik: «die nöthigen Bestimmungen wegen des kirchlichen Zustandes und der Verbesserung des Unterrichts der Juden werden vorbehalten und es sollen bei der Erwägung derselben Männer des jüdischen Glaubensbekenntnisses, die wegen ihrer Kenntnisse und Kechtschaffenheit das öffentliche Vertrauen genossen, zugezogen und mit ihren Gutachten vernommen werden.» Ezen pont magyarázatát a porosz kormány nyíltan bevallott azon elhatározása adja meg, hogy nem akar beleavatkozni a zsidók vallásos belügyeibe s biztosítani óhajtja számukra a leskiismereti szabadságot. De ha tudjuk azt, hogy von Schrötter miniszter 1808-ban azzal a kérdéssel fordult Brand, königsbergi Kriminall-rath-hoz, hogy adjon neki tanácsot miként lehetne a zsidókat «zwar unblutig, jedoch auf einmal todzuschlagen», mire Brand olyan szervezeti szabályzatot terjesztett elő, melynek főelve a zsidók felekezeti reformálásá s állami gyámság alá helyezése, a melylyel szemben azonban Humboldt Vilmos, a vallás és tanügyek azon időbeli főnöke, a zsidóság feloszlatására nem a községi szervezetet, hanem a községek belszakadásának előmozdítását tartotta legcélszerűbbnek,¹⁾ úgy világosan

¹⁾ Auerbach, i. i. m. 415. l.

láthatjuk az 1812-ki Edictum 39. pontjának titkos rugóit, melyek csakhamar meg is termelték a káros gyümölcsöket. Berlin járt a jó példával legelő s aláasta a rabbitekintélyt; a község, mint magántársulat, kizárólagosan magánügynek tekinté kultusza formáját, melyet az előjáróság határoz meg: nem szól bele az állam, ne fessélyezze rabbi sem, a ki eretnokség vádjával zaklatná szüntelen a kormányt. Nagyban előmozdította a rabbitekintély romlását az is, hogy sok községben nem volt kellő képzettségű rabbi, s így megszokta a közönség, hogy vallásos czeremóniákat nem okvetlenül rabbinak kell végeznie. E közfelfogásról tudomást szerzett a kormány is, mely 18:20-ban kérdést M intézett a berlini község elnökéhez, Gumpertz bankárhoz, a rabbi állása s hatásköre tekintetében s Gumpertz jegyzőkönyvbe mondotta azt, hogy a rabbinak vallástudományánál fogva *tekintélye* van szertartási dolgokra, tiltott s megengedett ételekre, valamint állatok levágására vonatkozólag véleményt adni, de születés, házasság s temetkezésnél nem szükséges közreműködni a rabbinak. így hát a kormány nyugodtan tartotta fenn a bele nem avatkozás elvét, sőt kimondotta azt is, hogy a hol nem vihető keresztül az egységes kultusz, ott nem akadályozható meg a szakadás sem. Ezen elv mellett általános züllésnek indultak a porosz községek; az 1788. évi Religionsedict «magántársulat»-oknak mondta ki a községeket s mint ilyenek nem kényszeríthettek senkit sem arra, hogy a község kötelékéhez tartozzék; mint «magántársulat» maga szabta meg rabbijának képesí-

¹⁾ U. o. 294. l.

tési minőségét és vallásos irányát, s ha az előbbi a községek anyagi károsodásához vezetett, úgy az utóbbinak következménye az volt, hogy minden községben más-más vallásirány uralkodott.

Ezen benső bajok mellett azonban maga a kormány sem tudott eligazodni a sokféle zsidótörvény közt, mely a különböző tartományrészekből alakult Poroszországban dívott; itt állampolgárok voltak, ott még csak védelmi viszonyban éltek a zsidók: a Rajna bal partján francia jogokat gyakoroltak, Westpháliának Poroszországhoz csatolt részében a westpháliai királyság törvényeit követték; egy helyütt vallásgyülekezetnek tekintették, melyre az állam felügyel, máshol pedig magántársulatnak, mely semmire sem kötelezheti tagjait, s a melylyel az állam csak rendőri tekintetben törődik.¹⁾

Végre a községek szüntelen kérelmezése folytán s a kormányzasi könnyebb áttekinthetőség céljából 1847 július 10-án megadtott a Gesetz über die Verhältnisse der Juden,²⁾ a mely – mint látni fogjuk, a községhez tartozás kényszerét (Gemeindezwang) kivéve – teljes terjedelmében fentartotta mai napig a «Kultus und Unterrichts-Angelegenheiten der Juden» tárgyaló II. szakaszt, mely mai nap is kizárólagos törvényét képezi Poroszország be nem kebelezett részeiben a zsidó községsszervezetnek.

¹⁾ L. Jóst, Neuere Geschichte (1815-1845) I. 289. 1.

²⁾ Közölve van: Jolovicz, Das Gesetz über die Verhältnisse der Juden im Preuss. Staate vom 23. Juli 1807. Cöslin, 1847. Makower, Ueber die Gemeinde-Verhältnisse der Juden in Preussen. Berlin, 1873. és Zander, i. munkájában.

Ezen törvény 35. 58. §§. a következőkép rendezik a községi ügyeket: községkerületek alakítandók (Synagogen-Gemeinde), a melyek valamelyikéhez az illető területen lakó minden zsidónak hozzá kell tartoznia (35); a kerület beosztását s esetleges változtatását, az érdekeltek meghallgatásával, a kormány eszközli (36). A községet, mely vagyon dolgában jogi személynek tekintetik (37), 37 tagú előljáráóság és 9 21 tagú képviselőtestület vezeti (38 40). A község összes nagykorú férfitagjai, kik az utolsó 3 évi községi adójukkal nincsenek hátralékban, választják 6 évre a képviselőtestületet, mely az előljáráóságot választja (41.) s minden három évben kiválik e két testület fele (42). A választást kormánybiztos vezeti, a kormány megerősíti, mely állandóan felügyel az előljáráók működésére s kötelességmulasztás esetén fegyelmi úton megfoszthatja azokat tisztségüktől (43). Az előljáráóság képezi a közvetítő hatóságot a község s az állami hatóság között, vezeti a község ügyeit, végrehajtja a képviselőtestület határozatait s képviseli harmadik személyekkel szemben a községet (44). A képviselőtestület teljhatalmú joggal van felruházva határozathozatal tekintetében s nem feshélyezi a község meggyőződése vagy lelkiismerete, s határozatában csak akkor vonható felelősségre, ha nem tisztességes szándék képezte alapját (46). Kormányengedély kérendő oly határozathoz, mely új adókra, kölcsön vagy ingatlan vételére és ingatlan eladására vonatkoznék (47). A kultuszra vonatkozó összes ügyek az előljáráóság és képviselőtestület megegyezésétől függnnek s a kormány csak annyiban törődik azokkal, a mennyiben a nyilvános rend követeli meg.

(51). Kultusz hivatalnokait minden község saját szabályzata szerint választja; a bol nincs szabályzat, oil a szokás irányadó, s a hol megállapodott szokás sincs, ott a társulati hivatalnokok választására vonatkozó állami törvény vétetik figyelembe (52). Ha valamely községben czívódás támadna a kultusz berendezése miatt, úgy a vallás- és belügyminiszterek az érdekeltek ajánlatára egy e célból egybehívott bizottság véleményét kéri ki; ha e véleményadás nem tudná a békét helyreállítani, úgy annak alapján a miniszterek döntenek el, hogy külön istentisztelet berendezése, vagy külön község szervezése engedhető-e meg, s hogy a meglévő vagyon mily része maradjon meg az első községnél (53). Ezen véleményadó-bizottság, mely kilencz kultusz hivatalnokból vagy más zsidó vallású férfiakból áll, kik az illető község bizalmát élvezik, Berlinben, kormánybiztos felügyeletével, ülésezik (54). A bizottság tagjait a kerületi hatósági elöljárók ajánlatára a vallás- és belügyminiszterek nevezik ki hat évre (55). Felmerülő költségeit pedig az állam összes községei viselik arányosan (56).

Ennyiből áll az egész szabályzat, a melyen a porosz községek fölépülnek; magántestületek, melyekkel az állam csak külső rend szempontjából foglalkozik, s a rabbik csak magánhivatalnokok, kiknek képesítettségét az alkalmazó község határozza meg. Az 1847. törvény mai napig csak annyiban szenvedett változtatást, hogy az I. pontban említett Gemeindefzwang megszűnt. Ugyanis, midőn 1873-ban a porosz törvényhozás az egyházakból való kilépést tárgyalta, az egyes községek sok ortodox irányú tagja folyamodott a községkényszer

megszüntetéséért, minthogy a reform-törekvések sértik vallásos érzületüket. A képviselőház Lasker indítványára utasította a kormányt, hogy eziránt törvényjavaslatot készítsen, a mi megtörténvén, létrejött az 1876 július 28-iki törvény, mely megszüntette a községkényszert, s megadja a kilépetteknek a jogot, hogy ugyanabban a városban más községet a éakíthassanak.¹⁾ Ezen törvény már a Poroszországba bekebelezett tartományokra is kiterjedt.

A porosz községek eme teljes szervezetlenségére szomorú világosságot vet a következő eset: a berlini község előljárósága 1879 okt. 17-én aziránt folyamodott a belügyminiszterhez, hogy óvja meg a zsidókat az antiszemita hajsza elől; a miniszter nem is válaszolt a folyamodásra Erre az előljáróság 1880 április 20-án újból folyamodott, ám a miniszter ismét nem felelt; de midőn a harmadik, 1880 május 31-én beadott kérvényre sem érkezett válasz, az elnök audienziára ment a miniszterhez, a kit nem találva hivatalában, kérdezősködésére azt a felvilágosítást nyerte, hogy «mindenkinek» nem felelhet a miniszter, hanem adjon be maga az elnök személyes folyamodást. Végre az elnök folyamodására a következőket válaszolta a miniszter: «Az eddigiekre nem feleltem, mert a berlini hitközséget nem tartom illetékesnek arra, hogy az egész német zsidóság nevében adjon be panaszt s kérjen orvoslato. Különben az államnak csak akkor lesz joga közbelépni, ha a mozgalom túllépte a törvényes határt.»²⁾

¹⁾ Auerbach, i. u. 322. 1. Makower, i. m. 4. 1.

²⁾ Auerbach, 109. 1.

De már jóval előbb érezték a porosz zsidók a szervezetlenség átkát s már három évvel az 1847-iki törvény megjelenése után, 1850 márczins 10-ki kelette] a berlini község elöljárósága körlevelet intézett a porosz községekhez egy «zsidó központi hatóság» (Zentral-Behörde) szervezése ügyében, mely közvetítőszeretetet vinne a kormány és a községek közt. Azonban e törekvés már csirájában lehetetlené vált, minthogy a községek borzadtak egy esetleges «egyházi fenyítő hatalommal» (Kirchenzucht) felruházott «hatóság»-tól.¹⁾

Az állam közönyösségét némiképen pótolni igyekeznek az IS69-ben alakult *Deutsch-Israelitischer-Gemeindebaud*, melynek célja: 1. a községkezelés terén szerzett tapasztalatok gyűjtése s egymással való közlése; 2. szűkölködő községek segélyezése; 3. vallásoktatás emelése s vallásoktatók képzése; 4. elaggott községi hivatalnokok s özvegyeik segélyezése; 5. általános művelődési intézmények létesítése; 6. az ifjúság nevelése iparra és mezőgazdaságra; 7. betegek s szegények segélyezése; 8. a vándorkoldulás megakadályozása; 9. a zsidóság lényegére s történetére vonatkozó helyes ismeretek terjesztése. Ezen község-egyesület, mely legalább is minden négy évben országos gyűlést tart, kerületi választmányai útján szépen működik s meg is találja fölmerült esetekben a községi czívódások békés kiegyelítésének módját, de az állam részéről nincsen elismerve s határozatainak nem adhat álmilag kötelező hatályt, valamint a német össz-zsidóságot sem képviselheti az állammal szemben.

¹⁾ Allgemeine Zeitung des Judenthums XVI. Évf. 184. 1.

Ezen község-egyesületet, mely tárgyalásai köréből kizárt minden rituális kérdést, kiegészíti a berlini rabbiknak 1884-ben megindított mozgalma ugyanazon év június 4-én megalakult *Verband Deutscher Rabbinen*, mely rabbi-egyesület azonban szintén állami elismertetés nélkül szűkölködik.¹⁾

2. Szászország

Szászországban, hol 1870-ig egy 1837 május 18-án kiadott rendelet alapján csak Drezdában és Lipcsében állhatott fenn közös istentisztelet tartása céljából község,²⁾ mai napig sincs községi törvény. A községek nem bírtak nyilvános jeléggel, magántársulatoknak tekintettek épúgy, mint a görög katolikusok és angol protestánsok,³⁾ s az összes zsidó kultusz- és iskolaügyek már 1834 december 20-iki rendelettel a vallásügyi minisztérium hatáskörébe utasítottak.⁴⁾ Az 1870 június 20-iki törvény 21. §-a megengedi az államilag el nem ismert felekezeteknek is, hogy a királyság területén bárhol községgé alakulhatnak, ha előzetes kormányjövárhagyás céljából kimutatták azt, hogy valláselveik nem ütköznek az állam törvényeibe s a közérkölciségbe és hogy községüket fenn is fogják tarthatni; megerősített alapszabályaik alapján s állami felügyelettel közös istentisztelet tarthatnak s a kultusz- és

¹⁾ A szorosan Oroszországba kebelezett Posen nagyhercegségben ugyanezen törvények állnak fenn.

²⁾ Sidori, i. m. 123. 1.

³⁾ Opitz, Staatsrecht des Königreichs Sachsen. Leipzig, 1884. I. k. 120. 1.

⁴⁾ Jost, Neuere Geschichte (1815-1845) I. k. 236.

vallásoktatás végzésére hivatalnokokat alkalmazhatnak, de mai nap is csak magántársulatoknak tekintetnek, a melyek nem kényszeríthetnek senkit, hogy kötelékük-höz tartozzanak.¹⁾

Az 1897. évi kimutatás²⁾ szerint egész Szászországban 9902 zsidó lakos van, kik a következő hét községben oszlanak szét: Annaberg, Chemnitz, Drezda, Lipcse, Meerane, Plauen és Zittau, mely község és lélekszám csekélységében rejlik talán annak az oka, hogy állami törvény nem rendezte még eddig a zsidók községi viszonyait.

3. Schwarzburg-Sondershausen fejedelemség.

Szászország közel tízezer zsidó lakosságával szemben ez a kis fejedelemség már 1860 január 3-ikán kiadott törvénnyel (Gesetz betreffend die Vereinigung der Juden i. m. Synagogengemeinden) rendezte a zsidó községi viszonyt, noha még 1897-ben is egészben csak 302 zsidó lélekszám³⁾ volt a fejedelemségben.

A fejedelemség zsidói egy községet alkotnak Sondershausen székhelylyel (1), mely nyilvános jogú testület (2) s közgyűlés, képviselőtestület s előljáráóság által igazgattatik (3); az utóbbi végrehajtó közege a két előbbinek s kifelé képviseli a községet (4. 5.). A község székhelyétől távollakók járulékait a belügyi minisztérium határozza meg abban az arányban, hogy a távolsághoz

¹⁾ Auerbach, 383. 1.

²⁾ Statistisches Jahrbuch des Deutsch-Israelitischen Gemeindebundes 1897.

³⁾ U. o.

képest mennyire részesülhet a község által nyújtott előnyökben (9). Az állami felügyelet gyakorlása céljából a kormány esküt tétethet az előjárókkal és hivatalnokokkal (10). Az állami ellenőrzés kettős módon történik: a sondershauseni tartományi tanácsos (Landrath) és a belügyminisztérium útján (11); előbbi jóváhagyásával vehet föl a község kölcsönt, adhat el és vehet ingatlant, s hozhatja meg ügykezelési szabályzatát és hivatalnokainak szolgálati rendjét (12): az utóbbi megerősítése alá bocsátandó: alapszabályváltoztatás, előjárók, hitszónok és tanító választása s új adók behozatala (13). Kultuszügyekkel csak annyiban törődik az állami hatóság, a mennyiben a közrend érdeke követelné meg (14).

4. Hamburg.

Sajátságos viszonyok közt alakult ki a hamburgi zsidó községszervezet, mely a városi tanács, mint államhatóság iránti külső keretében elejétől fogva mind mai napig két teljesen különálló zsidó gyülekezetet ismer: a németet és a portugálit. Már I. József 1710-ben adott rendelete,¹⁾ mely a városi tanács 1650. évi Juden-Contract-ját vette alapul, «Reglement der Judenschaft i. m. Hamburg, so Portugies als Hochdeutscher Nation», valamint a mai szervezet alapját képező 1864 november 7-iki Tanácshatározat, mely megszünteti valamely községhez való tartozás kényszerét, mint elismert két különálló községet, melyek valamelyikéhez eladdig

¹⁾ Haarblicher: Zwei Epochen aus der Geschichte der Deutsch-Israelitischen Gemeinde i. m. Hamburg. 3. 1.

Hamburgban letelepült minden zsidónak tartoznia kellett, említi a Deutsch-Israeilitische és Portugiesisch-Jüdische Gemeinde-t.

A hamburgi zsidók község szervezete, mely a I. M.. században teljesen autonom volt, olyannyira, hogy az idegen uralom alatt levő Altona és Wandsbeck városok községeivel egyesülve közösen szabályozták belügyeiket, nagy változást szenvedett Napoleon föllépésével. Napoleon 1810 december 10-én kebelezte be Hamburgot a francia császárságba s ott is a francia község szervezett óhajtottá életbeléptetni. Ezáltal a hamburgi zsidók természetesen megszüntették a Hármasközség Szövetségét s 1812 április 5-én tervezetet nyújtottak be a francia minisztériumhoz egy Hamburgban létesítendő külön központi Konzisztórium ügyében.¹⁾ De miután Napoleon uralma megszűnt s Hamburg ismét a városi tanács hatalma alá jutott, 1814 október 20-án a Tanács, figyelmen kívül hagyva a község régebbi önrendelkezését, a községet – minthogy a napóleoni háború következtében a német és portugál községek egyesültek – a Tanács és a városi hatvanas bizottság két-két tagjának közvetlen felügyelete alá helyezte s elrendelte, hogy a község vezetését a Tanács által előterjesztett 40 jelölt közül választott 25-ös bizottság intézze.²⁾ Mennyiben szolgált rá a hamburgi zsidóság, hogy a teljes önrendelkezésből oly hirtelen fordulattal jusson állandó felügyelet alá, nem puhatolható ki a történeti adatokból, de minden valószínűség szerint csak a háborús idők zavaros viszo-

¹⁾ Haarbleicher, 88. l.

²⁾ U. o. 133. l.

nyainak kell tulajdonítanunk a Tanács elhatározását, melylyel közvetlen ellenőrzése alá vett a város területén működő minden egyesületet.

A Tanács által 1814-ben adott szervezet minduntalan változott: 1815-ben a község vezetése kilencz előljárót nevezett ki s I 8:20-ban megszüntette a két Tanácsbeli tag felügyelői állását: 18:23-ban már ismét maga a község választhatja előljáróságát, de előljáró tagnak legalább 31 évesnek s legalább 100 márka adót fizetőnek kellett lennie s a megválasztottnak – büntetés terhe mellett, melyet egy ízben 1000 márkában állapított meg a Tanács – el kellett fogadnia a választást.¹⁾ Ezen változásokra s szigorú intézkedésekre maga a község szolgáltatott okot, hol 1817. óta az istentisztelet reformálása kapott lábra s a vele egybefüggő belviszályok a község fennállását veszélyeztették. Ismét különvált a portugál község, Tempel verein alakult az istentisztelet modernizálása céljából, mely egyesület tagjai egyelőre tagjai maradtak a német községnek is. Ezen belviszályok kiegyenlítése az emancipácziónak 1849 február 23-án történt kihirdetésével kezdődött meg. 1851-ben ugyanis bizottságot küldött ki a Tanács a zsidó község ügyeinek rendezésére, mely bizottság javaslata abban kulminált, hogy: «der jüdische Gemeindeverband würde lediglich den Charakter einer Religionsgenossenschaft anzunehmen haben, wobei Alles, was sich auf Cultus und damit zusammenhängende Verhältnisse bezieht, lediglich der Genossenschaft überlassen bliebe. Eine neue Gemeindeordnung vom Staat

¹⁾ U. o. 161-174. 1.

zu sanctioniren, so weit letzteres noting sein wird, muss entworfen werden. Wenn irgend möglich, muss dabei, wie bisher, eine Absonderung der sich zum Tempel haltenden Juden, vermieden werden.»¹⁾ A bizottság e javaslatára az előjáróság többsége terjedelmes – Riesser Gábor által fogalmazott – memorandumot nyújtott be a Tanácshoz, mely beadvány élesen kel ki a község egységének kötelező fentartása ellen s kifejti azt, hogy a városnak mint politikai hatóságnak semmi köze ahhoz, hogy a vallásos érzület kielégítésére minő vallásgyakorlat formájában egyesülnek a polgárok; «Wenn die Obrigkeit früher auf die Erhaltung des Gemeindeverbandes bei abweichenden gottesdienstlichen Formen gedrungen hat, so hat dabei ohne Zweifel ganz allein die Rücksicht auf jene bürgerlich communalen Obliegenheiten zu Grunde gelegen»; a zsidóság pedig már emanczipáltatott s így a polgári kötelezettségeinek nem a község útján tesz eleget; magánmaegyleteket, minők mindig voltak a zsidóságban, a városnak nincs joga betiltani, legfőlebb erkölcsi alapjáról s fentartási módozatairól kérhet biztosítékot.

Ezzel szemben érdekes az előjáróság kisebbségének külön beadványa, melyben az egység fentartása mellett kardoskodik: «das jetzige Judenthum besitzt keine ihm eigenthümliche Kirchenverfassung. Um eine jüdische Gemeinde zu bilden, braucht bloss eine Anzahl von 10 erwachsenen Männern zusammen zu treten und es bedarf von dem religiösen Standpunkte aus keiner kirchenregimentlichen Erlaubniss und noch weniger

¹⁾ Haarblicher, i. m. 355. l.

einer priesterlichen, da Priester und von höherer Autorität eingesetzte Geistliche bei uns nicht existiren. Aus diesem Grunde erklärt es sich, dass die Gesetzgebung derjenigen Länder, die ihre jüdischen Einwohner emancipirt haben, zu gleicher Zeit diese Lücke supplirt und eine jüdische Kirchen- und Gemeindeordnung eingeführt haben. Diese sind: Württemberg, Baden, Braunschweig, Hannover, Bayern, das österreichische Italien, später Frankreich, Belgien und Holland. Die erste Grundlage aller dieser Gesetze ist die Sicherstellung der corporativen Einheit der jüdischen Gemeinden. Das französische Gesetz, welches i. m. jeder Stadt nicht mehr, als eine jüdische Gemeinde erlaubt, ist so präcis, dass wenn die französische Herrschaft hier i. m. Hamburg nur noch ein Jahr länger gedauert hätte, sogar die portugiesische Gemeinde mit der unserigen, ungeachtet der verschiedenen, i. m. den resp. Synagogen geltenden Liturgien hätte zusammentreten müssen, wie das Gleiche denn auch i. m. Paris, Bordeaux, Bayonne, Avignon etc. der Fall ist.¹

Ilyen szerteágazó nézetek mellett, a midőn a városi Tanács a kisebbség véleményének adott igazat, nem juthatott dűlőre az ügy s mindinkább elmégesedett a beltorzsalkodás. Végre midőn 1860 szeptember 28-án közzététetett a hamburgi Staatsverfassung, melynek 23. pontja szerint a szenátus gyakorol főfelügyeletet valamennyi polgári s vallásos gyülekezet fölött, s melynek 110. pontja a teljes lelkiismereti s vallásszabadságot biztosítja, legmagasabb fokra hágott a községi

¹) U. o. 370. kk. 1.

tagok elégedetlensége. Népgyűléseket tartottak, melyekben oly értelmű határozati javaslatokat terjesztettek elő, hogy: 1. a zsidó Istentisztelet megtartása s formájának meghatározása magánegyesületek joga legyen; 2. a község teljesen liquidáljon, fizesse ki régi tartozásait s közös bizottság létesüljön, mely a volt tagokra is vehet ki adót, de csak ámult tartozásainak törlesztésére; 3. az állam vegye át az iskola- és szegényügyet.

Ezen mozgalmak eredménye volt a szenátusnak 1864 november 7-én elfogadott s 1865 február 1-én életbe léptetett törvénye, mely ma is irányadó: Gesetz, betreffend die Verhältnisse der hiesigen Israelitischen Gemeinden, mely törvény szabadjára hagyja a hamburgi zsidóknak, hogy a deutsch-israelitische, vagy a portugiesisch-jüdische községhez akarnak-e tartozni (1); a községek maguk készítik szabályzatukat, a melyet a szenátus – alkotmányos felügyeleti jogánál fogva – jóváhagy (6).

Íme a régi Poroszország, Szászország, Sch.-Sondershausen és Hamburg városa németbirodalmi részekben a községszervezet még a jámbor óhajtások közé tartozik; minden központi vezetés nélkül szükölködve magára van hagyatva minden község s csak annyiban gyakorolja az állam a felügyeletet, a mennyiben közrendészeti szempontból kell ellenőriznie a területén működő egyesületeket.

II.

5. Hannovera.

Itt a zsidóságot mint nyilvánosan elismert felekezettel, kerületekbe beosztva központi vezetéssel szervezte az állam már jóval Poroszországhoz való 1866-ban történt csatolása előtt, mely szervezet a községhez tartozás kényszerének 1876 július 28-iki porosz törvénynyel való megszüntetése kivételével – fennáll ma is.

Hannovera községei, melyek Napoleon uralma után a bécsi kongresszus által részben A Vesthpáliához, Hollandiához, Franciaországhoz, részben Poroszországhoz csatoltattak,¹⁾ folytonos kérelmezés után nyerték el az 1842 szeptember 30-iki Gesetz über die EeclitsVerhältnisse der Juden (III. szakasz), az 1844. évi január 19-ón kiadott Bekanntmachung, das jüdische Synagogen-, Schul- und Armenwesen betreffend, és az 1860 december 31-én megjelent Verordnung betreffend den Erlass einer allgemeinen Synagogen-Ordnung törvénynyel, illetőleg rendelettel a ma is érvényben levő szervezetüket.

A községek állami felügyelet alatt állanak, mely felügyelet a helyi hatóságokon kívül a kerületi hatóság vezetése útján a kerületi rabbik (Landrabbiner) által gyakoroltatik (1842. trv. 20); ezen kerületi rabbik a községek által választanak, de a belügyi miniszter által erősítettnek meg (21); rabbikat, előimádkozókat

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte. I. k. 246. 1.

és tanítókat csak a kerületi rabbi és hatósági biztos vizsgálja alapján a kerületi hatóság megerősítése után alkalmazhatni, valamint elbocsátásuk is csak a ker. hatóság jóváhagyása után eszközölhető (22); a kerületi rabbi vizsgálja s a hatóság engedélye nélkül magántanítót sem alkalmazhat valamely család (46). A kerületi hatóságok állapítják meg az érdekeltek meghallgatásával a községkerületeket 11844. trv. 1-10. A községkerületet, mely több hatósági kerületre is kiterjedhet, községek alkotják, melyek belügyeit a község nagyságához képest egy vagy több előjáró vezeti (11. 12); az előjárók kezelik a község vagyonát, örökönek az Istentisztelet rendje fölött s intézik a zsidóiskola összes ügyeit (13-14), képviselik a községet a bíróság előtt is (24) s vezetik a születési, házassági s halotti anyakönyveket (25). Az előjárókat közgyűlés választja szavazategyenlőség esetén a hatóság dönt (28); a választást mindenkinek, orvosokat s 60 éven felülieket és a visszalépő előjárókat kivéve, el kell fogadnia, mely alól csak a hatóság adhat felmentést (30); a választást a hatóság erősíti meg, mely esküt vagy fogadalmat tétet az előjárókkal (32). Nagyobb községekben, hatósági engedéllyel választott képviselőtestület gyakorolhatja a közgyűlés jogait (52). A kerületi rabbik felügyelnek kerületük templom-, iskola- és szegényügyére; gondoskodnak arról, hogy mindenütt vizsgázott rabbik, előimádkozók és tanítók legyenek; általuk és véleményezésükkel kerülnek a községek kérvényei hivatalnokok alkalmazása és elbocsátása ügyében a kerületi hatósághoz (5356). A kerületi rabbi legalább öt évenként beutazza egész kerületét a jelentést tartozik a ha-

tósághoz beadni a templom-, iskola- és szegényügy állapotáról 158); világos véleményt köteles adni a hatóságnak a zsidó hit s rituáléra vonatkozó kérdésekben (59); egyedül van jogosítva a kerületben házasságkötéseknél közreműködni s felhatalmazása nélkül a kerület egy rabbija sem végezhet esketést (61); kerületi rabbi csak az lehet, ki a rabbi-képesítésen kívül még valamely német egyetemet is végzett (63); megválasztásánál a kerület székhelyét képező község *d* szavazattal a többi községek egy-egy szavazattal működnek közre (65) a kerületi hatóság vezetése alatt (66) s hivatalát belügyminiszteri megerősítés s a hatóság előtt tett hivatali eskü után foglalhatja el (69). Az istentisztelet változtatása a kerületi rabbi jóváhagyása nélkül nem eszközölhető (1860, trv. 5), mely istentiszteleti rend egész Hannoverában egyforma.

E szervezet góczpontját a kerületi rabbiság képezi, mely a hatósággal szemben bár csak véleményadásra van kötelezve, de ezzel épen mint kizárólagos és közvetlen közvetítő közeg – nagy hatalommal rendelkezik a községek felett, minthogy a községek előljáróságának semmi befolyása nincs kultusz- és hivatalnoki személyi ügyekre.

Jelenleg Hannoverában három kerületi rabbiság (Landrabbinat) van: Hannover, Hildesheim és Emden központokkal.

6. Nassau.

A régi nassauai hercegség, melyet ma a wiesbadeni kormányzósági kerület (Regierungsbezirk) alkot, már 1852 január 7-én adott Verordnung die Kultusver-

háltnisse der Israeliten betreffend szabályzattal rendezte a községek vezetését, melyet kinevezett előjárók útján maga a hatóság intéz.

Az elnököket, a községek óhajtásainak figyelembevételével, a kerületi hatóság nevezi ki s előtte tett eskü után vezeti be hivatalukba. A község nagyságához képest a kinevezett elnök mellé két vagy három elnökségedet választhat a község, kiknek választását a hatóság megerősíti (1). Az elnök közvetlen szolgálati viszonyban áll a hatósággal (Kreisamt) (2), mely eldönti az elnök és elnökségedek közt felmerülő nézeteltéréseket is (3). Az elnök kötelessége a község jogait és érdekeit megóvni, gazdasági ügyeit vezetni, évente a hatóság jóváhagyása céljából felterjesztendő költségvetést készíteni, minden évben zárószámadást benyújtani; továbbá gondoskodni a hitoktatás pontosságáról, valamint az Istentisztelet külső rendjét fentartani és a község valláserkölcsei állapotát minél hathatósabban előmozdítani (4-17); betegség vagy elutazás esetén jelentést kell tennie a hatóságnál, hogy az ügyek vezetésével ideje korán valamelyik elnökséged bízathassék meg (18). A vallástanítók, kik rendszerint előimádkozók és metszők is, a belügyi minisztérium által erősítetnek meg hivatalukban s csak annak jóváhagyásával bocsáthatók el; a község választása után az elnök köti meg velük a szerződést, mely a kerületi rabbi véleményezésével fölterjesztendő a belügyi minisztériumhoz (12). A kultusz és vallásoktatás felügyelete céljából központi pénztár létesül, melyet a hercegi számvevőség ellenőrzésével a belügyi minisztérium kezel, s melyből négy kerületi rabbiság (Bezirksrabbinat) tartatik fenn;

a kerületi rabbi felügyel a kultuszra s vallásoktatásra és egyedül illetékes házasságkötéseknél való közreműködésre; hatósági megerősítésénél fogva állami hivatalnoki jelleggel bír (IV).¹⁾

Jelenleg csak három rabbikerület van: Ems, Weilburg és Wiesbaden központokkal.

7. Homburg.

Midőn 1866-ban Poroszországhoz csatoltatott, három részből alkottatott: I. a Homburg grófság, 2. a Hesseni Nagyhercegséghez és 3. Bajorországhoz tartozott részekből. Mindezen báróra részben más-más a zsidó községi törvény. A hesseni részben megmaradt továbbra is a nagyhercegség 1841 november 2-án adott rendelete, melyről alább lesz szó; a bajor részben szintén fentartatott az 1866-ig adott bajor szervezeti törvény; a tulaj donképeni Homburg részre ma is fennáll a hesseni gróf által 1853 június 21-én kiadott Verordnung, die Bildung des Vorstandes der israelitischen Religionsgemeinden im Amte Homburg und die Verwaltung ihres Vermögens betreffend.

A község élén e rendelet szerint— előljáróságán, melynek közvetlen felettes hatósága a kormány (1). Az előljáróság áll: a rabbiból (Geistlicher), a kormány által kinevezett elnökből (erster Vorsteher) és Homburgban négy, a többi községben két-két nem állandó, hanem minden hat évben változó előljárókból; ezen nem állandó tagokat a rabbi és az első elnök aján-

¹⁾ 1866-ban Poroszországhoz csatoltatott s azóta az 1876-iki törvénnyel itt is megszűnt a községkényszer.

latára a kormány nevezi ki a község vallásos, művelt és 30 éven felüli tagjai közül (2).

Az előjáróságban a rabbi elnököl s csak távollétében az első elnök (3); feladata: a kormány felügyeletével kezelni a község vagyonát, ellenőrizni a hivatalnokok pontosságát, a kormány által jóváhagyott templomrend betartásáról gondoskodni s a község valláserkölcsei érületét emelni; tisztán vallásos természetű ügyekben az előjáróság teljes mellőzésével csak a rabbi dönt (5). A községi kiadások fedezésére kivetett adót a kormány hagyja jóvá (9), 25 írton felüli rendkívüli kiadásokhoz előbb a kormány jóváhagyását kell az előjáróságnak kikérnie (14).

8. Hohenzollern-Sigmaringen.

Ebben a fejedelemségben, mely 1850-ben csatoltatott Poroszországhoz, az 1876-iki porosz törvény alapján megszüntetett községkényszer kivételével, ma is fennáll az 1837 augusztus 9-én adatott Landesfürstliches Gesetz die staatsbürgerlichen Verhältnisse der israelitischen Glaubensgenossen betreffend, melynek 37 44. §§. foglalkoznak a községi szabályzattal.

A kormány nemcsak a község vagyonának kezelésére, de a kultuszra való főfelügyelet jogát is gyakorolja (37). A rabbit a kormány előterjesztésére a fejedelem, az előimádkozót a kormány nevezi ki s szabja meg fizetésüket is. A rabbinak egyetemet és valamely német egyetemen «die mosaische Theologie»-t kellett végeznie. Rabbi és előimádkozó elbocsátása csak kormányengedéllyel eszközölhető (39). A rabbinak, vagy távollétében az előimádkozónak minden szombaton valláser-

kölcsi előadást kell tartania a templomban (40). Az Istentisztelet és vallásoktatás változtatása csak a kormány által megvizsgált s kinevezett rabbik engedélyével eszközölhető (44). A községi és templomi rend fentartására előljáróság ügyel fel, melynek tagjai: a rabbi, az előimádkozó s a község által választott s hatóságilag megerősített három községi tag (41). A legfőbb felügyeletet a kormány gyakorolja, mely fentartja magának a jogot, hogy kétes esetekben valamely szomszéd zsidó konzisztórium véleményét kérje ki (43).

Ez alatt a szomszéd konzisztórium alatt a württembergi értendő, melynek Synagogenordnungját is bevette 1842-ben a sigmaringeni kormány.

9). Bajorország⁹

A bajor község-szervezetet, melynek alapját az 1818 június 10. adott Edict über die Verhältnisse der jüdischen Glaubensgenossen im Königreich Bayern képezi, miniszteri rendeletek szabályozták.

Az edictum, mely megszüntette a bajor zsidók pol-

¹⁾ Község-szervezete fel van dolgozva Gottheit, Die Rechtsverhältnisse der Juden i. m. Bayern auf Grundlage der neuesten bayerischen Gesetze. München, 1852. és Silbernag], Verfassung und Verwaltung sämthcher Religionsgenossenschaften i. m. Bayern. Regensburg, 1883. ez. munkákban. Továbbá Hecht, Gegenwärtiges Verhältnis der Israeliten i. m. der Pfalz cz. dolgozatában (Monatsschrift für Gesch. und Wiss. der Juden 1861. évf.), hol az 1828-1854. években kiadott rendeletek teljes szövegben közöltetnek. L. az Alig. Zeit, des Judenthums II. (1838) évf. 475. I. XI. (1847) évf. 717. I. és XIX. (1855) évf. 343. I.

gári kötelmeinek a községek útján való teljesítését, teljes lelkiismereti szabadság biztosításával Privat-Kirchen-Gesellschaft jelleggel ruházza fel a zsidó hitközségeket (23) s megengedi, hogy a hol legalább 50 család lakik, hitközséggé alakulhassanak (24) s a hol rendőri hatóság székel, ott templomot tarthatnak, rabbit alkalmazhatnak s temetőt szervezhetnek (24), mely utóbbi esetben vallási szertartást másnak, mint a rabbinak vagy helyettesének nem szabad végezni (25).

A rabbit és helyettesét a község jelöli, de a kerületi kormánybiztos megvizsgálja s a vizsga alapján erősíti meg hivatalában; a kormánybiztos jóváhagyása nélkül a rabbi el nem bocsátható (26). A rabbinak bajor honosnak s tudományosan képzettnek kell lennie s uzsorás vagy hamisan bukott hírében nem szabad állnia (27). Megerősítése alkalmával esküt tesz az országos törvények megtartására s hogy a törvény ellen cselekvőket illetékes helyen feljelenti, valamint hogy külföldi vallásos főhatósággal nem lép semmiféle összeköttetésbe (28). A község vagyonát a rabbiból és a község által választott két tagból álló bizottság kezeli s intézi a községi ügyeket (31). (Ezt a pontot 1840 január 25. miniszteri rendelet megdöntötte s úgy intézkedett, hogy minden község élén előljárási – nagyobbakban képviselőség is – áll, melynek számát s hatáskörét az egyes községek szabályzatai állapítják meg; a megválasztott előljárók és képviselők, a kerületi rabbi véleményezése alapján, a kerületi hatóság által erősítettnek meg.) Bajorország Rhein-Pfalz részében a községek öt évenként háromtagú bizottságokat választanak (Synagogenausschuss), melyek maguk kebelében válasz-

tanak elnököt; e bizottságokat a, kerületi hatóságok erősítik meg.¹⁾ A rabbi a község által szerződésileg megállapított fizetésén kívül az államtól is kap évenként 540 márkát; hivatalos ornátusa olyan, mint a protestáns lelkészeké; alkalmaztatása előtt teendő hivatalos vizsgálatra a kerületi kormány bizottságot nevez ki, mely egy rabbiból s két-három tekintélyes községi tagból áll; változtatás a kultuszban a rabbi és a község egy harmadának ellenzésére meg nem engedhető.²⁾

Az 1863 márczius 27. miniszteri rendelet szerint a község területén lakó minden zsidónak a községhez kell tartoznia, mely alól kivételes esetekben csak a kormány adhat fölmentést.

Ezek a mai nap is fennálló törvények Bajorországban, hol a zsidó községek központi vezetése a minisztérium kezében van s rabbik megvizsgálása s előljárók megerősítése útján gyakorolja befolyását a belügyekbe is. 1835-ben ugyan a belügyi miniszter kezdeményezésére megindult egy mozgalom,³⁾ mely a községek szervezését tervezte, de célhoz nem vezetett. Ugyanis 1835 november 9-én a belügyi miniszter körlevelet intézett a kerületi kormányhoz, melyben a zsidók züllött vallásügyeiről panaszkodva s kiemelve a formák sokféleségét, a hitoktatás egyöntetőségének hiányát, az istentiszteletek különféleségét, az egyházi szervezet és egyházi főhatóság hiányát, a mi sok zavart, sőt szakadást is

¹⁾ Silbermagl, i. m. 242. 1.

²⁾ Az ezekre vonatkozó miniszteri rendeleteket I. u. o. 246. kk. 1.

³⁾ L. Jost, Neuere Geschichte I. k. 134. kk. II.

idéz elő a községben, felszólítja a kerületi kormányokat, hogy: 1. hívják össze gyűlésbe: 1. a megvizsgált s megerősített rabbikat, 2. megvizsgált elemi és vallás-tanítókat, 3) minden község egy-egy meghatalmazottját a kerületi központokba; II. e gyűlés adjon véleményt: I. a zsidó vallás alapelveiről, 2. a hitoktatásnál használt tankönyvekről, 3. a kultusz fennálló gyakorlatáról 4. s egy esetleges egyházszerveztéről s egyházi főhatóság mikénti létesítése felől: III. a gyűlés eredményei alapját fogják képezni egy Münchenben tartandó General-Versammlung israelitischer Abgeordneten-nak. Az intelligens zsidó elem nagy tetszéssel fogadta a rendeletet, de sok helyütt mély lehangoltságot idézett elő a kormány beleavatkozása a zsidó hitéletbe. A kormány úgy látszik nem saját kezdeményezéséből indította meg a mozgalmat; a bajor képviselőház 1831 november 5-iki gyűlésén Lang képviselő a következő feljegyzésre méltó szavakat mondotta: «Wenn ich nun die feste Überzeugung hege, dass alle den Juden gemachten Beschuldigungen auf gar keinem, oder nicht festem Grund gebaut sind, so möchte ich doch nicht behaupten, dass nicht so manche zum Theil veraltete, zum Theil höchst unzumessige Gebräuche eine Änderung höchst wünschenswert machen. So ist z. B. eines der grössten Hindernisse des Fortschreitens der Juden inpolitischerundreligiöser Hinsicht vor allem der Mangel eines obersten und entscheidenden Organs i. m. Glaubenssachen. Alle Verbesserungen der einzelnen Gemeinden und Rabbiner sind und bleiben fruchtlos und führen stets Zwietracht und Hader herbei. Nur eine oberste geistliche, von den Ju-

den unabhängige und unmittelbar unter das Staatsministerium gestellte Behörde kann für die sämmtlichen Israeliten des ganzen Königreichs viel Gutes bewirken.»¹⁾ Közöltük ezeket a szavakat, mert nem egy képviselő véleményét fejezi ki, hanem Európa legnagyobb részének nézetét tolmácsolja; az volt a közfelfogás, – hazánkban is, mint látni fogjuk, Kossuth nyilatkozta ki – hogy a zsidók előbb vallásukat reformálják s ez által legyenek alkalmasokká a polgári egyenjogúságra. Ez a megnyilatkozott közfelfogás indította a bajor kormányt is valószínűleg a reformatus eltitkolt szándokával – egyházi szervezettel ellátni a bajor zsidóságot. Felszólítására hét kerületben tartottak gyűlést: Würzburgban, Baireuth, Ansbach, Augsburg, Speyer, Regensburg és Münchenben, de már az első napokban célját tévesztettnek tűnt ki a tárgyalás, melyre a kormányrendelet értelmében oly heterogén elemek gyűltek össze: kevés s különböző előkészült-ségű rabbi, sok tanító s még több laikus kereskedő akart vallásügyekben ítélni. Az alkotandó szervezetre vonatkozólag a wüzburgi kerület azt ajánlotta, hogy három rabbi és két-két világi tagból álló bizottság intézze a községek vallásügyeinek központi vezetését, mely bizottság három rabbi tagját az összes községek küldöttei választanák a működő rabbik közül; Baireuth, Speyer és Ansbach kerületei kilencz rabbi és kilencz

¹⁾ Verhandlung der bayerischen Kammer der Abgeordneten im Talire 1831 über die Verhältnisse der jüdischen Glaubensgenossen. München (évszám nélkül). Gedruckt mit Pössner'schen Schriften.

laikus tagból álló időleges synodusokat ajánlottak. 1837-ben azonban a miniszter már be is szüntette az egész mozgalmat, azzal a kifogással élve, hogy a községek nem akarják a költségeket viselni, melyekbe a főhatóság fentartása kerülne. De ha tudjuk azt, hogy már 1839 december 31-én miniszteri rendelet intézkedik, hogy a községek csak oly rabbit válaszszanak, ki a régi vallásos iránynak híve s nem hódol a «verderbliche Néologie»-nak s hogy 1845-ben a bajor kormány eltiltotta az ország rabbijait a frankfurti rabbigyűlésen való részvételtől, úgy a szervezési mozgalom hirtelen beszüntetésének okát inkább annak a még a század elején megnyilatkozott – porosz elvnek kell tulajdonítanunk, mely inkább a zsidóság feloszlását előmozdító belviszályokat segítette elő, mintsem a mindenestre konzerváló erővel bíró szervezkedést.

10. Hesseni Nagyhercegség.

Abból a közfelfogásból indulva ki, hogy a polgári jogok megadása előtt azok helyes gyakorlása céljából alkalmassá tétessék a zsidóság, már az 1830 november 19-iki Verordnung die Bildung der Vorstände der israelitischen Eeligionsgemeinden betreffend egészen a nagyhercegi kormány kezébe juttatta a község belügyeinek vezetését. Minden község élén, mely legalább 50 családból áll, öt tagú, kevesebb családszámmal bíró község élén pedig 3 tagú előljáróság áll, melynek tagjai a község legtekintélyesebb és legműveltebb elemei közül kerüljenek elő (2). Az első előljáróságot a helyi hatóság meghallgatása után a tartományi kormányzóság nevezte ki (3); az előljáróság akként újul meg, hogy

évenként egy kilép és helyébe a megmaradt tagok választanak másikat (5). Az előjáróság feladata a község vagyonát hatósági ellenőrzés mellett kezelni, valamint a kultusz rendjét s méltóságát fentartani (6).

Ezen módon az előjáróság, melyet a község megkérdezése nélkül nevezett ki a kormány, a mely a megkövetelt műveltség folytán mindig a kisebbségből került ki, már eleve a község ellenszenvével találkozott, mely erős ellenzékét támasztott, főleg ha kultusz-ügyekben tett reformáló intézkedést. Az utóbbi irányú javaslatokat maga a kormány sem támogatta, mert nem akart a vallásos érzület megsértésének darázfészkébe nyúlni. Ezért történt, hogy 1832-ben a kormány elutasította néhány egyesült előjáróságnak aziránti kérését, hogy egész Hessen fölé egy Obergeistlicher neveztessek ki, azon az alapon, hogy nem az összes községek kérelmeztek. Majd Mainzban keletkezett egy párt, mely az öreg rabbi mellé még egyet akart alkalmaztatni, a mit a kormány csak abban az esetben engedett volna meg, ha az új rabbi terhét maguk a kérelmezők viselik.¹⁾

Ily körülmények, melyeket az előjárók kinevezésével szemben a községek tehetetlensége idézett elő, indították a kormányt az 1841 november 2-iki Verordnung die Bildung der Vorstände der israelitischen Religionsgemeinden und die Verwaltung des Vermögens derselben betreffend kiadására, mely rendelet képezi a mai községi szabályzatot Hessenben. E rendelet szerint a község élén álló előjáróság közvetlen felettes hatósága

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte I. k. 149. l.

a, kerületi, vagy tartományi kormány (1). A község nagysága szerinti öt vagy három tagú előljáráóság első ízben úgy választotta meg, hogy a községek a kerületi hatóság elnöklete alatt tartott közgyűlésen választottak 10, illetőleg hat jelöltet s ezek közül nevezte ki a kerületi kormány az öt, illetőleg három tagú előljáráóságot (3) Az előljáráóságból egy minden évben kiválik s helye úgy tölteni be, hogy a kerületi kormány kinevez a község legnagyobb adófizetői közül annyi tagot, a hány megmaradt tagja van az előljáráóságnak s ezen előljáráók a kinevezett tagokkal egyetemben választják meg az új előljáráót (5). Az előljáráóság elnökét (erster Vorsteher) a kormány nevezi ki (7); hatásköre az előljáráóságnak kiterjed a község vezetésére, melyről mindenben számot kell adnia a hatóság előtt (9-35).

A tartomány községeinek egysége a kerületi rabbik (Landrabbiner) alkalmazásában nyilvánul, kiknek hatáskörét s alkalmaztatási módozatát törvény nem szabja meg; a hatósági kerület községei szabad elhatározási! egyesülés alapján választják a rabbit, kit az illetékes helyi hatóság erősít meg hivatalában.¹⁾

Ilyen kerületi rabbiságok, egymástól teljesen függetlenül, Grossherzogliches Rabbinat címmel a következő városokban vannak a hesseni nagyhercezség területén: Darmstadt, Offenbach, Giessen, Alzey, Worms, Bingen és Mainzban.

¹⁾ Auerbach, i. m. 375. 1.

11. Szász-Meiningen.

A Deutsch Isr. Gemeindebund 1897. évi kimutatása szerint 1487 zsidó volt nyolcz községben a hercegség egész területén, mely egy kerületi hitközséget képez a Landesrabbiner és a tartományi hatóság által közvetített vallás- s oktatásügyi minisztériumi felügyelet alatt. Az egyes községek testületi jogokkal bírnak. Egy 1844. évi június 11-én adott rendelet szabályozza a községek vezetését és templomrendjét, melynek ellenőrzése a minisztérium által megerősített Landesrabbinerre van bízva, kinek hatáskörét egy 1839 deczemberi Dienst-Instruction szabja meg, »um i. m. dem Gottesdienst und dem Religionsunterrichte der i. m. dem Herzogthum Meiningen sich aufhaltenden Israeliten Ordnung und Einheit herzustellen und dadurch auf die sitthch-religiöse und bürgerliche Verbesserung der Juden einzuwirken«. A Landesrabbiner a tartományi főegyházi és iskolai hatóságnak van alávetve, mely nélkül semmiféle változtatást a kultusz- és iskolaügyben nem eszközölhet (2); minden két hétben s az ünnepeken német szónoklatot kell tartania (5) s évenként legalább egyszer a többi községet is meglátogatnia s tapasztalatairól a berezegi konzisztóriumnak jelentést adnia (6); kötelessége odahatni, hogy a héber nyelv helyét az istentiszteleten fokozatosan egészen a német foglalja el (7). Tanító, kántor és metsző nem alkalmazható a berezegi konzisztórium beleegyezése nélkül (12). A Landesrabbiner kötelessége ellenőrizni a magántanítókat is (14).

12. Schwarzburg-Rudolstadt.

Ebben a kis fejedelemségben, hol összesen 60 zsidó lélek van, közvetlen állami befolyás alatt lehetne nemcsak a községi vezetés, de a kultusz- és vallásoktatás is, ha a fejedelemség három városában szétesztva élő 60 zsidó megfelelhette az 1850 február 15-én adott Verordnung im Betreff des Gottesdienstes und des Schul-Unterrichts der Juden által szabályozott községi intézményeknek.

B rendelet szerint a zsidó kultusz- és iskolaügy miniszteri felügyelet alatt áll, mely felügyeletet a tartományi és helyi egyházi s iskolai felügyelők, illetőleg a rabbi útján gyakoroltatja (1). A templomban a kötelező német prédikáció előtt és után német ének adandó elő s az istentiszteletet vezető hivatalnok (rabbi vagy előimádkozó) felelős a minisztérium által előírt templomrendért (2). Esketést csak a hivatalos rabbi vagy helyettese végezhet (3!), azonban az evangélikus böjtnapokon és virágvasárnaptól húsvétig nem szabad esketni (-1.0. Az iskolák órarendjét a minisztérium hagyja jóvá (7). A nyilvános iskolai és magánházi tanítókat a rabbi vizsgálja meg s a minisztérium ellenőrizteti (9). Kultusz- és iskolaügyi kiadásokat maga a község fedez, de szükség esetén segílyt nyújt az állam is (13).

13. Waldeck.

Ebben a fejedelemségben 1833 július 15-én adott Gesetz über die Gemeinden der Juden nyújt pontos községi szabályzatot, melynek czélja «megjavítani a zsidók vallásos kultuszát és tanítását.»

Mindenkinek kötelessége a fejedelemség területén levő valamely községhez tartoznia, oly módon, hogy ha a közelség vagy egyéb körülmények méltányosnak Ítélnék is valakire egy külföldi templom látogatásának engedélyét, de a helyi község kerületének költségeihez hozzá kell járulnia (1). A községek célja: a nyilvános istentisztelet méltó fentartása, vallásos tanítás s vallásos családi szertartások eszközlése. Ezért minden községnek legyen temploma, ha annyi zsidó lakik egy helyen, hogy a költséget fedezni képesek (2). A kormány osztja be a községkerületeket s hagyja jóvá a községalakulást (3). A község hivatalnokai: az előimádkozó, a tanító, két előljáró – kik a község minden intézményére felügyelnek s megállapítják a költségvetést – s egy számvivő, ki beszedi a tagok járulékait (4). E hivatalnokokat az egész községnek legalább kétharmada jelenlétében választja a többség és a választást a kormány hagyja jóvá; a tanítónak, megválasztása előtt, a tartományi tanügyi hatóság előtt vizsgáznia kell (6). A hivatali idő kölcsönösen állapítatik meg, de az elmozdításhoz a kormány engedélye szükséges (7). Az előljáróság évenként számot ad a közgyűlésnek s erről jelentést kell benyújtania a kormányhoz (8). Esketést a fejedelemség területén csak egy e célból választott s megerősített egyén (Glaubensgenosse) végezhet; ha valamely pár mást óhajt, kormányengedélyt kell kikérnie (10). A községi vagyon, adóügy és istentiszteleti és iskolarend felügyeletét közvetlenül az állami helyi hatóságok gyakorolják, kiknek legalább is három évenként meg kell vizsgálniok a községkezelést s jelentést kell tenniök a kormánynál (11).

Az 1863 január 30-iki törvény értelmében a hitköz-
ségi adó állami végrehajtó hatalommal szedhető be.

14. Lübeck.

Ezen szabad hanzaváros területén fennálló hitköz-
szervezeti rendjét a városi tanács 1805 április 5-én el-
fogadott szabályzata és 1868 január 13-án közzétett
pótlása határozza meg.

A szabályzat teljes önrendelkezést biztosít a község-
nek a vagyon kezelésében s belső ügyeinek vezetésében,
a mennyire az a vallásgyakorlat, oktatás és jótékony-
ságra vonatkozik (1). A községet öt évre választott
előljáróság igazgatja (6), mely választást a 70 éves ko-
rúak és betegek kivételével pénzbüntetés terhe mellett
mindenkinek el kell fogadnia (8); a választást a rabbi
elnöklete alatt tartott közgyűlés eszközli (9) s egy
3 évre választott 6 tagú képviselőtestület vezeti (20).
Az előljáróság saját kebeléből választ elnököt (10) s
feladata a község vallásos érületét ápolni, a vagyont
kezelni, hitoktatásról gondoskodni, a rabbi választást
előkészíteni s egyéb hivatalnokokat alkalmazni (12).
A képviselőtestület ellenőrzi az előljáróság működését
(25). A közgyűlés választja az előljáróságot, a képviselő
testületet és a rabbit (26). A rabbi vezeti a község ösz-
szes vallásos ügyeit (28), döntő szava van a kultusz- és
oktatás dolgában (29) s a közgyűlés által választatik
(30).

Ezen önrendelkezés mellett a városi szenátus, mint
állami hatóság, annyiban gyakorol felügyeletet, hogy
az előljáróság, képviselőtestület és rabbi választását
megerősíti.

15. Majna-Frankfurt.

Jelen községi szervezetének alapját a városi tanács által 1839 márczius 8-án adott Szabályzat, 1849. május 1-én s 1854 április 25-én hozott határozat és 1868 márczius 9-én kiadott kormányrendelet képezi.

A zsidók Frankfurtban, mint önrendelkezésű szabad városban, mindig a Tanács közvetlen hatósága alatt álltak, melynek legrégebb nyomát az 1613-iki terjedelmes szabályzatban, a Frankfurter Juden-Stättigkeitben találhatjuk meg. Ezen szabályzat, mely legfőképen a zsidók polgári viszonyait rendezte s községi belügyekre csak annyiban gyakorolt befolyást, a mennyiben hatással lehettek a város és a polgárság iránti kötelezettségek teljesítésére, változást szenvedett részben az 1815-iki bécsi kongresszus által beállott politikai átalakulások folytán, részben pedig magában a község kebelében ugyanazon időtájt felszínre került vallásos reformmozgalom következtében.

A kongresszus bizottságot küldött ki, hogy a szenátussal s a községgel folytatott békés tárgyalás útján szervezze a község viszonyát a városhoz, mely tárgyalások eredménye volt az 1825. évi január 20-án adott Gemeinde-Verfassung, mely szerint egy szenátor kezében volt az egész község feletti főfelügyelet. Ezen egy személyben összpontosult korlátlan főfelügyelet káros hatását a kultuszkérdések feletti harcban érezték meg leginkább a pártok, a miért is 1838-ban egy «allgemeines Reglement über die Organisation, die Funktions-Befugnisse und die Geschäftsführung des Vorstandes der isr. Gemeinde» megadását kérelmezték. Sokan

azt hitték, hogy az ilyen szabályzattal csak az előjárók akarják hatalmukat jobban kiterjeszteni s ellenfolyamodást nyújtottak be a tanácshoz, különösen hangsúlyozva azt, hogy kultuszügyeket ne az előjáróság, hanem külön e célból választott bizottság intézzén.¹⁾ Végre a Tanács 1839 márczius 8-án a következő Szabályzatot adta: A tanácsbiztos (Senatskommissär) felügyel a község vezetésére s az állam jogainak megóvására; jóváhagyása nélkül az előjáróság nem hozhat határozatot s közvetítő szerepet visz a község és a szenátus közt. A felügyelet az 1854. évi Tanácshatározat szerint kiterjed: a vagyonkezelésre, alapítványokra, állandó s rendkívüli bevételek s kiadások megvizsgálására; a felügyelettel megbízott szenátor évenként jelentést tesz a szenátusban a község állapotáról. Miután 1866-ban Frankfurt Poroszországhoz csatoltatott, a városi tanács közvetlen felügyeleti joga az 1868 márczius 9-iki rendelettel a kormány képviseletében a wiesbadeni hatóság által a frankfurti rendőrfőnökre ruháztatott.

Az előjáróság 9 tagból áll s évenként kiválik a legöregebb; ki hat éven át viselt előjárói tisztet, az *jogosult* a visszalépésre (3); a kiváló tag helyére hármat jelöl az előjáróság és hármat a képviselőtestület s ezen hat jelölt közül nevez ki egyet a kormány, illetőleg képviseletében a rendőrfőnök (1). A választmány vagy képviselőtestület ugyancsak 9 tagból áll, kik közül évenként hárman válnak ki; helyüket az egész község tölti be választás útján, de a választottak egyharmadát a

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte, I. k. 94. kk.l.

kormány erősíti meg (111). A választmány felülvizsgálja az előjáróság működését s az előjárósággal tartott közös gyűlésen határoz rabbi- és kántorválasztás, valamint kultuszügyek felett (II). A rabbiállás az előjáróság és választmány együttes ajánlata alapján s a kormány által történő kinevezés útján töltetik be (IV).

Ezekben az 5-14. pontig tárgyalt államokban meg van tehát a községek központi vezetése, de úgy, hogy számai az állami főhatóságtól indulnak ki s államilag megerősített, illetőleg kinevezett rabbik és előjárók útján érvényesíti befolyását az állam.

Nagyobbbrészt önrendelkezéssel bírnak a községek a törvény keretén belül, de semmivé leszen ez az önrendelés úgy a belügyek vezetésében, mint a kultusz intézésében azáltal, hogy az állami megerősítési jogon megtörik a községek előjáró- és rabbiválasztási szabadsága.

III.

16. Kurhessen.

A régi hesseni választófejedelemség, mint a francia uralom alatt levő westpháliai királyság része, 1808-ban teljes egyenjogúságot adott a zsidóknak s francia mintára szervezte a községeket. A westpháliai király¹⁾ - Napoleon fivére – Jérôme udvarán jelentős állást foglalt el Casselben a volt braunschweigi Hoffactor Jakobsohn Israel, kinek ösztönzésére Jérôme 22 notables-ból

¹⁾ Bodemeyer, Die Juden. Ein Beitrag zur Hannoverschen liechtsgeschichte. Göthngen, 1855. 33. J.; Graetz, XI. k. 306. kk. 1.; Horvitz, die Israeliten unter dem Königreich Westphalen 15. kk. 1.

álló gyülekezetet hívott egybe, mely 1808 márczius 3-án megcsinálta a westpháliai Consistorial Verfassungot. Ezen szervezet élén nem rabbi állt, mint Franciaországban, hanem Jakobsolm. A központi tanács tagjait az igazság- és belügyi miniszter javaslatára a király nevezte ki; de egy keresztény tagja is volt a Tanácsnak, Staatsrath Merkel, ki titkári minőségben rendőri ellenőrzést gyakorolt a zsidó egyházi hatóságra. A királyság községei hét kerületre osztattak s mindegyik élén egy rabbi s több előljáró állt; a rabbik kötelessége nemcsak vallásos irányú volt, hanem rendőri figyelemmel kellett kísérniök a híveket, sőt még prédikációikat is legalább félvényként a Tanács ítélete alá kellett bocsátaniök.

De Napóleonnak Németországból való kitakarodása után 1814-ben ismét visszaestek a régi jognélküli állapotba, melyből 1833-ban szabadítottak fel, mint legelsőök a német szövetséges államok zsidói között. Azonban, ha mint polgárok nem is élveztek jogokat, úgy községeik szervezetét bizonyára az előbbi westpháliai Consistorial-Verfassungot véve alapul – már 1823 deczember 30-iki Verordnung die gemeinheitlichen Verhältnisse der Israeliten betreffend szabályzatával rendezte az állam. Ez a szabályzat, némileg módosítva az 1833 október 29-iki Gesetz zur gleichförmigen Ordnung der besonderen Verhältnisse der Israeliten által, képezi ma is Kurhessen zsidó községeinek szervezetét, kiegészítve az 1866-ban Poroszországhoz való csatoltatása óta megjelent porosz rendeletekkel, melyek közül csak a községkényszer megszüntetése bír fontossággal.

Az 1823-iki szabályzat szerint a kormány által beosztott *községek* (1) előljárók (álteste) és rabbik által igazgattatnak. Az előljárókat a kerületi tanács (Kreisrath) ajánlatára a kormánybiztos terjeszti elő jóváhagyással a járás elnökének kinevezés céljából (4). Az előimádkozót a kerületi tanács jóváhagyása és a járási elnök megerősítése mellett a község választja s csak a járási elnök engedélyével bocsáthatja el (5). Külön metszőket a község nem alkalmazhat: minden zsidónak szabadjában áll, valamely rabbi által képesített bármely egyén által vágatni; rabbik egyáltalán nem lehetnek metszők, segédek s az előimádkozók pedig csak felső engedéllyel vághatnak, különös méltánylást érdemlő esetekben (6). A rabbinak, megválasztása előtt, a marburgi egyetem bölcsészeti karán s a tartományi rabbi előtt vizsgáznia kell, azután próbaszónoklatot tart, melyről a kormánybiztos, tartományi rabbi s a kerületi elnökség mond ítéletet (8). A rabbi alkalmazását és elbocsátását a kormány hagyja jóvá (9). Több község *kerületet* alkot, melynek élén egy elnök áll, kitakerület összes előljárói választanak s a kormánybiztos jóváhagyásával a járási elnökség erősít meg (24). A kerületi elnök feladata: tudomást szerezni a kerület családi, vagyoni s ipari viszonyairól, ellenőrizni a községek kultusz-, oktatás- és szegényügyi állapotát, felügyelni a községek előljáróira s előimádkozóira s esetleges kifogásait a rendes évi jelentés keretén kívül is felsőbb helyen tudomásra hozni (25). Több kerületből *járás* alakul, melynek élén járási rabbi (Provincial-Rabbiner) áll, ki ellenőrzi a járás összes vallásügyeit s évenként jelentést tesz a tartományi rabbinál (27); a

járási rabbit a belügyminiszter erősíti meg, Kinek jóváhagyásával el is bocsátható (28). A járási rabbi mellette van a járási elnökség (Provinzial-Vorsteher-Amt), mely gondoskodik a járás zsidó polgárainak tisztességes polgári foglalkozásra való szoktatásáról, rabbik alkalmazásáról, előljárók megerősítéséről, felügyel az anyakönyvvezetésre, vallásoktatásra, szegényügyre s közvetíti a községi ügyeket a kormányhoz (29). A járási elnökség 5-9 tagból áll, kiket a helyi hatóság ajánlatára a belügyminiszter nevez ki (30). Az elnökség mellett minden járásban kormánybiztos működik, ki képviseli az állam érdekeit, közvetlenül ellenőrzi az előljárók működését (32). A kormánybiztos évi fizetést s utazási költségeket a járási zsidó-pénztárból húz (33). A járási elnökség tagja lehet a járási rabbi is (34). Az egész tartomány vallásügyeit a tartományi rabbiság (Landrabbinat) vezeti, mely a fővárosban fékivenként gyűlést tart; e gyűlés tagjai: az összes járási rabbik, kik közül a Casselben székelő niederhessen-járási rabbi Landrabbiner címet visel, továbbá ugyanezen járás elnökségének egy tagja, mint a járási elnökségek képviselője, végre olyanok, kiket tudományos képzettségüknél fogva a belügyminiszter kinevez (35). A tartományi rabbiság feladata: a belügyminiszternek jelentést adni a tartomány vallásos állapotáról, rabbikat vizsgálni, vallásos kérdésekben véleményt adni, a községek valláserkölcsi felvirágoztatását előmozdítani. Gyűlésein résztvesz a casseli járás kormánybiztosa (36). A kiadások fedezésére van községi-, kerületi- és tartományi-pénztár (44 60). Jelenleg Casselben székel a Landrabbinat, s a következő járásokra van felosztva a tartomány: Cassel (mely

Cassel, Fritzlar, Hofgeismar, Homberg, Melsungen, Rinteln, Kottenburg, Witzenhausen és Wolfliagen kerületeket foglalja magában) Fulda, Hanau és Marburg-járások.

17. Schleswig-Holstein.

Ezen tartomány bari, mely 1866-ban csatoltatott Poroszországhoz, ma is még az 1854 február 8-án adott Schleswigre vonatkozó és 1863 július 14-én megjelent s Holsteint illető régi dán törvény képezi a zsidó községszervezet alapját; változás csak annyiban történt, hogy porosz királyi rendelet folytán 1867-ben a dán királyi kinevezési jog a tartományi kormányzóságra ruháztatott át, s hogy az 1876-iki porosz törvény megszüntette a községhez tartozás kényszerét.

A községtörvény úgy Schleswigben, mint Holsteinben lényegében ugyanaz. *Schleswig* községei egy községet alkotnak, mely fölött egy a tartományi kormány által kinevezett rabbi (Geisthcher) áll, ki egyedül van jogosítva rabbifunkciót végezni. Az egyes községek szabadon választják elöljáróikat. *Holstein* községei különállók; rabbikat választhatnak, kiket a tartományi kormány erősít meg s ugyanaz szabja meg fizetésüket is, de az altonai rabbi a tartomány főrabbija (oberster Geisthcher), kinek a többi rabbik kultusz- és vallásos czeremóniák kérdéseiben alá vannak rendelve (11). Elöljárókat szabadon választhatnak a községek, de a választásról jelentést kell tenniök a hatóságnál (13). A községek által kidolgozott helyi szabályzatokat a kormány hagyja jóvá (15).

19. Szász-Weimar-Eisenach

Ezen nagyhercezség zsidó községeinek szervezete az 1823 június 20-iki Juden-Ordnung, 1833 május 7-iki Gottesdienst-Ordnung, 1862 április 6-iki és 1874 május 13-iki miniszteri rendeleten alapul.

A községek a tartományi kormány felügyelete alatt állnak, melyet a tartományi Oberconsistorium által gyakoroltat (1823: 2). A községek fölé egy tartományi rabbi (Landrabbiner) és akadályoztatása esetére egy segéd (Adjunct) neveztetik ki, az összes községek templomi, iskolai és alapítványi ügyeinek felügyelete céljából (4). A községek kandidálják a rabbit, ki az eisenach-i Oberconsistorium előtt bölcsészeiből, német és keleti nyelvekből s paedagógiából vizsgát tesz; ha a jelölt nem felel meg, úgy a községek teljes mellőzésével a tartományi kormány az eisenachi Oberconsistoriummal egyetemben választ s nevez ki rabbit, ki hivatalos esküt tesz a kormány előtt (5). *Istentiszteletet csak német nyelven szabad tartani* (6). Minden községnek előjárója (Schultheiss) van, kit a helyi hatóság erősít meg (9). A községek a tartományi rabbi és előljárók jóváhagyásával készíthetnek helyi szabályzatot (10). Az 1878 május 13-iki rendelet szerint a tartományi rabbi az állampénztárból húzza fizetését, de nem az állam költségén, hanem a községek járulékaiból.

Ezen teljesen egyházi jellegű szervezet mellett, midőn az egyetlen Landrabbiner vezetésére van bízva a tartomány minden községe, különösen figyelemre méltó az állam illetéktelen beleavatkozása a kultusz ügyekbe: a kinevezendő rabbit keresztény egyházi hatóság, az

Oberconsistorium, vizsgálja meg s az istentisztelet német nyelven tartandó, mely utóbbi követelést egy 1837. évi miniszteri rendelet azzal tetézt, hogy bárminő concessiót kereső zsidónak bizonyítványt kellett felmutatnia arról, hogy rendesen eljár a német istentiszteletre.¹⁾

Az istentisztelet rendjét meghatározó szabályzat, mely 1833 május 7-én adatott, s a minőt még a legsötétebb középkorban sem erőszakoltak a zsidókra, páratlan voltánál fogva megérdemli, hogy bővebb ismertetést nyerjen e helyen.

A német istentisztelet keretében meg van engedve, hogy a héber nyelvet használhassák: 1. oly öregek, kikről a Landrabbi meg van győződve, hogy németül olvasni nem tudnak, 2. a tóra heti szakaszainak s a haftórák felolvasásánál, de úgy, hogy utána rögtön német fordítás is adassék; ezen követelés alól csak a következő részek vétetnek ki: I. Móz. XIX. 31 – 37. XXXV. 22. XXXVIII; II. Móz. XXXII. 21–35; III. Móz. XVIII. 6. XIX. XX. 11–20; IV. Móz. V. 11. vers-től végig; VI. 1. és 22–27; XXV. 6–8; V. Móz. XXVII. és XXVIII; 3. használható a héber nyelv a tóra olvasás elő és utóáldásánál, a tóra kivételénél s visszahelyezésekor, a Sófar-fúvás és a Dúchon alkalmával (1). Az imák méltósággal olvasandók (3) s éneklésre külön templomi énekek használandók (4). Minden istentiszteletnél prédikáció tartassék; a Landrabbiner lehetőleg egyszer évenként prédikál minden templomban, különben az előimádkozó olvas fel valamely val-

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte I. k. 230. 1.

lásos tanítást (5). Az imaidőt a Landrabbiner határozza meg előre egész évre (8). A szabályzat kiterjeszkedik továbbá a templomban való viselkedésen kívül, a temetési s esketési szertartásokra, a köznapi s ünnepi imarendre, pontosan meghatározván minden egyes elmondandó imát, a mely körülmény mind a mellett szól, hogy maguk a reformra törő zsidók készítették a szabályzatot, melyre a nagyhercegi jóváhagyást kérték ki, hogy az állami kényszert alkalmazhassák törekvésük keresztülvitelére.

19. Mecklenburg-Schwerin.

Ebben a nagyhercegségben, hol már a múlt század közepén szervezkedtek a községek, 1812-ben azzal a föltétellel akarták a rendek a zsidók emanczipációját megadni, hogy vallásukat előbb reformálják. Ezen föltételhez való ragaszkodásnak tulajdonítandó, hogy az 1843-ban megindított s eredményre vezetett emanczipációs mozgalmat megelőzte Pál Frigyes nagyhercegnek 1839 május 14-én elrendelt községyszabályzata, Statut für die allgemeinen kirchlichen Verhältnisse der israelitischen Unterthanen im Grossherzogthum M.-Schwerin, mely szabályzat a zsidó egyházi ügyek központosításával a kultusz reformálásának könnyebb keresztülvitelét czélozta, s csekély változtatásoktól eltekintve alapját képezi a mai szervezetnek is.

A nagyhercegség zsidói egy egyházközséget alkotnak, melynek élén az Oberrath áll (1); az Oberrath tagjai: 1. két kormánybiztos, 2. egy tartományi rabbi (Landesrabbiner) és 3. öt választott képviselő (2). A tanácstagválasztást a kormány rendeli el (5), melyet

minden község hatósági felügyelettel foganatosít (6). A választási jegyzőkönyvek alapján a kormány állapítja meg a legtöbb szavazatot nyert megválasztottak lajstromát (9). A tanács feladata: megállapítani az Istentisztelet rendjét és templomszabályzatát; metszők, előimádkozók és vallástanítók hivatalos kötelmeit szabályozni s az illetőket ellenőrizni; hivatalnokokat mulasztásokért fedéssel vagy felfüggesztéssel büntetni; valláserkölcsis közhasznú intézményeket előmozdítani; vallásoktatást vezetni; a községek járulékait a tartományi rabbiság fenntartásához kivetni; vallásügyi kérdésekben véleményt adni. A két kormánybiztos részt vesz az összes gyűléseken, de szorosan vett vallási ügyekben csak tanácskozási joggal bírnak (13). Tartományi rabbi csak az lehet, kinek rabbiképesítése van, gymnasiumot végzett, bölcsészettel foglalkozott valamely egyetemen, ismeri a pgedagógiát s jó egyházi szónok (18). A benyújtott pályázatok alapján a tanács minden egyes tagja külön nyilatkozik írásbelileg az egyes pályázók felől s csak az tekinthető megválasztottnak, kire a tanácsstagok közül legalább négyen szavaztak; a megválasztottat a nagyherczeg erősíti meg hivatalában (20-29). A tartományi rabbi feladata: örködni a tartomány zsidóinak valláserkölcsi állapota felett, minden szombaton és ünnepen német prédikációt tartani, vallásügyi kérdésekben dönteni, a szolgálattelvő hivatalnokokat approbálni, községeket vizitálni, esketéseket végezni s kultuszügyek körül támadt községi viszályokat a Tanácscsal együtt békés úton elintézni. (31). A nagyherczeg egy évi felmondással el is bocsáthatja a rabbit (44).

Az 1873 márczius 26-iki törvény szerint a nagyher-

czegség területén lakó minden zsidónak valamely községhez kell tartoznia s a hovatartozás kérdései az igazságügyi miniszter dönti el.

Az első tartományi rabbi dr. Holdheim volt, ki már 1843-ban a Württemberg! Synagogen-Ordnung mintájára a «Synagogenordnung für die Synagogen des Grossherzogthums Mecklenburg-Schwerin unter allerhöchster Genehmigung festgesetzt von dem grossherzoglichen israelitischen Oberrath i. m. Schwerin» szabályzatot alkotta, a mivel az istentisztelet reformálását czélozta Holdheim és utódja, Einhorn reformtörekvései szakadást idéztek elő a községekben, a miért is Einhorn távozása után abból az ötletből, hogy új tanácsot és rabbit kellett választani, 1853-ban a két kormánybiztos határozott utasítást adott a községnek, hogy csakis *történeti alapon* álló képviselőket választsanak a tanácsba, kik olyan vallásos rabbit fognak választhatni, a ki a fennálló Synagogenordnungot megváltoztatja s megszünteti a szakadást. A schwerini község erélyesen felszólalt az utasítás ellen, védelmébe vette a távozott rabbikat s hivatkozott a szabályzat azon pontjára, mely szerint a kormánybiztosok ne avatkozzanak vallásügyekbe. De a tiltakozás mitsem használt, sőt következménye az lett, hogy a községek választási joga l'elfüggesztetett s a nagyherceg nevezett ki tanácsot is, rabbit is. Végre, midőn 1869-ben megadatott a teljes emancipáció, 1872 július 9-én kelt nagyhercegi rendelet újból visszaállította a községek tanács-választási jogát, mely tanács választja a tartományi rabbit.¹⁾

¹⁾ Donath, (jeudi, d. Juden i. m. Mecklenburg. 293. 1.

20. Württemberg.

Ezen királyság zsidóinak polgári helyzete javítása céljából 1824-ben került javaslat a rendek elé, kik az általános német minta után indulva károsnak vélték az emancipáció megadását, mielőtt arra nevelés útján méltókká s alkalmasakká nem tétettek. Ez a felfogás hozta létre a jelen szervezet első alapját képező 1828 április 25-iki törvényt, melynek III. szakasza – Von dem Kirchenwesen der Israeliten – a zsidóknak jó polgárokká való neveltetését célzó központi szervezettel tárgyalja. E törvény szerint a királyság területén lakó minden zsidónak valamely községhez kell tartoznia (49), mely község alakulásához annak kimutatása szükségeltetik, hogy alkalmazottait tisztességesen fogja-e eltarthatni (50). Az istentiszteletet minden községben a rabbi vezeti; ha több községnek volna egy rabbija, úgy működését a kerület községeire rendszerűen kell beosztani. A rabbik egy a községek által fentartott központi pénztárból (Central-Kirchenkassa) húzzák fizetésüket (51). A rabbik a zsidó főgyháztanács (Kirchen-Oberbehörde) ajánlatára a kormány által nevezetnek ki, ha rabbi képesítésen kívül egyetemet is végeztek és állami hatóság előtt vizsgáztak, s csakis kormány-engedéllyel bocsáthatók el (52). Az előimádkozót, ki rendszerint tanító is, az állami hatóság előtt tett vizsga alapján választhatja a község, s bármikor elbocsáthatja a főgyháztanács (53). Minden községnek előljárósága van, mely áll a rabbiból, előimádkozóból és a község által választott három tagból, kiket a kerületi hatóság megerősít (56). A királyság összes községei feletti fő-

felügyeletet a kormány által kinevezett fő-egyháztanács gyakorolja, mely egy kormány biztosból s legalább négy zsidó tagból áll; e főhatóság fontos ügyeknél a királyság területén működő egy vagy több rabbit hívhat meg tanácskozásaihoz (57). A községek fennállásának biztosítására központi pénztár tartatik fenn, melyet az állam felügyelete mellett a fő-egyháztanács kezel (58-61).

Ezen általános szabályzatot kiegészíti az 1831 október 27-én adott Königliche Verordnung betreffend die Bildung und den Wirkungskreis der Vorsteherämter der israelitischen Kichengömeinden und der israelitischen Ober-Kirchenbehörde, mely közelebbről megszabja az előjárósági tagok választási módját (2), feladatait (4-9), előimádkozó választásának módozatát (10), gyűléseinek a rabbi elnöklete melletti vezetését s az állami és egyházi főhatóságához küldendő jelentéseit (11-15). Az egyházi főhatóságot ezen rendelet annyiban változtatta meg, hogy a kormánybiztосon kívüli négy tag közül egynek theologusnak kellennie (16). Ezen főhatóság teendőihez tartozik: a községek és kerületek beosztása (17), rabbik fizetésének megállapítása, előimádkozók megvizsgálása, rabbik vizsgáinak előkészítése a kormánynál, előterjesztés rabbi-állások betöltésére, fegyelemi eljárás rabbik s előimádkozók ellen, felügyelet a községek vezetésére (18), templomépületek jókarban tartása, a községek adókivevésének felülvizsgálata, alapítványok ellenőrzése, felügyelet a községek vagyonkezelésére (19), a központi pénztár kezelése, segélyek megszavazása egyesek s községek részére (20), istentisztelet és templomrend, valamint rabbik és előimádkozók szolgálati szabályzatának

megállapítása, ima- és tankönyvek approbálása s vallásügyi kérdések eldöntése (21). A fő-egyháztanács a belügyi minisztériumnak van alárendelve, melynek megerősítése nélkül nem hozhat érvényes határozatot (22). Gyűlésein állandó referens a kormánybiztos, kivéve a vallásügyeket, melyeket a tanács teológus tagja ad elő (24). Vallásügyekben a kormánybiztos nem szavaz, de ily esetekben – ha szavazat-egyenlőség forog fenn – a belügyi minisztérium dönt (25).

Miután egy 1832 augusztus 3-iki miniszteri rendelet 13 rabbikerület és 41 községkerületbe osztotta be a királyság összes községeit, egy további, 1834 január 31-én megjelent miniszteri rendelet a rabbiállásra pályázók vizsgáit a következőkben állapította meg. Württemberg területén működni akaró minden rabbinak kétszer kell vizsgáznia: I. Tübingában, a belügyi és vallásügyi miniszterek által kinevezett bizottság előtt, melynek tagjai: az evangélikus theologiai fakultás egy tanára, a katolikus theologiai fakultás egy tanára, a bölcsészeti fakultás négy tanára és a zsidó egyházi főtanács theologus tagja (2); a vizsga tárgyai: ó-testamentumi exegezis és bevezetés a Szentírásba, zsidó vallás-tan és dogmatika, talmud és rituáltörvények, pädagogia és didaktika, vallásbölcészlet, latin és görög philologia, történet és földrajz, számtan és fizika és végül próbaszónoklat (6); sikeres vizsga alapján rabbi-segéd képesítést nyer (15). II. Ezen első vizsga után folytatott két évi gyakorlat után bocsátható a jelölt a második vizsgára (16), melyet a zsidó egyházi főtanács theologus tagja s egy a minisztérium által kijelölt rabbi előtt kell letennie; a vizsga tárgyai az első vizsga zsidó val-

lástudományi tárgyain kívül a törvények ismerete és a hivatal gyakorlati kezelése (18). A vizsgázott jelöltek nevei a hivatalos lapban tételnek közzé (21).

A községi elöljárók választását az 1851. évi márczius 25-iki királyi rendelet szabályozta

Ezekben a 15 19. pontig tárgyalt államokban szintén meg van a községek központi vezetése, mely magától a kormányhatalomtól indul ki; de annyiban rosszabb az előbbi csoportnál, a mennyiben itt az állam közvetlenül avatkozik bele a zsidó kultuszba. A községek tehetetlenül állnak az állam gyámkodásával szemben s minthogy a kormányfelügyelet gyakorlását tulajdonképpen tartományi rabbiság eszközzi, melynek betöltése egyedül a kormánytól függ, könnyen érvényesítheti szorosán vett vallási ügyekben is a korlátlan jogkörrel felruházott egyházi főhatóság útján befolyását a kormány. Ebben a csoportban sem a községek autonom választásából indul ki a központi vezetés, hanem a kormányhatalomból, mely szolgálatra kész közeget talál a községi főhatóságban bármily irányú óhajának keresztülvitelére.

IV.

21. Elzász-Lotharingia

Midőn 1871-ben Németországhoz csatoltatott, községszervezete csak annyiban szenvedett változást, hogy a francia-német békeszerződés 5. pontja értelmében megszűnt minden összeköttetése a párisi központi Consistoriummal. Elzász-Lotharingia zsidó községszerve-

zete teljesen azonos a francia szervezettel, csak központi Tanácsa nincs; Colmar, Strassburg és Metz székhelyekkel községkerületeket alkot, de a központi tanács összekötő és az állammal közvetítő hatósága helyébe a helytartó és a kerületi állami hatóságok léptek; a kerületi hatóságok viszik a közvetítő szerepet a Consistoriumok és a minisztérium közt, s az elzászi helytartó jogaihoz tartozik a consistoriális- és rabbikerületek beosztása, valamint a községi hivatalnokok kinevezése.¹⁾ Főrabbi, rabbi és előimádkozók – ép úgy mint Franciaországban – az állampénztárból húzzák fizetésüket.

22. Anhalt.

Lipót Frigyes anhalti herceg 1865 márczius lén kiadott rendeletével az uralma alatt lévő zsidók kultusz és oktatásügyét az államminisztérium közvetlen felügyelete s vezetése alá helyezte, de tulajdonképeni községszervezeti törvényt csak 1886 február 20-án adott az anhalti herczegség. Ezen törvény előnye abban rejlik, hogy az állam természetes ellenőrző joga mellett meghagyta a községek szabad autonómiáját s az állami felügyelet gyakorlása céljából egy az állampénztárból fizetett tartományi rabbiságot létesített, melynek azonban a herczegség területén működő rabbikkal szemben semminemű főhatósági joga nincsen.

A községek államilag jóváhagyott alapszabályaikkal szabadon vezetik saját ügyeiket, csak hogy rabbijaikat s egyéb szolgálattelvő hivatalnokaikat a hatóság erősíti meg (1). Az állami felügyeletet a belügyminisztérium, s

¹⁾ Auerbach i. m. 378. l.

felsőbb fórum gyanánt az államminisztérium gyakorolja (2). Ezen felügyelet gyakorolhatása czéljából a berezeg kinevez egy Landesrabbiner-t (3). kinek szolgálati viszonyát s teendőit az államminisztérium szabja meg (4). és a ki mindazon községek rendes rabbija, melyeknek nincs hatóságilag megerősített saját rabbijuk; ezen községekben legalább egyszer az évben prédikálnia kell. 5. A Landesrabbiner engedélye nélkül külföldi rabbi nem végezhet a herczegség területén semmi funkeziót: előimádkozót s metszót csak jóváhagyásával, illetőleg előzetes megvizsgálása alapján fogadhatnak azon községek, melyekben nincs hatóságilag megerősített rabbi. (6). A Landesrabbiner az állampénztárból húzza fizetését s utazási általányát, a miért is utazásai alkalmával nem igényelhet a községektől költségmegtérítést (7).

23. Oldenburg.

Ezen herczegség zsidó községszervezete, mely a fenálló szervezetek közt a legkielégítőbb, az 1858 július hó 3-iki törvényen alapul. Irányelve az, hogy a kormány befolyása csakis államérdekek megóvására terjedjen ki, hogy a községek, mint autonom testületek, egymástól teljesen függetlenek s az országos zsidó érdekeket képviselő központi hatóságot maguk a községek választják.

A herczegség zsidó lakosai kilencz községbe osztattak be (1), melyek együttvéve alkotják a Jüdische Landesgemeinde-t. (2). Minden községnek van egy Synagogengemeinderath ja, mely elnökből s két előljároból áll, kiket az illető község szavazóképes tagjai válasz-

tanak meg (3). Ezen községi előljáróság feladata: a templom s iskolarend fentartása, a községi vagyon kezelése a Landrabbiner jóváhagyása mellett előimádkozó és tanító alkalmazása (4). A községek felügyelő hatóságát képezi a Jüdische Landesgemeinderath, melynek elnöke a Landrabbiner, tagjai pedig a kilencz községi elnök, s feladata: megválasztani s kinevezés végett a nagyherczeg elé terjeszteni a Landrabbiner-t, felügyelni a községek rendjére, községi előljárók elleni panaszokat elintézni s községi szabályzatokat felülvizsgálni (5). A Landrabbinert a nagyherczeg nevezi ki (6)

34. Baden.

A badeni nagyherczegség zsidó községszervezete a legrégebb a németbirodalmi tartományok szervezetei között s egyes keresztülviteli módozatoktól eltekintve az 1809 január 13-iki edictumon alapul.

Abból az elvből indulva ki, hogy «die Judenschaft des Grossherzogthums bildet einen eigenen konstitutionsmässig aufgenommenen *Religionstheil* unserer Lande» (1), a nagyherczegség zsidói beosztatnak községekbe (Orts-Synagoge) s kerületi községekbe (Bezirks-Synagoge), melyek felettes központi hatóságát a zsidó főtanács (Oberrath) képezi. Minden községnek tudományosan képzett rabbija s egy előljárója van; mindkettőt a kerületi kormány erősíti meg (XXX). A kerületi község élén egy Landrabbiner és két Land-Altteste áll, kiket a kormány erősít meg s kik a községek rendjére ügyelnek fel (XXXII). Az Oberrath egy elnökből, két kerületi rabbiból, két rendes s három rendkívüli kinevezett tagból áll (XXXIV). Az Oberrath megürese-

dett helyét a megmaradt tagok javaslatára a nagyhercegeg tölti be (XXXVI), a kerületi rabbikat és előljárókat az Oberrath javaslatára a kerületi hatóság(XXXVII). a helyi rabbikat és előljárókat pedig – előbbit a kerületi rabbi képesítése alapján – a kerületi előljáróság nevezi ki (XXXVIII).

Az 1812 május 4-én adott nagyhercegi rendelet folytán az Oberath mellett állandó kormánybiztos működik, ki képviseli az állami érdekeket s az Oberrath határozatainak állandó referense a minisztériumban.

Az Oberrath 1827 márczius 5-iki belügyminiszteri rendelettel reorganizáltatott s működési köre a következő három szakosztályba osztatott fel: I. foglalkozik az adminisztrációval, beosztja a kerületeket, felülvizsgálja a községek költségvetéseit, megerősíti, felfüggeszti, elbocsátja vagy nyugdíjazza a hivatalnokokat; ezen szakosztály felöleli az egész Oberrathot; II. vallásügyekkel foglalkozik s tagjai az Oberrath világi tagjain kívül még három rabbi; gondoskodik a zsidó hitelvek fentartásáról s terjesztéséről, a kultusz méltóságáról, a zsidók valláserkölcsei viselkedéséről; vallásos kérdésekben dönt lefelé s véleményt ad a kormány eziránti megkereséseire; ítélt kétes házassági s válási esetekben, s rabbijelölteket s tanítókat megvizsgál; mindezen ügyeknél a kormánybiztosnak s az Oberrath világi tagjainak csak tanácskozási joguk van; ha valamely ügy nem juthatna dűlőre, úgy szinódus hívandó egybe, melynek tagjai: az Oberrath, az ország valamennyi rabbija, s a három legöregebb kerületi előljáró, de ezen szinódusban is csak a rabbiknak van előntő sza-

vuk: III. iskolai ügyek tanácsa, a mely azonban 1862-ben megszűnt.

Az 1827 márczius I 3-iki miniszteri rendelet meghatározza a kerületi községek élén álló előljáróság hatáskörét, mely szermt közvetítik a kormány és Oberrath rendeleteit a községekkel, tanácskoznak a kerület valáláserkölcsi állapota felett s szükséges javaslatokat terjesztenek az Oberrath-hoz, valamint üresedésben lévő állások betöltését készítik elő a felsőbb hatóságoknál.

Az 1833 május 15-iki rendelet megváltoztatta az 1800. évi edictum rendelkezését a helyi községek előljárósága ügyében; e szerint minden községnek 3-7 tagú előljárósága van, melyet az egész község szavazóképes tagjai választanak, s a rabbi csak vallásügyekben hívatik meg a tanácskozásokhoz, mely esetekben azonban ő elnököl. Az előljáróság feladata: a szegényügy rendezése, községi költségvetés készítése, metszők alkalmazása s az Oberrath által ki-nevezendő előimádkozók és tanítók iránti előterjesztés, valamint a felsőbb hatóságok rendeleteinek végrehajtása

Mindezek után tekintetbe véve azt, hogy a rabbi állások betöltése egyedül a kormánytól függ, s hogy az Oberrath, mint központi hatóság költségei az állampénztárból fedeztetnek, valamint hogy az Oberrath minden tanácskozásán kormánybiztosnak kell részt vennie, könnyen képzelhető, hogy az állam még kultuszügyekben is érvényesítheti befolyását.

25. Beraunschweig

Ezen herczegség községei egymástól teljesen függetlenül, autonom jogkörrel, kormány-jóváhagyással el látott alapszabály szerint szervezkednek. A herczegség főközsége Braunschweig, melynek szabályzata 1853-ban hagyatott jóvá, s melynek S. §-a szerint: «die Gemeindeverhältnisse werden unter Ober Aufsicht des Stadt-Magistrats, resp. des herzoglichen Staats-Ministeriums: 1. durch das Vorsteher-Collegium (mely három tagból áll) 2. durch die Repräsentanten-Versammlung (10 tagú) 3. durch die Gemeinde-Versammlung geregelt;» az utóbbi csak előljárók s képviselők választása, alkalmazottak véglegesítése és a kultusz változtatása céljából gyűl össze. Braunschweig községen kívül csak Holzminden, Offenstem, Seesen, Stadtoldendorf és Wolfenbüttel városokban van kormány – hatóságilag megerősített szabályzat alapján szervezett község; ezen hat községben minden ott lakó zsidónak kell a község fentartásához járulnia. Az összes községek élén Landrabbiner áll, a ki egyszersmind Braunschweig helyi rabbija. A Landrabbiner-t a braunschweigi község szavazóképes tagjai választják, s a kormány megerősíti. A rabbi csak az előljáróság és képviselőtestület hozzájárulásával eszközölhet változtatást a kultuszban. Ha rituális kérdésekben véleményeltérés merülne fel a rabbi és előljárósága közt, úgy három külföldi rabbiból álló bíróság dönti el az ügyet. A rabbi csak kormány - engedélylyel bocsátható el (1841 december 29-én a városi tanács által kiadott Rabinats-Regulativ der jüd. Gemeinde zu Braunschweig).

26. Lippe.

Ebben a fejedelemségben, melyben még 1897-ben összesen 796 zsidó lélekszám volt, már az 1858 június 30-iki törvény szabályozta a községszervezetet. E szerint a fejedelemség összes zsidói egy gyülekezetet alkotnak Landjudenschaft címmel (13), de a szükséghez képest a kormány-jóváhagyással külön önálló községekre is oszhatnak ezen kereten belül (14). Minden zsidó valamely községhez tartozni s terheit viselni kénytelen (15). Elnökét az összes szavazóképes tagok gyűlése választja s a kormány megerősíti (17). Nagyobb községben a kormány jóváhagyásával a közgyűlés által kijelölt választmány választhatja az elnököt (18). A kormány jóváhagyását kell a községnek kikérnie új adók kivetésénél, kölcsön felvétel s ingatlanok eladásánál (19). Az összes községeket érdeklő ügyeknél a kormány tanácskozára hívja össze az elnököket, de a folyó ügyek intézésére az elnökök saját kebelükből három tagú bizottságot választanak (landjudenschaftlicher Ausschuss), melynek Detmoldban kell székelnie, s a mely képviseli a községeket s átveszi és továbbítja a kormány rendelkezéseit (21). Valamennyi község kultuszát a Landrabbiner vezeti; a templomszabályzatot a kormány hagyja jóvá s eldönti a rabbi és valamely község közt fölmerülő viszályt (22). A Landrabbiner állását az elnökök véleményezése alapján a kormány tölti be s fizetését a kormány felügyelete alatt lévő zsidó központi pénztárból húzza (25-27).

Ezen 20-25. pontig tárgyalt csoportban találjuk meg a német birodalom zsidóinak községszervezetei

között az aránylag legkielegítőbb szervezetet. A községek központi vezetés céljából szervezve vannak, de nem az állam kezében van a központi vezetés, hanem a községek autonóm jogának meghagyása mellett szabad választás hozza létre a vezető hatóságot; az állam, természetesen jogánál fogva a legfőbb felügyeletet gyakorolja, melynek következtében a központi főhivatalok betöltésénél fenntartja a megerősítés jogát.

Ha ezután még tudjuk azt, hogy Szász-Altenburgban, hol egészen 40 zsidó lélek van, Eeussban, hol 205, Schaumburg-Lippe-ben, hol 222, Koburg-Gothában, hol 580, Brémában 1057 és Mecklenburg-Strelitzben, hol 489 zsidó lakik, egyáltalán nem létezik községszervezeti törvény s a községek mint magántársulatok csakis a magántársulatokra vonatkozó állami törvények keretében szervezkedhetnek, úgy immár teljes fogalmat alkothatunk a nagy Németbirodalom területén fennálló községek szervezeti viszonyairól.

Huszonöt féle szervezet keretében mozog a német zsidók hitközségi élete: egyik sem. követte a másikat, mind külön-külön fejlődött ki a helyi tartományi viszonyokból. A szertehúzó teljes szervezetlenségtől egészen a helyi és korviszonyoknak megfelelő legkielegítőbb szervezetig megtalálható a német birodalomban a községszervezet minden képzelhető alakja De mindezek közt – Elzász francia szervezetétől eltekintve – állami felügyeleti jog fenntartása mellett teljesen autonóm szervezet csak Oldenburgban van, egyebütt, ha már szervezve vannak is a községek, vagy maga a kormány tartja kezében a községek igazgatásának gyeplőjét, vagy a községek mellőzésével a kor-

mány által kinevezett s befolyása alatt lévő központi hatóság intézi a községek ügyeit.

Legújabbán két érdekes mozgalom köti le a német zsidóság figyelmét. Az Allgemeine-Zeitung des Judenthums 1900. évf. 45. számában dr. Philippson Márton tekintélyének s befolyásának egész súlyát latba vetve azzal az indítvánnyal lépett fel, hogy a zsidó közérdekek megbeszélése s az állam iránt táplált igények hatóságos támogatása céljából évenként egyetemes gyűlést tartsanak a német zsidók. Az indítvány erős visszhangot keltett, élénk érdeklődéssel tárgyalják azt a felekezeti lapok, annak kapcsán új eszmék merülnek fel, melyek mind azon egy pont körül csoportosulnak, hogy felpanaszolják a birodalmi zsidóság széttagoltságának hátrányait s a felekezeti érdekek megvédését az összbirodalom zsidó lakosságának együttes fellépésétől remélik. Ez idő szerint, a mikor a mozgalom még nem öltött határozott alakot, még a jövő titka, hogy mi lesz annak végeredménye, de valószínű, hogy valamilyen egyetemes szervezkedéshez fog vezetni, melyet előbbutóbb, mint a birodalom összes zsidóinak közvetítő fórumát a kormány is el fog ismerni.

A másik mozgalom, mely nem maradhat kihatás nélkül a német zsidók községi szervezetére, a birodalmi gyűlés cenztrumpártjának «türelmi javaslata», mely eddig ugyan még nem került nyílt parlamenti tárgyalás alá, de már is magas hullámokat vert fel az összes politikai pártokban. A javaslat szerint: minden német alattvalónak szabadjában álljon bárhol a birodalom területén vallásgyakorlatra egyesületet alkotni s teljes vallásszabadsággal házi vagy nyilvános isten-

tiszteletet tartani (1. §.); vallásközösségeknek, melyek a birodalom valamely részében nyilvánosan el vannak ismerve, szabadjon a birodalom bármely más részében minden állami, vagy hatósági beavatkozás nélkül istentiszteletet tartani (5. §.), s hogy azon elismert vallásoknak szabadjon a lelkészi hivatalokat a mennyiben azok nem az állam pénztárából tartatnak fen – minden hatósági megszorítás nélkül külföldi egyénekkel is betölteni. (7. §.)

Nem lehet ma még jóslásba sem bocsátkozni, hogy minő sorsra jut majd a javaslat; de ha esetleg győzelmesen kerül ki a parlamenti vitából, úgy a legközelebbi jövőben nagy változások is várhatók a zsidók községi szervezetében. Mert ha egyrészt szabad tér nyitatik a különböző vallásos irányzatúaknak egy és ugyanazon város területén különálló községek ké csoportosulni, úgy másrészt porosz, vagy bajor területen is nyilvános vallás közösségnek kell elismerni azt a zsidóságot, mely badeni, vagy württembergi területen a nyilvánosság jellegével bír; s ha egyrészt külföldi rabbik, kántorok s egyéb hivatalnokok elől nem lehet majd a sorompókat lebocsátani, úgy másrészt hatály átkeli veszítene ama szászországi törvénynek is, mely eltiltja az állatok rituális levágását. E javaslat törvényerőre emelkedésével az egész német birodalom zsidósága egy törvény hatása alatt élne, mely idővel az egész birodalmi zsidóság egységes községi szervezetéhez vezethet.

III. Hollandia¹⁾

Egy európai államban sem élveztek a zsidók oly nagy szabadságot, mint Hollandiában, mely megnyitotta kapuit a spanyolországi kiűzöttek előtt s nyugalmas otthont biztosított a hazátlan menekülők számára. Az amsterdami községet spanyol-portugál kivándorlottak alapították és az oda menekült s a zsidóság kebelébe visszatérni akaró kényszerkeresztények gyarapították. 1593-ban, miután Németalföld föllázadt II. Fülöp ellen s lerázta magáról a spanyol igát, érkeztek Amsterdamba az első marranok, kiket Móse Uri vett föl a zsidóságba s a kik már 1597-ben templomot is építettek, melyek «Béth Jákob»-nak neveztek el. A község rövid idő alatt annyira nagyobbodott, hogy már 1610-ben még egy templom épült, melynek («Névé Salom» volt a neve.²⁾

Mindkét templomnak külön elöljárósága és rabbinátsusa volt. A XVII. század első felében Menasse b.

¹⁾ A hollandiai zsidók községezetének ismertetéséhez a lost, Neuere Geschichte (1815-1845) II. köt. 87-108. lapjain közlöttek és Dr. Lewenstein T. úr haagai főrabbi, valamint Dr. de Hartog L. úr, az amsterdami egyetemen az államjog nyilvános rendes tanára és a «Verordeningen voor het Nederlandsch-Israëlitisch Kerkgenootschap» gyűjtemény szolgáltatták az adatokat.

²⁾ Back, Die Entstehungsgeschichte der portugiesischen Gemeinde i. m. Amsterdam und Rabbi Menasse ben Israel. Frankfurt a/M. 1888. 8. 1.

Izrael volt a Névé Salom-templom rabbija, kinek Saul Morteirával, a Béth Jákób-templom rabbijával végzetes viszálya támadt, a mely viszályt történetiróink személyes okokra vezetik vissza. Tényleg azonban sokkal mélyebben rejlett az ok, mely harczra ingerelte a két tudóst, s mely hangos vádat emel az amsterdami község vezetői ellen a történet ítélőszéke előtt.

Ugyanis az évtizedeken át kereszténységben élő marranok már egészen beleélték magukat oly nem-zsidó szokásokba, melyek nem voltak összeegyeztethetők a zsidó hagyományos szigorú törvénnyel. «Velük esznek-isznak, beretválnak, korcsmákba s színházakba járnak» tör ki Saul Morteirából a vallásos fájdalom, mely alaptónusát képezi prédikációinak, mikkel a marranok meggyökeresedett szokásait ostromozva, nem a szeretet gyöngédségével igyekezett a szigorú observanciát megkedveltetni a hozzá nem szokott áttértekkel, hanem a türelmetlenség pusztító tüzével akarta fölemészteni immár lényükké vált s öntudatlanul is megnyilvánuló szokásaikat. De Menasse ben Izrael maga is született Marran volt, a ki nemcsak természetes részvétellel viseltetett sorsüldözötte testvérei iránt, de meg is értette a marranok öntudatlan, szándék nélküli tévelygéseit, ő tudta azt, hogy minő emberfölötti erő szükségeltetik a kereszténységben nevelt s már természeté vált hajlamok leküzdéséhez és Menasse nagyobb elnézést tanúsított, több szeretettel gyakorolta a rabbi hatalmát. Saul Morteira mondta ki a halhatatlan Spinoza fölött is 1659 július 27-én a Nagy Átkot, a mely időben Menasse ép Londonban tartózkodott, hogy Cromwellel a zsidóknak Angliába való befogadása

íránt tárgyaljon; Menasse bizonyára megakadályozta volna a bölcsező kiközösíttetését, a minék legékesebben szóló bizonyítékát nyújtja az, hogy távollétében elégitette ki Saul az áldozatra vágyó türelmetlenséget.¹⁾

Spinoza tragikuma szomorú illusztrációját képezi a községi előjáróság két századon át kifejtett hatalmaskodásának. Igaz ugyan, hogy ha valahol, úgy Amsterdamban gyakorolták az előjárók (Parnassim) valóban az igaz ügy érdekében, a hit megerősítése céljából jóhiszeműleg a félelmetesen korlátlan hatalmat, mely alatt a XVIII. század folyamán letelepült s külön községgé szervezkedett német zsidók, kik hazájukban nem voltak hozzászokva ahhoz a kíméletlen türelmetlenséghez, szintén sokat szenvedtek. Az egész község, portugálok és németek, egyaránt vágyakoztak már egy jobb kor után, melyben államtörvény fogja megtörni az előjárók hatalmát.

Végre 1795 márczius 4-én bevonultak Amsterdamba a francziák s kihírdették a polgári egyenjogúságot. Ám a német és portugál községek előjárói manifesztumot bocsátottak ki, mely a szabad jogot zsidóellenes valaminek tüntette fel, a mennyiben ki fogja vetköztetni a zsidókat sajátos mivoltukból. E nyilatkozat ellen, melyet néhány nap alatt 600-an írtak alá, állást foglalt a művelt elem s a község kettészakadása elkerülhetetlenné vált. Az ósdiak nem akartak megválni autonóm előjogaiktól, különösen nem az önálló zsidó bíróságtól, csak azért, hogy egyes «vallástalanok» állami szolgálatba léphessenek. Mindkét párt a kor-

¹⁾ Back, i. m. 15. 1.

mányhoz fordult tehát, melynek tagjai közül a hollandiak kik a zsidókat még régi jognélküli helyzetben szerették volna látni – az ósdiakat pártolták, holott a francziák a polgáriasuló zsidók törekvéseit mozdították elő. Végre a francia befolyás győzött, a zsidók emancipáltak, megszűnt a községi bíraskodás s megalakult külön templommal a reformközség, mely utóbbi annál elkeseredettebb harcot intézett fel, minél inkább vált nyilvánvalóvá, hogy a szakadás nem is vallásos okokból történt, hanem egyedül az előljárók hatalmának megtöréseért. Az új község befolyásának ez sikerült is. 1798 márczius 16-án a kormány hatósági bizottságot küldött a régi templomba s kihirdette azt az ítéletét, mely: «... megrója az előjáróságot, a miért az alkotmányos törvény ellenére is polgári bíraskodást gyakorol. A kormány nem akar vallási belügyekbe avatkozni, de megszünteti a régi hatóságok által jóváhagyott községi határozatokat, melyek világi hatalmat adnak az előjáróságnak. így pl. a régi határozatot, mely szerint minden községi tagnak aláírásával kellett köteleznie magát arra, hogy feltétlenül engedelmeskedik az előjáróknak; vagy azon 1737. évi határozatot, mely ezer forint büntetést szab azokra, kik ellenszegülnek az előjáróknak; továbbá az 175[^]. évi határozatot, mely kizárja a község kötelékéből azokat, kik megesett nőekkel lépnek házasságra; továbbá azon 1743. évi határozatot, mely 25-100 frtig terjedő bírságot szab azokra, kik nem az előljárók által megjelölt «büdös» Mikwa-t használják, valamint azon 1730-ban hozott határozatot, mely két heti börtönt s másodszeri ismétlés esetén nyilvános megkorbácsolást

szab ki azokra, kik nem a község hivatalos mézszárszé-
keiben vásárolnak húst. Mindezeket most megszünteti
a kormány, de egyszersmind felozlatja az előjáróságot
is s egy öttagú ideiglenes bizottságot nevez ki a köz-
ség vezetésére.»

Az új községben nagy örömet szült ez az ítélet, de
annál nagyobb volt a harag a másik részen s elkesere-
detten folyt a harcz mindaddig, míg Napoleon erős
kézzel Hollandiára is el nem rendelte 1808 deczember
17-én a francia mintára megalkotandó központi con-
sistoriális községi szervezetet. Azonban a német és
portugál községek közt sokkal mélyebben gyökerezett
egymás iránt a gyűlölet, hogysem akár egy Napóleon-
nak is sikerülhetett volna a községek egyesítése. A leg-
főbb, a mit keresztül lehetett vinni, csak a vegyes con-
sistorium volt.

Ámde ez a rendszer sem tartott sokáig; Németalföld
1813-ban függetlenítette magát Napoleon uralma alól
s az új németalföldi király, I. Vilmos, már 1814 június
12-iki rendeletével megváltoztatta a községek szerve-
zetét. Ezen rendelet megszüntette a francia consisto-
riális rendszert, a zsidók szabadjára bízta, hogy a német
vagy portugál községekhez akarnak-e tartozni, beosz-
totta az ország községeit helyi- (örthche Synagogen-
Gemeinden, kör (Bing-S.-G.) és főközségekbe (Haupt-
S.-GJ, mely utóbbiak egyenként vagy egyesülve alkot-
hattak főrabbi kerületeket (Ressorten). Az összes község-
ek fölé 1817 július 6-iki rendelettel egy központi fő-
bizottság (Hoofdcommissie tot dezaken der Israëlieten)
helyeztetett, melynek tagjait a király nevezte ki, s a
mely bizottság feladata volt a községek fölötti ellen-

őrzést gyakorolni, a fővezetést intézni s közbenjárni a községek s a kultuszminisztérium között. Ebbe a főbizottságba, mely hat tagból állt, Amsterdamból 2 (1 német s 1 portugál), Haagából 1, Rotterdamból sa többi főközségből összesen két tag nevezetett ki.¹⁾

A községek egymáshoz való viszonyát és vezetését az 1815, 1816 és 1821-ben kiadott királyi rendeletek szabályozták. Ezek szerint:

A *köközségek* élén «nagy egyháztanács» (Grosser Kirchenrath) állt, mely előljárákból (Parnassim.), vénekből (Kirchenälteste), képviselőkből (Notables) s az országos főbizottságnak az illető főközségből kinevezett tagjaiból alakult. Az előljárákat, kik hárman voltak, a nagy egyháztanács választotta saját kebeléből s hivatalos idejük lejárta után «vének»-ké váltak, kiknek kötelessége volt az új előljárákat betanítani a hivatal vezetésére s őket akadályoztatásuk esetén helyettesíteni. A képviselőket a kultuszminiszter nevezte ki.

A *körközségeket* 2 előljárá (Manhig)és 1 vén vezette, a *helyi községeket* pedig, nagyságukhoz képest 1 vagy 2 Manhig. Ezen Manhigokat az országos főbizottság nevezte ki oly módon, hogy a kerületi gyűlések választottak egy háromtagú bizottságot, mely kétszer annyi jelöltet terjesztett fel az országos főbizottsághoz, a hány tisztség-üresedés volt a hely- vagy körközségben. A kerületi gyűlést a főközség nagy egyháztanácsa s a körközségek vezetői alkották.

Ezen szervezet mellett a községek tagjainak semmi-

¹⁾ Allgemeine Zeitung des Judenthums XV. évf. (1851) 305. l. és III. évf. (1839) 338. l.

nemű befolyása nem volt a község vezetésére s főleg közvetlenül a kormánytól függő országos főbizottságnak volt korlátlan hatalma a községek felett, különösen a mióta szigorú rendelet tiltotta el a főabbikat a községi adminisztrációba való beavatkozástól.

A községek tagjai lehettek vagy bejegyzett tagok, vagy csak otllakók (Congreganten); az előbbiek a község nyújtotta minden jogot élvezték, tisztségekre voltak kinevezhetők s vallási czeremóniáknál előnyben részesültek; az utóbbiak csak adót fizettek.

A községek kebelében fölmerült czívódásokat az országos főbizottság intézte el.

A kerületi főabbikat a főközségek nagy egyháztanácsa választotta s fizetésükhöz tetemes évi szubvencióval járult az állam.

1835 október 6-iki királyi rendelet rabbi-bizottságot létesített, rabbik megvizsgálása czéljából: e bizottság: 1. 5 rabbi és 6 notables-tagból állt; 2. notables-tagjainak fele a portugál, fele a németalföldi zsidó szeminárium vezetőségéből – mely utóbbi intézet 1741-ben alapítottatott s 1830 április 29-iki királyi rendelettel állami intézménynyé lett – s az amsterdami zsidó iskolabizottságból választatott, 3. nyelvválasztást a főcommissio eszközölte évenként. A vizsgálat négy fokra terjedt ki: 1. tanulók (talmid), 2. magyarázók (darsanim), 3. szónokok (magidim) és 4. rabbi (mórim) vizgájára; 1837 Június 3-iki királyi rendelettel a magi dim két fokba osztattak s csak az első fokú vizsga után bocsátattak Mórim-vizsgára, melynek tárgyai: hollandiai nyelv és földrajz, algebra és geometria, héber nyelv, biblia s magyarázatai, zsidó vallásbölcshészet és törvény

gyűjtemények, mely utóbbiból írásbeli dolgozat is készíthető, szónoklat hollandi és héber nyelven. Egy 1886 márcz. 8-iki királyi rendelet 5 évig élvezhető ösztöndíjat engedélyez rabbijelöltek számára, mely rendelet 8. pontja szerint: Ha a stipendista eredménynyel. teszi le utolsó vizsgáját, ezüstérmét kap, melynek egyik oldalán: ókori oszlop, rajta Dávid hárfája s pajzsa, mellette öreg fa fiatal hajtással, a fához támasztva a Tíz Ige látható; az oszlop bal oldalán Juda oroszlánja áll, mely Németalföld czímerét tartja; körirata a királyi rendelet dátuma: a'másik oldalon: koszorú, Toegevoegen door de Hoofd-Commissie tot de Z. d. Isr. körirattal, melynek közepébe a stipendista neve vésetik. Az 1837 június 3-iki rendelet arról is intézkedik, hogy mely testületek választják a rabbikat, kiknek fölvételi okmányát a főbizottság állítja ki.

Végre még megemlíthető, hogy 1817-ben hivatalos pecsétet is kaptak királyi rendelettel a főközségek s az országos főbizottság: arany mezőn arany oroszlán, mely fején koronát, egyik kezében egy köteg nyilat, másikban pedig kettős Dávid-pajzsot tart, az illető főközség köriratával; az orsz. főbizottság pecsétjén ezenkívül még az országos czímer is meg volt.

Ennek a szervezetnek az 1848. évi németalföldi alkotmány következtében meg kellett változnia Az alkotmány 164-170. §-a teljesen felszabadítja a vallásgyakorlatot s egyházyülekezeteket az állami felügyelet alól, de meghagyja az egyházak szerzett jogait, az állami segélyre vonatkozólag.¹⁾ Az állam és egyház teljes

¹⁾ A 1(58. §.: Les traitemens, pensions et autres revenus

különválasztásának elve szükségessé tette az országos Hoofd-Commissie felosztatását s a községek szabad választási jogán alapuló szervezkedést. E célból a vallásügyi miniszter 1850-ben egy 25 tagú bizottságot hívott egybe Haagába, mely bizottság 12 tagja a főközségek vezetői közül, 13 tagja pedig a községek összes nagykorú tagjai közül voltak választandók. A bizottság össze is gyűlt, tanácskozott is, de eredménytelenül; lehetlenség volt egységes szervezet megalkotása tekintetében megállapodásra jutni. Kettős oka volt ezen szertehúzásnak: 1. nem lehetett egyesíteni a német és a portugál községeket, 2. nem akarták a megalkotandó szervezetben az amsterdami községnek – mely anyagilag és szellemileg, valamint lélekszámban is egymaga fölülmúlja az ország összes községeit – az őt megillető praepotentiát megadni.

Ezen akadályok folytán a községek nem szervezkedtek, de az állam alkotmányos visszavonulása a községi belügyekbe való beavatkozástól, szükségessé tette, hogy a községek önmaguk alkotta alapszabályok szerint alakuljanak meg s a továbbra is fennmaradt Hoofd-commissie útján közlekedtek a kormányhatósággal.¹⁾

quelconques, dont jouissent actuellement les différentes communions et leurs ministres, leur sont garanties. II. peut être alloué aux ministres des cultes, qui, jusqu'ici, ne jouissaient point d'un traitement sur le trésor public ou dont de traitement était insuffisant, un traitement ou une augmentation sur le traitement existant. – (Tripels, Les Codes Néerlandais. Maestricht, 1886. 21. l.)

¹⁾ Allg. Zeit. d. Jud. XXI. évi". (1852) 50G. 1., Die Neuzeit II. évf. (1862).

Vége 1870-ben sikerült az ellentéteket annyira kiegyenlíteni, hogy a Hoofdcommissie feloszlatott s helyébe a «Centrale Commissie tot de algemeine Zaken van het Nederlandsch-Israëlietisch Kerkgenootschap» létesített, mely főhatóságát képezi a községeknek, kiegyenlíti viszályait, közvetíti ügyeiket a kormánynál.

A községek teljesen függetlenek az államtól, a mi azonban azzal van megszorítva, hogy alapszabályaikat a kormány jóváhagyása alá kell bocsátaniok s hogy külföldi csak királyi megerősítéssel foglalhat el főbbi állást.

A község az államhatósági kerületek szerint képez községkerületet; Friesland, Groningen, Overnysel, Gelderland, Utrecht, Nord-Holland, Zeeland, Brabant, Limburg és Jüd-Holland kerületek képeznek egy-egy községet, melyek két főkerületbe a haagai és rotterdami – vannak beosztva A főkerületek élén a községek által választott választmány áll, mely a kerület közös érdekeit képviseli, a főbbit választja s a főkerületek választmányaiból alakul a kormány által elismert Central-Commissie, mely a folyó ügyek elintézésére saját kebeléből «állandó bizottság»-ot választ.

Az országgyűlés az évi budget-tárgyalás alkalmával szavazza meg a községeknek adandó szubvencziót.

IV.

Belgium.

Sok hányattatás után jutott a belga zsidó községek szervezete a mai szilárd állapotokhoz. Maga Belgium

is sokféle uralom alá jutván rövid bárom évtized alatt, természetes, hogy a zsidók viszonya az államhoz és községeik szervezete szintén megváltozott az uralom változásával. 1704-ben francia uralom alá jutott, mely 1814-ig tartott, a midőn a hollandiai királyságba kebelezhett be, majd pedig az 1830. évi belga forradalom a fennálló belga királyságot hozta létre.

Ezen politikai alakulásoknak megfelelően Napoleon, 1808. évi legelső consistoriális beosztás alkalmával, egész Belgiumot a rajnavidéki ore veld-i consistorium alá helyezte,¹⁾ de Napoleon bukása után Hollandiához csatoltatván, az egész belgiumi zsidóság a hollandiai Hoofdcommissie vezetése alá jutott. Ezen idő alatt egész Belgiumban csak két templom volt, Brüsszel és Maastricht-ban, s rövid megszakítással mely időben, 1818-ban Maastricht-nak is volt rabbija – az egész belga zsidóság a rotterdami rabbínátushoz tartozott.²⁾

A belga szabadságharcz 1830-ban meghozta a zsidók egyenjogúsításával a község-szervezetet is. I. Lipót belga király, ki 1833-ben nőül vette Lajos Fülöp francia király leányát s országában francia mintára rendezte a viszonyokat, 1835. év január 1-én adta ki a Reglement pour l'organisation de le Communauté des Israélites de Belgique község-szervezeti szabályzatot,³⁾ mely szerint az egész belga zsidóság egy consistoriális kerületet képezett, minden zsidónak a kerülethez tartozó helyi

¹⁾ Halphen, i. m. 56. l., Alig. Zeit. d. Jud. VI. évf. (1842) 143. l.

²⁾ Monatschrift f. Gesch. und Wiss. d. Juden. I. évf. 547. l.

³⁾ Jost, Neuere Geschichte (1815–1845) II. k. 141. l.

községbe kellett magát fölvetetnie; a községek tisztségének betöltése választás útján és consistoriális megerősítés alapján történt; a consistorium a főrabbitól s 8 tagból állt, kik közül ötöt maga Brüsszel választott: a főrabbit az összes belga adófizető zsidók választották.¹⁾

II. Lipót király a katolikus egyház kiadásainak fedezéséről szóló 1870. évi márczius 4-iki Loi sur le temporel des Cultes czímen ismert törvény 18. szakaszában ugyanazt a rendelkezést a protestáns, anglikán és zsidó egyházakra is kiterjesztette, a mely szerint minden helyi község évenként négy példányban köteles a városi tanácsnál benyújtani költségvetését (1), melyet a polgármester észrevételek kíséretében fölterjeszt a megyei biztosnak (2), a ki ismét a kormányzó útján a püspökhöz juttatja, a püspök állapítja meg s hagyja véglegesen jóvá a hitközség költségvetését (3).

Az 1871 február 23. törvény a zsidó egyházra vonatkozólag elrendeli, hogy a fent említett püspöki hatóságot a központi consistorium képviseli (4), s hogy Brüsszel, Anvers, Gand, Liége és Arlon központokkal öt községkerület létesíttetik vezető bizottságokkal (conseil d'administration) a hitközség anyagi érdekeinek kezelése céljából (1).

Ezen bizottságok hatáskörét az 1876 február 7-iki törvény szabja meg; tagja a bizottságnak: 1. a rangban legelső hitközségi hivatalnok, 2. Brüsszelben G, a többi kerületben 4 választott hitközségi tag (1). A bizottsági tagokat az összes 21 évet múlt és egy év óta a kerület-

¹⁾ Monatschrift f. Gesch. u. Wiss. d. Juden. II. évf. 270. l.

ben lakó hitközségi tagok közgyűlése választja (2). A bizottság munkarendjét s szabályzatát az igazságügyi miniszter erősíti meg (10), s határozatait a központi consistorium véleménye alapján a kormányzóság hagyja jóvá (12). A bizottság választja, felfüggeszti és elbocsátja a község hivatalnokait s megállapítja fizetésüket, valamint szolgálati szabályzatukat; kötelességmulasztás esetén jelentést tesz a központi consistoriumnál, mely a bizottság útján hajtja végre a büntetést; vezeti továbbá a község összes ügyeit, gondoskodik a jövedelem befolyásáról, fentartja a templom-rendet s képviseli kifelé a községet. (Az 1878 április 5-én jóváhagyott szabályzat 13--15. §§.).

Az egész belga zsidóság közérdekeit a Brüsszelben székelő Consistoire Central képviseli, melynek tagjai: 1. a főrabbi (Grand-Rabbin), 2. a brüsszeli község által választott 6 laikus tag, 3. annyi laikus tag, a hány vidéki községkerület van. (Az 1892 április 24-én elfogadott Règlement du Consistoire 1-3. §§.). A laikus tagok 3 évre választatnak (4-5) a községek valamennyi tagja által (6). A consistorium minden évben közgyűlésbe hívja össze a brüsszeli község tagjait s külön-külön a kerületi községeket, hogy számot adjon évi működéséről s megválasztassa az évenként kilépő consistoriumtagot (7-8). A Consistorium hagyja jóvá a hivatalnokok választását, a községi szabályzatokat, megállapítja a főrabbival a liturgiát, jóváhagyja az adókimutatást s ellenőrzi a jótékonyági intézményeket (11). Egész Belgium részére egy főrabbi van, kinek címe: Grand-Rabbin de Belgique (17), kit az összes községeknek a consistorium által Brüsszelbe egybehívott közgyűlése

választ meg (18). A főrabbinak legalább 25 évesnek, theologiai doctornak (Morenu, docteur en théologie kell lennie s két próbabeszédet kell tartania a brüsszeli templomban (22). Hivatalba lépése előtt a consistorium ünnepélyes gyűlésén fölesküszik az ország törvényeire s pontos hivataloskodásra (23) s installációjáról jegyzőkönyv terjesztendő fel az igazságügyi miniszterhez (24). A főrabbi intézi az összes vallási ügyeket (25), megvizsgálja a vallásos szolgálatra jelentkezőket, kiknek a consistorium tudomásával képesítést ad (26), körutazást végez a községekben s jelentést tesz a consistoriumnak a községek vallásos állapotáról (27). A consistorium a kerületi bizottság ajánlatára rabbi-állást szervezhet valamely kerületben, mely állást a kerületi közgyűlés tölti be választás útján (28). Ezen szabályzatot csak az összes belga községek közgyűlése változtathatja meg (32).

A consistorium templomrendet (Règlement Synagoga) is bocsátott ki, mely irányadó az összes községekre.

V.

Dánia¹⁾

Dánia zsidó lakosságának községszervezete nagyobbra még ma is az 1814. évi márczius 29-iki törvényen alapszik. Eladdig külső polgári vonatkozásaikban a legszigorúbb ellenőrzés alatt álltak, községi belügyeiket

¹⁾ Ezen ország községszervezetének adatai Henning Matzen és Johannes Tinn: Haandbog i den danske Kirkeret. Kopenhága, 1891. 924-936. 11. foglaltatnak.

azonban szabad önrendelkezéssel intézték. A községi és egyházi vezetésbe az 1814. évi szabályzattal nyúlt szigorúan az állam, oly célból, hogy a fokozatos nevelés útján alkalmassá tegye a zsidó lakosságot az emancipációra, mely abban az évben meg is adatott Dánia zsidóságának.¹⁾ Ma e szabályzat nem minden zsidóra kötelező, minthogy az 1857. és 1877. évi rendeletek megengedik a községből való kilépést s istentisztelet tartása céljából a külön egyesülést: ezen kilépettekre nem kötelező a szabályzat, de azok nem is élvezik azon jogokat, miket a törvény csak az elismert zsidó községek tagjainak nyújt.

Az 1814. III. 29. szabályzat 10. pontja szerint a király nevezi ki a községek rabbijait (Priester) s a Kopenhágában székelő főrabbit (Oberster-Priester); a rabbik hivatalos működésükben alá vannak rendelve a főrabbinak, kik valamennyien mint királyi hivatalnokok csak a király iránt tartoznak felelősséggel. A 18-ik pont szerint hivatalos anyakönyvet kell a rabbiknak azokról vezetni, kik a kormány által approbált vallástankönyv alapján vallásvizsgát (confirmatio) tettek, mely vizsga nélkül nem tehet bíróság előtt senki esküt, nem házasodhatik, nem kap iparjogot s nem rendelkezhetik szabadon vagyonával.

A községeket, melyeknek jegyzőkönyveit a városi hatóságok vizsgálják felül, választott előljárók vezetik,

¹⁾ L. Jost, Neuere Geschichte II. k. 7. J. és Wolf, Gesch. il. Isr. Cultusgemeinde i. m. Wien (1820-1860) 44. I, Cohen, De mosaiske Trøsbekjenderes Stilling i Danmark. 1837. (Allg. Zeit. (1. Jul. II. évf. 219. 1.)

kiknek feladnia: 1. a hatóságok kérdéseire informált) választ adni, 2. a belügyi minisztérium által jóváhagyandó állandó költségvetést elkészíteni, 3. bevételekről s kiadásokról pontos könyvet vezetni, melyet évenként a városi hatóság által ad hoc kinevezett két községi tag felülvizsgál, 4. a község összes gazdasági ügyeit intézni, 5. alkalmazni valamennyi községi hivatalnokot, 6. a községet bíróság előtt képviselni és 7. a szegények segélyezéséről gondoskodni. (5-11).

Az előjáróság mellett külön templom-bizottság, iskolaszék és két tagú adókiivető-bizottság működik; az utóbbiakat évenként a városi hatóság nevezi ki (14-17).

A fennálló istentiszteleti rendet: Agende for det mosaiske Træssam funds Synagoge i Kopenhagen, melyet Wolff kopenhágai főrabbi készített, még 1833-ban approbálta a kormány.

VI.

Angolország.¹⁾

Az angolországi zsidók községszervezete mai napig egymástól teljesen függetlenül két irányban épült fel: a London területén fennállt külön községek (zsinagógák) egyesülése tekintetében (United Synagogue) s az ország valamennyi községének képviselőjében közérdekek előmozdítása céljából (The Board of Deputies of the British Jews). Egymástól egészen független e két

¹⁾ Az itt közölt történeti vonatkozások a londoni Egyesült Zsinagóga kiadásában megjelent Bye Laws of the Constituent Synagogues szervezeti szabályzat előszavában foglaltak.

intézmény s a mint egyeseket nem kényszerít az államtörvény, hogy valamely községhez tartozzék, épügy a községek szabadságában áll az is, hogy részt akarnak-e venni az országos képviseletben, vagy nem. Mindkét intézmény, bár állami jóváhagyással, de a résztvevők szabad hozzájárulása s egyezkedése alapján működik.

Lássuk előbb a londoni községek szervezetét.

A zsidók előtt, Angolországból a 18. században történt kiűzetése után, csak a 17. század közepén nyitotta meg Cromwell Olivér az angol kikötőket. Hamburgban és Amsterdamban élt portugál zsidók voltak az első letelepülők, kik a Ring-Street-en rendeztek be egy szobát imahelyiség gyanánt. Majd mind nagyobb számban jöttek Londonba a német zsidók is, kik, nyelvben s szokásban eltérve a portugáliaktól, külön egyesültek, a Duke's Place-on egyenest istentiszteleti célra épületet emeltek, mely 1722-ben felszenteltetett, 1767-ben kibővítettet, majd a tagok rendkívüli felszaporodása következtében leromboltatván, 1790-ben ugyanazon helyen kétszer akkorára újból felépítettet. Ez a templom a londoni német zsidók templomai közt a legrégebb s a legnagyobb volt; azóta a népesség szaporodásához mértén több templom épült, de épen régiségére való tekintettel ez a Duke's Place-i, most is Great Synagogue-nak nevezett templom képezte a zsidó községi élet középpontját.

Ezen Great-Synagogue legelső sarjai a Hambro- és New-zsinagógák voltak, de ezen községek érdekei anynyira szerteágaztak, hogy már kezdettől fogva vonakodtak ugyanazon hatóság által kormányoztatni. Mindegyik zsinagógának meg volt a maga rabbija, ki saját hívei

fölött tekintélyt gyakorolt s függetlenül Ítélezett: mindegyik zsinagóga féltékenyen örködött a zsinagógák szaporodása ügyében, nehogy saját pénztáruk kárt szenvedjen. Az első lépés közös működés felé 1758-ban történt, midőn a Great- és Hambro-zsinagógák közös Chiefrabbit alkalmaztak mindkét gyülekezet feletti joghatalommal. A legközelebbi kísérlet 1805-ben Hirschel Salamon Chiefrabbi kezdeményezésére történt, a ki létrehozta a Great-, Hambro- és New-zsinagógák társulását szegények segélyezése céljából. Ezen egyezség a City három gyülekezete közt fennállott 1834-ig, a midőn a szerződés pontozatait kibővítették s a közös működést kiterjesztették nemcsak a jótékonyági, de a vallási feladatokra is s a költségek közös fedezésére oly módon, hogy a Great-zsinagóga viselte a közös teher felét, másik felét pedig a Hambro- és New-zsinagógák. Mindegyik zsinagógának eltiltatott ekkor olyanokat tagul felfogadni, kik a szerződött zsinagógák valamelyikéhez tartoznak s az illetőknek még templomulést sem szabadott bérbe adni. Ezen határozat sok zavart idézett elő, minthogy idővel a tagok szaporodása folytán nemcsak újabb templomokat kellett építeni, de a lakásviszonyok sem engedték meg, hogy sokan abba a templomba járjanak, melynek bejegyzett tagjai voltak, de a mely nagyon távol esett lakásuktól. Leányzsinagógák (Branch) keletkeztek tehát London nyugati, északi és déli részeiben, melyek ha képvisellel s adófizetéssel össze is voltak kötve az anyazsinagógákkal, úgy csakhamar bekövetkezett önállósításuk veszélyeztette az anyaközségek fennállását, minthogy sokan a gazdagabb tagok közül más kerületekbe költöztek, hol keve-

sebb adót fizettek. Végre 1866-ban Adler Chiefrabbi indított mozgalmat az egyesülés tekintetében, melynek eredménye csakhamar az lett, hogy miután az egyes községek elfogadták az egyesülés elvét, képviselőket küldöttek ki a szervezés megállapítása céljából. A szervezet 1868 április 19-én az összes zsinagógák közgyűlése elé terjesztett, mely a szabályzatot elfogadván, a Charity Commissioners for England and Wales útján 1870 február:26-án fölterjesztett a parlamenthez s ugyanazon év július 14-én királyi jóváhagyást nyert. A szervezeti szabályzat »Törvény, mely megerősíti a Charity Commissioners szervezetét a zsidó Egyesült-Zsinagógák számára» az országos törvények közé iktatott. (33. és 34. Vict. CXVI. fejezet).

A királyi jóváhagyás után 1871 január:23-án összegyűltek az egyesült zsinagógák elnöke, alelnökei és pénztárosai, kik a megerősítés kapcsán adott utasítások értelmében kiadták az Egyesült Zs. alapító- és hitlevelét. (Deed of Foundation and Trust), melynek pontozatai a következők: az egyesült zsinagógának nevezett intézmény egyik feladata lesz a Chiefrabbi és az egyházi hatóság fentartásához hozzájárulni (2). Az Istentisztelet formája minden társzsinagógában lengyel vagy német rítusú legyen s a Chiefrabbi felügyelete és ellenőrzése alatt fog állni (3). Az egy. zsin. előljárósága (Vestry) pénzbüntetéssel sújthatja azokat, kik a tisztségekre való megválasztatást visszautasítják, vagy hivatalos kötelességük teljesítésében hanyagok (4), mely büntető hatalom a társzsinagógák előljáróságának is megadatik saját tisztviselőikkel szemben (5). Egy társzsinagóga választmánya sem engedheti

meg valakinek, hogy a Chiefrabbi engedélye nélkül templomában prédikáljon; csak az egyesült zsinagóga által megerősített hivatalnok végezhet társzsinagógájában vallási szolgálatot, az illető választmány és a Chiefrabbi előzetes engedélyével (6). Vallásos szolgálattevőket, kiknek fizetése túlhaladja a 30 fontot, csak úgy fogadhat fel az egy: zsin. előjárósága, ha a Chiefrabbi sajátkezűleg bizonyította, hogy az illető arra a hivatalra alkalmas (7). Ha a Chiefrabbi hivatalában üresedés fog beállani, úgy az egy. zsin. előjárósága a választás módjára s a vele kapcsolatban levő egyéb részletekre nézve megegyezésre fog jutni a királyság területén fennálló mindazon testületekkel, melyek a hivatal fenntartásához hozzájárulnak (8). A társ-zsinagógák is csak a Chiefrabbi képesítő bizonyítványa alapján alkalmazhatnak vallásos funkciót végző hivatalnokot (9). Az egy. zsin. a társzsinagógák templomülés-tulajdonosaira adót vet ki a szegényalap fenntartása és az egy. zsin. általános költségeinek fedezése céljából (10). Minden ezentúl építendő templom csak úgy vétetik föl társzsinagógának, ha a Chiefrabbi által, vagy beleegyezésével szenteltetett fel (11).

Ezen alapító és hitlevél általános határozatai mellett s a királyi rendelet módosításaival jóváhagyott szabályzat keretében állapították meg ezután az egy. zsin. kötelékébe fölvelt társzsinagógák szervezeti, ügykezelési, templomrendi és hivatal szolgálati szabályzatát, mely munka csak 1881 novemberében jutott befejezéshez. Ekkor tíz társzsinagógát ölelt fel az egy. zsin.; még pedig: a Great, Hambro, New, Central, Bayswater, Boro', St. John's Wood, East Lon-

don, North London és West End zsinagógákat. Jelenleg 15 társzsinagóga alkotja az egyesült zsinagógát.

Minden társzsinagóga helyi érdekű ügyeinek vezetését két gondnok és hét bizottsági tagból álló választmány (Board of Management) intézi (Bye Laws 14.). A gondnokok főfelügyeletet gyakorolnak a vallásos szolgáltatás a helyi ügyvitel felett (17). A választmány megállapítja az évi költségvetést s felterjeszti az egy. zsin. tanácsa elé: felügyel, s ellenőrzi az egy. zsin. által fizetett hivatalnokokat, kik az illető társzsinagógánál működnek s üresedés esetén jogosult oly hivatalnokokat alkalmazni, kiknek évi fizetése a 30 fontot nem haladja túl (39., 40.). Saját kebeléből választ egy tagot a temetőegylet-bizottságába, egyet az egy. zsin. építő szakosztályába, s megválasztja a gondnokok egyikét az alapokat kezelő bizottságba (44). A választmány felfüggesztheti a hanyag hivatalnokokat, de elbocsáttatásukat illetőleg a tanácshoz kell felterjesztést intézniök (45). A választmány évenként két tagot az illető zsinagóga templomülés-tulajdonosai közül kinevez a számadások megvizsgálására (48).

Az összes társzsinagógák épületeinek jó karban tartására az egy. zsin. építő-bizottsága ügyel, mely egyszersmind azt is eldönti, hogy minő javítások esnek a társzsinagóga vagy az egy. zsin. terhére (50., öf.).

Az egyesült zsinagóga tanácsát képezi: 1. minden társzsin. azon időbeli két gondnoka; 2. az egy. zsin. két pénztárosa; 3. az egy. zsin. két szegények felügyelője; 4. az egy. zsin. temetkezési egyletének két pénztárosa; 5. mindazok, kik mint az egy. zsin. elnöke, alelnöke, pénztárosa vagy szegény felügyelője szolgál-

tak, vagy szolgálat helyett a büntetést fizetlek: H. választott tagok, oly módon, hogy minden társ-zsin. közgyűlése az illető templom minden 50 férfiülés-tulajdonos után 1 1 tagot választ a tanácsba (84).

Ezen szerves összeköttetés a községek közt csak a londoni községekre áll, ahol azonban szintén vannak községek, melyek nem tartoznak az egy. zsin. szervezeti körébe, mint a Spanish and Portuguese Jews' Congregation, Western, Mchside Hadass, Maiden Lane, New Dalston, North West London, Finsburg Park, South-East London és West London zsinagógák, de a vidéki községek nincsenek semmiféle viszonyban ezzel a szervezettel. A Chiefrabbi, kinek az 1871. évi alapító és hitlevél rendkívül kiterjedt s hierarchikus túlkapasokra alkalmas hatalmat biztosít, csak az egy.-zsin. főrabbija, más londoni, vagy angol községre nincs semmi joghatálya, csakhogy természetesen vallási ügyekben az egész országban elismerik a londoni főrabbi tekintélyét; tehát csak országos tekintélye van, nem pedig országos jogköre.

Ezen egy. zsin.-szervezet mellett azonban létezik Angolországban egy országos szervezet is. Ugyanis jóval a XVIII. század közepe előtt már sok éven át működött a spanyol és portugál gyülekezetek egy bizottsága, melynek feladata volt minden oly ügyben érintkezésbe lépni a kormánnyal, mely a zsidókat különösen érdeklő parlamenti határozatokra s törvényekre vonatkozott. E bizottság sok vitatkozás után beleegyezett abba, hogy a Great-zsinagóga egy hasonló bizottságával közösen működjék s 1760-ban az angol zsidók ezen két osztálya elhatározta, hogy egymással kölcsö-

nősen közlik a tudomásukra jutó oly nyilvános eseteket, melyek a «két nemzetet» érdekelhetik. 1789-ben tétetett a következő lépés, midőn a Great-, Hambro- és New-zsinagógák követői résztvettek a portugál «Deputados» gyűlésén, de csakis ezen egy alkalommal, mert 1805-ben, a Deputies felhívására, Nagy-Britannia összes zsidó gyülekezetei felszólították képviselőket küldeni, hogy «egyesülhessenek mindazon ügyekben, melyek minket mint egy testet érintenek». A «Board of Deputies», ezen képviselőkből állva, 1836-ban a parlament által elismertetett az ugyanazon évi törvénnyel a házasságok jogérvényes anyakönyvezése céljából titkárok kinevezésére (Secretary, lelkészek).¹⁾

Megjegyzendő itt az az érdekes körülmény, hogy noha a Board nem állami intézmény, megalapításába egyáltalán nem folyt be az állam s noha az egész intézmény ma is szabad egyesüléssel alapul s egy község sem kényszeríthető, hogy hozzácsatlakozzék, mégis államilag van felruházva azzal a joggal, hogy az egész királyság területére, tehát olyan községekbe is, melyek nem csatlakoztak a Boardhoz, Secretarykat nevezzen ki, a kik egyedül vannak feljogosítva közokirat érvényesítéssel bíró anyakönyvi kivonatokat kiszolgáltattani.

A Board ezen hatásköre röviddel az 1836. évi állami elismertetése után, már nagy zavart idézett elő az angol zsidók lelkiismereti szabadságának gyakorlásában. Ugyanis Londonba is elhatolt a német istentiszteleti reformmozgalom szelleme s 1840-ben sok család kivált a portugál községből, külön istentiszteletet tartott

¹⁾ Bye Laws stb. Előszava XIII. 1.

s külön lelkészévé (Secretary) alkalmazta 1). W. Marks-ot.

A reformközség – West London Synagogue be is jelentette Secretary-jét a központi hatóságnak, melynek elnöke akkor Montefiore M. volt. A Board, a reformközség ellen már előbb nyíltan tiltakozott s egy-szersmind a kiközösítési átkot mondott portugál s német főrabbi hatása alatt visszautasította a West zsinagóga kérvényét. Sok jegyzékváltás után a West községvégre 1845-ben magához a királynéhoz fordult döntés végett, a ki azonban az ügyet a londoni főrabbihoz tette át. Időközben pedig meghalt a főrabbi s a többi zsinagógák is bebocsátották templomaikba a korszellemet.¹⁾

A Board legújabb szervezete, mely csak 1895 óta áll fenn, a következő:

1. A Board of Deputies áll a 7. pontban felsorolt fővárosi zsidó gyülekezetek képviselőiből, és Anglia, Wels s Irland stb. gyülekezetei által kiküldött képviselőkből.

2. A Board figyelemmel kíséri a törvényhozást s ügyel, hogy a zsidó jogok, szokások s kiváltságok sérelmet ne szenvedjenek, megóvja a birodalom zsidóinak érdekeit s mindent megtesz a helyzet czélszerű javítására

3. Külföldön is közbenjár egyesek s gyülekezetek érdekében üldözés vagy elnyomatás eseteiben, ha tudomására jut.

4. Fenti czélok elérésére mindent megtesz, mit jónak vél és segédkezésre szólít fel egyeseket, testületeket vagy intézményeket.

5. Mindezekben az ügyekben érintkezésbe lép a kormányokkal.

6. Vallásügyekben a vezérszerep a most érvényben levő testületeknél marad.

¹⁾ Jost, Neuere Gesichte II. k. 71. kk. 1.

7. A fővárosi gyülekezetek a következő arányban választják képviselőiket a Boardba: a portugál község öt képviselőt, a Great, Central, Jiambro, New, Bays water, New West End, Berkeley-Street, North London és East London zsinagógák két-két képviselőt, a A Western, Maiden Lane, Borough, St. John's Wood, Dalston, Spital Square, Hammer-smith és Hampstead zsinagógák egy-egy képviselőt.

8. Az Egyesült Királyság többi jogosult gyülekezetei két-száz templomülés-tulajdonoson alul egy-egy, azon felül pedig két-két képviselőt küldenek.

9. Választók az üléstulajdonosok, ha 21 évesek elmúltak s egy éven túl nem hátralékosak községi illetékeikkel.

10-12. Választhatók a templomüléstartók, kik 21 éves-nél idősebbek s nincsenek adóhátralékban.

13. Egyidejűleg senki sem képviselhet egynél több gyülekezetet.

14. Ijjar hónapban van minden harmadik évben választás; soha máskor, kivéve azonban a 20. pontban említett esetet.

15. A választás határideje előtt legalább egy hóval a Board ügyésze s titkárja megküldi ajánlott levélben minden gyülekezet gondnokának a nyomtatott választási szabályzatot és figyelmeztet a szervezet 14. pontjára

16. A választás bejelentése csak 14 napon belül fogadtatik el a választási időn túl, kivéve a gyarmatbelieket, kikre nézve három hó a terminus.

17. A választás felkiáltással történik, de pártoskodás esetén golyózással (Ballot).

18. A választást csak személyesen lehet eszközölni.

19. A választás három évre szól, de mindenki újból választható.

20. Halál vagy lemondás folytán beállt üresedéskor, vagy ha valaki több helyen választatott meg, három hó leforgása alatt új választás tartandó; valamint akkor is, ha új gyülekezet alakul, mely megfelel a törvényes követelményeknek s legalább 100 férfiszéktartója (üléstulajdonos) van.

21. Minden ülésszak első gyűlése Szivan hónapban tartatik meg és a Spanyol-Portugál zsinagóga titkárja által hivatik egybe.

22. Az első gyűlésen választ a Board elnököt, alelnököt, pénztárost, két számvevőt (auditor), ügyészt és titkárt.

23. Ezen tisztségek választásának ideje a gyűlés előtt legalább egy héttel közöltetik a tagokkal.

24. Minden tiszteletbeli és fizetéses hivatalra a választás akként történik, hogy a jelöltet valaki ajánlja, más valaki támogatja s ha senki más nem jelöltetett, úgy az illető már meg is van választva; de ha többen jelöltettek, úgy golyóznak.

25. Több jelölt esetén legalább öt szavazat kell a megválasztáshoz.

20. Minden ülésszak elején, a megalakulás után, legalább hét képviselőből álló bizottságot választanak, melyre a Board esetleg átruházhatja saját hatáskörét.

27. Ezen bizottság ex offio tagjai: az elnök, alelnök és pénztáros.

28. A három év leteltével az elnök és pénztáros megmarad hivatalában, míg új választás utódról nem gondoskodott.

29. Ha az elnök beteg vagy külföldre megy, a Board saját kebeléből jelöl ki valakit arra az időre az elnöki teendők végzésére.

30. A gyűlések akkor határozatképesek, ha legalább héttag van jelen.

31. Minden Niszán hóban a Board az elmúlt évről jelentést küld minden gyülekezet elnökének, a ki azt közgyűlés elé terjeszti.

32. A Board költségeit a gyülekezetek viselik oly módon, hogy minden férfiszéktartó után két shillinget fizet, de egyegy képviselő után többet mint kilencz fontot nem tartozik egy gyülekezet sem fizetni.

33. A képviselő halála vagy lemondása nem menti fel a gyülekezetet az illeték alól.

34. A mely gyülekezet egy évi hátralékát felszólítás daczára sem fizeti meg, annak képviseltetési joga felfüggesztetik, míg meg nem fizetett.

35. A Board csak akkor erősíti meg egy újból felállítandó zsinagóga titkárságát, ha azt az illető gyülekezet elnöke s öt tagja kéri írásban s mellékli az egyházi. hatóság bizonyítványát, hogy ők csakugyan zsidó zsinagógát alkotnak.

36. A Board jogosult hagyományokat s ajándékokat elfogadni.

37. A Board hozhat törvényeket, rendeleteket s szabályokat, ha azok nem ellenkeznek a jelen szervezettel.

38. E szervezet nem másítható meg, csak az összes képviselt gyülekezetek delegáltjai által.

39. E szervezet életbe lép 5055 év ijjar hó 1-én.

Jelenleg 16 londoni zsinagógán kívül Birmingham, Chatham, Dower, Dublin, Hull, Liverpool, Manchester, Merthyr, Newcastle, Newport, Norwich, Poutypridd, Portsea, Scheffield, Southampton, Southport, Stockton és Sunderland városok gyülekezetei vannak a Boardban képviselve összesen 51 taggal.

VII.

Osztrák Birodalom.

A német nyelvű államok sokféle szervezetének konglomerátumát látjuk Ausztriában is, hol a birodalom egyes részeinek zsidó községviszonyait csak az 1890. évben rendezte némi egyöntetűséggel a kormány. Eladdig külön törvények voltak irányadók az örökös tartományokban, más törvények, illetőleg udvari rendeletek szabályozták a tulajdonképeni ausztriai, más a morva és cseh, valamint a galicziai községeket; sőt arra is volt eset, hogy az osztrák-sziléziai-troppai kerületbe beosztott Hotzenplotz község, mely Morvaországhoz tartozott, továbbra is nem a sziléziai, hanem a morva zsidó községtörvény intézkedései alapján igazgatott.¹⁾

Ezen régi törvényekben való nehéz eligazodás külö-

¹⁾ Scari, Systematische Darstellung der i. m. Betreff der Juden stb. 7. l. jegyzet.

nösen az emancipáció óta állandó hajók szülőoka volt, melyet a kormány megszüntetni igyekezett, mely törekvés, maguk a községek óhajai által is támogatva, csak 1890-ben vezetett eredményre, a mikor azonban - mint látni fogjuk még mindig lehetetlenség volt teljesen egyöntetű törvénnyel szabályozni a zsidó községi ügyet, minthogy az osztrák birodalom zsidó községei annyira különféle elemekből alakulnak, hogy a legszigorúbb kormányintézkedés sem képes egy ka-
lap alá hozni pl. a morva és a galicziái községeket.

A rég fennállott udvari rendeletek szerint csak Morvaországban és Galicziában alkothattak a zsidók egyes községeket, Csehországban csak Prága zsidó lakossága szervezkedhetett községgé.¹⁾ Sziléziában csak Teschen és Troppau községei ismertettek el,²⁾ az alsó-ausztriai részekben pedig a zsidó lakosság egyáltalán nem alakulhatott községgé. Bécs zsidósága pl. állandóan csak die Wiener Judenschaft, vagy gemeine Jüdischheit, vagy die israelitischen Einwohner Wiens hivatalos címmel szerepel s a «község») kifejezést legelőször I. Ferencz József osztrák császár használta 1849 április 3-án, midőn a bécsi zsidók küldöttségét fogadta az emancipáció megadása alkalmával, mondván: «Es gerecht mir zum Vergnügen den Ausdruck

¹⁾ Herrmarm, Gesch. tier Juden i. m. Böhmen 85. 1. Prágán kívül oly helységekb, a hol sok zsidó lakott és templom is volt, engedélyeztetett egy *templomelöljáró*. U. o.

²⁾ Sziléziában az állami községek intéztek minden ügyet, mely a zsidókat érdekelte; az első templom, de rabbitartás nélkül, 1832-ben engedélyeztetett Teschenben. Scari n. v. 3-34. 1. és Zusätze zu der syst. Darstellung. 11. 1.

der Gefühle treuer Ergebenheit und Anhänglichkeit entgegen zu nehmen, welche Sie mir im Namen der israelitischen *Gemeinde* von Wien darbringen.»¹⁾

A szoros értelemben vett osztrák részekben tehát község sem lévén, nem volt szükség községi viszonyokat rendező törvényre sem; egyedül Bécs zsidóságának engedtetett meg 179i-ben abból az alkalmából, hogy a régi kórházat császári rendelet következtében újból kellett felépíteniük – hogy előjáróságot választhasson, mely képviselje az egész községet²⁾ s a mely előjáróság csakugyan a legnagyobb odaadással buzgólkodott azon, hogy a kormánynál szakadatlan kérvényezéssel igyekezzék a zsidók közterhein könnyíteni s a megalázó rendszabályokat megszüntetni,³⁾ de dacára annak, hogy előjárósága, valamint közös intézménye: temploma, előimádkozója stbje volt Bécs zsidóságának, de azért községet még sem képezhettek, közös intézmények fentartását biztosító intézkedéseket, különösen adó tekintetében, nem tehettek.

Morvaországban százados szervezet tartotta rendben a községek igazgatását, Csehországban pedig, hol egyes helységek templomot tartó zsidósága rabbit is akart alkalmazni, az 1797 augusztus 3-án kiadott pátens

¹⁾ Wolf, Geschichte der Isr. Cultusgemeinde i. m. Wien, (1820-1860) Wien, 1861. 2. 1.

²⁾ Wolf, Das hundertjährige Jubiläum der isr. Cult. Gem. i. m. Wien. 16. 1.

³⁾ Ez az előjáróság vitte a többek közt azt is keresztül, hogy a városi «Judenamt» felírása: «Für Juden, Sesselträger und Fiacker» töröltetett s a rendőrségnél külön Judenamt rendeztetett be. Wolf, u. o. 21. 1.

annyiban hozott országos intézkedést, hogy csakis olyan rabbi volt alkalmazható, ki valamely osztrák egyetemen jó eredmény nyel végzett bölcsészeti tanulmányokat.¹⁾ De az állandó zavarok hazája Galiczia volt, melynek Mária Terézia által 1776-ban adott Judenordnungját az «Országos szervezetek» ez. fejezetben ismertették.

Galicziában a törvény által szabályozott szervezet középpontját a rabbik és elöljárók választása s hatásköre képezte, minthogy ők voltak az állami adó pontos behajtásának leghatékonyabb eszközei. Már II. József megváltoztatta Mária Terézia Judenordnungját, 17895-ben elrendelvén, mely rendelet Magyarországra is kiterjedt s nagyjában még 1845-ben is érvényben volt, hogy csak a kerületi hatósági középpontokban lehetett rabbit alkalmazni, a ki az anyakönyveket is vezette, felügyelt a kerület összes községi hivatalnokaira, s a ki egyedül volt jogosítva kerületében esketést végezni, házasságot felbontani s a kormány által engedélyezett kiközösítési átkot kihirdetni.²⁾

A kerületi rabbik s az elöljárók képesítésére nézve 1795-ben elrendelte az udvari kancellária, hogy elemi iskolai bizonyítványt kell felmutatniok, de ezen felül még elöljárói tisztségre is csak az pályázhatott, a ki egy éven át legalább tíz szombati gyertya után fizetett adót (hetenként 50 kr.), valamint választó is csak háztulajdonos lehetett, mely intézkedés 1810-ben annyi-

¹⁾ Scari, Zusätze stb. 12. 1. E rendelet 1814-ben szigorúan megismételtetett.

²⁾ Jost, Neuere Geschichte. I. k. 366. 1.

ban enyhíttetett, hogy azok is választhattak, kik leg-
alább egy éven át heti hét gyertyáért üzetek adót
(35 kr.)¹⁾ Ezen intézkedéseken kívül, melyek távolból
sem a községek javát célozták, állandó rabbisynodu-
sokat is tartatott a kormány, a mennyiben időről-
időre a 12 kerületi rabbi közül tizet Lembergbe ren-
delt, hogy együttes gyűlésben átkot mondjanak a csaló
adószedőkre, mely átkok kinyomatva minden templom-
ban kifüggesztetett s a községi rabbik által évenként
négyyszer felolvastatott. Az utolsó ilyen szent zsinatot
1830-ban tartották meg a galicziai rabbik.²⁾

A rabbik képesítésére vonatkozólag az 1820. évi
udvari dekrétum rendelte el az egész osztrák birodal-
omra, hogy minden községnek az ifjúság korszerű
vallásoktatása céljából csak tudományosan képzett
rabbit lehet alkalmaznia; erre választotta meg a bécsi
község Mannheimert, a pesti pedig Schwabot, holott
Prágában csak 1836-ban lehetett Sachs megválasztatá-
sával érvényt szerezni a rendeletnek, valamint Morva-
országban az akkori orsz. főrabbi, Benedict Márkusz
izgatására oly ellenszegülésre akadt a községek hen a
kormány, hogy csak 1843-ban követelhetette meg vég-
leg, kizárólag az ilyen rabbik alkalmazását.³⁾

¹⁾ U. o.: 370. 1.

²⁾ U. o. III. kötet. 86. 1.

³⁾ U. o. I. kötet 874. I. A kormány 1820-ban felszólította
Benedict országos főrabbit, hogy a következő kérdésekre te-
gyen előterjesztést: 1. a rabbik képesítésére, 2. a vallás-
oktatásra és 3. az istentisztelet reformjára vonatkozólag. Az
első pontra azt felelte, hogy 20 évig tart a tanulmány, míg
valaki rabbi lehet s ha ehhez még külön 9 évi gymnasiumi

Említést érdemel még Krakó kivételes helyzete, mely várost az 18.15-iki bécsi kongresszus szabad állammá deklarálta, s mint ilyen a zsidó községi vezetőt egészen a városi tanács kezébe adta, csak a szorosán vett vallásügyeket végezték a három évenként választott s a tanács által megerősített rabbik.¹⁾

Mindezen különleges viszonyok megváltoztak az 1849 márcziusi pátens következtében, mely a szabad vallásgyakorlat mellett önálló községvezetést is biztosított a zsidóknak. Egész Ausztriában csak Morva- és Csehországban érezték meg a községek, hogy a züllött községi állapotok miatt elhanyagolt vallásos élet föllendítése céljából mi képezi legsürgősebb feladatukat a szabadság legelső napjaiban. Szervezkedés volt a jelszó, hogy minden állami gyámkodástól menten a községek maguk gondoskodjanak az életerős zsidóság fejlesztéséről. Az első volt a morva főrabbi, ki már 1849 márczius 13-án körlevelet intézett az összes morva községekhez, hogy már április 23-ára képviselőket küldjenek Nikolsburgba az országos szervezet megbeszélésére. Az egybegyűlt képviselők a következő

s egyetemi tanulmány követeltetik, úgy senki sem határozhatja el magát arra, hogy oly gyöngén dotált pályára, lépjen; kéri azért, hogy a gymnasiumi tanulmányt magán úton lehessen végezni. A vallásoktatásnál ellenzi a katekizmust, mert a hit és erkölcsi törvényeket úgyis megtanulják a Szentírásból; (te az emlékezet gyakorlása céljából nem volna kifogása a tankönyv ellen, ha a kormány azt approbálná, a mit *fia* szerkesztett. Az istentisztelet németesítését a zsidóság egysége szempontjából ellenzi. (Alig. Zeit. d. Jud. IV. évi. 94. 1.)

²⁾ Jost, u. o. II. kötet. 315. 1.

tervezetet fogadták el: ¹⁾ Az egész morva zsidóság szervezett egységet képezvén (1), az országos zsinagóga keretében zsinagógakerületekbe és helyi zsinagógákba osztatik be (3). Morvaország területén lakó minden zsidónak, valamely helyi községhez (Ortssynagoge) s ennek révén az országos szövetséghez (Landessynagoge) kell tartoznia (14). A helyi községek az általános határozatok kerekén belül szabad önrendelkezéssel bírnak s maguk készítik helyi szabályzataikat (83). Az országos szövetséget az országos községtanács (Landessynagogenrath) képviseli (147), mely beosztja a kerületeket s határozatait a kerületi képviselő (Bezirksdelegatio) által hajtja végre (14S). Az országos tanács célja, hogy oly intézményeket létesítsen, melyeket csak a közérő hozhat létre, hogy felügyeljen az összes községek rendjére, peres ügyekben végleges Ítéletet hozzon, a vallásiskolák részére tantervről gondoskodjék, rabbiakat s tanítókat vizsgáljon, s hogy képviselje a zsidókat az állammal szemben (149). Az országos tanács hatáskörét a kis- és a nagytanács intézi; az első, mely a folyó ügyeket vezeti, áll: az országos főrabbiból, egy fizetett titkárból és három tanácsnokból; a második tagjai az előbbieken kívül két-két tanácsnok minden kerületből (134). Az országos tanács állandó elnöke a főrabbi (137). A kerületi képviselő tagjai: a kerületi rabbi és az illető kerület két országos tanácsnoka (Landesrath), kik közvetlen felügyelői a kerületnek (139). A tanácsnokokat országos gyűlés választja meg

¹⁾ Entwurf einer Synagoga-Verfassung der Bekenner des jüd. Glaubens i. m. Mähren. Nyom, hely és évszám nélkül.

mely gyűlésre minden község 150-300 családig két, azon felül három választó képviselőt küld (143). Országos pénztár (Landessynagogencaassa) létesítettik, melynek jövedelmét az orsz. közalap (Landesmassafond) képezi, s melyhez minden adóköteles morva zsidónak évenként egy forintot kell fizetnie.

A százados tradíció hatása alatt könnyen és gyorsan lehetett megalkotni Morvaországban az új községi szervezetet, mely a régi alapján épült fel, de annál nehezebb feladatot képezett az egységes szervezet megalkotására irányuló törekvés Csehországban. Itt ugyan csak a márciusi pátens kifolyása gyanánt, valamint több csehországi rabbi unszolására már 1849-ben felszólította a minisztérium a cseh kerületi főnököket, hogy bizalmasan tétessenek maguknak rabbik és előjárók által községszervezeti javaslatokat. Ezen beadványokból értesült a kormány a községek valóságos állapotáról s óhajtásai felől, s 1850 november 25-ére bizalmi konferenciát hívott egybe Prágába. A gyűlést Mecséry cseh helytartó nyitotta meg, ki feltárva a községek hiányos vezetés okozta bajait, szervezkedést ajánlott s szabályzatalkotásra hívta fel az egybegyűlteket. A delegáltak 23 gyűlésben sok nagy és szép szónoklatot mondtak el, de egységes szervezetbe lehetetlenség volt összehozni a községeket. Végre 1851 február 7-én a következő alapon felépített szabályzatot¹⁾ fo-

¹⁾ Kohm, Die Notablenversammlung der Israeliten Böhmens i. m. Prag. Wien, 1852. A kormány terve szerint Landessynagogen-gemeinde, Kreis- és Ortssynagogen-gemeinde-ra oszlott volna a cseh zsidóság; a kerületi községtanács elnöke a ke-

gadták el: A cseh zsidók különálló községei alakítanak (2) s mindenkinek valamely községhez kell tartoznia (5). A községek helyi és kerületi községekre oszlanak fel (8); helyi község az, a mely templomot, vallásiskolát, temetőt, rit. fürdőt, rabbit, hitoktatót, előimádkozót és metszőt tud fentartani (8), kerületi község pedig az, a mely ezen intézmények terheit csak szövetkezéssel képes viselni. A községeket előljárási és választmány vezeti (23-83) s a községek egymástól teljesen függetlenek s nem létezik közöttük semmi kölcsönösség.¹⁾

rületi rabbi, tagjai pedig két helyi rabbi, két tanító és öt laikus lett volna; az országos tanács tagjai pedig a kerületi és helyi rabbik, holott a laikus tagok számát időről-időre a helytartóság szabta volna meg. (Alig. Z. d. -Tud. XIV. évf. 679. 1.) E tervet nagy ellenzésre akadt a községekben, melyek féltek a hierarchiától. Ezért országos gyűlést hívtak egybe, de megtartását a helytartótanács nem engedte meg; azt azonban keresztül tudták vinni, hogy a tervet kidolgozó bizottságba hét laikus tag neveztetett ki. (Alig. Z. d. Jud. XV. évf. 7. 1.)

¹⁾ 1862 márczius 25-én egész Csehországból 350 községi képviselő gyűlt össze Prágában kormányrendeletre, mely egy «Centralorgan zur Executive der Cultusordnung» létesítését kívánta s hosszas vita s albizottságok kiküldése után végre is csak az iránt terjesztettek fel javaslatot, hogy országos ügyekben a prágai hitközség előljárási hívja meg az összes községek előjáróit megbeszélés végett (Neuzeit, II. évf. 146. kk. 1.) Ezen tárgyalásokból kifolyólag azonban mégis létesült valamelyes központi hatóság. A cseh zsidóságnak ugyanis II. József intézkedése folytán mint «Geldüberreste aus der Steuerpachtzeit» közbizony volt, melyet a prágai városi tanács kezelt, de 1860-ban a prágai hitközség képviselőtestüle-

Bár e szabályzat egészen a végletekig hajtott széttagoltságot jelent a morva szervezet mellett, mindazonáltal egyöntetű ügyrend alapját nyújtotta különálló községek számára, holott az osztrák birodalom egyéb részeiben a községek meg sem kísérelték az együttes tanácskozást, mely esetleg eredményhez vezetett volna Könnyen képzelhető, hogy nem a legépületesebb állapotok keletkeztek abból, hogy a községek egészen magukra voltak hagyatva De legjobban maga a kormány érezte a vizás helyzetet, minthogy a márcziusi pátens előtti udvari rendeletek már nem fértek össze a vallásgyakorlat és községalakítás szabadságával, de hiányzott még egy új jogrend megállapítása, mely szerint egységes szabályzat lett volna irányadó a zsidó községi ügyek elintézésében. Évtizedeken át tartott a rendezetlen viszony, mert a kormány dicséretre méltó óvatossággal távol tartotta magát még annak látszatától is, mintha a községek vallásos belügyeibe akarna avatkozni. Végre létrejött az 1890 márczius 21. törvény (Grundgesetz zur Regelung der äusseren Rechtsverhältnisse der israelitischen Religionsgenossenschaft), mely az egyes községek teljes autonómiája

téhez utaltatott át, mely ezen alapból ösztöndíjakat juttatott tanulóknak s segélyt jótékony egyletnek. 1862 szeptember 27-én elrendelte a cseh helytartó, hogy ezen alapból zsidó árvaház létesíttessék, melynek vezetősége az ország összes zsidóságának kerületenként 1-1 választott képviselőjéből alkotott bizottság legyen. (Neuzeit, II. évi. 527. 1.) Ez a «Repräsentanz der Landesjudensehaft» szokta azontúl megbeszélni a zsidó közügyeket s közvetíteni a kormányrendeleteket a községekkel. (Neuzeit, XVIII. évf. 132. 1.)

alapján, minden egységes szervezkedés mellőzésével egyöntetű szabályzatot adott a birodalom községeinek. Mint törvényjavaslat tervbe vette ugyan az egyes tartományok főrabbiságát is, de tekintetbe véve «széles körök» nyugtalanságát, melyet az a félelem okozott, hogy az új intézmény hierarchikus törekvésekre nyújthatna tápot, a bizottság kihagyta a javaslat ezen pontját, csak az évszázadok óta fennálló morva főrabbiság maradt meg érintetlenül, minthogy ez ellen maguk az érdekelt körök sem szólaltak fel.

Ezen Grundgesetz főbb vonásai a következők: a hitközség feladata, hogy tagjainak vallásos szükségletét elégítse ki (1). Minden törvényesen megállapított területen csak egy hitközség létezhetik, a melyhez azon a területen lakó minden zsidónak tartoznia kell (2). A terület-beosztást a községek meghallgatásával a minisztérium eszközli (3-7). Ha egy hitközség anyagi kötelezettségeinek nem tudna megfelelni, a kormány megvonhatja tőle az önálló hitközségi jelleget s bekebelezheti valamely szomszéd községbe (8). A hitközség-ügyeit választott elöljáróság vezeti, melynek tagjai az állami hatóságnak bejelentendők (9). Vallásszolgálatra csak osztrák állampolgárok alkalmazhatók (10). Minden községben rabbit kell alkalmazni, kinek képesítését, az egyes tartományok különleges viszonyait véve tekintetbe, későbbi rendeletek fogják meghatározni (11). Az elöljáróság kötelessége bejelenteni a hatóságnál a rabbiállásra pályázókat (12), valamint üresedés esetén a helyettest megnevezni (13). Csak az állami hatóság-által megerősített rabbik végezhetnek államérvényes házasságkötést (17). A községi kiadások fedezésére ál-

lami jóváhagyás mellett szabályzatot készítenek a helyi községek (19 24). A községek által alkotandó szabályzatnak ki kell terjednie: 1. a terület meghatározására, 2. az eljáróság hatáskörének megállapítására, 3. rabbi s más hivatalnokok választására s kötelességeire, 4. tagok jogai s kötelmeire, 5. a hitoktatásra, 6. a magánimaházak engedélyezésének módozataira, 7. adó-kivetésre, 8. viszálykodások elhárítási módjára és 9. a szabályzat változtatási mikéntjére (28). A szabályzatot az állam hagyja jóvá (29).

Ezen törvénynek megfelelően az 1891 december 27. kultuszminiszteri rendelet Csehországra nézve kimondja, hogy rabbiállásra csak olyanok pályázhatnak, kik főgymnáziumi tanulmányokat jó eredménnyel végeztek, hogy a működésben levő rabbik hat hónapon belül kötelesek ezen tanulmányukról szóló bizonyítványt bemutatni, de egyszersmind felhatalmazza a cseh helytartót, hogy különös méltánylást érdemlő esetekben az utóbbiaknál elengedheti a gymnáziumi képesítési bizonyítványt. A kultuszminisztérium 1893 márczius 10-iki rendelete Csehországban 197 hitközség területét állapította meg.

Bukovinában az 1891 június 26-iki miniszteri rendelet 15 község területét, Dalmáciában az 1892 február 8-iki rendelet Spalato és Eaguza községek területét, Görz és Gradiska, valamint Istria és Triest községekét az 1893 márczius 18-iki rendelet, Morvaországban¹⁾

¹⁾ Nem hagyható említés nélkül az a figyelemreméltó körülmény, hogy a morva hitközségek még ma is önálló politikai községek jellegével is bírnak. Midőn az 1849-iki

az 1891 június 15-iki rendelet 50 község területét, Alsó-Ausztriában az 1891 december 4-iki rendelet 13 község területét, Felső-Ausztria és Salzburgban az 1892 június 12-iki rendelet egészben csak Linz és Steyr községek területét, Steier-Krajna és Karinthiában az 1893 márczius 18-iki rendelettel az egyetlen graz-i község, végre Tirol és Vorarlbergben az egyetlen Hohenems község területét határozta meg az 1892 július 9-iki miniszteri rendelet, mely területbeosztásokat mindenütt a rabbiképesítésre vonatkozó rendelet egé-

osztrák községi törvény életbe lépett, megszűntek természet-szerűen a zsidó községek mint politikai testületek, de már néhány hónappal később, s utóbb az 1802. törvény által megerősítve, ismét 27 politikai községi kerületté alakították a zsidó községek, mind olyan jogokkal, köteleességekkel s hatóságokkal, a melyekkel egyáltalán politikai jellegű községek vannak felruházva 1880-ig egy volt a politikai és a hitköz-ség, úgy a vezetésben, mint a vagyonekzelésben, de akkor – arra való tekintettel, hogy a zsidó polit. község területén keresztények is laknak, kik a polit. község tagjai, de nem a hitközségnek is – teljesen ketté választatott. A morva zsidók már több ízben kérelmezték ezen – nagyon is a középkori jognélküliségre emlékeztető – felemás állapot megszüntetését, de a kormány szükségesnek tartja fenmaradását, minthogy Morvaország *cseh* lakosságának ellensúlyozását látja a zsidó hatóságok magatartásában. A morva zsidó polit. községek a következők: Lomnitz, Pieslivitz, Trebitsch, Eibenschütz, Kanitz, Misslitz, Nikolsburg, Pohrlitz, Schaffa, Bisenz, Gaya, Kostl, Lundenburg, Strassnitz, U.-Brod, U.-Ostrau, Holleschau, Leipnik, Prerau, Prossnitz, M.-Weisskirchen, Austerlitz, Bosko-witz, Gewitsch, N.-Kausnitz, Eisgrub és Wessely. Jellemző, hogy a két utóbbinak az 1893-iki rendelet alapján – mint-hogy nagyon csekély számú – mint hitközségnek fel kellett oszolnia, de mint zsidó polit. község továbbra is fenmaradt.

szíti ki, mely szerint rabbiállást csak főgymnáziumot végzett osztrák állampolgárok tölthetnek be, de az illető helytartók a már működésben levő rabbiknál kivételt alkothattak.

De az osztrák birodalom zsidó községeinek külső viszonyait rendező eme széles keretben sem lehetett teljes egyöntetűséget létrehozni. Kivételt kellett alkotni Galicziával, hol az 1891 április 1-iki rendelet 252 község területét határolta meg s már egy 1892 június 7-iki rendelettel különbséget kellett tenni a rabbiképesítésre vonatkozólag,¹⁾ oly módon, hogy főgymnáziumi tanulmányok kimutatása csak Brody, Brzerany, Drohobycz, Jaroslau, Jaslo, Kolomea, Krakó, Lemberg, Új-Sandez, Podgorze, Przemysl, Rzeszow, Sambor, Sanok, Stanislau, Stryj, Tarnopol, Tarnow, Zloczow és Zolkiew rabbijaitól követeltetett meg, holott Galiczia összes többi községeinek rabbijainál kénytelen csupán négy osztályú elemi iskolai bizonyítvánnyal megelégedni a kormány. A galicziai különleges viszonyok jellemzésének legfeltűnőbb példája különben az, hogy az 1894 július 6-iki rendelettel a kultuszminisztérium kénytelen volt egy Minta-alapszabályt közrebocsátani Galiczia községei részére, hogy «megkönnyítse a kormányjövahagyásra alkalmas alapszabályok megszerkesztését.»

Az anyakönyvek vezetésére vonatkozólag megjegy-

¹⁾ Az 1837-iki udvari rendelöt kimondotta Galicziára, hogy 1846. szeptember 1-től kezdve csak olyan rabbit erősíthet meg hivatalában a Kreisamt, a ki bölcsészeti s pedagógiai tanulmányokat végzett. (Alig. Z. d. Tud. II. évi. 24. I.)

zendő, hogy az 1868 július 10-iki törvény megszüntette még II. Józsefnek azon intézkedését, hogy az anyakönyvelés ellenőrzését és a kivonatok láttamozását az illető helység katolikus lelkésze végezze s hogy maga az anyakönyvelés, mely az egész osztrák birodalomhan a felekezetek kezében van, nem föltétlenül a rabbi hivatal teendői közé tartozik. Ama is érvényben levő 1837 december 22-iki udvari rendelet, mely Cseh- és Morvországgra, valamint Sziléziára adatott, csak azt követeli meg, hogy az anyakönyveléssel megbízott ismerje hitsorsosainak viszonyait, ne legyen olyan foglalkozása, mely lakóhelyéről gyakori távozásra kényszeríti, becsületes, művelt, közbizalomra érdemes ember legyen, ki szóban s írásban ismeri a német nyelvet; egyszersmind azonban elrendeli, hogy első sorban a rabbi, másodsorban a tanító, rabbi helyettes, kántor bízandó meg, s csak ezek hiányában valamely községi tag. Az anyakönyvvezetőt a kerületi hatóság nevezi ki, mely esküvel kötelezi a pontos hivataloskodásra Ettől eltérő a Galicziára és Bukovinára 1875 márczius 15-én kiadott miniszteri rendelet, mely szerint pályázat hirdetendő minden anyakönyvvezetői állás üresedése esetén s a pályázatok a kerületi főnökségnél nyújtandók be, a mely alkalommal az illető helység rabbija előnyben részesítetik.

Az osztrák község szervezet ismertetésének teljessége czéljából megemlítendő a bécsi külvárosok politikai egyesítése alkalmából egyesült külvárosi községek viszonya, melyről már az 1891 december 4-iki miniszteri rendelet ideiglenesen akként intézkedett, hogy a központi előljáróság tagjai közé Ottakring, Währing és

Sechshaus elnöke és alelnöke is lépjen be. A jelenlegi központi fővezetést a 24 tagú előjáróság (Cultusvorstand) intézi, mely az egyes templomok látogatóinak meghallgatásával templom-előjárókat (Bethausvorstände) nevez ki az illető templomokhoz.

Az osztrák községek teljes széttagoltsága, mely lehetlenné tette az egész osztrák zsidóság egyetemleges s hathatós fellépését a múlt évi zsidózavargások megszüntetése érdekében, egy Allgemeiner Israelitischer Bund létesítésére adta meg az indító okot, mely czélból 1899 október 31-én gyűltek össze Bécsben a községek küldöttei, de még ez idő szerint nem lépett életbe.

VIII.

Magyarország.

A francia forradalom hatása csakhamar mutatkozott hazánkban is, hol 1791 óta nem tartatott országgyűlés, mely ne foglalkozott volna a zsidók polgári egyenjogúságának kérdésével, de az országos bizottság javaslatételénél előbbre soh'se került az ügy. Ennek okát nem a Rendek szűkkeblűségében vagy előítéletében kell keresnünk, hanem inkább a zsidók közállapotaiban. Mert ha a negyvenes években az országos közvélemény hatása alatt vallásos reformmozgalom indult meg hazánk zsidósága körében, hogy ezáltal mutatkozzék alkalmasnak az egyenjogúsításra, úgy már az 1791-iki pozsonyi országgyűlés is jogokat adott volna a magyar zsidóknak, ha legalább is a katonaszolgálatot készek magukra vállalni. Erre azonban egy Rohonczban megtartott

zsidó küldöttek gyűlését nem lehetett rávenni,¹⁾ mincie folytán az országgyűlés sem volt hajlandó a polgári jogok megszorításának elengedésére, újabb nagyobb szabású mozgalom a jogok megadásának kérelmezésére az 1825-iki országgyűlés megnyitásakor indult meg a magyar zsidók körében, a midőn Bács, Baranya, Csongrád, Fehér, Esztergom, Sopron, Pest, Pozsony, Somogy, Tolna, Torontál, Vas és Zalamegyék községeinek küldöttei gyűltek egybe Pozsonyban s megválasztottak egy nyolcztagú állandó bizottságot, mely a kérvényt kidolgozta, benyújtotta s információkkal szolgált az országgyűlés tagjainak.²⁾

Ezen állandó bizottsághoz nyújtott be Rapoch Arje Leb veszprémi elnök egy országos községszervezeti szabályzatot 1826 augusztus 26-án,³⁾ melynek oly módon való keresztülvitelét ajánlotta, hogy a kormányhatalom erőszakolja rá a községekre. Rapoch, ki elnöki hivatala révén sokat járt a veszprémi püspöki udvarba, látta «más nemzetek szép rendjét», amit a zsidóknál is szeretett volna látni s azt ajánlotta, hogy: 1. választassék két okos, becsületes s népszerű ember, kik az ország zsidóinak élén álljanak s javukra a kellő lépéseket megtegyék; 2. választassék továbbá három igazságos, önzetlen talmudtudós, kiket az országos zsidóság fizetne, kik a központban székelnének s kiknek kötelessége volna a rabbikat, rabbihelyetteseket, metszőket, előimádkozókat és tanítókat képesíteni; 3. ne lehessen

¹⁾ Bergl, A magyarországi zsidók története. 74. 1.

²⁾ Low, Zur neueren Geschichte stb. 83. 1.

³⁾ U. o. 92. 1.

olyan kántort, előimádkozót és metszőt alkalmazni, a ki nem istenfélő; 4. ne alkalmazzanak a községek olyan tanítót, a ki nem ismeri a tanítás módszerét és nem istenfélő; 5. a hivatalnokok a község pénztárából húzzanak rendes fizetést s ne legyenek egyesek ajándékaira utalva; 6. minden községben legyen az új tanmód szerint osztályokba beosztott iskola; 7. nagyközségekben talmudiskolák legyenek, miket az országos zsidóság tartana fenn; 8. hogy rabbit alkalmazhasson valamely község, alapot kell teremtenie, hogy gond nélkül el is tarthassa-majd rabbiját; 9). rabbi, kántor és prédikátor ne utazzék ide-oda az ország terhére; 10. minden szegény a saját megyéjében találjon segílyt s megyéjén kívül ne szabadjon koldulnia; 11. a zsidó szolgák bizonyítványait a községi elnök írja alá; 12. minden megyének egy árvagyámja legyen, a ki az árvapénzt kezeli s kinek vezetése alatt három árvaanya gondoskodik az özvegyek és árvák ellátásáról; 13. rabbiságnak és előljáróságnak legyen meg a hatalma, hogy a vallás megszegői megbüntessenek; 14. a három országos rabbi, egymás közt felosztva az országot, évenként utazza be kerületét s személyes meggyőződést szerezzen a hivatalnokok viselkedéséről; 15. ha valamely községnek kifogása volna hivatalnokai ellen, úgy panaszát a három országos rabbihoz nyújtsa be, kik kellő vizsgálat alapján el is mozdíthatják az illetőket állásukból; 16. ha valaki úgy tönkremegy, hogy saját megyéje nem segítheti, akkor az előljáróság forduljon támogatásért a többi megyéhez, de az illető maga ne menjen másfelé koldulni.

Rapoch tervezetével egyidejűleg Chorin Áron aradi

rabbi is fellépett egy szervezeti javaslattal,¹⁾ mely anynyiban egyezik az előbbivel, hogy Chorin is központi egyházi vezetésre alapítja a szervezetet s hogy az ő nézete szerint is csak állami kényszer hozhatná létre a szervezkedést. Chorin a következőket ajánlotta: 1. a kormány védelme alatt synodus hívassék egybe; 2. hagyatékok és hozományok után megbatározott százalékokból vallásalap létesüljön; minden községben, illetőleg megyében legyen egy biztos, ki beszedi a százalékokat, vagy a vallásalap számára juttatóit ajándékokat és továbbítja a központi bizottsághoz. Ebből az alapból, melyet a synodus által kinevezett konzisztórium kezelne állami felügyelet alatt, fedeztetnék: a) egy Nászi, orsz. főrabbi, két egyházi és két világi tagból s egy titkárból álló konzisztórium fizetése; h) egy főiskola fentartási költségei s csak annak növendékei közül választhassanak a községek rabbit; c) fölclmíveléssel foglalkozó ifjak segítése; d) olyanok jutalmazása, kik a tudományban vagy művészetben kiválnak. A konzisztórium évenként jelentést terjeszt föl működéséről a kormányhoz s közjóra irányuló javaslatokat tesz illetékes helyen.

Rapoch és Chorin javaslatán, ugyancsak központi egyházi vezetés alapján, még túltett Breuer Lipót, ki 1831-ben azt ajánlotta,²⁾ hogy az ország négy kerületre (Dunán és Tiszán innen és túlra osztassék s mindegyik felett egy főrabbi álljon, ki felügyeljen a rabbikra, iskolákra és templomokra, de főrabbi csak az lehessen, ki

¹⁾ Chorin, Igereth Ellassaph, Prag, 1826. 44. 1.

²⁾ Low, i. m. 127. 1.

gymnáziumot és bölcsészetet végzett: azonfelül központi bizottság létesüljön és egy főegyháztanács, mely felügyel a főbbekre és velők együtt intézi az országos vallásügyeket.

Mindezen javaslatok csak jámbor óhajtások maradtak ugyan, de eléggé megvilágítják az akkori községi állapotokat, a melyeknek javulását remélték a tervbe vett szervezettől. De már ekkor éles ellentét uralkodott a községek közt, mely ellentét az 1832-ben megnyílt országgyűlést megelőzőt s a legközelebbi teendők megbeszélése céljából Pesten egybegyűlt zsidó küldöttek tanácskozásán vált nyilvánvalóvá.¹⁾ Itt ugyanis a pesti elnök, Ullmann Gábor, ki a vallásreform híve volt, azt javasolta, hogy egy szűkkörű bizottság képviselje teljhatalommal a parlament előtt a magyar zsidóságot, mely javaslat - tudva azt, hogy a regnikoláris bizottság a rabbik tudományos képezését ajánlja az országgyűlésnek - nagy ellenkezést szült a konzervatív irányzatúak körében, kik Lemberger Ábrahám Hirsch pozsonyi elnök köré csoportosultak. Két pártra szakadtak az ország községei; az egyik, élén a pozsonyi községgel, a valláskényszert írta zászlajára s Szófer Mózes pozsonyi rabbival 1832 december 11-én felségfolyamodást is íratott, melyben denuncziálva a szabadabb gondolkodásúakat, a legszélesebb körű hatalmat kérte a rabbik és előljárók részére a vallás megszegői ellen;²⁾

¹⁾ U. o. 148. kk. 1.

²⁾ Allg. Z. d. J. XI. évf. 570. 1. Minthogy e folyamodásra nem érkezett hamarosan válasz, Szófer Mózes 1833 ápr. 21-én újabb sürgős beadványt intézett a kabinetirodához, «da diese

a másik párt a lelkiismereti kényszer ellen küzdött. Ettől az időtől kezdve bénította a nyílt szakadás az ország községeinek fejlődését. Az ellentét a kétféle törekvés közt mindnyomasztóbbá vált, minél inkább érezték a községek, hogy az emancipáció érdekében közös megegyezéssel kellene működniök.

Igaz ugyan, hogy Kossuth Lajosnak a Pesti hírlap 1844 május 13-iki számában közzétett nyilatkozata, mely bár elismeri az emancipáció idejének elérézét, de szükségesnek tartja, hogy előbb egy összehívandó zsinat reformálja a vallásgyakorlatot, azt eredményezte, hogy a pozsonyi rabbmátus nyíltan az emancipáció

öffenthchen Skandale nicht allein für die israelitische, sondern auch für die christliche Religion die verderblichsten Folgen nach sich ziehen müssen». Ugyanily demunziálás volt 1859-ben is, midőn az osztrák kormány újból kihirdette a páduai szeminárium részére az engedményt, hogy t. i. növendékei fel vannak mentve a tényleges katonaszolgálat alól, akkor húsz magyar rabbi emlékiratot nyújtott be a kormánynál, kifejtve azt, hogy «a kedvezmény nagy baj, mert minden bócher majd Olaszországba megy s így meg fognak szűnni a magyar Jesibák, a vallásosságuk ezen mentsvárai; mert a páduai intézet olyan tanokat terjeszt, Udie den echten, wahren Judenthum ebenso gefährlich, wie dem Staate und seinen Intentionen schädlich sind». (Neuzeit, II. évf. -'88. I.) De nemcsak nálunk, Ausztriában is voltak olyan elemek, kik denunziálástól s felbujtástól sem riadtak vissza, minek leg-szomorúbb példáját nyújtja Kohn Izrael Levi, Beitrag zur Geschichte der jüdischen Tartuffe; Eingabe an das ehemalige k. k. Kultusministerium i. m. Wien über die religiösen Zustände der Juden i. m. Österreich. Leipzig, 1864. ez. munkája, melyben a zsidók vallástalanságát s a rabbik hatalomnélküliségét úgy tüntetik fel, mint óriási veszélyt a katolikus vallásra

ellen lépett fel,¹⁾ s tulajdonképen ez váll mozgató erejévé az ellentét nagyobbításának, de talán még mindig el lehetett volna simítani az ellentéteket, ha mindkét párton nem hozták volna egymással szoros kapcsolatba az emancipáció és a vallásreform ügyét. A községek egyesítésének s az ellentétek kiegyenlítésének szép munkája talán sikerült is volna az ugyancsak 1844-ben, augusztus 21-én megtartott paksi rabbigyűlésen, ha Schwab pesti rabbi kellő tapintattal, vagy mondjuk diplomáciával elő nem hozakodik olyan javaslattal, mely a mi korunk szempontjából nemcsak helyes és szükséges, hanem föltétlenül meg is követelhető, de az akkori tudatlan sötét állapotot véve tekintetbe, újabb üszköt dobott a községeket felizgató rabbik közé; Schwab jóhiszeműségét nem vonhatja kétségbe senki, de számolnia kellett volna azokkal a tényezőkkel, a melyek képtelenek voltak megérteni őt s legnemesebb intenczióit.

Oly ellentétek állottak már ekkor egymással szemben, hogy kiegyenlítésükre csakis a műveltebb s a polgárisodásra törekvő magyar zsidóság teljes megálázkodásával lehetett gondolni. Egyik részről nem tudták megérteni a kulturális haladást az ősi vallásosság épségben tartása mellett, a másik részen pedig – ha az utóbbit nem is akarták feláldozni az előbbi kedvéért – egymástól egészen függetlennek tartották a művelődést a zsidóság megóvásától. A vallásosság zászló-

¹⁾ Épúgy az 1864 december 6-án Nagy-Mihályon összegyűlt 20 zelotából álló rabbigyűlés, hogy mozgalmat indítsion az emancipáció ellen. (Neuzeit, IV. évf. 583. 1.)

vívői előtt elriasztó példa gyanánt Németország lebegett, melynek erőteljes reform-áramlata már érezhető hatással volt hazánkban is; mindennemű reformmozgalmat még csirájában elfojtani, az volt a cél, melyet a vallásosság védelmezői el akartak érni: a laikus elemeket minél távolabb tartani, vagy őket egyenest kizárni a vallásos életet irányító tényezőkre való befolyásból, az látszott az egyedül üdvözítő útnak, mely célhoz vezethet. Pápa, S.-A-Újhely és Ungvár rabbijai álltak a mozgalom élére,¹⁾ mely Ferdinánd császárnál tilalmat akart kieszközölni németországi rabbiknak behozatala ellen, s megbízták Friedländer Emánuel búr-szt.-györgyi rabbit, hogy utazza be az országot, hangulatot keltendő egy összehívandó rabbigyűlés érdekében, melynek célja volna «a legelismertebb rabbik közül tizenkettőt választani, kik egyedül volnának jogosítva rabbikat képesíteni.» Friedländer nagy buzgalmat fejtett ki küldetésében, 85 rabbit tudott már megnyerni az ügynek, már Trebitsch N. morva főrabbit és Meiseis B. krakói rabbit is rá tudta venni, hogy közbenjárásukkal hangulatot keltsenek a kormánykörökben e kérdés iránt, midőn egyszerre csak Horovitz F. pápai rabbi új irányba terelte az egész tervet. Hogy Horovitz eljárásában mennyi volt az őszinteség s mennyi a politika, azt el nem lehet dönteni, tény az, hogy Horovitz – békés kiegyenlítés címén – Holländer Leóval bocsátkozott tárgyalásba, kit országszerte a hitközségi mozgalmak vezetőjének ismertek el. Magyar levélben²⁾ fordult 1844 május havában Hollän-

¹⁾ Neuzeit, IV. évf. 271., 283. és 293. 1.

²⁾ Allg. Z. d. Jud. IX. évf. 320. kk. 1.

derhez, kérve közreműködését a két párt kiengesztelésében: «hithű vagyok mondja Horovitz de nem fanatikus, s elismerem a tudomány s a hazafiság jogait», s egyben találkat kér tőle, hogy inkognitóban beszélhessék meg a továbbiakat. Balatonfüreden találkoztak s a titkos beszélgetésnek csak Fischer Móricz herendi porcellángyáros volt tanúja Horovitz most szóval is kifejtette levelének tartalmát: kijelentette, hogy a két párt között nincs oly nagy ellentét, mely ne volna kiegyenlíthető; tudják ők jól, hogy a haladás feltartóztathatatlan, de azt szabályozni kell; ezért szükségesnek vélik egy synodus egybehívását, mely rabbik és laikusokból álló vegyes konzisztoriumot létesítene, hogy ezen hatóság intézné a rabbik alkalmazása, az iskola és a liturgia összes ügyeit. Holländer nem volt ilyen kijelentésre elkészülve s őszinte kétkedéssel fogadta az ajánlatot, mondván: «timeo Danaos et dona ferentes; sokat tapasztaltam, nem hiszek egy felekezet lelkészenek sem, ha reformról beszél, hacsak tényleg nem tett már ily irányban valamit; legyen synodus, de ne támadjon belőle hierarchia, mely despotizmus-szal jár; beszéljen előbb hasongondolkozású társaival s majd határozataikat veszem további tárgyalásom alapjául.»

Erre Horovitz újból beutaztatta Friedländerrel az országot, s a körözött felhívásban – melyet kivüle még Perls Mózes bonyhádi rabbi is aláírt – egy Pakson egybegyűlő rabbitanács létesülését hozta javaslatba Mindenfelé helyesléssel találkozott a felhívás, minthogy Horovitz gondoskodott arról, hogy köztudomású legyen, hogy Holländer tudta és pártolásával tartatik majd

meg a rabbigyűlés, csak Eisenstadt M. ungvári rabbi volt az, a ki ép a Holländerrel való paktálás miatt már előre ellenezte a gyűlés határozatait.

1844 augusztus 20-án 75 rabbi gyűlt egybe Pakson:¹⁾ Horovitz nyitotta meg a gyűlést, melyen a józan megfontoltságot Schwab pesti és Götz Schwerin bajai rabbi képviselte – kik egyáltalán nem is vettek volna részt e gyűlésen, ha kellően értesültek volna Holländer tartózkodó s bizalmatlan álláspontjáról, s a következő szervezkedést javasolta: 1. az egész ország négy kerületre osztassák fel, minden kerület élén háromtagú rabbikollégium álljon, melyet a kerület összes rabbijai által kiküldött bizottság választ meg; ezen bizottság évenként gyűlést tart, a melyen azonban más rabbi is részt vehet szólási és szervezési joggal; három évenként az ország központjában közgyűlés volna tartandó, melybe minden megye 1-3 rabbit küldene, de azonkívül bármely rabbinak is szabadságában állna azon részt venni; 2. rabbidiplomát csak a kerületi kollégium adhat s a rabbihelyettest (Móré Czedek) is csak a kerület három rabbija autorizálhat; 3. rabbi és község közti vita a kerületi kollégium elé tartozik, de ítélete ellen a közgyűléshez lehet fölebbezni; 4. minden rabbi kötelessége a metszőt, szófért és tanítót ellenőrizni, de a tantervet a közgyűlés állapítja meg; 5. a rabbihelyettes (Móré Czedek) csak

¹⁾ Löw, u. o. 300. 1.; Just, Neuere Geschichte, 111. k. 75. 1. Neuzeit, IV. évf. ¹293. 1.; Allg. Z. d. Jud. IX. évf. 320. 1. A gyűlés határozatait közölte Kohn Samuel a Magyar Zsidó Szemle XV. évf. 373. 1.

a rabbi engedélyével eskethet: 6. a metszőnek folyton a rabbi ellenőrzése alatt kellvén állania, rabbi soha ne végezzen metszői teendőket: 7, a közgyűlés fogja megállapítani a rítust, imákat, tantervet, figyelemmel lesz az ifjúságnak tudomány, ipar és földművelésre való neveltetésére, a népet pedig az eskü szentségére, becsületességre, hazaszeretetre s alattvalói hűségre igyekszik majd tanítani.

Evvel a javaslattal szemben Schwab – perhorreszkálva a zsidó inkvizícióját s főfigyelmet a nevelésre és a zsidóságnak kifelé való méltó képviseltetésre irányítva azt ajánlotta, hogy az egész ország fölött legyen ugyan központi főhatóság, de a mely ne csupán rabbikból, hanem laikusokból is álljon, a mely főhatóság gondoskodjék a rabbik képesítéséről, iskolák s metszők felügyeletéről, valamint rabbik és községek közti perek elintézéséről: legyen minden községben jó iskola, hol a gyermekek nemcsak vallásos emberekké, de jó polgárokká is neveltesenek; legyen minden községben iparterjesztő egyesület; a rabbik approbációjával vállaltankönyvek szerkesztessenek, a melyek a zsidóság-összinté és nyílt konfesszióját tartalmazzák; mondja ki a gyűlés, hogy a zsidó szereti hazáját, melynek nyelvét anyanyelve gyanánt tekinti a zsidó: hogy az ember-szeretetet felekezeti különbség nélkül kell a zsidónak gyakorolnia: hogy Isten nevének már csak a megemlé-tése is kötelező eskü s végre, hogy minden zsidó hasznos iparra taníttassa a fiát.

Legnagyobb tisztelettel adózhatunk Schwab föllépésének; nem volt javaslatában egyetlen szó sem, melyet nyugodt lelkiismerettel ne írhattak volna, alá az összes

egybegyüllek, de rejtett célzatoktól lelve a mint-hogy később is, mint látni fogjuk, meggyanúsították Meiselt – javaslatát tárgyalás alá sem vették, hanem kétnapi együttlét után minden eredmény nélkül való-sággal szétrebbent a gyűlés. Mindegyik érezte, hogy Schwabnak van igaza, de nyíltan egy se mert pártjára állni s így a legjellemzőbb módon egyszerűen elszel-tek Paksról a jámborok.¹⁾

¹⁾ Horovitz a gyűlés után négy hétig nem adott magáról életjelt s csak Holländer egyenes felszólítására küldte el a gyűlés jegyzőkönyvét, a nélkül, hogy saját nézetének is adott volna kifejezést. Midőn végre Holländer már megunta Ho-rovitz bujkálását s kiugrasztotta a bokorból, az utóbbi nyil-tan bevallotta [most máj' német nyelvű levélben): «igenis, kell hierarchia, s csak ott működhetik vegyes bizottság, hol a politikával kell összegegyeztetni a vallásosságot: a rabbik soh"se lépték át jogos hatáskörüket, de kell, hogy a vallás-nak védelmezői legyenek. Csak a zsidók politikai érdekét képviseljék a laikusok, de itt is bele kell avatkozniuk a rabbiknak, mert ők hivatottak a rágalmak eloszlatására, me-lyet a vallás ellen intéznek. Az intelligens laikus csak egyéni nézetűnek tűnhetik fel s nem látják benne a zsidóság kép-viselőjét s ép a zsidóság helytelen védelme a laikusok ré-széről teszük szükségessé a rabbik beavatkozását. Nem tö-rekszünk hierarchikus despotizmusra, de hát laikusok adja-nak rabbiképesítést? Laikusok döntsének vallási vitákban, liturgiái ügyekben?» Ezen védelemmel szemben jellemző Holländer válasza: «...Gern wollen wir die Kabbinen auf-nehmen i. m. die Reihen ächter Verfechter des Wohls, des Hechtes des Judenthums. Aber sollen wir jedem Ilabbinen diese Reihen öffnen? Wir appelliren an Sie, Sie sind selbst einer dei- bedeutendsten, sind Ihre Amtsbrüder fällig heute, sind, sie gestimmt für Israels materielles Glück zu kämpfen? Sie selbst müssen mit «Nein» antworten. Und das Befähigen der Kuh-

Ezen eredménytelen gyűlés után természetesen nem vonulhattak vissza azok, kik csakugyan szívükön hordták az emancipáció ügyét, hanem meg nem riadva a már úgy is nyilvánvalóvá vált ellentétek mindjobban fenyegető kiélesedésétől, egymás után tettek rabbik és községek nyilatkozatokat közzé, hogy megváltoztassák a zsidó vallás iránt táplált elfogultságot. Legelső volt Löw Lipót, ki országos mozgalmat indítva meg, 1847 június 22-én a következő nyilatkozat aláírására szólította fel a rabbikat: «Mi alulírt magyar rabbik, szent vallásunkkal összehangzólag, ezennel ünnepélyesen nyilatkoztatjuk: 1. Minden felebaráti kötelességek, melyek szent irományainkban tanítatnak, nemcsak izraeliták, hanem egyenlőképen minden nem izraelita

binnen soll nach dem Protocoll doch, allein diesen Rabbinen, wie sie heute sind, zustellen? Das ist keine Entschuldigung, «dass sie sie nur befähigen, die Gemeinden aber anstellen werden»; wird und kann eine Gemeinde einen liabbiner austeilen, der keine Befähigung hat?... Nie würden Laien sich herausnehmen, über Befähigung eines liabbinen entscheiden zu wollen, wenn man ihnen nur die Aussicht liesse, dass sie Lehrer des Wortes Gottes bekämen, denen auch der Mensch etwas gilt.» Allg. Z. d. J. IX. évf. 320. l. – Ezen sikertelen paksi gyűlés különben sok gúnynak is volt kitéve; Pesten közkézen forgott egy nagyon szatirikus kép a lengyel rabbik karrikaturájával; Schwab úgy van feltüntetve, hogy egyik kezével a fülét dugja be, a másikkal pedig az orrát; tizenkét gúnyos határozatot is hirdet a kép; többek közt: megmutatandó, hogy az egybegyűlt rabbiknak van érzékük az újítás iránt, elrendelik, hogy a páska azontúl ne legyen kerek, hanem négyszögletű, s hogy a Schulklopfen – a monotheistikus elveknek megfelelően – azontúl ne három, hanem csak egy ütés legyen. (Allg. Z. d. J. IX. 363. l.)

íránt is szentül teljesítendők: mert mi minden embert, akármilyen vallást kövessen, valódi felebarátunknak tartunk. 2. Magyarországot valóságos és egyedüli hazánknak elismervén, azon leszünk, hogy irántai szeretetet s nemzetiségeérti buzgalmat becsepegtessünk híveink szívébe. 3. A népmívelődés becsét méltányolván, minden lelkészi befolyásunkat arra fordítandjuk, hogy községünk kebelében jó és czélszerű népiskolák alakuljanak. 4. Mindent, a mi *casuisticai* munkáinkban a *mondottakkal* meg nem egyezik, elavultnak és érvénytelennek nyilatkoztatván, minden tőlünk kitelhető módon törekedendünk, hogy előadott elveink mind élő szó, mind írandó s általunk helybenhagyandó tankönyvek által terjesztessenek népünk között. E javaslatok valósulása nyomán mindenki nyer. Nyer a kormány értelmes s mívelt alattvalókat; nyer a haza becsületes fiaikat; nyert a nemzetiség lelkes s buzgó ápolókat; s nyerjük mi magunk lelkiismeretünk békéjét, istenünk tetszését s azon méltányolást, minélfogva a zsidókérdés nem lesz többé hasonló Penelope ruhájához, mely ma szövetik, hogy holnap fölbontassék! «¹⁾

Ugyanazon év szeptember 23-án Kunewaidner Jónás, pesti elnök «a magyarországi s kapcsolt részekbeli izraeliták nevében» körlevelet²⁾ küldött szét, mellékelve Schwab pesti rabbi által megírt «Emlékeztetések a vallásban nyert oktatásra» ez. dolgozatot, mely «a magyarországi és kapcsolt részekbeli izraeliták összes

¹⁾ Zoller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847-1894. Budapest, 1894. I. köt. 3. 1.

²⁾ U. o. 4. 1.

képviselőinek egyetemes gyűlésében egyértelemmel jóváhagyott») és «méltán tekinthető sajátképeni hitvallásunk foglalatának.»

De Löw levele a rabbikhoz s Kunewalder körjegyzéke a községekhez nem ébresztette föl a kellő visszhangot sem a zsidóság kebelében, sem az országgyűlés körében; sőt az utóbbi részen továbbra is hangoztatott elfogultság következtében hitsorsosaink már túl is kezdtek lőni a célon, a mennyiben a pesti zsidók 1848 márczius havában a következő aláírási ívet kötötték egymás közt: «Mi alulírt mózesvallású magyarok, vallási szertartásainkban s a korigényelte változások életbeléptetése és mindazon szokások eltörltetése iránt, mik a szidalmon kívül elkülönzési vádakat támasztottak ellenünk, szívünk őszinte óhaját ezennel nyilvánítjuk» s április 24-én az aradi zsidók már a képzelhető leggyökeresebb vallásreformra (a többek közt szombat helyett a vasárnap ünneplésére) irányuló felhívást bocsájtottak ki, «hogy azon ellenvetés és nem minden alapnélküli vád, miszerint a zsidók magukat vallási szertartásaikban a többi hitfelekezetektől makacsul elkülönzik, elenyésztessék»,¹⁾ és 1848 július 8-án már meg is alakult Pesten az első zsidó reform «radical» egyesület, melynek közvetlen hatása az volt, hogy már július 12-én az országgyűlésen Kállay Ödön meginterpellálta a minisztert, hogy: «van-e akarat a minisztériumnak ez ülés alkalmával a zsidók emancipációja iránt törvényjavaslattal fellépni?» s midőn Szemere Bertalan belügyminiszter azt vála-

¹⁾ U. o. 8. l.

szolta, hogy: «Elvben természetesen elfogadjuk, de idő rá ez ülés alatt nem lévén, nem fogunk törvényjavaslatot benyújtani a háznak», maga Kállay nyújtott be törvényjavaslatot, a melynek tárgyalására azonban a forradalmi zavarok folytán csakugyan nem jutott idő.¹⁾ De a következő évben a Szegedre menekült országgyűlésen Szemere miniszterelnök és belügyminiszter újból fölvette az emancipáció ügyének fonalát s 1849 július 28-án a nemzetgyűlés csakugyan emancipálta is a magyar zsidóságot. Ez volt a nemzetgyűlés legutolsó ülése.²⁾

Mindebből világosan tűnik ki az, hogy mire vezető vissza a magyar zsidóság kettészakadása Tagadhatatlan, hogy mindkét párt hibázott: az egyik féltette az emancipációtól az ősi vallást, a másik pedig mindent kész volt feláldozni az egyenjogúsításért; természetesen, hogy egyik irányt sem tudná helyeselni az utókor, de megérti a szakadás szülőkát, mely vógelemzésében az emancipációra való törekvésben rejlett. A közvélemény, mely a vallásgyakorlat akkomodizálásától tette függővé az egyenjogúsítást, nyomasztó hatással volt a zsidókra, s ha az egyik rész a legcsekélyebb dolgokban is az ősi vallást látta fenyegetve, inkább nem is vágyott emancipációra, úgy a másik rész talán épen az ellenpárt merevsége által ösztönözve átcsapott a túlsó végletbe.

A szegedi emancipációból persze nem lett semmi, azt is elfojtotta az osztrák rémuralom. De annál komo-

¹⁾ U. o. 172. 1.

²⁾ U. o. 177. 1.

lyabban fogott az osztrák kormány a magyar zsidók községeinek szervezéséhez. Ugyanis Geringer fő-polgáribiztos 1850 február 6-án körrendeletet intézett a kerületi biztosokhoz, hogy zsidó bizalmi férfiak véleményeit gyűjtsék egybe s terjeszszék fel az iskolai és egyházi ügyre, valamint a rabbiállást és a valláspártokat illető ügyekre vonatkozólag.¹⁾ E rendeletből kifolyólag a legellentétebb irányú óhajtásokat volt alkalma megismerni a kormányzó polgári főbiztosnak, a ki már 1851 szeptember 53-ára bizalmas értekezletre hívott magához Budára négy rabbit (Schwab Pest, Freyer Győr, Löw Szeged, Zipser Sz.-Fehérvár) és három laikust (Kassowitz, dr. Löblin és dr. Schwimmer); később Barnay pesti titkárt is bevonták a tanácskozásba E gyűlés, melyben Sacher kormányzótanácsos elnökölt, Löwöt bízta meg egy községi szervezeti szabályzat kidolgozásával, melynek szorosán vett szervezeti része a következő:²⁾ A helytartóság öt kerületi bizottságot szervezzen, mely bizottság egy fizetett referensből és három tiszteletbeli bizalmi férfiúból álljon; az előadó a kerületi kormány székhelyén lakjék s a bizottságban legfőlebb két rabbi lehessen, de egy mindenestre legyen;

¹⁾ Ezen körrendelet, mely még alig jutott el a községekhez, már oly félelmet gerjesztett a konzervatívek körében a reformtörekvés elől, hogy 1850 szeptember 2-án rabbikból álló küldöttség járt Bécsben, mely legfelsőbb kihallgatásban kérte a császár engedélyét egy rabbisynodus egybehívására, mely rendezze a vallási zűrzavart s hogy olyan héttagú bizottságot választhasson, mely egyedül legyen jogosítva rabbikat képesíteni az országban. (Alig. Z. d. J. XIV. évf. 539. 1.)

²⁾ Löw, i. m. 223. kk. 1.

az előadó intézi a kormány által kiadott folyó ügyeket s évenként legalább egyszer beutazza a kerületet, mely alkalommal jogában áll felülvizsgálni a községek összes hivatalos könyveit, fontos ügyekben, mint rabbi és község közt fölmerült differenciákban, vagy kultusz miatti egyenetlenségben az előadó köteles gyűlésbe hívni a bizalmi férfiakat, kiknek kötelessége minden, a kultusz- vagy iskolaügy körül tapasztalt rendetlenséget feljelenteni s a kormány utasításához képest eljárni. A bizalmi férfiak három évre neveztetnek ki. Az előadó nem tölthet be rabbiállást. Rabbinak csak az választható, ki: 1. főelemi iskolát végzett, de 1860-tól kezdve már főgymnáziumi érettségi bizonyítvány követeltesék meg, valamint a rabbiképző hat évi fennállása után csak annak végzett növendékei lehessenek anyagitközségek rabbijai, de addig is héber nyelvtan, bibliafordítás, népszerű hit- és erkölcsstan, zsidótörténet ismeretét és egy valláserkölcsei tartalmú írásbeli dolgozatra való képességet kell bizonyítania; 2. hatósági bizonyítványt kell felmutatnia politikai és erkölcsi viselkedéséről; 3. három rabbi által kell képesítettnek lennie; a rabbi-vizsgáló bizottságot a kormány nevezi ki, mely öt tagból áll, kik közül egynek rabbinak kell lennie. A bizottság, mely három évre neveztetik ki, évenként egyszer összegyűl Pesten, megejti a vizsgálatot s aláírja a bizonyítványokat, miután a vizsga eredményéről jelentést tett a helytartóságnál.

Ebből a szervezeti tervből sem lett semmi; még az erős kezű osztrák kormány sem tudta megtörni a rabbik képesítésétől való idegenkedést. Szerte hangzott már az országban a konzervatívok és haladók jelszava

s bárminő mozgalom indult meg a zsidóság közérdekében, szinte lehetetlenné vált az összműködés, minthogy rejtett célzatokkal gyanúsította az egyik párt a másikat. E gyanúsítgatás végzetessé is válhatott volna a magyar zsidóságra 1801-ben, a midőn márczius 20-án a pesti község előjárósága körlevelet küldött a községekhez, hogy képviselőket küldjenek annak megbeszélése céljából, hogy a zsidók helyzetének javítása érdekében minő lépéseket tegyenek az április 15-én megnyíló országgyűlésnél.¹⁾ Összesen húsz megye és város küldött képviselőket, kik április 10-án avval a kérdéssel foglalkoztak, hogy kérelmezzék-e az emancipációt, vagy nem, s *egyhangúlag* azt határozták, hogy *nem* kérik.

Mi volt ezen feltűnő elhatározás oka? Talán a büszke önérzet sugalmazta a képviselőknek, hogy ne könyörögjenek olyasmért, a mire már jóval előbb rászolgált a magyar zsidóság? Távolról sem. Az igazi ok a következő volt.

Holländer Leó, Meisel pesti és Löw szegedi rabbi az iránt tett előterjesztést, hogy Pesten egy állandó bizottság székeljen, mely eljárjon az emancipáció ügyében, de javaslatukat nem vihették keresztül, minthogy a képviselők nagy bizalmatlansággal viseltettek mindaz iránt, a mi Meiseltől és Löwtől eredt, kiknek - különben ellenlbasok lévén - ebben az ügyben kifejtett buzgó együttműködése azt a gyanút ébreszté fel, hogy bizonyára reformálni akarnak. Javaslatuk meg-

¹⁾ Die Pesther Deputirtenversanmlung; im Jahre 1861 und ihre Leiter. Frankfurt a/M. 1869.

buktatása után közvetlenül Moisel, Holländer Leó és Gyula, Adler L. Eperjesről), dr. Ligeti József (Sz.-Fehérvárról) és Fischer János (Pápáról) titkos tárgyalást folytattak gróf Károlyi Edével, de másnap már a Magyar Sajtó kikürtölte a titkot, mely szerint gróf Károlyi abban egyezett volna meg a vele tanácskozókkal, hogy a parlament többsége ki fogja mondani az emancipációát, de csak az intelligens, földbirtokos és iparos zsidókra, a többi műveletlen elemre nézve pedig határidőt fog megszabni, míg nem asszimilálódik a magyar nemzettel. A konferencia végül Meiselt megbízta, hogy a tanácskozás eredményéről tegyen jelentést előljáróságának s teljes emlékiratba foglalva a pontozatokat nyújtsa be gróf Károlynál, a ki majd a parlamenthez fogja továbbítani.

Ma még nem érkezett el az ideje annak, hogy teljes elfogulatlansággal Ítélje meg a történet ezt a titkos konferenciát s állítólagos megállapodásait, de ha egyrészt képtelenség Meiselről föltételezni, hogy csak ily parciális emancipáció érdekében emelte volna fel szavát, úgy másrészt tény az, hogy a különben szintén gyanúba fogott Löw *nem* vett részt a titkos tanácskozáson, hogy továbbá Meisel szükségesnek látta a védekezést, mely szerint «csak mint magán ember volt jelen a grófnál», s végül hogy ily előzmények után elejtették a képviselők az emancipációért való folyamodást.

Villamos feszültséggel volt tehát telítve a légkör, midőn 1861 április 17-én 20602. sz. rendeletével a m. kir. helytartótanács jóváhagyta a magyar zsidók kulturális haladása iránt lelkesülő férfiak által alapított «Izraelita Magyar Egylet» alapszabályait, mely egylet –

dr. Rózsay József elnökkel és Mezei Mór titkárral az élén még alapítása évében megindított és egy évig dr. Kokonstein Lipót, utóbb Mezei Mór által szerkesztett Magyar Izraelita ez. hetilap útján középpontját alkotta mindazon törekvéseknek, a melyek a magyar zsidóság békéjét, a művelődés terjesztését, s a politikai jogok kivívását czélozták. De hiábavaló volt a legneme-
sebb buzgalom is: a magyar zsidók konzervatív irányt követő és követelő része nem értette meg, vagy nem akarta megérteni az idők szavát. A pártoskodás szenvedélye megrázkódtatta a hitközségeket, mindenfelől a kettészakadás veszélye fenyegetett, mely végre a székesfehérvári község különválásában 186:2. év 78993. sz. rendelettel nyerte el a magyar udvari kancellária szentesítését. «Azon elvből kiindulva mondja a rendelet ¹⁾ – hogy egyrészt a vallás szabad gyakorolhatása és minden vallási és lelkiismereti aggályok lehetőleges megnyugtató végett a vallási szertartás tekintetében azon feltétel alatt, hogy új vallás felállítása nem czéloztatik, a különféle zsidó felekezeteknek szétválása ugyan megengedhető, de másrészt az izr. hitközségek egysége közkormányzati szempontból mindenkor fentartandó s egyes ügyekbeni szétválása csak annyiban eszközölhető, a mennyiben a töredék a közkormányzat érdekeinek megfelelő kívánalmakat teljesíteni képes», ketté válhatnak, külön választmány által igazgattathatnak, de hatóságok vagy harmadik személy irányában való képviseltetésre közös elöljárót kell választaniuk, kinek azonban vallási- vagy iskolai dolgokba nem szabad beleavatkoznia.

¹⁾ Magyar Izraelita III. Évi 79. l.

A konzervatív irányzat evvel elérte első diadalát, melynek mámorában a vakbuzgóság terrorizáló fegyvereivel indult harcba a művelődés és jobb ízlés hívei ellen. 1864 márczius 1-én 11. Hillél, szikszói Rebbe izgatására harmincz rabbi gyült egybe S.-A-Úhelyen s a Cherem átkával sújtotta a miskolczi rabbit s mindazokat, kik a miskolczi templomba énekkart alkalmaztak.¹⁾ 1866. kisleve hó 14-én Nagv-Mihályon gyült össze 24 rabbi, kik aláírtak s azután még más 45 rabbi által is elfogadtatták a következő határozatokat;²⁾ Cherem átkával sújtván azt: J. a ki a zsargonon kívül más nyelven prédikál s aki nem hagyja el rögtön azt a templomot, hol más, tiszta nyelven hirdetik Isten szavát; 2. a ki olyan templomba jár, hol az emelvény nem a középben van; 3. a ki hozzájárul, hogy templomot tornyokkal építsenek; 4. aki ornátusban lép az előimádkozó asztalhoz; 5. aki olyan templomba jár, hol a női karzat elkülönítő rácsozata átlátszó; 6. a ki meghallgat templomi énekkart s vele imádkozik; 7. a ki ha egyáltalán csak be is megy olyan templomba, hol énekkar működik; 8. a ki házasságkötést templomban végez s végre 9. a ki abbahagyja akár csak a legkisebb ősi szokást.

Ezen jelenségek, melyek a községek teljes széttagoltságára vezethettek s a melyek épen az emancipációt megelőző esztendőben a zsidóság hátrányára hangolhatták a közvéleményt, megérlelték a pesti hitközség³⁾

¹⁾ Ben Chananja VII. évf. 226. 1.

²⁾ Neuzeit VI. évf. és Széfer Léb Haibri. Lumberg, 1868 II. köt. 59. 1.

³⁾ Magyar Zsidó Szemle XIV. évf. 97. 1.

vezeiő férfiaiaban a, végleges elhatározást, s 1867 márczius havában emlékiratot nyújtottak át Eötvös József bárónak, melyben egy egyetemes kongresszus összehívását javasolták. A pesti előjáróság egyszersmind valamennyi megyei főhitközségnek is megküldte ezen emlékiratot azon kérelem kapcsán, hogy véleményt mondjanak s esetleges javaslatokat tegyenek. A legtöbb hitközség föltétlenül helyeselte a pesti emlékiratot s csak egynéhány fejezte ki azt az óhajtást, hogy a kongresszus csak az emanj3zipáció után hívassék egybe. Ezen általános helyesléssel szemben jellemző az, hogy még a kongresszus és az emancipáció előtt már 1867 év nyarán megalakult a Hitör egyesület, mely már eleve a legelkeseredettebb hangulattal indult a harciba. Kik voltak a Hitör megalapítói és toborzói? Rabbik. Mi tüzelte fel őket oly heves küzdelemre? Semmi egyéb, mint a pesti emlékirat azon nyílt vallomása, hogy «a rabbik hivataluk körét túllépve a reájuk nem tartozó ügyekbe avatkoztak» s tisztán községi adminisztráció szervezéséről lévén szó, rabbik befolyása nélkül jussanak eredményhez. A Hitör egyesület Trebitsch M. elnök, Abeles S. pénztáros és Farkas A. titkár (ki egyszersmind a Hitör által kiadott Magyar Zsidó ez. hetilap szerkesztője volt s ezen állásért hagyta el a haladópart tábort, melynek azelőtt lelkes híve volt) aláírásával, valamint Schreiber S. W. pozsonyi, Löw Jeremiás s.-a-újhelyi és Eisenstädter M. ungvári rabbik ajánlatával felhívást bocsátott a magyar zsidósághoz s ismereti az egyesület célját s szabályzatát.¹⁾ «Az írásbeli és

¹⁾ Neuzeit VIII. évf- 203. 1.

szóbeli tant, mely a Sulchan Arukhban foglaltatik s melyet apáink követtek, kiknek nyomában akarunk mi is járni, hogy utódainknak csorbíthatlanul adhassuk át, akarjuk védeni s fentartani.» Ezért: I) Célul tűzte ki az egylet *a)* minden törvényes eszközzel megvédeni Magyarország orthodox zsidóságát jogtalan támadások ellen; *b)* segítséget nyújtani mindazon orthodox közösségeknek és egyéneknek, kik hitük miatt szenvednek; *c)* terjeszteni s otthonossá tenni hitsor sósaink közt a magyar nyelvet (ezt ugyanazok mondják, a kik egy évvel előbb a nagy-mihályi synodusban átokkal sújtották mindazokat, kik nem zsargonban mernek prédikálni!) mely célból *d)* kiadja a Magyar Zsidó ez. folyóiratot. Az egylet tagjává jelentkezés által válhatni, de végleges fölvétel a rabbikollégium, mint felügyelő bizottság jóváhagyásától függ (III). Ezen rabbikollégium feladata vallási ügyekben utasítást adni az egyletnek (VII) s jogában áll végérvényes határozatot hozni minden vallásos s felekezeti kérdésben (VIII). Első ízben a központi vezetőség választja meg az 5 tagú rabbikollégiumot (X), utóbb azonban – kiválás esetén – önmagát fogja kiegészíteni (XI). A központi vezetőség Pesten székel (XIII) s 21 tagja folytonos érintkezésben áll a községekkel (XIV). Az alapszabály a központi vezetőség ajánlatára, de kétszeri – még pedig egy havi idő közbeesésével – szavazás után változtatható, mely javaslatot azonban még az országos gyűlésnek is meg kell szavaznia (39). Az egylet egyáltalán föl nem osztható, minthogy hivatása az örök vallástörvényen alapul (40); ha azonban előre nem látható okok folytán mégis feloszlanék, úgy a vagyon soha nem fordítható egyéb

czélra, mint a melyet az egyesület megalapításakor kitűzött (41). Ezen szabályzatot Eötvös József miniszter nem erősítette meg, mert szerinte ezen státutumok nem vezethettek autonómiához, hanem ahhoz, hogy a gyülekezet egészen a rabbik, a vezetők kényének legyen kiszolgáltatva, de később Pauler közoktatásügyi minisztersége alatt megerősítettet, ¹⁾ mi által törvényes keretet nyert az orthodoxia aknamunkája, melyre éles világosságot vet Krauss Zsigmond, a Hitör körös-ladányi oszlopos tagjának «Sendschreiben an meine Glaubensgenossen i. m. der Stadt und auf dem Lande» című felszólítása, melyben a leghevesebb izgatás mellett minden hithű zsidónak lelkére köttetik az, hogy az egybehívandó kongresszusra csak olyan képviselőjelöltet válasszanak, ki: 1. a szombatot s ünnepeket megtartja, 2. tiltott eledelt nem eszik, 3. naponta tallisz és tefilinnel imádkozik, 4. ki tiszteli Izrael tudósait, 5. ki hisz a Messiásban, 6. hisz Czión templomának helyreállításában, 7. hiszi a holtak feltámadását, 8. hiszi a Sulchán Arukh kötelező voltát, 9. hiszi a tóra és talmud örök kötelező erejét, 10. s híven megtartja Izrael valamennyi szokását. Ilyen harcias hangulat uralkodott a konzervatív irányú köreiben, midőn gróf Andrassy Gyula 1867 október 25-én benyújtotta az országgyűlésnek a zsidók egyenjogúsításáról szóló törvényjavaslatot, ²⁾ melyet a főrendek december 22-én fogtak tárgyalás alá, s mely mint 1867: XVII. törvénycikk nyert királyi szentesi-

¹⁾ Molnár Aladár országgyűlési képviselő beszédei. Budapest. Athenaeum r. társ. könyvnyomdája 1880.

²⁾ Zeller, i. m. I. k. 260 1.

tést. Az emanczipáció teljes keresztülvitele érdekében a községi és iskolai ügyek rendezése céljából már 1868 február 16-ára bizalmi férfiakat hívott meg Eötvös báró Budára, hogy velük tanácskozzék az összehívandó kongresszus ügyében. A bizalmi férfiak, kiknek névsorát dr. Hirschler Ignác állította össze, a következők¹⁾ voltak: Adler Leó Eperjes, Baumgarten Fülöp

¹⁾ Leon da Modena Redivicus (Löw Lipót, Die jüdischen Wirren i. m. Ungarn. Leipzig und Pest, 1868. 7. 1. Hirschler Ignác, ki nagy tudománya, kiváló szelleme és magas összeköttetései révén vezérlő szerepet vitt a magyar zsidóság körében, néhány évi nyilvános működéstől eltekintve, a háttérből igazgatta a pesti és az országos zsidó ügyeket. A pesti hitközségnél viselt elnöki tisztsége alkalmával, mely tisztségre 1861-ben választott meg, de a melyből Meisel és Schossberger S. W. áskálódásai folytán, a kik hiú ambícióik kielégítésének akadályát látták Hirschlerben, a helytartóság által elmozdítatott, oly sok kellemetlenséget tapasztalt, hogy azontúl nyilvános szereplésre csak nagyritkán volt rávehető, de a háttérben ő képezte a nyilvánosság előtt szereplő férfiak középpontját és mozgató erejét. A hatvanas években a Váci-utczában volt Ráth-féle könyvkereskedés képezte a magyar közélet s különösen az irodalom művelőinek mindennapos találkozóhelyét, úgyszólván kaszinóját; ennek a társaságnak volt mint irodalmi férfiú Eötvös báró is tagja, ki ugyancsak itt ismerkedett meg a társaság egyetlen zsidó tagjával, ki szintén mint orvostudományi író jutott a társaságba, Hirschlerrel. Midőn azután Eötvös miniszter lett, a napirendre került zsidó ügyekben természetesen régi ismerősével folytatott bizalmas tanácskozásokat. A sok éven át szövődött benső ismeretség folytán Eötvös egészen Hirschler hatása alatt állt a fejlődő zsidó ügyekben, még pedig, mint a fejlemények bizonyítják, a magyar zsidóság hátrányára Hirschler, bármily kiváló volt is mint ember s mint tudós, alig volt

Pest, Diner Mór L.-Sz.-Miklós, Fischer Leó Hörend, dr. Fischer Lajos Kolozsvár, Fleischmann Mór Pest. Friedlieber Albert S.-A Újhely, Goldberger Károly O-Buda, Grün Izrael Marosújvár, Hirschl Lipót Gyöngyös, dr. Hirschler Ignác Pest, Holländer Leó Eperjes, dr. Kain Eperjes, Kohen J. J. Pest, Krauss Zsigmond Kőrösladány, Lányi Jakab Pest, Löwy József N.-Kanisza, dr. Mezei Mór Pest, Neumann Fülöp Buda, Pappenheim Kálmán Pozsony, dr. Pollák Henrik Pest, Polatschek N. Károly, dr. Popper József Miskolcz, Popper L. Hlinik, dr. Bózsay József Pest, Schapringer Joachim Pécs, Scharmann Sámuel Temesvár, Schlesinger J. Vágújhely, Schossberger S. W. Pest, Singer Animos Szeged, Steiner Lipót Nagyvárad, Ullmann Károly Pest, Wahrmann Mór Pest és Wallfisch Pál Arad.

Egyetlen egy rabbi sem volt tehát méltó arra, hogy részt vegyen e bizalmas tanácskozáson, a mi azonban kizárólagosan annak tulajdonítandó, hogy már eleve ki akartak zárni a tanácskozás keretéből minden szorosán vett vallásügyi kérdést. De miután február 16-án azzal a megjegyzéssel nyitotta meg a miniszter a tanácskozást, hogy gyorsabb és célszerűbb volna ugyan, ha a kormány az oktroyát alkalmazná, ám jobbnak véli, hogy azok alkossák meg szervezési szabályzatukat, kiket legközelebből érdekel – már február 17-én ki is ütött a háború.

A konzervatív bizalmi férfiak ugyanis azzal a javaslattal léptek fel, hogy ők a «reformerektől» különváltak

hivatva vezérlő szerepet vinni a zsidóságban, mert nem ismerte eléggé a zsidóságot sem történetében, sem intézményeiben.

tanácskozhassanak, de a miniszter nem is engedte a kérdést tárgyalni, kijelentvén azt, hogy «a törvény csak egy izraelita vallást ismer.»¹⁾ Képzeltető ezekután a hangulat, mely a bizalmi tanácskozáson uralkodott s mely előkészíté a kongresszusi választási szabályzatot s az egyetemesen tárgyalandó szervezet előmunkálatait.

A szervezeti terv főelvei e tanácskozáson a következőkben jutottak kifejezésre:²⁾ Magyarország zsidósága egy testületet képez, Pesten székelő központi képvisellel, s feloszlik öt kerületre Pest, Pozsony, Kassa, Nagyvárad és Kolozsvár székhelyekkel; a kerület megyékre s ezek ismét községekre oszlanak. Minden község istentiszteleti rítusa a többség akaratához alkalmaztatik, de 20 adófizető külön templomot kérhet, melyet az anyaközség tartozik fenntartani. A megyei képvisellet melybe minden helyi község választ 2-4 tagot örködik a megye zsidóságának iskolai s községi ügyei felett s minden hat hónapban gyűlést tart. A kerületi képvisellet, melybe a megyék választanak 2-4 tagot, évenként egyszer tart gyűlést s intézi az illető kerület ügyeit. Az országos képvisellet tagjai a kerületi képviselők s közvetíti a községek ügyeit a kormánynál.³⁾

¹⁾ Low, Zur neueren Geschichte, 281. J.

²⁾ Neuzeit VIII. 98. I.

³⁾ A bizalmi férfiak tanácskozására, hangulatára, és szellemére, valamint az általuk képviselt ügy kifejtésére jellemző világosságot vet a következő levél, melyet Hirschler Ignác írt 1868 márczius 6-án Löw Lipótnak, s melyet Low Immanuel főrabbi bocsátott rendelkezésemre... «...Abgesehen von dem Tabaksqualme, i. m. welchem die Sitzungen der Vertrauens-

A választási szabályzatnál, melynek alapján lesznek a kongresszusi képviselők választandók, különös említést érdemel az, hogy a rabbiknak nem adatott meg sem a cselekvő, sem a szenvedő választói jog, amit az 1868 február 23-án közzétett jelentés avval okolt meg, hogy a kongresszus még a lehetőségét is el akarja kerülni a vallásügyek tárgyalásának. Azonban épen ebből kifolyólag a legmagasabb fokra hágott a kedélyek ingerültsége s dr. Hildesheimer, akkor még kismartoni rabbi megfűtta a harci riadót,¹⁾ végső elkeseredéssel

mair abgehalten werden, ist es fürwahr keine Kleinigkeit Berathnngen beizuwohnen, für welche ein Theil der Anwo-senden nicht genug Verständniss, der andere aber keine ehrliche Absicht mitbringt. Die Arbeiten, die wir geliefert haben, sind auch danach, und *bedauere, ieh nur lebhaft, dass Ben Chananja nicht da ist, die Mänyel derselben ad oculos zu, demonstrieren. Es ist gant so gekommen, wie Sie voraus-gesagt haben.* Alle Concessioner! von unserer Seite sind i. m. den Wind geschehen; das Ende vom Liede ist doch immer ein Separatvotum, mit dem man gegen das Werk der Ver-einigung zu Felde zieht . . . Nun wollen wir . . . jedes erlaubte Mittel i. m. Anwendung bringen, um ein glückliches Congress-ergebniss zu ermöglichen. Von dem Kesultate der Wahlen hängt Alles ab . . . Sehr zu bedauern wäre es allerdings, wenn gekränkte Eitelkeit, oder sonstige Nebenrücksichten eine Spaltung im eigenen Lager herbeiführten. Hiezu — ich ge-stehe es ohne Rückhalt — kann insbesondere die Ausschliessung der Rabbiner einen Anlass geben. Sie begreifen, dass ich diese Bemerkung nicht an Ihre Adresse richte, *der Sie ja ohnehin erldärteu, sieh i. m. den Congress nicht wählen zu lassen.* **Es war das eine der Concessionen an die Orthodoxen, die sich nichtsdestoweniger jetzt zu Vertheidigern der Rabbiner aufwerfen . . .»**

¹⁾ Hildesheimer, Zum Congresse. Prag, 1868.

küzdve a rabbik kizárása ellen, kiket a választási szabályzat «egy sorba helyezett a vagyombukottakkal és erkölcsileg megbélyegzettekkel.» Mozgalmat indított, melynek eredménye az lön, hogy 30 rabbi aláírásával június 15-én erélyes s önértetes hangú beadványt juttattak a miniszterhez, kérve a szabályzat e pontjának megváltoztatását.¹⁾ Daczára ezen beadványnak július 30-án keltezett királyi leirat alapján a miniszter már augusztus 5-én oly rendelet kapcsán küldötte meg a szabályzatot az összes főispánoknak, hogy intézkedjenek a választások megejtése iránt.²⁾ De már augusztus 6-án dr. Pollák Henrik szükségét látta annak, hogy az összes községekhez intézett körlevélben kifejezést adjon a bizalmi férfiak tanácskozásán elkövetett hibának s hogy immár belátják, hogy nem szabad nélkülözniök a rabbik tekintélyes támogatását s egyben meg is ígéri, hogy a minisztert rá fogják venni a rabbikat kizáró passzusnak a választási szabályzathól való kihagyására³⁾

De ha konzervatív részről a rabbik óhajtották a választási szabályzat megváltoztatását, úgy a haladás híveinek táborában is megindult ez iránt oly mozgalom, mely lelkesültsége miatt rászolgált a közfigyelemre. Ugyanis a nyitrai hitközség fiatalsága nevében dr. Schiller Frigyes lelkes felhívást intézett Magyarországra és Erdély ifjúságához 1868 szeptember 28-án, hogy az ifjúság is befolyással lehessen a kongresszusi válasz-

¹⁾ Neuzeit, VIII. 321. l.

²⁾ Zeller, i. m. 945. l.

³⁾ Löw, i. m. 276. l.

tásokra s hogy biztosítsuk azoknak szabadelvű irányban való keresztülvitele, intézzenek kérvényt a miniszterhez a választási szabályzat olyatén megváltoztatása érdekében, hogy minden 24 éves ifjúnak, ki megfizet két évi hitközségi adót, adassék meg a cselekvő választási jog.¹⁾

De Pollák Henrik levele s a rabbikat illető pont megváltoztatása már nem tudta lecsillapítani a kedélyeket, hiszen tulajdonképen a rabbik távoltartása a kongresszustól csak újabb és alkalomszerű titulus volt, melyen kapva kaptak a konzervatívok, hogy izgatásuk szelével ismét lángra lobbantsák a czívódás parazsát s megakadályozzák a polgáriasodás követelte felekezeti rendet, de sőt még magának a kongresszusnak létrejövetelét is. Országszerte megindult már a kongresszusi képviselők választási mozgalma, mely izgatottságával, korteskedéseivel, zászlóerdőivel és megvesztegetéseivel méltán vetekedett az országgyűlési választásokkal, midőn a Hitőr egylet utolsó erőfeszítéssel nov. 24-ére Budára gyűlésbe hívta a magyar és erdélyi rabbikat, hogy terrorizálva a községeket s közös körlevelet bocsátva ki, előre állapítsák meg elfoglalandó álláspontjukat.

Ezen gyűlés ellensúlyozására november 26-án Hirsch M. ó-budai főrabbi, Brill S. L. és dr. Kohn Sámuel pesti rabbi aláírásával körlevél bocsátatott ki a községekhez, melyben leleplezik a Hitőr egylet vallásellenes, hazafiatlan és ártalmas üzelmeit s a kongresszus tárgyalásainak eredményes volta érdekében

²⁾ Neuzeit, VIII. 470. 1.

csatlakozásra szólítják fel a zsidó közügyeket igazán szívükön bordó bitközségeket.¹⁾

El volt vetve hát a koezka s harcra készen gyűlt egybe a pesti megyeházban 1868 december 14-én a 220 tagból álló kongresszus, melyet Eötvös József báró a következő beszéddel nyitott meg:¹⁾ «Tisztelt egyetemes közgyűlés! Midőn ő felségének legmagasabb elhatározása folytán a kormány által e hó 10-ére egybehívott izraelita hitfelekezeti közgyűlést megnyitom, egyszersmind szívesen köszöntöm az összejött képviselő urakat s örömmel üdvözlöm az egész tanácskozó testületet, melyben most legelőször gyűltek egybe Magyarország izraelita vallású polgárainak választott képviselői, hogy mint önálló és szabad vallásos társulat, egyházi és iskolai ügyeiket önmaguk szervezzék és rendezzék. Önöknek, uraim, jutott azon szép feladat, már e legelső alkalommal bebizonyítani, hogy az ország izraelita polgárai saját ügyeiket helyesen és egyszerűen az ország állami s társadalmi viszonyainak megfelelőleg rendezni ép úgy képesek, mint a hazában létező bármily más egyházak és vallásos társulatok. Az 1867. XVII-ik törvényczikk az izraelita lakókat az ország keresztény lakosaival egyenjogú polgárokká tette a polgári és politikai jogok gyakorlatában; e kongresszus feladata eszközölni, hogy a hazában létező izraelita hitfelekezet, mint vallásos társulat is, épen oly szabad, önálló és autonóm testületet képezzen, mint a keresztény autonóm egyházak. E magasztos cél két-

¹⁾ U. o. 591. 1.

²⁾ Zeller, i. m. 945. 1.

ségen kívül csak nagy akadályok leküzdésével érhető el, melyeket a kezdet nehézségei, a jelenlegi állapot rendezetlensége és a minden új rendezkedés iránt keletkezni szokott előítéletek és félelmek még növelnek. De bizalommal várom, hogy önök szakismerete s eszélyessége feltalálja a megoldásnak legalkalmasabb módozatait: és teljesen hiszem, hogy az akadályokat le fogja győzni ügyszeretetük, kitartásuk, tapintatosságuk és azon szívósság, melylyel Izrael fiai hagyományos létükhöz ragaszkodnak. Mert lehetnek önök között eltérő nézetek a zsidó testületek külső szervezétére nézve; lehet, hogy vannak, kik a vallásszertartásokról eltérően, talán épen ellentétesen gondolkoznak, de nem hiszem, hogy legyen valaki e gyülekezetben, ki mindnyájukkal egyenlő hévvel ne óhajtana az izraelita hitfelekezetnek fennmaradását és biztosítását, ki ne óhajtana, hogy az izraeliták ne csak mint egyének, hanem összesített erővel mozdíthassák elő a közös haza érdekeit. Ez pedig úgy eszközölhető legbiztosabban, ha az izraelita polgárok összessége jelen szétszórtságából rendezett vallásos testületté szervezi magát s erőit egyesíti. Miután pedig önkormányzatot az állam bármely vallástársulatnak csak azon feltétel alatt engedhet, ha biztosítást nyer az iránt, hogy az illető vallásos társulat önmagát kormányozni s kebelében a kellő rendet fenntartani képes és hogy a kormány a szükséges főfelügyeletet nehézség nélkül gyakorolhassa; ennél fogva elkerülhetetlenül szükséges, hogy ha izraelita polgártársaink önállólag akarnak egyházi ügyekben intézkedni, mindenek előtt az egyes hitközségek szervezetét állapítsák meg; azután állítsanak a hitközségek

fölé ezek önhatóságának tiszteletben tartása mellett – oly hatóságokat, melyek az egyes községek és iskolák felett öröködnék és a melyekkel az államkormány is a főfelügyelet gyakorlásában érintkezve, ne kényteleníttessék közvetlenül avatkozni a vallástársulat belügyeibe. Az egyházi ügyekre nézve azonban meg kell jegyezni, hogy e kongresszus a kormány által csupán az izraelita vallástestületek külső szervezetének és hatáskörének megállapítására és a közoktatás rendezésére hivatván össze, a hitelvek és vallástanok tanácskozásainak tárgyát nem képezik. Különösen igényli a hitközségek és egyházi hatóságok rendezését a közoktatás érdeke is. Az 1868-ik évi XXXVIII. t.-cz. III. fejezete minden a hazában létező hitfelekezetnek bizonyos feltételek alatt megengedi, hogy nyilvános népoktatási tanintézeteket és tanítóképezdéket állítsanak s azok felett önmaguk rendelkezzenek. A törvény kelteinek megfelelő közoktatási tanintézetek felállítása nemcsak több anyagi és szellemi erőt kíván, mint mennyivel a legtöbb izr. hitközség jelen rendezetlen állapotában és magárahagyottságában bír, hanem mind a törvény által a felekezet számára engedett jognak, mind az állami felügyeletnek gyakorolhatásáért szükséges rendezett iskolai hatóságokat állítani. Ezek szerint a jelen kongresszus főbb teendői lesznek: 1. az egyes hitközségek külső szervezetének s a szükséges felsőbb egyházi hatóságok szervezetének és hatáskörének megállapítása; 2. az izr. iskolák és iskolai hatóságok rendezése; 3. az izraelitákat közösen illető egyházi és iskolai alapnak kezelési, illetőleg ellenőrzési módjának megállapítása: végre 4. a jövőben tartandó kon-

gresszusok szervezetének, hatáskörének meghatározása és az összejövetelükre szükséges választási szabályzatnak, valamint a házi- és ügyrendnek megalkotása. Ez első kongresszus összejövetelére a dolog természeténél fogva kénytelen volt a kormány rendelet alakjában adni ki a legtágasabb alapokra fektetett ideiglenes választási szabályokat. Azonban nem mulasztotta el a szabályzat megállapítása előtt az ország különböző részeiből a célra egybehívott bizalmi férfiaknak véleményét meghallgatni. Hasonlóképpen nem várhatta meg, hogy maga az egyetemes közgyűlés készítse el a házi- és ügyrendjét, mert hisz az ügyrend alapján kell a közgyűlésnek megalakulnia és tanácskozásait elkezdenie. Ezért gondoskodnia kellett egy ideiglenes házi- és ügyrendről, melyet ezennel átadok azon kijelentéssel, hogy ez is csak a jelen kongresszus tartamára leendő érvényes. Egyszersmind a tanácskozásoknál leendő figyelembe vétel végett át fogom adni a közgyűlés elnökségének mindazon munkálatokat, melyeket az ezen ügyben általam felhívott izraelita bizalmi férfiak hozzám benyújtottak. Az állam tért nyit önök előtt, hogy összes hitfelekezeti ügyekben is teljesen önmaguk rendelkezzenek s midőn önökre bízza, hogy önkormányzatuknak szervezetét is saját elveik és belátásuk szerint önmaguk állapítsák meg, ez által oly szabadságot ad, minőt más államokban nem élveztek hitsorsosaik. Bizton reményelem, hogy azon hatás által, melyet a szabadság minden nemes emberi törekvések sikerére mindig gyakorol, gyors fejlődésnek fognak indulni mind intézményeik, mind összes szellemi életük. És mert a szabadság áldásait bizonyosan fokozott mértékben érzik azok, kik

majd két ezredéven át az elnyomatás nyomorait túrték, meg vagyok győződve, hogy épen e szabadság a leg-erősebb kötelék leend, mely a hon izraelita polgárait minden viszonyok közt azon hazához köti, melynek alkotmánya nekik e szabadságot biztosítja És ezzel az egyetemi közgyűlés tanácskozásait megnyitottaknak nyilvánítom. »

A szűnni nem akaró lelkes éljenzés és taps után, mely a beszédet kísérte, a kongresszus hozzá fogott tanácskozásaihoz, melyek 1869. év február 23-ig húzódtak.¹⁾ Ezen idő alatt a bizottságok előkészítették, a tel-

¹⁾ Elnöke volt dr. Hirschler Ignác, alelnökei Popper Lipót és Wahrmann Mór, jegyzői pedig: Weinberger Adolf, Oblath Jakab, Kohut Sándor, Mezei Mór, Simon József és Rosenberg Izidor (várhelyi Rósa Izsó). Minden képviselő 5 frt napidíjat és 30 frt havi lakáspénzt kapott; az összes kongresszusi költségek 120,000 frtra rúgtak, melyek a közalapról lőnek előlegezve s azután a községek közt arányosan szótosztva A tárgyalási napló szomorú képét nyújtja a pártoskodásnak és a «minden áron» való czívódásoknak. December 16-ától január 28-ig tartott, míg a kongresszus végleg megalakulhatott, s hozzáfoghatott a rendszeres tárgyaláshoz; január 28-án terjesztette elő Popper József, mint bizottsági előadó, a községszervezeti javaslatot; a kitörni készülő nyugtalanság ott kezdett erősebben mozgolódni, midőn előadói beszédében a rabbikat illető paragrafusok megokolásáról szólva, azt mondotta, hogy célja a szabályzatnak! «dass auch etwaige Ein und Uebergriffe der Rabbiner, wodurch zuweilen die Ruhe und der Friede einer Gemeinde arg erschüttert wird, unmöglich gemacht werde.» Utána Krauss Zsigmond a bizottság kisebbségének előadója terjesztette elő a különvéleményt, melynek elvi álláspontja az volt, hogy központi főhatóság abszolúte mellőzendő, a szervezet célja nem az ország össz-

jes ülések hevesen megvitatták és végre a többség elfogadta a következő, ma is érvényben levő hitközségi szervezetet, iskolai szabályzatot, egy jövő kongresszus választási eljárását s az országos iskolai pénzalap kezelésére irányuló határozatot.

E szervezet alapját a hitközség képezi, mely a szokásos istentiszteleti, szertartási, oktatási és jótékonyági intézményeket s a megfelelő hivatali személyzetet fenntartani képes (1). A mely hitközség ezen intézményeket fenntartani nem tudja, járásközséggé alakul a legközelebb eső hitközséggel (2), melynek intézményei és sze-

zsidósága, hanem az egyes község, teljes autonómia legyen, községi vitákat maga a község intézzen el békésen, ne nyúljon községi belügyekbe semmi idegen hatóság. Ezen előadói beszédek után, mielőtt még a szervezeti javaslat általános tárgyalásához fogtak volna, 88 képviselő – valamennyi Hitör egyleti tag – sürgősségi indítványt adott be: «Der löbl. Congress wolle beschliessen, dass kein auf Gemeinde und Schulorganisation bezughabendes Statut vom Oongresse i. m. Verhandlung und Berathung gezogen werde, i. m. welchem nicht im Prinzipie festgestellt erscheint, dass die Satzungen der Bibel, des Talmuds, wie sie im Schulchan Arukh kodifizirt sind, allein zur Grundlage dienen sollen und müssen». Az indítványt az elnök nem is bocsátotta tárgyalásra, mint-hogy akkor előbb magát a vallásdogmát kellett volna megállapítani, a mi felelit pedig a kongresszus egyáltalán nem volt hivatva tárgyalni. Megindult tehát az általános vita Steinhardt Jakab beszédével, ki erősen nekivág az orthodox erőszakoskodásnak s midőn még vallásosságuk őszinteségét is meggyanúsította, sokan közülök tiltakozva s lármázva elhagyták a termet. De az igazi vihar február 5-én tört ki, midőn Hollander Leó beszéde folyamán arra a kijelentésre ragadtatta el magát, hogy «die Herren . . . wirklich die Arro-

mélyzete költségűl ez hozzájárulni tartozik (3). Az ilyen hitközség teljesen autonom s más hitközségtől független testületet képez (6). Minden zsidó köteles valamely bitközséghez tartozni (7-9) (mely rendelkezés az 1895. évi törvénnyel a felekezetenkívülségről hatályon kívül helyeztetett, valamint a 10. §-ban kimondott «egy és ugyanazon helységben csak egy izraelita hitközség állhat fenn» szintén módosítást szenvedett, a mennyiben már egy évvel a kongresszus után nem «egy izrael-

ganz haben, zu behaupten, dass nur ihnen der Vater Glauben heilig sei». Erre még a gyűlés folyamán 48 aláírással ellátott levél adatott át az elnöknek, melyben az aláírók kijelentik, hogy nem fognak részt venni a tárgyalásokban s előre tiltakoznak a határozatok ellen. Az általános vita után Krauss Zsigmond, a kisebbség véleményének előadója, ismét kifejtette figyelemre méltó elveit, mondván:] «Wissen Sie, vor welchen Gespenstern wir so sehr zurückbeben? Vor dem misstönenden Geläute der 18 Präsidenten-Glocken, von denen eine auch i. m. Ihre Hand (Holländer) gelangen könnte; wir schrecken zurück vor dem schwarzen Schatten der 18 Tribunale im Lande mit den Präsidenten und Schriitführern an der Spitze, die drei Jahre ihre herrschende Gewalt uns fühlen lassen werden. Von jenen Tribunalen, wo die besten Kräfte unseres Volkes durch die parlamentarische Taktik und raffiniert angewendete Hausordnung lahm gelegt werden. Vor jenen Tribunalen, wo die Ehre unserer ergrauten Eeligionsanwälte i. m. Koth getreten wird. Vor jenen Tribunalen, wo man unseren Gemeinden ihre Autonomie rauben wird.» Ezen beszéd után a 220 igazolt, de csak 116 jelenvolt képviselő közül 103 szavazattal fogadtatott el a javaslat részletes tárgyalás alapjául, mely tárgyalás február 16-ig tartott. Február 17-19. tárgyalatott a választási szabályzat általánosságban s részleteiben, február 20. és 21-én pedig az iskolaszervezet tárgyalatott le.

lita hitközség, hanem csak egy kongresszusi vagy egy orthodox« stb. értelemben vétegett).

A hitközség igazgatását előjáróság és képviselő-testület intézi (18), mely megválasztja a hivatalnokokat és megállapítja a szolgálati szabályzatukat (29). A rabbi az összes választóképes tagok választják, vele szerződésre lépnek, mely szerződés nem állhat ellenmondásban a következő határozatokkal; a rabbi jogosult és kötelezett: felügyelni az istentiszteletre, szónoklatokat tartani, az előjáróság felszólítására s vele egyetértőleg rendkívüli istentisztelet rendjét megállapítani, ifjakat talmudra oktatni, vallásbeli kérdésekre esetleg írásban is felelni, a hitközségi személyzetet vallásos szempontból ellenőrizni, esketést, házasság felbontását és chalizát végezni, anyakönyveket vezetni. A rabbi csak a hitközség különös felhatalmazásával képviseli kifelé a községet s az előjáróság és közgyűlés tanácskozásaiban csak akkor vehet részt, ha erre különösen meghívatik. Kabbí és hitközség közti per esetén a kerületi bíróság dönt, de nincs kizárva az ügy rendes perútra való terelése sem (43-53).

Az összes hitközségek 26 községkerületbe oszthatnak (55) s minden kerület élén előjáróság s képviselő áll (56). Az egyes kerületekben minden 100 hitközségi tag után egy képviselő választatik (57) s az így választott képviselők saját kebelükből választanak egy elnököt, egy alelnököt és kilencz előjárót (59); a kerületi képviselő hatásköréhez tartozik: közvetítés a kerület községei és az orsz. iroda útján a kormány közt, felügyelet a kerület tan- és jótékonyági intézetei felett, a fölmerült vitás ügyek elintézése a kerületben (60). A kerü-

leli képviselők közül évenként 24-en kisorsoltatnak, kik közül 12-12-en félévenként mint kerületi bírák működnek, kiknek Ítélete teljes jogerővel bír (66 és 67). A kerületek elnökei külön testületet képeznek, mely évenként egyszer összegyűl, hogy ellenőrizze az orsz. iskolai alapot, előkészítse az egyetemes gyűlést és indítványt tegyen az összes községeket érdeklő ügyekben (70).

A kerületi elnökök testülete választja meg évenként az országos iroda elnökét, ki Pesten tartozik lakni s ki átveszi s továbbítja a kormányrendeleteket (71). Az orsz. iroda költségei az orsz. iskolai alapból fedeztetnek (74).

Az egyetemes gyűlés, mely külön választási szabályzat szerint választott 80 képviselőből áll a melynek tanácskozásaiból vallásos kérdések ki vannak zárva, csak Ő Felsége megerősítésével hozhat érvényes határozatot (76-80).

Ő Felsége i860 június 14-én szentesítette ezen szabályzatot, a mely ellen azonban már jóval előbb folyt országszerte az izgatás, úgy hogy már november hónapban kénytelen volt Eötvös miniszter oly értelmű rendeletet küldeni az összes törvényhatóságokhoz, hogy a rabbik és előljárók idéztessenek meg s magyaráztassók meg nekik az, hogy a kongresszusi szabályzat csak annyiban különbözik más *állami törvénytől*, hogy nem az egész országra, hanem csak lakóinak egy részére *kötelező*; hajoljanak meg tehát az előtt, a mit a király szentesített, mert hiszen a szabályzat csak a községek adminisztrációját illeti, holott vallásos intézményekben és hivatalnokok választásában teljesen szabad kezét

enged minden községnek.¹⁾ De a miniszter ezen fenyegetésbe burkolt csillapító rendelete mitsem használt; a rabbik hatáskörének feltűnő módon való megszorításába s a laikus kerületi bíróságokba sehogy sem tudtak belenyugodni a Hitör tagjai, kik a lelkiismereti szabadság megóvása czimén a képviselőházhoz fordultak sérelmeiknek orvoslása czéljából. A képviselőház 1870 márczius 18-án, miután még Deák Ferencz is azt a nyilatkozatot tette, hogy az országgyűlés nem alkalmazhat lelkiismereti kényszert, s hogy a lelkiismereti szabadság ügyében készített törvényjavaslat úgyis legközelebb már tárgyalás alá kerül,²⁾ azt határozta, hogy tekintettel arra, hogy ellenkezik a vallásszabadság elvével, hogy egy vallásközösség tagjai a többség határozatával kényszerítessenek hozzájárulni egy elveikkel ellenkező szervezethez; tekintve továbbá, hogy a kongresszus határozatai a kérvényezők előterjesztése szerint ellenkezik a zsidó vallás alapelveivel: óhajtandó, hogy az ellentétek mielőbb kiegyenlítettessenek, a miért is utasíttatik a kultuszminiszter, hogy a törvényhozásnak tüzetes határozatáig eddig kiadott összes rendeleteit függeszse fel.³⁾ A miniszter már április 2-án eleget is tett a képviselőház utasításának, rendeletet bocsátván a hatóságokhoz, hogy miután senki sem kényszeríthető a kongresszusi szabályzat elfogadására, elkerülendő még a kényszer látszata is s így a kerületi bíróságok hatásköre csak

¹⁾ Löw, i. ni. 293. 1.

²⁾ Zeller, i. m. I. k. 936. 1.

³⁾ U. o.

olyanra terjedjen ki, ki a maga részére illetékesnek tekinti e bíróságot.¹⁾

A Hitőr egyesület azonban ily negatív eredménnyel nem elégedett meg, hanem szintén szervezkedett, mire vonatkozólag Panier miniszter 1871 november 15-én a következő rendeletet intézte a törvényhatóságokhoz:¹⁾

«26.915/71. sz. Ő csász. és apóst. kir. Felségének f. évi október hó 22-én Schönbrunnban kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben felhatalmazást nyertem – egyetértőleg a miniszteri tanácsosai – a következő intézkedés megtételére. Az 1870. évi márczius 18-án hozott és a vármegye közönsége előtt eléggé ismeretes országgyűlési határozatban foglalt elvek szerint az 1868/9. évi izraelita kongresszusi szabályzatok és határozatok értelmében való szervezése keresztülvitelének kény szerrendszabályok alkalmazása ki lévén zárva, azoknak el vagy el nem fogadása az izraelita honpolgárok vallási és lelkiismereti meggyőzésén alapuló szabad akaratára hagyatott. Az 1871. évi márczius 30-án hozott országgyűlési határozattal pedig – a fentebbi elvek fentartása mellett – a minisztérium felhivatott, hogy a kongresszusi, valamint az orthodox izraelita párt részéről a képviselőház elé terjesztett és az izraelita hitügyet különböző nézetekből fejtegető kérvényeket tanulmányozza s esetleg az izraelita hitügy szervezkedésére vonatkozó intézkedéseinél figyelembe vegye. Ily körülmények közt, miután az orthodox izraeliták érdekeit képviselő Hitőr-egyesület részéről

¹⁾ Löw, 295. l.

²⁾ Zeller, i. m. I. köt. 975. l.

előleges bejelentés után egybehívott gyülekezetben közakarattal készített és tényleg jelentékeny számú hitközségek által elfogadott szervező alapszabályzat a minisztériumnak be lett mutatva és az közigazgatási és államfelügyeleti jog szempontjából kifogás alá nem esik; az abban hivatolt vallási tanok és szabványoknak pedig, mint kizárólag a lelkiismereti (meggyőződésen nyugvó hittételeknek bírálatába a minisztérium nem bocsátkozhatok; a szervezkedhetés az említett és idezárt alapszabályzat értelmében azoknak, kik azt elfogadni akarják, ezennel -megengedtetik és pedig a nélkül, hogy e tekintetben az illető izraelita hitközségeknek előleges engedélyre szükségük lenne. Miről a vármegye közönsége miheztartás és további közlés végett oly megjegyzéssel tudósítatik, hogy a kormány és az említett alapszabályzat szerint szervezett hitközségek közt ideiglenes közvetítő közegül azon hét tagból álló s Budapesten székelő bizottság szolgálhat, melynek tagjai a fentebb nevezett gyülekezet által ily célból választottak meg.»

Ezen rendeletben említett s ma is érvényben levő orthodox szervező szabályzat a következő:

A Sulchan Arukha igtatott hittörvények alapján álló magyar- és erdélyországi zsidók önálló autonóm hitfelekezetté alakulnak (1). A hitközség minden vallási, hitgyakorlati és szertartási ügyeire nézve csak a Schulchan Arukha szolgálhat megcsonkíthatatlan zsinórmértékül (2). A hitközség célja oly intézményeket létrehozni s oly tisztviselőket alkalmazni, minőkre a Schulchan Arukha igtatott hittörvények értelmében szüksége van (4). Az ilyen hitközség teljesen autonóm s

helyi viszonyainak megfelelően készíti szabályzatát (5). Az olyan hitközségi elöljáró vagy tisztviselő, ki a hitközség intézményeinek vagy szokásainak a Schulchan Arukh-al össze nem egyeztethető megváltoztatását i. m.-dítványozza nyilvánosan, ez által rögtön elveszti hivatalát (6). A hitközségek kebelében vagy között felmerülő hitközségi viszályok választott bíróság által döntenek el végleg, mely bíróság csak orthodoxokból s a Sch. A idevágó szabványai szerint állítandó össze (111 Közigazgatási vagy pénzügyi természetű ügyeknél a felek mindegyike két-két világi tagot választ bíróvá, a kik aztán együtt egy rabbit választanak magukhoz elnökül (12). E bíróság Ítélete jogerős, ha a felek egyike sem nyújt be nyolcz napon belül föllebbezést az elnöknel (13). A föllebbezési bíróságba mindegyik fél egy-egy rabbit és világi tagot választ bíróvá, a kik aztán együtt egy rabbit választanak elnöknek maguk mellé; ezen választott föllebbezési bíróságban azonban a világi tagok csak informálnak s csak a rabbik döntenek (14). Vallási ügyekben fölmerült viszályoknál ily föllebbezési bíróság képezi az elsőbíróságot, de itt már föllebbezni nem lehet (16).

A szervezeti szabályzat további pontjai iskoláról, rabbi kötelességeiről s anyakönyvekről szólnak.

Visszapillantást vetve a magyar zsidóság különválásának bemutatott történetére, fölvethejtük azt a kérdést, hogy tulajdonképen mi volt hát a kettészakadás oka s föltétlenül oda kellett-e fejlődnie a magyar zsidók hitközségi viszonyainak, melyek állami felügyelet s segédkezés mellett létesülve páratlanul állanak az európai zsidóság történetében? Láttuk, hogy nem

a kongresszuson váltak nyilvánvalókká az ellentétek, hanem már negyedszázaddal azelőtt, állott egymással szemben olyan két irányzat, melyet egymással kiegyenlíteni lehetetlenség volt. Az eredménytelen paksi gyűlés s annak előzményei világosan föltárják a helyzetet, melyben egyik oldalon a reformtörekvések s a velük járó «Parnassenthum», a másik oldalon pedig az ősi vallás csorbíthatlan fentartása s az ennek nyomában kelő hierarchikus velleitások igyekeztek tért hódítani s végső győzelemre jutni. Az elkeseredett pártok között megteremteni a békét egyedül az államhatalom lett volna hivatva, mely hatalmi szavával rendezhette volna a hitközségek egyöntetű viszonyait, ép úgy, mint a hogy a külföldi államok nem bízták magukra a zsidókra szervezetük megalkotását. De oktroj alkalmazásától – mint Eötvös maga kijelentette idegenkedett a kormány; Magyarországon, hol az Összes felekezetek az ország történetével kapcsolatban jutottak törvényben gyökerező önrendelkezési jogokhoz, nem illett volna az alkotmányossági elvek keretébe, hogy valamely felekezet kormánykényszer útján rendezkedjék. S mégis, ha nem is kormánykényszert, de legalább is a kormány befolyását láthatjuk abban, hogy az egyik párt s épen a haladás pártja föltétlen híve volt a centralisációnak, míg a konzervatív párt a végletekig menő autonómiát írta zászlajára Eötvös báró, ki nemcsak irodalmi téren, a Reform, a Falú jegyzője s a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra (III. kötet) ez. műveiben, de egész politikai pályáján megmutatta, hogy a nemzeti haladás egyedüli feltételét a központosított állami hatalomban vélte, bizonyára a zsidó

felekezetben is eszméjének keresztülvitelét szerette volna látni s megtartotta – a bizottság központosító javaslatával – a kongresszust. Pedig előre látták az ellenzékét, de bizonyára azt hitték, hogy elkeseredett hangulata dacára is majd csak belenyugszik, ha a többség leszavazza. Nem így történt, hanem külön szervezkedésért folyamodott – lelkiismereti szabadságra hivatkozva – a törvény őreihez. Más államban elutasították volna a kérvényezőket, érvényt szereztek volna kormány fenhatósága alatt munkálkodott kongresszusnak, de hazánkban, a lelkiismereti szabadság igazi talaján, figyelembe vették a folyamodást.

Figyelembe vették, mert mint Pauler akkori vallásos közokt. miniszter a fent közölt 1871. évi körreendelethez vonatkozólag kijelentette, hogy «az orthodox szervezési szabályzatot közzétevő rendelet azon biztos reményben találtatott kibocsátandónak, hogy ezen i. m.-tézkedés folytán a kongresszusi izraelita és az orthodox izraelita fél közt előforduló viszályok meg fognak szűnni.»¹⁾ Ám ez a remény nem teljesült. A hitközségek megingattak alapjaikban. Napirenden voltak a hitközség kötelékéből való kilépések, hol személyes okok, hol pedig adókötelezettség alól való kibúvás megbontotta a községek egységét s a szerteszakadás veszélyeztette a községek fennállását. A hitközségek egy része nem csatlakozott egyik szervezethez sem, hanem a belbéke érdekében megmaradtak régi helyi alapsza-

¹⁾ Az 1871. év 26915. sz. rendeletnek az Izraeliták Országos Irodájához küldött példányával kapcsolatos miniszteri leiratból.

bályaik mellett s elnevezték magukat status quo ante-alapon állóknak, míg másrészt a szefard-rítust követő hitközségek egy része is külön állást foglalt el s «szefárd izr. hitközség» nevet használtak. Az izr. községkerületi elnökök 1871. év márczius 2-án tartott alakuló gyűléséből kifolyólag felállított Országos Irodának sikerült a felekezeti méltóság megóvására s a községek léteérének megvédésére irányuló szüntelen felfolyamodásaival kieszközölni az 1881. évi 32,339. sz. kultuszminiszteri rendeletet, mely a hitközségből kilépőket három évi adó megfizetésére kötelezi, valamint az 1885. évi 1924. sz. a kiadott szabályrendeletet, mely megállapította a hitközségek területkörét anyakönyvi kerületekbe való beosztás alapján. Az utóbbi rendelet azonban, minthogy a hitközségi kerület és anyakönyvi kerület a legtöbb esetben nem fedte egymást, szükségessé tette a köztük egymás viszonyának a megállapítását, melynek következménye volt Ő Felségének 1888 június 5-én kelt elhatározása alapján június 21-én 1191. sz. a kiadott kultuszminiszteri rendelet, mely annak alapján, hogy úgy a kongresszusi, mint az orthodox és status quo ante-alapon álló hitközségek úgy állampolitikai szempontból, valamint a zsidóság álláspontjából is egy és ugyanazon vallásfelekezethez tartozóknak tekintendők kimondta, hogy az anyakönyvi kerület egyszersmind a hitközségi kerület s anyaközséggé csak azon hitközség alakulhat, melynek anyakönyvvezetési joggal felruházott rabbisága van. Ezen rendelet következménye pedig az volt, hogy az orthodoxok annak visszavonásáért folyamodtak, még pedig arra való hivatkozással, hogy ők nemcsak külön szer-

vezetet, de egészen más felekezetet is alkotnak. Miután kérelmükkel elutasították, ismételt folyamodással éltek, de Csáky Albin kultuszminiszter az Orsz. Iroda meghallgatása után 1890. évi 341. sz. a rendeletével végleg elutasította őket, kimondván azt, hogy ha különböző szabályzatok alapján szervezkednek is a hazai izraelita hitközségek, de azért valamennyien összevéve egy és ugyanazon hitfelekezethez tartozóknak tekintendők.

Hála az Országos Iroda tevékenységének, melyet nem pusztán a kongresszusi hitközségek, de a hazai össz-zsidóság jól felfogott érdekében kifejt, hazánk vallásügyi kormánya nem tudta szankcionálni az ortodoxok felekezeti szakadárságra irányuló törekvését. De ha az állam el is ismeri hazánkban a zsidóknak, mint felekezetnek egységét, úgyde nem képeznek egységet maguk a községek, melyek kongresszusi, orthodox, status quo ante és szefárd csoportokra oszlanak, mely szétkülönzés nemcsak gyakori súrlódásoknak kútfeje, de egyszersmind hátráltatja a hazai hitközségek autonóm jogkörének rendezését az állammal szemben. Igaz, hogy az Orsz. Iroda tevékenységének némi egyöntetűség is köszönhető, a mennyiben kieszközölte, hogy a hitközségek elnevezésükre való tekintet nélkül egy és ugyanazon rendszabálynak vannak alávetve, hogy mindegyik hitközség tartozik alapszabályait a kultuszminisztérium jóváhagyása alá bocsátani, hogy minden zsidó köteles a lakóhelye területén levő hitközség adózó tagja lenni, de mindez nem elegendő ahhoz, hogy megszüntesse a pártok közötti villogásokat, valaminthogy mindegyik párt szervezési

szabályzata sem nyújt elég biztosítékot arra, hogy vitás ügyeiket autonóm hatáskörükben intézzék el, a mennyiben ha a status quo és szefárd községek vitás ügyei föltétlenül a közigazgatási hatóságok elé tartoznak is, úgy a kongresszusi kerületi bíróság és az orthodox választott bíróság is mellőzhető a közigazgatási hatóság-igénybevételével.

Ezen kettős szervezet keretében működő hitközségek, de hozzájuk véve azon közös szervezet nélkül szűkös-ködő és status quo ante néven ismert hitközségeket is, melyek nem csatlakoztak egyik szervezethez sem – közös vagyonuknak tekintik az úgynevezett izraelita országos iskolai pénzalapot. Ezen alapot illetőleg oly téves nézetek uralkodnak, hogy czélszerű lesz e helyen úgy történetét, mint rendeltetését megismertetni, a mint azt maga a miniszteri jelentés feltárta, midőn az országgyűlés 1874 május 2-án tárgyalás alá vette az orthodox községek kérvényeit a rabbiszemináriumnak a közös zsidó iskola-alapból való felépítése ellen,¹⁾ s a mint a kérvényi bizottság jelentése előadta, midőn az országgyűlés 1880 márczius 9-én tárgyalni kezdte az orthodox közvetítő bizottság kérvényét az országos iskola-alap felosztása iránt.²⁾

Haynau főparancsnok 1849 július 19-én katonai szükségletek természetben való beszolgáltatására hadi sarcot vetett ki a zsidókra, melyet október 17-én 2.300,000 pftrnyi összegben való megváltásra változtatott át. A forradalom leveretése után a zsidók kérel-

¹⁾ Zeller, i. m. II. köt. 244-364. 1.

²⁾ U. o. 975-1109. 1.

mére a es. kir. belügyminiszter 1850-ben hajlandónak nyilatkozott a sarcz elengedését Ő felségének tanácsolni, ha a zsidók legalább egy millió frtot készek befizetni a budai kamarapénztárba, hogy ezen összegből egy izraelita vallási alap képeztessek. A meghívott bizalmi férfiak a leghálásabban nyilvánították egyetértésüket ily iskola-alap létesítése iránt, de azon óhajtasuknak adtak kifejezést, hogy az csak oktatási célra szolgáljon, nem pedig vallásira is, minthogy a zsidó vallási ügy nagyon zilált állapotban van s az alap vallási célra fordítása ellen nagy ellenszenv uralkodnék. Ezen tanácskozás eredménye az volt, hogy az uralkodó 1850 szeptember 20-án a hadisarczot elengedte, de egyben elrendelte, hogy a magyarországi zsidó oktatásügy előmozdítására egy saját alap képeztessek oly módon, hogy minden zsidó jövedelmének arányában tartozik hozzá járulni mindaddig, míg az összeg egy millió frtig föl nem rúg.

Tehát az iskola-alap nem azonos a Haynau által kivetett hadisarczczal.

Midőn már néhány részlet befizettetett, a budai helytartó bizalmi férfiakat hallgatott meg, még pedig orthodox árnyalatúakat is, az alap jövedelmének hova fordítása iránt és Sacher kormánybiztos 1851 szeptember 26-án már azt jelenthette a bécsi minisztertanácsnak, hogy az összehívott férfiak valamennyien úgy nyilatkoztak, hogy a monarchia minden zsidójára üdvös volna egy Bécsben felállítandó rabbi-képző. Ily értelmű előterjesztés után Ő felsége 1852 december 1-én elrendelte, hogy az iskola-alap állami alapul tekintendő és kezelendő, céljául pedig 1856 márczius

29-én a következőket tűzte ki: 1. első sorban egy rabbi-képző felállítása, a hely iránti intézkedés fentartásával; 2. minta-iskolák nyitása, tanítóképzővel kapcsolatban; 3. szegény zsidó népiskolák segélyezése; 4. siketnéma és vak zsidó gyermekek részére alapítványi helyek dotációjára.

Tehát Ő felsége rendelte el, hogy az iskola-alap oszthatatlan állami alapnak tekintendő s a közalapokra érvényes szabályok szerint kezelendő, és hogy mire fordítandó.

Az 1868-iki kongresszus ezen iskola-alap ügyét is tárgyalván, elhatározta, hogy: 1. míg az egyetemes gyűlés nem intézkedik másként, az alap a kultusz-minisztérium kezelése alatt marad; 2. a kezelés ellenőrzése a kerületi elnökök gyűlését, illetőleg az egyetemes gyűlést illeti; 3. az alap hova fordítása iránti intézkedés jogát az egyetemes gyűlés gyakorolja.

Ámde Ő felsége 1871 nov. 2-án kelt elhatározásával megengedtetett az orthodoxok külön szervezkedése s így a kongresszusi határozatok végrehajtása nem eszközölhető oly módon, hogy valóságos egyetemes gyűlés, mely az összes magyar zsidóságot képviselhetné, jöhetne össze, azonban iskola-alap rendeltetésére nézve mind-egyeddig legfelsőbb elhatározás nem tett semmiféle módosítást.

Mindezeket tekintetbe véve, a képviselőház megtagadta az alap felosztását, hanem az alapító levélben – t. i. királyi rendeletben – kitűzött célok elősegítését rendelte el továbbra is, figyelem nélkül a magyar ösz-zsidóság kebelében létező pártokra.

A magyarországi zsidó község-szervezet ismertetésé-

liez tartoznék még az 1885. évi november 13-án kiadott miniszteri szabályrendelet az izraelita anyakönyvek vezetése tárgyában is, de az már az 1895. évi anyakönyvvezetésre vonatkozó törvény következtében ma nem képezheti hitközségi szervezkedés alapját. De a fennálló állapotok tekintetében annyiban bír fontossággal, hogy a rendeletben megszabott 4-65 hitközségkerület csorbíttatlanul maradt az 1895-iki törvény után is, a mennyiben a régi anyakönyvek a felekezeti kezelés alatt maradván, jogérvényes kivonatok kiadása céljából csak olyan rabbit alkalmazhatnak a hitközségek, kinek meg van az 1884. évi 5047. sz. rendeletben körülírt négy polgári vagy középiskolai és magyar honossági képesítése és fentartatik továbbra is az 1888. évi 1191. sz. rendelet, mely szerint egy város területén egyazon szervezettel két hitközség nem állhat fenn. Az 1868: LIII. t.-ez. azon rendelkezését, mely szerint minden bevett hitfelekezetnek kizárólagos jogát képezi új egyházi gyülekezetek alakítása s leányegházaknak anyaegházakká vagy viszont átalakítása, az 1895: XLII. t.-cz. a zsidókra nem terjeszti ki.¹⁾

IX.

Olaszország.

A mai egyesített olasz királyság alkotó részeiben: a szardíniái és lombard-velencei királyságban, a toscanai, pármái és modenai herczegségekből, vala-

¹⁾ Kmety, A magyar közigazgatási jog kézikönyve. Budapest, 1898. 469. 1.

mint az Egyházállamban mindenütt más-más törvények intézkedései szerint rendeződtek a zsidó községi viszonyok: de még ma, az egyesítés után is három különböző törvény képezi az olasz zsidó községek szervezkedésének alapját: 1. a legfontosabb s a legtöbb község-alapját képező törvény a Legge Piemontese, vagy Lex Rattazzi, mely 1857 július 4-én adatott a piemonti községek részére, s a melyet utóbb a szomszédos herczegségek is magukévá tettek; 2. a toscanai nagyherczegség törvénye 1814 december 17-éről, mely a nagyherczegség területen ma is fennáll; 3. a lombardiai-velencei részben pedig ma is az egyesítés előtti osztrák törvények vannak érvényben.

A piemonti herczegségben,¹⁾ mely tulajdonképeni magvát képezte a szardíniái királyságnak, már 1715-ben rendezett községi viszonyok voltak, állami fenhatóság alatt kerületekbe beosztva az állami adó könnyebb kezelhetősége czéljából. 1727-től fogva, midőn egybekapcsolatott a szavojai házzal, négy kerületet (universita) alkottak a községek: 1. Piemont, Turin székhellyel; 2. Monferrato, Gasale székhelyivel; 3). Alessandria és 4. Nizza Minden universita fölött főrabbi állt, kinek hatásköréhez a kerület kultuszügye és az adófelügyelet tartozott, s bíraskodott a kerület rabbijai felett. A községek adminisztratív ügyeit a helyi hatóságok által megerősített választott elöljárók (ágens, massari, syndici névvel) vezették, s ezen elöljárókon kívül kerületi bizottság intézte az egész kerületet érdeklő adóügyet. A turini kerületi bizottság I 3 tagból állt, a főrabbi

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte II. k. 240. kk. s 297. kk. 11.

együtt vetette ki az adókat és közvetlenül érintkezett a belügyi kormánylyal. E szervezet rövid ideig a francia uralom alatt meg volt változtatva, a mennyiben Turin és Casale székhelylyel két konzisztórium fenhatósága alá osztattak be francia mintára a községek, de I 815-ben ismét a régi szervezet lépett életbe. A szardíniái királyságban, hol 1849 márczius 29-én emancipálták a zsidóságot,¹ s még ugyanazon évben község-szervezeti szabályzatot dolgozott ki Lelio Cantoni piemonti főrabbi, mely javaslat szerint központi s kerületi konzisztóriumok mellett azok ellenőrzése czéljából bárom évenként összegyűlő konzisztóriális közgyűlés és rabbisynodus létesítettet volna²) Valószínűleg ezen javaslat hatása alatt 1851-ben a szardíniái kormány a zsidókat illető összes törvényeket revideáló bizottságot küldött ki, melynek Cantoni főrabbi is tagja volt.³) A bizottság, úgy látszik nem működött eredménynyel, mert 1853. év április havában Siracco képviselő meginterpellálta a belügyminisztert, hogy miért nem terjeszt már elő javaslatot a zsidó község-szervezet ügyében; ⁴) a miniszter ígéretet tett *leyközelebbre*, de csak 1856 január 1-én jöttek össze Vercelliben a piemonti községek küldöttei, kik nyolcz napi tanácskozás után megállapították a községi szabályzatot,⁵) mely alapját képezi a képviselőház által a szardí-

1) Allg. Zeit. d. Jud. XIV. évf. 272. 1.

2) U. o. XIII. évi. 107. 1.

3) U. o. XV. évf. 622. 1.

4) U. o. XVII. évf. 323. 1.

5) U. o. XX. évf. 107. 1.

niai királyság területére 1857-ben egyhangúlag elfogadott zsidó községi szabályzatnak.¹⁾

A községek viszonzossága, mely legfőképpen az adózás miatt volt állami érdek, a zsidók emanczipációjával megszűnt s Victor Emánuel 1857-iki törvénye (*Legge organica per le universita israelitiche piemontesi*) teljes autonom jogkörrel ruházta fel. – az állami törvényes felügyeleti jog fentartásával községeket (1), melyhez a helyi területen lakó minden zsidónak tartoznia kell (2), s mely szabadon választja a község lélekszámához arányítva elöljáróit (9), s hivatalnokait (14), s önállóan kezeli a község vagyonát és adóügyeit.

A toscanai nagyhercegség területén fennálló Livorno, Florenz, Pisa és Pizzigliano községek III. Ferdinánd nagyherceg 1814-ki törvényével nyertek teljes szabadságot a független szervezkedésre.

Az Egyházállamban a pápai közvetlen fenhatóságot rövid időre megszakította a francia uralom, mely 1811-ben létesített Eómában egy «Consistoro degli Israeliti dei dipartimenti di Eoma e Trasimeno» hatóságot,²⁾ végleg azonban 1870 szeptember 20-án szüntette meg Victor Emánuel Rómába való bevonulása. A zsidók emanczipáltattak s községüket teljesen függetlenül szervezhatték, melynek szabályzata 1883 szeptember 27-én nyert királyi megerősítést.

A lombardiai-velencei részekre sincs külön község-szervezeti olasz törvény, mindegyik önállóan szervezkedett a régi osztrák rendeletek alapján, csak egyszer,

¹⁾ U. o. XXI. évf. 438. 1.

²⁾ Berliner, *Gesch. d. Juden i. m. Rom.* II. k. 131. 1.

1826-ban szövetkeztek a főbb községek a páduai rabbi-szeminárium létesítése céljából, de különben egymástól függetlenek s mint a többi olasz részekben fennálló községek mindennemű viszonylagosság nélkül szűkülködve egészen autonóm szervezkedési joggal vannak felruházva, épúgy, mint a szardíniái királyságban, melynek 1857. évi községtörvényét elfogadták,¹⁾ valamint a toscanai nagyhercegség területén is, hol Szardíniához való csatoltatáskor a községszabályzat törvény gyanánt hirdettetett ki.²⁾

A községek teljes autonómiájuk mellett több ízben kísérelték meg közös érdekek hathatós támogatása céljából az országos egyesülést. Az 1857. törvény életbeléptetése után 1863 április 15-én a ferrarai község elnöksége körlevelet intézett az összes olasz községekhez, melyben május 12-én Ferrarában tartandó gyűlésbe hívja össze az olasz zsidóságot, hogy tanácskozzanak: 1. iskola, templom és temető céljaira ki-
eszközlendő államsegély felett, 4. kiskorúaknak a szülők, vagy gyámok beleegyezése nélkül történő megkereszteltetéké ellen, 3. a nyilvános iskolákban a keresztényekkel egyenlően kötelező hitoktatás érdekében, 4. az 1857. törvénynek a község vezetésére vonatkozó változtatása ügyében, 5. rabbi-iskola miatt, 6. az angol Board of deputies mintájára központ létesítése céljából, továbbá 9. hogy a zsidó házassági törvény fölvé-
tessék az olasz törvénykönyvbe, 10. hogy mennyiben volna szükséges egy olasz rabbi-consilium létesítése, s

¹⁾ Allg. Zeit. d. Jud. XXIII. évf. 613. 1.

²⁾ U. o. XXIV. évf. 183. I.

11. hogy az olasz nemzeti ünnepek egyöntetűen tartasának meg a templomokban. A meghívás folytán 36 község küldte képviselőit Ferrarába, hol öt napi tanácskozás után a következőket határozták: a kereszty missió ellen, a hitoktatás érdekében s segély ügyében folyamodást intéznek a kormányhoz; a nemzeti ünnepek egyöntetű megtartását, a községek saját hagyományaira való tekintettel, levették a napirendről; a rabbiiskola ügyét majd tanulmányozzák, a házassági törvény miatt pedig nem tartották szükségesnek a kormánynál közbenjárni; kívánatosnak mondták ki, hogy a községek képviselői évenként összejöjjenek, s választottak egy hattagú bizottságot, mely a közgyűlés határozatait végrehajtsa, az olasz-zsidó közérdekeket figyelemmel kísérje s előkészítse a jövő gyűlést.¹⁾

Miután e gyűlés tényleges eredményt nem tudott felmutatni, 1867 április 30-án Florenczben gyűltek össze hús község képviselői, kik elhatározták, hogy évi ezer lírát fognak fordítani vallás-erkölcsi könyvek terjesztésére s figyelemmel fogják kísérni a közügyeket, miket majd alkalmilag tartandó kongresszusokon beszélnek meg.²⁾

Hogy minő eredménnyel járt az olasz községek egyesülésre irányuló törekvése, jellemzően bizonyítja a mantuai község, melynek képviselői szintén résztvettek a florenczi gyűlésen. 1867 december 22-én ugyanis a mantuai község közgyűlése egyhangúlag kimondta a község feloszlását s helyébe «a mantuai izraeliták ön-

¹⁾ U. o. XXVII. évf. 323. 1.

²⁾ Die Neuzeit VII (1867.) évf. 279. 1.

kénytes egyesülete istentisztelet, oktatás és jótékony-ság költségeinek fedezése céljából» való megalapítását határozta el. 900 részvényt akartak kibocsátani, 30 líra névértékkel; csak részvényes lehetett volna községi tag, s mindenkinek annyi szavazata lett volna a közgyűlésen, a hány részvény fölött rendelkezik. Páratlan eset a zsidóság történetében e törekvés, mely részvényekre akart hitközséget alapítani! ¹⁾

A községekhez tartozás kényszerre fennáll egész Olaszországban s fölmerülő esetek megítélésénél irányadó a bolognai legfőbb ítélőszék 1872 szeptember 14-én hozott határozata, mely szerint a községből csakis egyszersmind a vallás elhagyásával lehet kilépnie)

X.

Törökország.

A török zsidók teljes egyenjogúságot élveznek az ország muzulmán lakosságával s hivatalos főnökük a Hakhambasi, ki az össz-zsidóságot képviseli a portánál, hivatalból tagja a divánnak és az 1876 december 11/23-iki alkotmány 62. pontja értelmében a keresztény orthodox és örmény partriárkha után következik rangban.³⁾

Az összes spanyol és török honos német (askenáz) községek⁴⁾ teljhatalmú főnöke a Hakhambasi, a ki a

¹⁾ U. o. VIII. évf. 499. 1.

²⁾ ü. o. XII. évf. 540. 1.

³⁾ J. Læb, La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie. Paris, 1877. 16. 1.

⁴⁾ Leitner H. konstantinápolyi tanító úr szíves közlése.

községek főelőjárója; ő nevezi ki s bocsátja el az egyes templomok rabbi-elnökeit (djuma-basi). Még röviddel ezelőtt egy 80 tagú nagyobb és egy 13 tagú kisebb bizottság működött adminisztrációs ügyekben a Hakham-basi mellett, de ezen bizottságokat pár éve feloszlatta s most egyedül uralkodik a községek felett. Vallási ügyekben egy 24 rabbiból álló tanács működik mellette, mely évenként közgyűlést tart, a midőn megválasztja a djuma-basikat s vallásügyeket tárgyal. E tanácsnak hat tagja képezi az állandó bíróságot (Beth Din), mely minden hétfőn és kedden ülésezik. A konstantinápolyi községek előjáróit (a betegsegélyzés, Szt. Egylet, helyi és idegen szegények gyámolítására) szintén a Hakham-basi nevezi ki.

A Konstantinápolyon kívüli községek önrendelkezési joggal szabadon kezelik belügyeiket, de a rabbikat és elnököket a Hakham-basi nevezi ki, valamint összes beadványaikat a kormányhoz általa kell felterjeszteniük.

Az idegen honos zsidók nincsenek alávetve a Hakham-basinak, de néhány év óta házasságkötési ügyekben a külföldi konzulátusok által hozzá utasítottak s így szokássá vált, hogy az idegen honos zsidók községének rabbija nem eskethet a H. basi engedélye nélkül.

Minden községnek van rabbija, elnöke, előjárói,

nyomán. A negyvenes évek állapotai — melyek csak csekélységekben térnek el a maiaktól — meg vannak írva az Alig. Zeit. d. Jud. V. évf. 98.], XVIII. évf. 543. I. A zsidók iskoláztatására s Főleg a török nyelv tanulására vonatkozó 1856 márcz. 7-iki körlevelét a Hakham Basinak közli az Alig. Zeit. d. Tud. XX. évf. 158. I.

szolgálattevő hivatalnoka és egy Kajah-ja, mely utóbbi hivatal egészen törökös s viselője egy személyben jegyző, titkár, tolmács, rendőr és kém. A konstantinápolyi központi főközségnél egy Kapi-Kajah van alkalmazva, a ki a főkém s a kinek mindent kell tudnia, a mi a községben s a községen kívül történik. Kevés fizetéssel, de annál nagyobb befolyással s annál több mellékjövedelemmel jár e hivatal, mely a községvezetésben Törökországban nélkülözhetetlen, érdemes volna közelebbről kutatni az összefüggést a középkori Kahija (Stadlan) és a mostani főkém közt, mert bizonyára annak fenmaradt emléke rejlik ebben a hivatalban.

Ha a Hakham-basi állása megüresedik, az új választás akként történik, hogy a konstantinápolyi község 80, a többi községek 40 szavazó által választanak mindenünnen 2 vagy három képviselőt, a kik a fővárosban összegyűlve megválasztják és a kormány elé terjesztik a jelöltet; ha ennek személye ellen a kormány nem emel kifogást, úgy a választás be van fejezve; de ha a kormány nem erősíti meg az illetőt, úgy vagy maga javasol egy jelöltet a képviselőknek, vagy rövid úton nevez ki a kormány egy Hakham-basit, a kit mindenkinél el kell ismernie.¹⁾

A Hakham basi-nak legfelsőbb és közvetlen ítélkezési joga van a községi alkalmazottak fölött, kiket pénzbüntetéssel, sőt börtönnel is sújthat. Házasságot illető perekben ma is ő legfőbb bíró; a minisztérium-

¹⁾ A kormányhatalom ily irányú intézkedésére vonatkozólag érdekes példákat közöl az Alig. Zeit. d. Jud. V. évf. 397. I, XVIII. évf. 497. I. Die Neuzeit II. évf. 272 és 296. II.

hoz beadott illető panaszok ő hozzá, illetőleg a vezetése alatt álló Beth Dinhez küldetnek elintézés végett.

A Hakham basi havonta 50 lira fizetést húz a kormánytól, de mellékjövedelme nagyra rúg.

A fő mellékjövedelmek a következők:

1. Útlevelet egyik városból a másikba, vagy külföldre a kormány csak akkor ad ki, ha a djuma-basi által kiállított és a Hakham basi pecsétjével ellátott bizonyítványt mutatnak fel; ezért minden ily bizonyítvány (Elem-haber) után belföldre kap a dj. basi 5 piasztert, a H. basi pedig 5 ½ p. külföldre szólóért a dj. b. 5 p. a H. b. 12 ½ piasztert.

2. Ingatlanok eladása szintén nem telekkönyveltetik oly fentemlített Elem-haber nélkül, melyért a vételár 1000 lirájáig a H. basi 1 százalékot, minden további 100 lira után ½ százalékot kap, a dj. basi pedig egészben 20 piasztert.

A községek jövedelmét egyenes adók, továbbá bozományszázalékok, temetési díjak, gabella és adományok képezik.

Községek szervezési és ügykezelési szabályzata nem létezik sehol (csak a konstantinápolyi idegen honos német községben) s mindenben a Hakham basi rendelkezik tetszése szerint.

XI.

Oroszország.

Az orosz birodalomban, hol 1886-ban négymillió ötszázezer zsidó lakott ¹⁾ s a hol jelenleg csak a Német-

¹⁾ Léo Errera, Les Juifs Eusses. Bruxelles, 1893. 27. 1.

országgal, Ausztriával, Romániával határos és a fekete tenger melléki következő kormányzóságokban tartózkodhatik állandóan a zsidó: Lengyelország, Kovno, Vitebsk, Vilna, Grodno, Minsk, Mohilev, Volynia, Tchernigov, Podolia, Kiev, Poltava, Bessarabia, Kherzon, Jekaterinoslav, Tauris és Krim kormányzóságban, az állami felügyelettel és befolyással rendezett hitközségi szervezkedés módja legnagyobb részben az 1835. évi kiadott törvényekre vezethető vissza

Ezen törvények kiadására az I. Sándor és I. Miklós cár kolonizáló tervei következtében napfényre került szomorú zsidó községi állapotok adtak okot.

Ugyanis I. Sándor cár nemes érzületből fakadt azon terve, hogy a nyomorral küzdő zsidóknak új keresetforrást nyisson a földművelésre való szoktatás által, megvalósult az 1806. évi rendeletével, mely nevezetes engedmények biztosításával számos orosz zsidót csábított Új-Oroszországba (Bessarabia, Kherson, Tauris Jekaterinoslav), hol földmives gyarmatokat létesítettek; de csakhamar megcsappant a gyarmatokba vágó zsidók kedve, minthogy az orosz hivatalnokok zsarolása gátolta a kolóniák föllendülését.¹⁾

Utódja I. Miklós (1825-55) előszeretettel karolta fel elődje tervét, de daczára a fokozódott kedvezményeknek sem lehetett a zsidókat rávenni a gyarmatosításra. A cár erre megbízta «a kereskedő és csavargó zsidók kevesbítésével foglalkozó bizottság»-ot, hogy derítse fel a zsidók kivándorlási idegenkedésének okát, s a bi-

¹⁾ J. Elk, Die jüdischen Kolonien i. m. Kussland. Frankfurt a/M. 1886. 27. l.

zotiságnak sikerült elhítenie a czárral, hogy Új-Oroszország kedvezőtlen éghajlati viszonyai vették el a zsidók gyarmatosítási kedvét. Erre gróf Kankrin pénzügyminiszter Szibériát ajánlotta a czárnak, a ki azonnal el is rendelte Omsk és Twersk zsidókkal való betelepítését. S csodálatos: mintha varázserővel hatott volna a Szibéria szó a zsidókra, maguk a rabbik szóban s írásban buzdították híveiket, kik közül meglepően sokan jelentkeztek a kivándorlásra. Ennek a nagy kedvnek a magyarázatát Drebusch tábornok a czárhoz benyújtott jelentésében abban találta, hogy: «Jótéteménynek tekintik a nyugoti oroszországi zsidók a szibériai gyarmatosítást, mert családjaik fentartásáról gondoskodhatnak s a rémes nyomortól vélnek megszabadulni. Ámde a Kahal-ok (községi elöljáróságok) mindenféle akadályt gördítenek eléjük, mert félnek attól, hogy elveszítik az adófizető gazdagokat s a katonákat szolgáltató szegényeket; a szegényebbek vagyonát minden képzelhető okkal elveszik, hogy el ne mehessenek s megtagadják tőlük a jó erkölcsi bizonyítványt. A jobb érzelmű vagyonosok ezt tétlenül nézik, mert nem tehetnek az elöljáróság ellen semmit, más gazdagok pedig még segédkezet nyújtanak az ilyen igaztalansághoz.»¹⁾

A czár már meg akarta tenni intézkedéseit is az elöljáróságok túlkapásai ellen, midőn egyszerre csak hirtelen fordulattal Blüdown miniszter előterjesztése alapján, attól való félelmében, hogy a szabadon leteleplülő zsidók szövetkezhetnének a Szibériába deportált go-

¹⁾ U. o. 47. 1.

nosztevőkkel, beszüntette a kivándorlást, de egyszerűen elrendelte, hogy bizonyos távolságra a keresztény helységektől, a zsidók által szabadon lakható kormányszóságokban bárhol létesíthetnek kolóniákat. Ezen rendelet következménye már most az volt, hogy Litvánia gazdag zsidósága rendkívül nagy számban lépett ki a községek kötelékéből s magában Litvániában alapított kolóniákat.

E kiválás közvetlen oka az volt, hogy az 1830 32. lengyel fölkelés nagy szegénységet hozott az országra, melyet még növelt az általános erkölcsi romlás, valamint – minthogy faluhelyen zsidónak nem szabadott laknia a szegény zsidóknak a városokban való oly méretű felszaporodása, hogy lehetetlenné volt téve a megélhetés s roppant terhek nehezedtek a gazdagokra. Mindehhez hozzájárult a községek szervezete is, mely 24 képviselőből állt, kiket az illető község minden nagykorú és önálló zsidó lakosa választott. A választás a városi tanácsteremben egy államhivatalnok elnöklete alatt tartatott meg, s a többség által megválasztottak azonnal esküt tettek az elnöklő hivatalnok előtt, hogy az állam és város érdekeit meg fogják óvni. E képviselők voltak a legfőbb zsidó hatóság s nem tartoztak sem egyeseknek, sem a községnek számot adni vezetésükről vagy pénzkezelésükről; ellenőrző joga csak az államhivatalnak volt, mely azonban belső ügyekbe nem avatkozott soha s csak azzal törődött, hogy az adó és ujonczjutalék folyjon be rendesen. A 30-as évek demoralizált idejében nem juthatott tisztességes ember képviselői tisztséghez; lelkiismeretlen, pénzsóvár egyének kiaknázták önös céljaikra befolyásos állásukat, de panaszra

nem mehetett senki, minthogy mindennek a képviselők kezén kellett keresztülmennie, kiknek elkerülésével az államhivatal nem fogadott el zsidótól semmiféle beadványt. Ily módon Orosz-Lengyelország minden zsidója saját községi vezetőségének rabszolgája volt. Ettől akartak szabadulni a kolonizálás által az egyesek, a kik elé a képviselők folytonos denuncziálással gördítettek akadályt; azonban Drebusch tábornok jelentése feltárta a községi kezelés helyzetét s Blünow miniszter felszólította az összes lengyel kormányzókat, hogy tegyék meg javaslataikat a zsidó községek szervezetének helyes és korszerű reformálására ¹⁾

Ezen mozgalom következményeinek tekintendők a következő, ma is érvényben levő törvényeke)

A zsidók szabadon gyakorolhatják lakóhelyükön istentiszteletüket, melyet tíz felnőtt embernek Ő a szent tórárt tartalmazó Szent Oltár előtt» való jelenlétében tartanak meg (18:i5 április 13.).

Istentisztelet csak templomban (Beth Ha-knészeth) vagy imaszobában (Béth Hammidrás) tartható meg, de magánháiban megtartandó nyilvános istentisztelethez a városi kormányzó engedélye szükséges, (ugyanakkor).²⁾

¹⁾ U. o. 91 117. II.

²⁾ E törvények a «Szvod Zakonov Rosszizszkoj Imperii Izdanija 1857 Goda» című törvénygyűjtemény II. kötete első részének 197. lapjától kezdve közölt «O upravlennii duchovnicli džel Jevreev» cz. fejezetében foglaltatnak. Az 1835. évi alaptörvény közölve van az Alig. Zeit. d. Jud. IV. évf. 421. 1. is.

³⁾ Jellemző, hogy 1893-lian húsz zsidót a hatóság szigorúan megbüntetett, mert az erdőben gyűltek össze közös áhítatra; egy czári ukázra volt szükség, mely megmagyarázta a

Kormányzó engedélyével alapítható a templom, vagy imaszoba oly módon, hogy 30 zsidó családdal bíró városban csak imaszoba, 80 zsidó család részére templom engedélyeztetik; ahol azonban 80 családnál több zsidó lakik ott minden 30 család részére külön imaszoba, minden 80 család részére templom engedélyezhető (ugyanakkor).¹⁾

Ha valamely községben pártszakadás történik s minden párt külön templomot óhajt, az engedély a belügyminiszternél kérendő, mely csak akkor adatik meg, ha fontos vallásos okok forognak fenn s a közerkölcs s közrend biztosítva van (ugyanakkor).

A templomokban és imaszobákban szigorúan tiltva van: 1. oly összejövetel, mely nem kizárólagosan imádkozás vagy szertartás végzése céljából történt, 2. oly tárgyak megőrzése, melyek nem egyedül az istentisztelethez vagy anyakönyvvezetéshez szükségesek (1853 április 20.)

A községek kiadásai, miket a kormányzat és istentiszteleti eszközök követelnek meg, csakis önkénytes adományokból fedezhetők (1851 december 31).

A kik rendszeren egy és ugyanazon templomba vagy imaszobába járnak, azok képezik azon templom vagy imaegyesület községét (1835 április 13).

Minden ily község választhat: 1. egy «Tudóst, az

hatóságnak, hogy az erdő nem épület, tehát ott szabad imára összegyűltünk (Voskhod 1893 aug. lő-27. számában), 1. Errera, i. m. 89. 1.

¹⁾ A Neuzeit 1866. évf. 137. 1. közli a «Gazette Maradowa» azon jelentését, hogy egy császári ukáz elrendelte, hogy csak 300 családú község rendezhet be nagy zsinagógát, holott 80 családon aluli község csak kis imaszobát tarthat.

istentiszteletre és szertartásokra vonatkozó kélelyek elosztatása végett,» 2. egy vén-t és 3. egy pénztárost. Ezek hárman képezik előljáróságot, s ezek érintkeznek a hitközség nevében a hatósággal (1850 július 3).

Rabbikat az állam nevez ki a községekbe s azok szintén tagjai az előljáróságoknak; ha a községnek tetszik ezen államilag kinevezett rabbi, úgy a Tudósa is lehet egy személyben a községnek, vagy kívülről mást is választhat Tudósnak, a ki azonban mindig a rabbi ellenőrzése alatt áll.

Csekély számú községek a hatóság engedélyével melőzhetik a pénztárost, kinek teendőit a Vén végzi.

Az előljáróság három évenként újból választatik, de az államilag kinevezett rabbi örökös tagja az előljáróságnak. A választást a kormány megerősíti, melynek megtörténte után az előljáróság tagjai a rabbi és a rendőri hivatalnok előtt előírt módon esküt tesznek (1835 április 13).

Az előljárók kötelessége, azon felül hogy felügyelnek a hitközség épületeire s jótékonyági intézményeire, egyenként a következő; 1. a Tudós kötelessége előforduló esetekben istentiszteleti és szertartási vitákat s kételyeket elosztatni; 2. a Vén köteles felügyelni a rendre, felelős mindenért a templomban, elfogadja az adományokat, ellátja a templomot az istentiszteleti kellékekkel, könyvet vezet a hitközségi tagokról s bejegyzí a távozó és újonnan letelepülő tagokat és gondoskodik a rabbi mellé kirendelt hivatalnokok ellátásáról; 3. a Pénztárnok könyveli a kiadásokat s befolyó adományokat s könyveit felülvizsgálat végett évenként bemutatja a városi hatóságnak (1850 július 15.)

Ha az önkényes adományok nem fedeznék a folyó költségeket és a hitközség érdeke is megköveteli, úgy a városi hatóság a zsidó előljárók előadása alapján s a kormányzóság engedélyével adót vethet ki a tagokra (1850 július 3).

A rabbi kötelessége: felügyelni az istentiszteletre, hogy az a zsidó törvény szerint legyen megtartva, továbbá magyarázni a vallás törvényeit, hirdetni az ország törvényei iránti tiszteletet, anyakönyveket vezetni és esketések végezni. Ha a község oly nagy, hogy mindezt egy Rabbi nem végezheti, úgy köteles a község minden ezer tag után segédabbat alkalmazni; a segédabb szintén esküt tesz az állami hivatal előtt s ugyancsak a hitközségi előljáróság ajánlatára az állam által neveztetik ki.

A rabbi a zsidó vallás őre és tanítója. E tisztségre csak oly tudós zsidók választhatók hitsorsosaik által, kik valamely orosz iskolát végeztek, de belügyminiszteri engedélyvel Németországból is meghívható valamely zsidó tudós. A megválasztottat az előljáróság bejelenti a hatóságnál, mely előtt a hivatal átvételét megelőzőleg esküt tesz s átveszi kinevezési okmányát.

A rabbi hatásköre nemcsak lakóhelye községére, hanem az egész kerület templom vagy imaegyesület községeire is kiterjed, melyekben a tagok csekély száma miatt nincs rabbi.

A zsidó vallás megkövetelte szertartásokat senki másnak nem szabad végezni, csak a rabbinak vagy segédjének. Házasság felbontását is csak rabbi vagy segédje eszközölhet törvényesen.

A rabbi a templomban a főszemély; ülése a legelső a frigyláda mellett.

A rabbi kötelessége felügyelni arra, hogy 18 éven aluli férfi és 16 éven aluli nő ne köthessenek házasságot, kivéve a kaukázusi vidéket, hol a férfi 15 éves, a nő 13 éves korában is köthet házasságot.

A rabbinak nem szabad megengednie, hogy a férjhez menő nők esküvő előtt lenyírják (leborotválják) hajukat.

A rabbi elsőízben 15 rubel, másodikízben 30 r. bírsággal s harmadízben hivatala elvesztésével büntetik, ha a község valamely tagjára kiközösítési átkot mond, vagy megakadályozza a vallás gyakorlatában.

A rabbi, ki hitközségében három éven át kifogástalanul működött s újból megválasztatott, díszoklevelet kap s megadatnak neki mindazon kedvezmények, melyeket a zsidók első osztálya (Gilde) élvez s ha tíz évig viselték hivatalukat, aranyérmet kapnak.

A rabbi jogtalan eljárása vagy vallástalansága esetén az előjáróság által meghívott három elismert elsőrangú rabbi bírósága előtt tartozik megjelenni, de Ítéletét megföllebbezheti a belügyminiszterhez, a ki általános rabbigyűlés véleményét kéri ki az ügyben, mely vélemény alapján a miniszter mondja ki a végleges ítéletet (1835 ápr. 18.).

A zsidó iskolák ellenőrzésére a közoktatásügyi minisztérium minden kormányzóságra kinevez egy zsidó tudóst s minden kormányzósághoz két-három zsidó tudósból álló bizottságot állandó informálás céljából (1850 június 15.). Ezen felügyelőktől a zsidó tudományon kívül egyetemi oklevél is kívántatik és a kor-

manyzóság székhelyén levő templomban a kormányzó jelenlétében hivatali esküt kötelesek tenni (1850 június 3.). Az iskolai felügyelők csak a kormányzóságtól függnnek, de fizetésüket a minisztérium által meghatározott összegben a hitközségektől húzzák; 15 évi hű szolgálát után nemességet is kapnak (ugyanakkor).

Az első iskolafelügyelő 1849-ben dr. Lilienthal rigai rabbi volt.¹⁾

A kormányzóságokhoz beosztott (kinevezett) informáló bizottság tagjai jogosítva vannak a belügyminisztérium 8. osztályú hivatalnokainak egyenruháját viselni.²⁾

¹⁾ Jost, Neuere Geschichte II. k. 283. kk. II.

²⁾ Wunderbar, Geschichte der Juden i. m. den Provinzen Livland und Kurland. Mitau, 1853. 57. I. Ezen felügyelő, illetve informáló bizottság egy 1842 júl. 4-én kiadott czári ukáz alapján jött létre, mely elrendelte, hogy a kormányzók véleményes előterjesztése szerint négy rabbiból álló bizottság hívandó egybe, mely javaslatot teygen az orosz zsidók szellemi reorganizálása ügyében. A bizottság tagjai gróf Uwaroff felügyelete alatt Worantschenko államtanácsos, Dukstadukschinski lovag, dr. Lilienthal rigai rabbi, R. Izsák Jizchaki svalosoini rabbi, R. Mendel Schneiersohn lűbawitzi rabbi, Bezalel Stern odessai iskolai előljáró és Izrael Heilzern borditschewi bankái-voltak. (Alig. Zeit. d. lűd. VI. évf. 529. 1. és VII. évf. 310. 1.) Ezen állandó informáló bizottsággal, mely minden kormányzóság mellett működik, össze nem tévesztendő az időleges «Rabbi-bizottság», melyre vonatkozólag az államtanács javaslatára egy 1848 június 24-iki 29740. sz. a ukáz először rendelte el, hogy: 1. zsidó vallásügyekre rabbi-bizottság alakíttassák, 2. mely elnök s 4 (most már 6) tagból áll; 3. e tagokat a községek választják, de csakis rabbik, kereskedők s tiszteletben álló egyének vehetnek részt a választásban; min-

Az orosz zsidók szomorú helyzetének jellemzésére megemlítendő, hogy ott a szombati és ünnepi gyertyaadó még manapság is fennáll és évi 230.000 rubelt jövedelmez az államnak.¹⁾

Déli Oroszországban létezik három-négy ezer karaita, kik teljesen izoláltan élnek a többi zsidóktól, olyany-

den kormányzásában három jelölt választatik, kiket a kormányzó a belügyminiszterhez terjeszt fel; 4. a jelültek közül a belügyminiszter nevezi ki a bizottság elnökét és tagjait, 5. kik a kormányzó jelenlétében a templomban hivatali esküt tesznek; 6. a szolgálati idő nem szabatik meg, 7. de az elnöki tisztség évenként változik. 10. Az elnök 500, a tagok 400 rubel tiszteletdíjat húznak. 12. A bizottság feladata: zsidó vallásügyekben és rabbikról véleményt mondani, bonyolult válási ügyekben dönteni, a belügyminiszter kérdéseire felelni; vallási dolgokban zsidó törvény szerint dönt ugyan a bizottság, de csakis a miniszter által hozzá utalt tárgyak felett tanácskozhatik. Véleményeltérés esetén végleg a miniszter dönt. (Alig. Zeit. d. Jud. XXII. évf. 9. 1.) 1852-ben a rabbi-bizottságnak azt a kérdést kellett tárgyalnia, hogy mely helyeket törölje el a cenzúra a Talmudból s hogy miként rövidíttessenek meg a héber imák; persze egyiket sem tanácsolta (Alig. Zeit. d. Jud. XVI. évf. 635. 1.) 1857-ben a zsidó leányneveléssel foglalkozott s ajánlotta, hogy a rabbik rendeletileg szoríttassanak arra, hogy eziránt nyilvános előadásban a szószékről világosítsák fel a népet; ajánlotta továbbá, hogy erkölcsi iratok terjesztessenek, valamint rabbik számára mintaprédikációkat gyűjtsenek. (Alig. Zeit. d. Jud. XXII. évf. 9. 1., XXIII. évf. 50. 1.) Az 1861 év novemberében egybehívott bizottságnak azt a kérdést kellett tárgyalnia, hogy miként volna lehetséges a kultusz-reform, melyek volnának a zsidó közművelődés hathatós eszközei s hogy mi által volnának az orosz zsidók megnyerhetők a földművelésre. (Neuzeit II. évf. 76. lap.)

¹⁾ Errera, i. m. 91. 1.

nyira, hogy államtörvény tiltja zsidóknak kiket különben a törvény állandóan hébereknak nevez a karaizmuszhoz való áttérését. A Novoje Vremja 1893 február 1825. számában közölt egyik belügyminiszteri rendeletben egész határozottsággal nem zsidóknak tekintetnek.¹⁾

XII.

Svédország.

III. Gusztáv volt az első király, kinek uralma alatt jöttek a legelső zsidók 1772-ben Svédországba, hol Stockholm, Gothenburg, Norrköping és Karlskrona városokban nyertek szabad letelepülést s a francia műveltségű s nagylelkű XIV. Károly János 1838 június 30-án nemcsak teljesen emanczipálta országa zsidóságát, de a zsidó rabbik által kiadott bizonyítványokat is époly közokirat érvényével ruházta fel, mint a svéd egyház papjainak bizonyítványait; egyszersmind elrendelte, hogy minden községnél, mely csak királyi engedélylyel alakulhat, vallástanító (rabbi) alkalmaztassék, kinek svéd, dán, francia vagy német nyelven kell prédikálnia s hogy a községek vezetésére közgyűlések válasszanak hét választót, a kik három évi tartamra három elöljárót választanak; a választást mindenkinek el kellett fogadnia s csak betegség vagy 65 éves életkor menthette fel az illetőt az elfogadás alól; az adóketető bizottságot a község összes szavazó tagjai választották s adózásra kötelezett volt minden zsidó, ki valamely svéd községben egy évig tartózkodott.²⁾

¹⁾ U. o. 8. 1. ²⁾ Jost, Neuere Geschichte II. k. 22. 1. Allg. Zeit. d. Jud. II. évi. (1838) 422. és 451. ll.

Ezen rendelet mintegy lázadásra ingerelte egész Svédországot, olyannyira, hogy a jó király már szeptember 31-én azt a megszorítást volt kénytelen elrendelni, hogy zsidók csak a fent említett négy városban lakhatnak s ha máshol akarnának letelepedni, úgy királyi engedélyért kell folyamodniuk, de a király köteles a folyamodványt véleményadás végett az illető város hatóságához átszarmaztatni.¹⁾

A nép vallásos fanatizmusa hozta magát a királyt ezen kényszerhelyzetbe s ugyanezen fanatizmus bélyege látszik ma is – a teljes emancipáció után – mindazon törvényeken, melyek a zsidók községi viszonyait szabályozzák. De nem csupán a zsidóké; egy törvény alá esik zsidó és mindazon keresztény felekezet, mely nem a svéd egyházhoz tartozik; az mind csak idegen felekezet (medlem af swenska Kyrkan, främmande trosbekännare), gyűjtőnévvel illetetik.

Ily értelemben vonatkozik a zsidókra is Oszkár király 1873 október 31-én kiadott rendelete, mely szerint a községalakítást csak a hitelvek és szervezkedési alapszabály benyújtása után engedi meg a király (II s hogy az ily gyülekezet szabadon választja elnökét, a kit azonban megerősítés végett be kell jelenteni a stockholmi helytartóságnál s hatósági jóváhagyás után foglalhatja el hivatalát; az elnöknek kell kezeskednie, hogy az Istentisztelet teljesen megegyezék a benyújtott hitelvekkal (2); de nem szabad (bizonyára az ellenőrzés gyakorlása végett) megakadályozni valamely hi-

¹⁾ Pinner, Offenes Sendschreiben an die Nationen Europa's und an die Stände Norwegens. Berlin, 1848. 215. l.

vatalos személyiség jelenlétét sem a nyilvános istentiszteleten (11).

Ezen alaptörvények figyelembe vételével alakult meg Svédországban a stockholmi és gothenburgi község; mindkettő a fentemlített pontok alapján és királyi jóváhagyást nyert szabályzat szerint teljesen autonóm községet képez, mely maga kezeli vagyionát, adót vet ki tagjaira, közgyűlés és elöljáróság által intézván Őszszes belügyeit. Közgyűlés, melyben a fizetéses hivatalnokok csak saját személyes érdekeikben nem szavazhatnak (71, kétszer tartatik évenként, tavasszal és ősszel, s határoz istentiszteleti, vallástanítási, temetési és szegényügyekben, megválasztja a 7-11 elöljáróság-választót és adókvetőket, alkalmazza a hivatalnokokat, meghatározza a templomülések árát és költségvetést tárgyal (4). Istentiszteleti ügyeknél a rabbi hozzájárulása nélkül nem határozhatnak (3) s akkor is két harmad többség szükséges (12).

Az elöljáróság, melyet a közgyűlés által kiküldött 7-11-es bizottság választ négy évre (23) öt tagból áll (21), végrehajtja a közgyűlés határozatait, fentartja az istentiszteleti rendet és a rabbival kihirdeteti – svéd szokás szerint – a szószékről a kormányrendeleteket (20).

Községi határozatok ellen a kormányhoz lehet föllebbezni (36).

Norvégiában csak Christiániában és Drontheimban van nagyon csekély számú zsidóság, melynek községi viszonyai nincsenek állami törvénnyel rendezve.

XIII. Svájcz.

Jelenleg egészben 10-12.000 zsidó lélek lakja, kik liasel, Bern, Chaux de fonds, Genf, St.-Gallen, Baden és Zürich városokra oszlanak, melyek közül a legnagyobb község (1800 lélek) Baselben van. Az állam teljesen ignorálja a községeket, eltekintve azon megszorító rendszabálytól, mely eltiltja az állatok rituális levágását s mely Baselben nem engedélyez a zsidóknak külön temetőt, a miért is a baseli zsidók a szomszéd Elzászba viszik halottaikat.

Az 1861. augusztus 27-én adott emancipációig ¹⁾ egész Svájcban csakis Aargau kanton két falujában, Endingen és Lengnauban lakhatott zsidó. Ezen kantonban a zsidó kultuszügy már I 852-ben a kantonális Erziehungsdirection felügyelete alá helyezett s I 853-ban tétetett közzé a aargauai hivatalos lapban a Verordnung betreffend die Rabbinat der beiden israelitischen Gemeinden Endingen und LengnauA) Ezen rendelet szerint a rabbi, kinek jámborságra és erkölcsre kell tanítania a községet, maga is erkölcsös, tudományosan képzett és vallásos legyen, hogy példát adhasson szóval és tettel (1); a ki tehát a kormánytanácsnál

¹⁾ Kayserling, Gesell, d. Jud. i. m. der Schweiz (Monatsschrift XII. évi. 454. l). – A svájci zsidók régibb történetét a XVIII. század közepéig- Ulrichs .Johann Caspar munkája: Sammlung jüdischer Geschichten bis auf 1700 aus der Schweiz. Basel, 1768. tárgyalja

²⁾ Közölve vau az Allg. Zeit. d. Jud. XVII. évi. 184. l.

rabbi állásért folyamodik, annak be kell terjesztenie: erkölcsi bizonyítványt elismert rabbiktól s hatóságoktól, a Kantonsschulrath részéről kiállított érettségi bizonyítványt, három évi főiskolai tanulmányokról tanúsítványt, rabbidiplomát és a kormánytanács bizonyítványát arról, hogy képes lesz az állást betölteni (2); a rabbit az előjáróság ajánlatára, a kormány megerősítése reményében, a község választja (5) s kötelessége az istentiszteletre felügyelni, imáit méltósággal végezni, a német templomi énekeket bevezetni s a tórának ritus szerinti accentuális felolvasásáról gondoskodni; a hatóság által megerősített istentiszteleti rendhez kell magát tartania s a liturgián önkényűleg nem változtathat (6); minden szombaton és ünnepkor legalább félórás beszédet tart németül s nyelvezete tiszta, egyszerű, de méltóságos legyen; minden beszédét le kell írnia s esetleges ellenőrzés céljából meg kell őriznie (8); a mennyiben a tanító nem teljesítheti, neki kell a vallásoktatást végeznie az iskolában (9) s minden szombaton délután egy óra hosszat a templomban katechizációt tartson, hogy az ifjúság 18 éves korig teljesen ismerhesse vallását (10); a vallásoktatást ünnepélyes konfirmációval fejezze be, a konfirmáltakról lajstromot vezessen (M) s az illetőket továbbra is szemmel kell kísérnie, hogy a gyakorlati élet terén is taníthassa őket (12); betegeket látogasson (13), szegényeket gyámolítson (14), rituális kérdésekben mindenkinek tanácsal szolgáljon (20) s minden szabadidejét tudományos és vallásos művek tanulmányozásával töltse el (21).

Dr. Kayserling pesti rabbi volt ezen egyesített két község első és utolsó rabbija távozása után mindin-

kább gyöngült a község, a mennyiben a tagok – az emancipáció adta jogokkal élve – Svájc más városaiba költöztek. Endingen 50 zsidó családjával Badenhez, Lengnau 30 zsidó családja pedig az utóbbi időben Zürich zsidó községéhez csatlakozott. De ezen csatlakozás, épúgy, mint a svájci egyéb községek egyesülése – közös vallásos intézmények fenntartása céljából teljesen önkéntes, minthogy az állam nem gyakorol semmiféle befolyást a községek alakulására, vagy az egyes zsidók községhez való tartozására. Minden község saját alkotta alapszabályok szerint létesül és – Endingen és Lengnau kivételével, hol papíron még meg van a régi szervezet¹⁾ – nincs semmiféle törvényes viszony községek és állam, vagy az egyes községek közt.

A parisban megjelenő Annuaire Israélite minden évfolyama úgy tünteti fel a svájci zsidóságot, mintha francia mintára konzisztoriális szervezettel bírna s mintha a genii rabbi egész Svájc grand-rabbin-je volna. Tényleg nincsen Svájcban sem konzisztórium, sem közös szervezkedés s így legkevésbé grand rabbin. A genfi rabbi sok éven át egész Svájcban az egyetlen rabbi volt, természetesen az ő közbenjárását vették mindenütt vallásos funkcióknál igénybe s így fő-

¹⁾ 1853-ban az aargani kormány Endingen és Lengnai zsidó községeire is elrendelte az «eidgenössischer Bettag»-ot, mely ma is megtartatik; az évenként megtartandó hivatalos istentisztelet elrendelt programja: német ének, a nap jelentőségének megfelelő (hála, bünbánati s könyörgő) három zsoltár, prédikáció és befejezésül ismét egy német ének Allg. Zeit. d. Jud. XVIII. évf. 481. l.).

leg a Franciaországból jött letelepülők, kik francia szervezeti képzeteket hoztak magukkal könnyen támadhatott a svájci grand-rabbinátus téves képzete.

XIV.

Románia

A Romániában lakó zsidók külső történetéről, valamint jelen állapotáról kellő felvilágosítást nyújt Cantarini, *Juden und Judenthum i. m. den beiden Donaufürstenthümern Moldau und Walachei* (Ben Chanan-ja II. és III. évf.), J. Loeb, *La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie* (Paris 1877), valamint Beck Mór bukaresti rabbinak az IMIT 1901. évkönyvében megjelent dolgozata a román zsidók jelen állapotáról. A mi a hitközségi szervezést illeti, annak jogos alapját képezhetné ugyan az 1878. évi berlini szerződés XLIV. cikké, mely szószerint azt mondja: «La liberté et le pratique extérieure de tous les cultes seront assurées à tous les ressortissants de l'Etat roumain, aussi bien qu'aux étrangers, et aucune entrave ne sera apportée soit à l'organisation hiérarchique des différentes communions, soit à leurs rapports avec leurs chefs spirituels», mely kijelentés tehát az «aussi bien qu'aux étrangers» kifejezéssel a hitközségi szervezkedés jogát az «idegeneknek» tekintett zsidókra is kiterjeszti, mindazonáltal a hitközségek jogállapota teljesen beleillik a zsidók külső jognélküliségének jelen keretébe. Hitközséget nem ismer az állam. Ha valamely helységben összeverődik több zsidó, egymás közt gyülekezetet létesítenek, iskolát, sőt kórházat, menedékbe-

lyet is tartanak fenn közös erővel, de minden állami beavatkozás vagy tudomásvétel nélkül. A zsidó hitközség nem jogi személy; ingatlant nem vásárolhat, adót nem vethet ki, adományokat vagy hagyatékot nem fogadhat el. Ingatlant a városokban csak egyesek vásárolhatnak s így ha templomot akarnak építeni, a hozzá szükségelt telket egyikük nevére telekkönyvezik s bizony megesik, hogy az illető – ha valami miatt megharagszik a községre – kiüzeti az egész községet a nevére írt templomból. Magában Bukarestben történt nem rég ilyen eset, melyből kifolyólag hosszú czívódás után a bukaresti templomot, de nem a hitközséget, ismerte el a kormány jogi személynek. Ma tehát egész líomániában egyetlen elismert zsidó templom létezik, hitközség egy sem.

XV.

Bulgária¹⁾

A bulgár zsidó községek rendezése ügyében Zankow külügy- és kultuszminiszter javaslatára I. Sándor fejedelemnek 1880 július 2-án «A keresztények, muzulmánok és zsidók egyházi igazgatásának ideiglenes szabályzata» czímen kiadott 321. sz. a ukáza jelenti az első lépést. Jelzett szabályzat III. fejezetének 40-47. pontjai foglalkoznak a zsidó községekkel s meghatározzák, hogy minden község szabadon választ három-öt tagú előljárárságot a zsinagóga bevételeinek s kiadá-

¹⁾ Az adatokat Bulgária országos főrbijja, dr. Ehrenpreis úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

sainak kezelésére; hogy az előjáróság választásának módja a községi tagok és az illető községi rabbi közt történt megállapodás szerint ejtessék meg; hogy valamely zsinagóga kerületéhez azok a házak tartoznak, a melyeknek lakói az illető zsinagógát látogatják; hogy a zsinagógának joga van költségei fedezésére körülméletési, házassági s temetési díjakon, valamint hús- és boradón kívül egyenes adót is kivetni, melyet közigazgatási úton hajthat be; hogy az évi bevétel feleslegének csak $\frac{1}{3}$ -a maradhat a község birtokában, $\frac{2}{3}$ -a pedig a helyi iskola fentartásához csatolandó; hogy a községek alkalmazottjait az illető községek fizetik saját jövedelmükből s kölcsönös megállapodás szerint, kivéve a főváros rabbiját, a ki 3000 frtnyi évi fizetését az államtól kapja

Ezen szabályzattal nyertek törvényes alapot a községek, a melyek azonban egymástól teljesen függetlenek voltak egészen I 889-ig, a mikor dr. Dankovitsch országos főrabbiá történt kineveztetése által látható egységgé alakult az ország zsidósága De tényleges összműködés, egybefüggő országos szervezettel csak az 1900. évben jött létre, a mely év április 11-16. közt Sophiában az ország összes községeit képviselő kiküldöttek szervező kongresszusa tartatott meg, melyből kifolyólag a következő országos szervezeti szabályzat lépett törvényerőre: Az országos zsidóság központi vezetését konzisztórium intézi, melynek négy tagja Sophiában lakik s permanens bizottságot alkot, többi öt tagja pedig a vidéki községek tagjai közül választatik; mind a kilencz tagot az ország valamennyi községe választja három évi tartamra (1); a választást az

országos főrabbi írja ki (2), a sophiai templomi és iskolai előljárával hármás bizottságot alkotva felülvizsgálja a választást, melyről megerősítés végett jelentést tesz a kultuszminiszternek (3). A permanens bizottság végrehajtó közege (4) a központi konzisztóriumnak, mely évenként egyszer tart rendes gyűlést (5); a konzisztórium hatásköre: az országos zsidóság vallásos ügyei fölött való felügyelet, a községek s a kormány közti közvetítés, iskolák vallásügyi felügyelete (5). A konzisztórium állandó elnöke az országos főrabbi (11), kinek házasnak s legalább 30 évesnek, rabbiszemináriumot végzettnek s philosophiai doctornak kell lennie s köteleznie kell magát arra, hogy két éven belül megtanulja a bulgár és spanyol nyelveket (12), valamint hogy a bulgár állampolgári kötelékbe is felvéteti magát s alkalmazkodik az ország keleti zsidóinak rituális szokásaihoz (13). A főrabbit az ország összes községeinek képviselőiből álló kongresszus választja (15) s fejedelmi ukáz nevezi ki (16). A főrabbi hatásköréhez tartozik: a kormánynál képviselni az ország zsidóságát, elnökölni a konzisztóriumban, elnökölni a Beth-Din-Hagadol legfőbb egyházi törvényszékben, mely főleg házassági ügyekkel foglalkozik, vezetni az esetleg felállítandó rabbi- vagy tanítóképzőt s ezekben tetszése szerint választott tárgyakat előadni, évenként államköltségen beutazni az országot s ellenőrizni a községeket, felügyelni a hitközségek alkalmazottjaira s reájok a legfőbb törvényszékkel egyetértőleg fegyelmi büntetést szabni s végre megerősíteni a rabbik, sakterek, kántorok s vallástanítók választását (18). Az országos kongresszusra, melyet szükség esetén a konzisztórium

hív egybe, minden község 1-2, de Sophia, Philippopol és iustsuk községek 2-4 képviselőt küldenek. (19 27).

Jelenleg az egész ország területén 34 hitközség van.

XVI Szerbia

Obrenovics Milán fejedelem által 1869 június 29-én adott alkotmány értelmében, melynek 31. pontja szerint: «az uralkodó vallás Szerbiában az orthodox keleti vallás, de kivüle minden más elismert vallás gyakorlata szabad s a törvény oltalma alatt áll»,¹⁾ a zsidó vallásgyakorlat s így a községalakulás is törvényes védelemben részesül, a nélkül azonban, hogy külön törvény vagy rendelet intézkednék a községek egyöntetű szervezéséről. A községek önállóan s tetszés szerint alakulnak, de alapszabályaikat a kultuszminiszter erősíti meg. A vidéki községek rendszerint a belgrádi község alapszabályait alkalmazzák helyi viszonyaikhoz. A szerb zsidó községek spanyol rítusbeliek, csakis Belgrádban létezik egy külön német rítusjelligével bíró község, mely külön miniszteri engedéllyel alakulhatott községgé.

¹⁾ Lœb, La situation des Israélites en Turquie, en Serbie et en Roumanie, 25. l.